

ARC ÉS ÁLARC

A HAMVAS INTÉZET FOLYÓIRATA | IV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG

BIZTONSÁGKUTATÁS | SZELLEMTÖRTÉNET

ARC ÉS ÁLARC

A HAMVAS INTÉZET FOLYÓIRATA

2020

IV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM

ISSN 1587-7949

IMPRESSZUM

KIADÓ HAMVAS BÉLA KULTÚRAKUTATÓ INTÉZET | FELELŐS KIADÓ DR. HANKISS ÁGNES |
FELELŐS SZERKESZTŐ MOLNÁR MÁRTON, TALLER JÁNOS | ISSN 1587-7949 |
A KIADÓ ELÉRHETŐSÉGE 1016 BUDAPEST, PIROSKA UTCA 11. TEL.: 488 0275 |
TITKARSAG@HAMVASINTEZET.HU | HAMVASINTEZET.HU

KIADVÁNYGONDOZÁS DAAZO KFT. | MUNKATÁRSÁK DEÁK DÁNIEL |
BORÍTÓ ÉS LAPTERV BUKOVICS ZOLTÁN | KORREKTÚRA ÖTVÖS ANNA |
NYOMDAI ELŐÁLLÍTÁS EUROPRINTING NYOMDA | FELELŐS VEZETŐ ENDZSEL ERNŐ

KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG

7

Krahulcsán Zsolt Nyilasból kommunista: Egy átvedlés története	9
Taller János A kálvária stációi	27
Takács Tibor Zongorajáték, avagy a kollaboráció módozatai	53
Hankiss Ágnes A banalitás csapdái	77
Soós Mihály Portugália a szegfűk forradalma után (1974–1976) 2. rész	111

BIZTONSÁGKUTATÁS

135

Saif al-Adel Előadás az emberrablásról	137
Moussa Al-Assan Diaw – Peter Hajek A börtönbe került dzsihadisták életpályája és radikalizációs folyamata Ausztriában	153
Rémai Dániel A társadalmi jelzőrendszerek szerepe a radikalizáció korai felismerésében	185
Takács Gergely Hírszerzés az információs korban: analóg és digitális módszerek	219

SZELLEMTÖRTÉNET

243

A katedrális-ember Beszélgetés Szőrényi László irodalomtörténész professzossal	245
Szabó Ferenc SJ NIETZSCHE/ZARATHUSTRA Az „Isten halálát” hirdető próféta időszerűsége?	279

„Tegyük világossá a hálózati kontingens számára, hogyha valaha, akkor most teljes érdekegyeztettség fűz össze bennünket. Most tehetjük a legtöbbet, hogy a demokratikus átmenet békés körülmények között, az MSZMP vezetésével valósuljon meg. Ha nem így lesz, akkor kell félni attól, hogy a titkok kikerülnek. Úgy is fogalmazhatnánk, hogy »egy csónakban evezünk«.”

A III/III. Csoportfőnökség, 1989. június

01

KOMMUNISTA ÁLLAMBIZTONSÁG

KRAHULCSÁN ZSOLT

Nyilasból kommunista: Egy átvedlés története

Csehi Ferenc és a magyar állambiztonsági szervek

Az alábbi esettanulmányban egy egyszerűnek tűnő kérdésre keresem a választ: ki volt Csehi Ferenc? Ismerjük származását, családi hátterét, és viszonylag pontosan rekonstruálhatók karrierjének állomásai is, mégsem tudjuk a választ. Az viszont egyértelműen kiderül az iratokból, hogy a magyar állambiztonsági szervek sem tudtak mit kezdeni vele. Pestiesen szólva: „lenyelni, de kiköpni sem tudták”, hiszen – miután 12 éven keresztül az orruknál fogva vezette a hatóságokat – operatív és vizsgálati eljárásokat kezdeményeztek ellene, őrizetbe vették, beszervezték, majd futni hagyták, majd ismét letartóztatták, tervbe vették az ismételt beszervezését, a bíróság elé vitték ügyét, ahol elítélték, de pár év múlva már – érvényes magyar látogató-útlevelel – kiengedték az Egyesült Államokba, ahol jogellenesen kint maradt, és majd csak egy évtized múlva tért haza, engedéllyel.

A PUBLICISTA

Csehi 1912-ben szegényparaszt családban született a Pápa melletti Vaszar községben. Hatan voltak testvérek, de a jó fejű szegény gyerek mégis tovább tudott tanulni, hála a katolikus egyház segítségének. Pápán a bencésekénél tanult, majd Veszprémben a piaristáknál a „kisszemináriumban”, amely a katolikus egyház világi papi intézete volt. 1930-1931 körül kilépett az iskolából (összeveszett az egyik tanárával), és ismét Pápára került, ahol a pápai református gimnáziumban fejezte

be a tanulmányait. Itt érettségizett, majd a Trieszti Biztosító Intézet pápai fiókjánál helyezkedett el. Később a devecseri járásban mint biztosítási ügynök dolgozott. Devecserben ismerkedett meg Huss Ferenc nyomda- és lapkiadó-tulajdonossal, akinek a lapjában több írása is megjelent.¹ Nemsokára elköszönt a biztosító társaságtól, majd az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központ (OMTK) budapesti központjába került raktárosnak, ahol 1938-ig dolgozott.² Az 1939-ben induló *Pesti Újságnál* Béli Béla alkalmazta, a lap szerkesztőségi munkatársa lett, a lap betiltásáig, 1943-ig dolgozott itt.³ 1941-ben megnősült, Babos Jolántól egy leánygyermek született. (Feleségétől 1945 óta különváltan élt.)⁴

Az 1938–39-es országgyűlési választásokon Béli lett a nyilas párt sárbogárdi kerületi jelöltje. Csehi részt vett a korteshadjáratában, több faluban mondott beszédet, és különböző újságokba (*Magyar Szó*, *Virradat*) írt támogató cikkeket. Csehi tagja volt a Nyilaskeresztes Pártnak, állandó belépővel rendelkezett a pártvezetés üléseire, a havonta megrendezett zártkörű pártvezetői értekezleten, a nagy- és kistanács ülésein is mindig ott lehetett, mivel ő volt az összekötő a párt és a *Pesti Újság* között.⁵ Személyesen Csonka Emil vagy Gera József pártvezetőségi tagok

¹ Huss Jenő Ferenc (1888–1955) nyomdász, könyvkereskedő, újságíró. Az újságírás és szerkesztés mesterségét apja nyomdájában, a *Somlyóvidéki Hírlap* szerkesztőségében sajátította el. 1910–1911-ben a *Szegedi Napló* munkatársa, ahol együtt dolgozott Tömörkény Istvánnal és Móra Ferencsel. 1918-tól nyomdász, 1927-ben nyomda- és kiadótulajdonosként indította el a *Devecseri Újság* című hetilapot, illetve a *Somlóvidék* című hetilapot 1936 és 1939 között jelentette meg. www.helyismeret.hu http://www.helyismeret.hu/index.php?title=Huss_Jen%C5%91_Ferenc (utolsó letöltés: 2019. december 12.) Bővebben: Tilhof Endre: *Devecseri életrajzi lexikon*. Devecser, 2007.

² Az Országos Magyar Tejszövetkezeti Központot 1922-ben alapította a magyar állam. A cél az volt, hogy az első világháború után szétzilálódott tejszövetkezeti hálózatot újjászervezzék, az értékesítést, a termelést és a fogyasztást állami eszközökkel hangolják össze.

³ Béli Béla (1903–1975) politikus, közgazdász, újságíró. Tanulmányait – többek között – Londonban, a School of Economicson végezte. A budapesti Közgazdaságtudományi Karon a közlekedéspolitikai előadó tanára, a *Közgazda* című lap alapító szerkesztője. 1934-től a Nemzeti Egység Pártja propagandaosztályának vezetője, 1935 és 1939 között a párt országgyűlési képviselője. Az *Új Világ* című lap főmunkatársa (1937–1938), valamint a *Tőke* című gazdasági lap alapító szerkesztője (1938) és a *Pesti Újság* felelős szerkesztője (1939–1940). Bár a második világháború idején szélsőjobboldali lapok munkatársa, de az ország német megszállása idején a nemzeti ellenállásban is részt vett. 1944. március 19. után hónapokon át rejtegette Szakasits Árpádot, ezért a szovjet csapatok bevonulása után sem tartóztatták le. 1945 után elhagyta az országot, Clevelandben telepedett le, majd Torontóban élt 1969-től haláláig. A clevelandi *Magyar Rádió* szerkesztője, majd a torontói *Kanadai Magyarság* főmunkatársa. Az észak-amerikai magyar emigráció egyik meghatározó, tekintélyes személyisége. Cikkei az emigrációban az említetteken kívül többek között a *Szabadságban* és az Amerikai *Magyar Népszavában* jelentek meg.

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jegyzőkönyv Bálint (Csehi) Ferenc kihallgatásáról, 1957. november 13.

⁵ A szűk körű pártvezetés alkotta a kistanácsot, míg a járási, megyei, fővárosi pártszervek vezetőivel kiegészített grémium alkotta a nagytanácsot.

keresték fel Csehit a párt híreivel.⁶ A párt érdekeit képviselte a lapnál, képviselőinek a választási, parlamenti vagy egyéb megnyilatkozásait a pártszempontoknak megfelelően Csehi írta meg. A nyilas pártban Fiala Ferenc sajtófőnök mellett dolgozott, de szinte az összes jelentős vezetőt ismerte (Vajna Gábor, Csia Sándor, dr. Kiszely Lajos), sőt Szálasival bizalmi viszonyt ápolt.⁷ Volt, hogy Szálasi meglátogatta a szerkesztőséget is, ahol tudatták vele, hogy a lap egyre népszerűbb, már több mint kétszázezer példány fogy, és ez alapján az olvasótáborot egymillió főre becsülték.⁸ Csehi Szálasival együtt vett részt az 1941. áprilisi ún. erdélyi zászlóbontó körutazáson is. A budapesti német követtel, Winckelmannal is kapcsolatban állt.⁹ Egy újságírói csoporttal 1941 nyarán és ez év végén a *Pesti Újság* képviselőjeként a Honvédelmi Minisztérium Vezérkari Főnökség VI. osztálya szervezésében szovjet hadműveleti területről küldött tudósításokat. Ekkor is uszító, szélsőségesen szovjetellenes cikkeket jelentkezett.¹⁰

⁶ Csonka Emil (1923–1982) újságíró, történész. A nyilas *Összetartás* című lap újságírója és a Nyilaskeresztes Párt országos ifjúsági és propagandavezetője volt. A háború vége előtt Nyugatra szökött, és Ausztriában, később Münchenben élt. 1951-től a Szabad Európa Rádiónál dolgozott. A *Katolikus Szemlében*, az *Új Hungáriában*, a *Kanadai Magyarországnak*, illetve német és osztrák lapokban is jelentek meg írásai. Gera József (1896–1946) orvos, nyilas politikus, ideológus. 1927-től szülész-nőgyógyászként és gyermekorvosként dolgozott Makón. 1939-ben belépett a Nyilaskeresztes Pártba. 1940 őszén felforgató tevékenység és nemzetgyalázás vádjá miatt három év börtönbüntetésre ítélték. 1944 májusától a pártépítés vezetője és ideológusa lett. A népbíróság kötél általi halálra ítélte, 1946. március 12-én végezték ki.

⁷ Fiala Ferenc (1904–1988) újságíró, kardvívó, szerkesztő. Tanulmányait Münchenben és Párizsban végezte. 1927-től 1944-ig a Magyar Atlétikai Club (MAC) kardvívója. 1930-ban a kardcsapat tagjaként főiskolai világbajnok, az egyéni versenyben a 2. helyen végzett. 1932-ben és 1933-ban a magyar bajnok kardcsapat tagja. 1932-től 1934-ig a *Magyarország* című lap politikai cikkírója és belső munkatársa. 1934-től az *Új Magyarországnak* munkatársa, majd a Nyilaskeresztes Párt sajtóügyeinek irányítója, 1944-ben sajtófőnöke, az *Összetartás* című lap szerkesztője, a *Pesti Újság* és a *Magyarország* című lapok politikai főmunkatársa és vezércikkírója. 1946-ban a népbíróság mint háborús bűnöst golyó általi halálra ítélte, amit később életfogytiglani fegyházra változtattak. Majdnem 12 évet töltött börtönben, ahonnan 1956 októberében szabadították ki. 1956 októberében Nyugat-Németországban telepedett le, ahol a *Magyar Egység*, az *Összefogás*, a *Hídfő*, illetve az *Új Hídfő* szerkesztőjeként tevékenykedett. Vajna Gábor (1891–1946) nyilas belügyminiszter. A népbíróság halálra ítélte, 1946. március 12-én végezték ki. Csia Sándor (1894–1946) nyilas politikus. A népbíróság kötél általi halálra ítélte, szintén 1946. március 12-én végezték ki. Dr. Kiszely Alajos a Nyilaskeresztes Párt jogi osztályának vezetője, majd Országos Pártvezető Biztos (országos pártügyész).

⁸ Bővebben: Paksa Rudolf: *Szálas Ferenc és a hungarizmus*. Budapest, Jaffa Kiadó, 2013. 103.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-146501. „Keresztes” fn. ügynök jelentése Csehi Ferencről, 1959. augusztus 27. Otto Winkelmann (1894–1977) német rendőrtiszt, SS Obergruppenführer Magyarország német megszállását követően az országban állomásozó SS és rendőri csapatok főparancsnoki tisztségét látta el.

¹⁰ A keleti hadszínteret meglátogató újságírócsoport tagjai: Ruffy-Ficzek Péter (Ujság), Malinics Ernő (Tábori Ujság–Kárpáti Híradó), Ormos Iván (Friss Ujság), Szerelemhegyi Ervin (Pesti Hírlap), Darvas János (Esti Magyarország, Reggeli Magyarország), Németh Péter (Új Magyarországnak), Thury Lajos (Esti Ujság, Függetlenség) voltak. Az újságírócsoport parancsnoka Botond György tüzér hadnagy, a haditudósító század parancsnoka pedig Csits György alezredes volt. ÁBTL 3.1.9. V-146501.

A nyilas pártpropaganda hirdetése mellett a laptulajdonosok, lapszerkesztők másik, legalább ilyen fontos tevékenysége a zsarolás volt, amelyet „hivatalosan” az újságokon keresztül végeztek. Csehi Ferenc Béldi Béla másik lapján, a *Tőke* c. közgazdasági lapon keresztül a zsidó tulajdonban lévő vállalatokról írt gyalázkodó cikkeiben szidta, ócsárolta a zsidóságot, megnevezve a Fenyves Áruház, a Goldberger-gyár vagy a Weiss Manfréd-gyár tulajdonosait. A lapokon keresztül folytatott zsarolást Csehi nem egyedül végezte. A kiadóhivatal egyik igazgatója, Habár Mihály a lap számára kizsarolt pénzt hirdetési díjak címén vételezte be, amelyből Csehi és Habár és még mások (Vörösvári István, a lap közgazdasági rovatvezetője, vagy éppen a „főzsaroló” Sziebert Gaál Gaszton) százalékos arányban részesedtek.¹¹ Ők hárman (Habár, Vörösvári és Sziebert) bonyolították le a lap „hivatalos” zsarolásait, de Csehi – Szécsi Istvánnal, a *Pesti Újság* fotóriporterével együtt – egyéni zsarolásokat is végrehajtott.¹² Szécsivel együtt „revolverezte” például az Arizona Bár tulajdonosnőjét zsidó származású férje miatt, s hetekig „potyáztak” a mulatóban, mígnem Rozsnyainé, a bár tulajdonosnője botrányt nem csapott a lap szerkesztőségében. Az ügyet eltussolták, Csehi megúszta, de Szécsit átadták a sajtókamarának, amely kizárta.¹³ A lap a zsarolásból származó jövedelmének egy részét visszafolyatta a nyilas pártba – sajátos pártfinanszírozási rendszert alakítva így ki. Azonban a „párthozzájárulási összeg” mértéke mindig vita volt a laptulaj-

¹¹ Habár 1919-ben a Tanácsköztársaság ideje alatt a kommunisták Duna-parti telefonközpontjának volt a vezetője, Gábor Andor csoportjához tartozott. Ezután került a *Pesti Újság* kiadóhivatalához, ahol idővel igazgató lett. Később a Maróthy által megvásárolt szentendrei szerszámgyár budapesti központját vezette, s Maróthy disszidálása után ő kezelte annak vagyonát. Más források szerint Habár Mihálynak 1945 előtt Esztergomban játék- és kosárfonó gyára volt, tagja volt a Szabadkőműves Martinovics Páholynak. 1954-ig a Klement Gottwald Villamosági Gyárban dolgozott mint szerszámkészítő. ÁBTL 3.1.9. V-146501. Adatkiegészítés Habár Mihályról, 1958. július 24., valamint ÁBTL 3.1.9. V-146501 „Barna” fn. ügynök jelentése Csehi Ferenc kapcsolatairól, 1959. november 6.

¹² ÁBTL 3.1.9. V-146501 „Barna” fn. ügynök jelentése Csehi Ferenc kapcsolatairól, 1959. november 6.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-146501 „Barna” fn. ügynök jelentése Csehi Ferencről, 1959. június 17. Szécsi István 1945 kora tavaszától ismerőseinél, rokonainál bujkált, majd 1945 nyarán a politikai rendőrség őrizetében került. 1948 májusában a Budapesti Népbíróság háborús és népellenes büntetért elsőkön hatévi kényszermunkára ítélte, majd a Népbíróságok Országos Tanácsa 1949-ben ezt ötévi börtönbüntetésre változtatta. ÁBTL 3.1.9. V-116042. A Budapesti Népbíróság B.XLIV.20191/1949. sz. ítélete Szécsi István ügyében, 1948. május 5., valamint uo. A Népbíróságok Országos Tanácsa NOT.IV. 2387/1948/12. sz. ítélete Szécsi István ügyében, 1949. november 3. Szécsi 1956 októberében Hódmezővásárhelyen részt vett egy szovjet emlékmű ledöntésében, valamint „izgató és a Szovjetuniót gyalázó kijelentéseket tett”, ezért a Szeged Megyei Bíróság 1957-ben hat hónap börtönbüntetésre ítélte. ÁBTL 3.1.9. V-146910. A Szeged Megyei Bíróság BI 500/1957/19. sz. ítélete Szécsi István ügyében, 1957. október 4.

donos, főszerkesztő Maróthy (Meizler) Károly és a pártvezetés között, és ekkor – állítólag – Csehi közvetített a felek között.¹⁴

A *Pesti Újság* szerkesztőségében 1943-ig dolgozott, elsősorban riportokat írt, „paraszi kérdésekkel” foglalkozott. Miután Maróthy Károly országgyűlési képviselő lett, egyre jobban a szélsőjobboldali, nyilas eszmekör felé orientálódott. A lapot 1943-ban betiltották, állítólag azért, mert Horthy István kormányzóhelyettes fotója alá Csehi az alábbi hirdetés szövegét: „Zsidó hirdetést nem fogadunk el.” úgy helyeztette el, hogy az összehajtogatott újságon a kormányzóhelyettes fotója alatt a „...nem fogadunk el...” részlet szerepelt. Csehi szerint ezért tiltották be a lapot, és ezért perelték őt be sajtórendészeti vétség címén, de nem ítélték el, és fel sem mentették a vádak alól...¹⁵

A *Pesti Újság* végleges betiltása után, 1943 szeptemberétől az *Összetartás* című laphoz került. 1944. október 15. után az *Összetartás* című lap a párt, illetve a kormányzat hivatalos orgánuma lett, kiadója Kassai Ferenc propagandaminiszter volt. A meglévő lapok is nyilas irányítás alá kerültek, illetve a Nyilaskeresztes Párt helyi tagszervezetei is indítottak új sajtóorgánumokat. A propagandacélok megvalósítását szolgálta a filmhíradó és a rádió is. A nyilas-hungarista pártvezetés elsődleges törekvése volt, hogy programjukat, a pártpropagandát minél szélesebb körhöz el tudják juttatni. A hatalom megszerzése, illetve a háborús erőfeszítések fokozására való folyamatos és egyre intenzívebb ösztönzés érdekében röplapokat, plakátokat készítettek, terjesztettek, valamint nagy hangsúlyt fektettek a sajtó kézbevitelére, irányítására.¹⁶

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-146501. „Barna” fn. ügynök jelentése Csehi Ferencről, 1959. december 12. Meizler (Maróthy) Károly tanulmányait a budapesti tudományegyetem jogi karán végezte, majd ügyvédi vizsgát tett. A Keresztény Gazdasági Párt programjával 1936-ban Keszthelyen képviselő lett. 1937-ben részt vett a Keresztény Nemzeti Szocialista Front megalapításában. Ennek programjával 1939-ben ismét képviselővé választották. 1939-ben megindította a *Pesti Újság* című napilapot, melynek 1944-ig főszerkesztője volt. 1945 tavaszán Nyugatra távozott, kivándorolt Argentínába. Buenos Airesben 1949 és 1954 között szerkesztette a *Magyar Népet*, és a *Kárpát* című folyóiratban is publikált. A Budapesti Népbíróság 1946. október 15-i dátummal elfogatóparancsot adott ki ellene népellenes bűntett elkövetése miatt. ÁBTL 3.1.9. V-129772. A Budapesti Népbíróság Nbr. XV. 3759/1946/2.sz. elfogatóparancsa külföldön tartózkodó terhelt ellen, 1946. október 15., valamint ÁBTL 3.1.9. V-129772. A Budapesti Népbíróság indítványa a Budapesti Népbíróságnak Maróthy (Meizler) Károly kiadatasára, 1946. szeptember 19.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jegyzőkönyv Bálint (Csehi) Ferenc kihallgatásáról, 1957. november 13. A lap betiltásának fenti történetét megerősíti Kassai Ferenc volt nyilas propagandaminiszter tanúvallomása is. ÁBTL 3.1.9. V-129772. Kassai Ferenc tanúvallomása, 1946. szeptember 9.

¹⁶ Bővebben: Paksa, 2013:154.

Csehi – 1957-ben, a debreceni politikai rendőrség fogdájában írt önéletrajzában – részletesen írt arról, hogyan került a nyilas pártlaphoz. Amikor 1943-ban állás nélkül maradt, kapcsolatba került egy bizonyos Zimmermann Nándor kereskedővel és egy századossal (Csehi nem ismerte a nevét), akik arra akarták rávenni, hogy helyezkedjen el valamelyik nyilas újsághoz, hogy ott „*tegye jóvá a korábbi lapnál elkövetett bűneit, uszító hangvétele írásai kártékony hatását*”. Zimmermann a svéd követséggel állt kapcsolatban, a politikai üldözöttek, menekültek megmenetésével, segítségével foglalkozott, és úgy gondolta, hogy Csehi egy nyilas lapnál elhelyezkedve hatékonyan tudná segíteni az embermentő munkában. (Zimmermann – bizonyos források szerint – egy abaújszántói bornagykereskedő volt, aki megegyezett a budapesti német vezetéssel, hogy 100.000 liter tokaji bor ellenében ő és családja ún. németmentességet kap.¹⁷) Zimmermann így jó kapcsolatokkal rendelkezett a budapesti német hatóságokkal.

Csehi igent mondott a felkérésre és kapott is egy, a svéd követség által kiállított igazolványt, és Zimmermann társa segítségével így került az *Összetartás* nevű nyilas laphoz. Csehi a lap cenzúráztatását intézte, ami azt jelentette, hogy amit a Parlamentben a cenzúrabizottság nem hagyott jóvá, kihúzatott, azt neki kellett átvezetnie a nyomdán. E munkája mellett cikkeket is írt, bevallása szerint „*antiszemita megnyilvánulású és ehhez hasonló cikkeket...*”¹⁸ Az *Összetartás* szerkesztőségében 1944. október 22-ig mint szerkesztő dolgozott, majd – miután a nyilas hatalomátvétel után a lap főszerkesztőjét, Fiala Ferencet nevezték ki a miniszterelnökség sajtófőnökének – Bornemissza Gábor laptulajdonos Csehit kérte fel a felelős szerkesztői poszt betöltésére, amit ő el is fogadott.¹⁹ Csehi egészen 1944. december 22-ig vezette a szerkesztőséget, és – állítása szerint – közben részt vett egy „embermentő iroda” működtetésében is.

Csehinél volt ugyanis a cenzúráztatással kapcsolatos cikkek engedélyeztetésének bélyegzője, amit – Zimmermannék utasítására – arra használt fel, hogy

¹⁷ ÁBTL 3.1.5. O-11803/6. „Ellenállók”. Jelentés (szürke csoport), 1956. november 28.

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jegyzőkönyv Bálint (Csehi) Ferenc kihallgatásáról, 1957. november 13.

¹⁹ Bornemissza Gábor több szélsőjobboldali, illetve nyilas újság szerkesztője, főszerkesztője (*Kitartás, Virradat*), az *Összetartás* című lap tulajdonosa. A második világháború vége előtt Nyugatra menekült, és Münchenben telepedett le. Az ottani ún. Magyar Nyomda vezetőjeként részt vett a *Hungaria* című fasiszta lap szerkesztésében, írásában. Az ÁVH információi szerint kapcsolatban állt az amerikai titkosszolgálati szervekkel, és vállalta az emigráns sajtótermékek magyarországi terjesztésének megszervezését. ÁBTL 3.2.4. K-1420. [Bornemissza Gábor]

ismeretlenek számára olyan igazolványokat állítson ki, amelyek igazolták, hogy az illető a lap külső munkatársa, és meg van bízva híryanag, hirdetés, előfizetés stb. intézésére. Állítólag több ilyen igazolványt is kiadott, amivel többek életét mentette meg. Egészen abszurd módon – legalábbis Csehi önéletrajza szerint – Zimmermann-nal közösen létrehoztak a Pannónia Szállóban egy ún. Hungarista Mozgalom Összetartás Menekültügyi Iroda nevű szervezetet is, amit a nyilas párt és a lap szerkesztősége is támogatott, mit sem sejtve a valódi célkitűzésről. A Pannónia Szállóban ugyanis – ha hihetünk Csehinek – a román követség tagjait, valamint több zsidó személyt bújattak. Az iroda vezetője Hóbor Kálmán lett.²⁰

Csehi a rendőrségi önéletrajzában azt írta, hogy Zimmermann és több beavatott személy ekkor elkészített egy jegyzőkönyvet, amelyben igazolták, hogy Csehi az ő beleegyezésükkel, sőt utasításukra fogadta el a felelős szerkesztői posztot. A jegyzőkönyv egy-egy példányát állítólag a svájci és a svéd követségen, illetve ügyvédi letétben helyezték el. A jegyzőkönyv azért készült, hogy a háború végén ezzel igazolhassa majd magát, embermentő tevékenységben való részvételét. Ez az állítólagos jegyzőkönyv később még igen fontos szerepet fog játszani Csehi életében.²¹

A BUJKÁLÁS ÉVEI

A front elől menekülve december 23-án Pápára, illetve Vaszarra ment a családjához, majd Sopronban bujkált, végül 1945 áprilisában Ausztriába ment, ahol alkalmi munkákból élt, de 1945 júliusában visszatért Magyarországra.²²

A Budapesti Fővárosi Ügyészség 1945-ben körözést adott ki az akkor már bujkáló Csehi ellen, és az 1941-ben antiszemita cikkek írása miatt indított sajtórendészeti vétség miatt elrendelt vizsgálatnak az anyagai képezték az 1945-ös, a Legfelsőbb Bíróság által indított eljárás alapját, ekkor már népellenes bűncselekménnyé változtatva az 1941-es vádak.²³ Csehi neve szerepelt azon a kimutatáson is, amelyet

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jegyzőkönyv Bálint (Csehi) Ferenc kihallgatásáról, 1957. november 13.

²¹ Uo.

²² Uo.

²³ A Legfelsőbb Bíróság B. XLV. 5717/941. sz. alatt háborús és népellenes bűncselekmény elkövetésének alapos gyanúja miatt elrendelt körözése Csehi Ferenc ellen. ÁBTL 3.1.9. V-146501. Összefoglaló jelentés a „Hortobágyi” fedőnevű ügynök B és M dossziéjában elfekvő anyagokról.

a fegyverszüneti egyezmény mellékletéhez állítottak össze 1945 februárjában. Csehi e szerint a dokumentum szerint „háborús bűnös, mert a háború fokozottabb mértékben való folytatására és a nyilas (fasiszta) mozgalmak segítésében szellemi tevékenységet fejtett ki”.²⁴

Magyarországon, Vaszaron a nővérénél, Bálint Ferencnénél bujkált, majd 1945 októberében felesége anyjának a testvéréhez, Fábíán Gáspárhoz ment Akolhátpusztára. Itt már nem a saját nevén, hanem Bálint Ferenc néven mutatkozott be és vállalt munkát. Bevallása szerint félt, hogy korábbi tevékenysége miatt keresni fogják. Itt ismerkedett meg Zombori Edit tanárnővel, akivel összeköltözött, nála bujkált egészen 1951-ig. Ekkor hazament Vaszarra, ahol nagybeteg sógora, Bálint Ferenc 1951. február 19-én elhunyt. Néhai sógora papírjaival Budapestre utazott, majd Kiskunhalason egy építkezésen vállalt munkát, végül Debrecenben kötött ki, Zombori Editnél, akivel ismét összeköltöztek. A debreceni Csokonai Színházban helyezkedett el díszítőnek. A környezetében azt híresztelte, hogy ő és Zombori Edit házaspár, és egy hamis, Bálint Ferenc névre kiállított házassági anyakönyvi kivonatot is beszerzett. A színháznál előbb kellékes, majd színpadmester, később műszaki felügyelő lett, 1953-ban belépett a Magyar Dolgozók Pártjába (MDP), 1955-ben a színház üzemi bizottságának elnöke lett, 1957-ben pedig már a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) helyi alapszervejének pártvezetőségi tagja volt. A forradalom alatt elköltözött második „feleségétől” is, és a színház főszerkesztőjével alkotott új párt. Állítólag a forradalom alatt Zombori Edit sógorát, Seprényi Ferenc volt államvédelmi főhadnagyot a lakásán rejtegette.²⁵

1957 nyarán útleveléért folyamadt, amit meg is kapott, hivatalos úton járt Lengyelországban. A lublini színház debreceni vendégszínházának a viszonzására a Csokonai Színház lengyelországi előadásokat tartott, ennek az útnak a megszervezése miatt utazott ki. Lublinból már úgy tért haza, hogy tudta: a magyar BM keresi, a kollektív

²⁴ ÁBTL 4.1. A-924. A Hunyadi SS pánccs hadosztállyal és a Szent László hadosztállyal kapcsolatos iratok. Kimutatás a háborús bűnösökről, a fegyverszüneti egyezmény 14§-ához, 1945. február 16.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jegyzőkönyv Bálint (Csehi) Ferenc kihallgatásáról, 1957. november 13. Seprényi Ferenc államvédelmi főhadnagy – feleségének, Zombori Irmának a munkahelyén – a MÁV Debreceni Igazgatóságán teljesített szolgálatot, s mindkettőjüket 1956. október 31-án a MÁV Debreceni Igazgatóság Munkástanácsa kiltította az épületből. ÁBTL 3.1.9. V-143532. Seprényi Ferencné tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. január 8., valamint uo. A MÁV Debreceni Igazgatósága Munkástanácsának határozata, 1956. október 32. Bizonyos források szerint Seprényi később a debreceni Csokonai Színház Kamara színpadának lett az igazgatója.

útlevélről a nevét kihúzták. 1957 novemberében tartóztatták le, nyomozást rendeltek el ellene, ekkor készítette el a fent már többször hivatkozott életrajzát.²⁶

Csehit a három hónapos vizsgálati fogság után nem sokkal a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztálya 1958. február 5-én szabadlábra helyezte, elálltak a felelősségre vonástól és „Hortobágyi” néven (hazafias alapon) be szervezték, s „színházi vonalon” foglalkoztatták.²⁷ A színházban ismét – most már a valódi nevén – alkalmazták, de az illetékes pártszervezet fegyelmi eljárást indított ellene, és kizárták az MSZMP tagjai sorából, ráadásul alacsonyabb munkakörbe (kellékes) került. Tanúként hallgatták ki a Mensáros László ellen lefolytatott vizsgálat során 1958 júliusában, ahol már az eredeti nevén, valódi születési adatokkal szerepelt. Mensáros László tagja volt a színház forradalmi bizottságának, egy-két kijelentése alapján indítottak ellene eljárást 1957 októberében, és izgatással gyanúsították meg. Csehi tanúvallomása nem segített a színészen, azt vallotta, hogy Mensáros volt az összekötő a színház és a városi forradalmi bizottság között, illetve hogy ő is aláírta egy „elvadult kommunistának” tartott kollégájuk elbocsátásáról szóló határozatot. Mensáros további bűne volt – Csehi tanúvallomása szerint –, hogy ő szervezte meg a forradalom ideje alatt a színháznál a „munkásőrséget” (feltehetően nemzetőrségre gondolt), sőt Mensárost fajtalankodással is megvádolta.²⁸ Mensáros Lászlót a Debreceni Megyei Bíróság végül a népi demokratikus államrend megdöntésére irányuló mozgalomban való tevékeny részvétel büntette miatt két év két hónap börtönbüntetésre ítélte.²⁹

Csehi ugyan a tőle elvárt módon tanúskodott Mensáros ellen, de ez már nem mentette meg az újabb letartóztatástól. 1959 legvégén ismét zárkába került. A magyar állambiztonság központi és megyei szervei közötti információáramlás hiányosságaira utal, hogy a volt jobboldali pártok tagjai elleni elhárítást végző BM II/5-a alosztálya nem tudott „Hortobágyiról”, és csak egy bizonyos „Barna” fedőnevű ügynökük 1959. június 10-én adott jelentése alapján megkezdett operatív feldolgozó

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jegyzőkönyv Bálint (Csehi) Ferenc kihallgatásáról, 1957. november 13.

²⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Határozat őrizetben tartás megszüntetéséről, 1958. február 5., valamint ÁBTL 3.1.9. V-146501. Határozat a nyomozás befejezéséről Bálint (Csehi) Ferenc ügyében, d. n.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Csehi Ferenc tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1958. július 21.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-145957/1-a. A Debreceni Megyei bíróság ítélete Mensáros László ügyében, 1959. április 9., valamint a Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának Népbírósági Tanácsa fellebbezési tárgyalásán hozott ítélet Mensáros László ügyében, 1959. szeptember 15.

munka során, a priorálás alkalmával derült ki, hogy Csehi „Hortobágyi László” fedőnéven a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztályának ügynöke, immár 1958 februárja óta.³⁰

A BUDAPESTI BELSŐREAKCIÓ-ELHÁRÍTÁS ÉS A DEBRECENI KOLLÉGÁK

1959. augusztus 26-án a BM II/5 (Belsőreakció-elhárító) Osztálya jogi véleményezésre átadta a Csehi Ferenc ügyében keletkezett bizalmas nyomozás anyagát a BM II/8. (Vizsgálati) Osztály f Alosztályának. A Vizsgálati Osztály beosztottja, Sepsei György rendőr őrnagy felhívta az illetékes operatív osztály figyelmét, hogy az eljárás megindítása előtt be kell szerezni a Csehi ügyében 1957-ben keletkezett vizsgálati anyagokat, azokat a sajtótermékeket, amelyek tartalmazzák Csehi írásait, valamint ki kell zárni Csehit a hálózatból, mégpedig úgy, hogy ne tudjon elbújni, tehát rögtön őrizetbe kell venni. Ezen túlmenően a Hajdú-Bihar Megyei Politikai Osztály munkáját is értékelte egy bekezdés erejéig: *„Megjegyzés: A rendelkezésre álló adatok értékelése alapján érthetetlennek tűnik a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság politikai nyomozó osztályának az eljárása a tekintetben, hogy ezt a »hétpróbás« fasiszta egyént – aki 13 éven keresztül illegalitásban élt – ügynöki munkára beszervezte. Javasoljuk a megyei politikai osztály figyelmét felhívni arra, hogy egy ilyen súlyos háborús bűncselekményt elkövető személyt beszerezni nemcsak nem célszerű, hanem elvileg megengedhetetlen.”*³¹

A BM II/5. Osztály tehát csak 1959 nyarának végén ismerkedett meg Csehivel. Ekkor derült fény arra, hogy Csehi – már mint beszerezett ügynök, a tartótisztje tudta nélkül – levelet küldött Habár Mihálynak, s a levelében arra kérte, hogy hamisítson a számára egy jegyzőkönyvet, régi írógéppel írva, megsárgult papírra, a dátuma legyen 1944. szeptember 10. (Budapest), és a saját nevét olvashatatlan aláírással írja alá, Zimmermann Nándorét pedig olvashatóan. A jegyzőkönyv

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Összefoglaló jelentés a „Hortobágyi” fedőnevű ügynök B és M dossziéjában elfekvő anyagokról, 1959. szeptember 4., valamint ÁBTL 3.1.9. V-146501. „Barna” fn. ügynök jelentése Csehi Ferencről, 1959. június 17.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-146501. A BM II/8-f alosztály jelentése Csehi Ferenc ügyében, 1959. augusztus 26.

igazolta volna, hogy Csehi a háború során embereket mentett – ahogyan azt az 1957-es önéletrajzában írta. Ugyanebben a levélben egy kísérőlevelet is kért Habártól a jegyzőkönyv mellé, mostani papírra írva, akkori dátummal, amelyben az szerepel, hogy a mellékelt jegyzőkönyvet Párizsból küldi: *„Hosszabb keresés után szülőfalujában tudtam meg, hogy a debreceni színháznál művészkedik. Lám-lám. A jó újságíró, jó színész is. Egy közös ismerősöm megkért hazafelé jövet Párisban, hogy keressem fel és a mellékelt jegyzőkönyvet küldjem el Önnek, hát-ha szüksége lesz rá. Remélem tudja kiról van szó? Nevet nem említek. Úgy sem ismerné, mert álnéven bujkált a Pannónia Szállóban, az Ön védelme alatt. Bandi ügyvéd néven él az Ön emlékezetében. Sok jót mesélt magáról.”*³²

Miután a K-ellenőrzés (a postai levélforgalom állambiztonsági módszerrel történő ellenőrzése) során kiderült Csehi akciója, a debreceni politikai rendőrség nem zárta ki az ügynökségből, tovább alkalmazták, amit a központi szerv, a belsőreakció-elhárítás rosszallóan vett tudomásul. Megállapították, hogy Csehi *„lélekben fasiszta még a mai napig is. [...] Őrizetbe vétel után a felületes vizsgálat eredményeképpen részére előnyös volt a beszervezés, mert ezen keresztül biztosítva látta a szabadságot.”* A belsőreakció-elhárításnál – úgy tűnik – felháborodtak azon, hogy Csehi megúsza a felelősségre vonást, sőt megpróbálta kijátszani a tartótszját, és hogy jelentéseiben a színház kommunista dolgozóit ócsárolta: *„...felszabadulás előtti ténykedésével tökéletesen kimerítette a [...] háborús bűnösség fogalmát. Ezek után ellenszenvesnek tűnik, hogy mint volt fasiszta, a szovjetellenesség és az antiszemitizmus egyik hangadója, a színházban dolgozó kommunistákról ír jelentést és olyan kitételeket alkalmaz, hogy »... csak látszatkommunista [...] párttag, jobb lenne, ha nem lenne az [...] párttag, de semmi köze a kommunizmushoz ...«*, és ehhez hasonló kijelentésekkel és kitételekkel ad jelentést párttagokról.”³³

A BM II/5. Osztály beosztottja, Julinszky Rezső rendőr hadnagy szerint Csehi beszervezése hiba volt, egyrészt mert nem volt őszinte, másrészt mert dekonspirálódott, így hírszerző lehetőségei lecsökkentek. Miután háborús bűntetteiért nem lett felelősségre vonva, „fasiszta körökben” lebukott, és mivel őrizetbe vétel után

³² ÁBTL 3.1.9. V-146501. Összefoglaló jelentés a „Hortobágyi” fedőnevű ügynök B és M dossziéjában elfekvő anyagokról, 1959. szeptember 4.

³³ Uo.

– most már az eredeti nevén – visszamehetett dolgozni ugyanoda, ahol korábban más néven alkalmazták, így a debreceni színházban is dekonspirálódott. Julinszky javasolta, hogy zárják ki a hálózathoz, mert: „[...] részünkre végzendő munkája nem áll arányban az általa elkövetett háborús-népellenes bűncselekménnyel.”³⁴

Miután a belsőreakció-elhárítás és a vizsgálatot végző szerv is egyetértett abban, hogy Csehit le kell tartóztatni, 1959. november 30-án operációs terv készült konspirált őrizetbe vételére. A központi szervek és a debreceni politikai osztály tagjai közreműködésével megtervezett közös akció során Csehi tartótisztje találkozára hívta Csehit, ahol megbilincseltek, és bekísérték a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányságra. Ezután házkutatást tartottak nála, munkahelyének átkutatását is elvégezték, és egyúttal a munkahelyi pártszervezetének párttitkárát is tájékoztatták. Csehit Budapestre szállították a Vizsgálati Osztályra, s „Kántás László” fogdaügynök mellé, a 308-as „technikás cellában” helyezték el.³⁵ 1959. december 1-jén tehát megtörtént a letartóztatása, s nemsokára elkészült a kihallgatásának menetrendjét taglaló vizsgálati terv is. Ennek során alapvetően négy kérdésre kerestek választ. Meg kívánták tudni, hogy Csehi 1945 előtt pontosan hol, melyik újságnál milyen funkciót töltött be, dokumentálni akarták a háborús bűncselekményeit bizonyító cikkeket, valamint a közokirat-hamisítást, s végül a Csehi által ismert volt nyilas újságírókat, azok háborús bűncselekményeit is fel akarták deríteni.³⁶

1960. február 9-én a BM II/8-b (Belsőreakció-elhárító vizsgálati) Alosztálya részéről Csillag György rendőr százados alosztályvezető helyettes és Bartos István rendőr őrnagy tájékoztatta a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Nyomozó Osztály vezetőjét, valamint annak helyettesét, Szalma József rendőr alvezetőt, illetve Csehi Ferenc volt kapcsolattartóját, a megyei pártbizottságot és a debreceni Csokonai Színház pártszervezetét Csehiről és az ellene folyamatban

³⁴ Uo.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Operációs terv Csehi Ferenc konspirált őrizetbe vételére, 1959. november 30.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Vizsgálati terv Csehi Ferenc volt nyilas újságíró háborús bűncselekménye ügyében, 1959. december 17.

lévő eljárásról.³⁷ A budapesti állambiztonsági szervek vezetői – egy kibővített aktív ülés keretében – volt munkahelyén, a Csokonai Színházban is tartottak egy tájékoztatót egykori kollégái számára.³⁸

Pár nappal később Bartos értékelte a Csehi Ferenc ügyében 1959. december 1. és 1960. január 30. között lefolytatott vizsgálat során szerzett tapasztalatokat. Értékelése szerint a BM II/5-a alosztály által elvégzett operatív felderítő munka során ugyanazt a hibát követték el, mint korábban, 1957-ben, a Hajdú-Bihar Megyei Rendőr-főkapitányság Politikai Osztálya beosztottjai által lefolytatott nyomozás alkalmával.³⁹ Csehit akkor is és 1959-ben is túlságosan korán tartóztatták le, őrizetbe vételét nem előzte meg a „bűnös” tevékenységét bizonyító iratok, dokumentumok felkutatása, beszerzése. Igaz ez a megállapítás az 1945 előtti magatartását bizonyító tanúk felkutatására is. Ezeket a hiányosságokat a vizsgálati eljárás során kellett pótolni, ami a vizsgálat kezdeti szakaszában negatívan befolyásolta a politikai rendőrség munkáját – írta jelentésében Bartos. Ugyanis Csehi – ugyanúgy, mint két évvel korábban – azt a taktikát követte, hogy kezdetben tagadott és megpróbálta félrevezetni a vizsgálóit, s csak a később beszerzett tárgyi bizonyítékok birtokában lehetett leleplezni. Csak a vizsgálati eljárás ideje alatt sikerült olyan bizonyítékokat, illetve tanúkat felkutatni, akik egyértelműsítették Csehi háborús

³⁷ A BM (Vizsgálati) Osztály szervezeti felépítéséről lásd: Papp István: A BM II/8. (Vizsgálati) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L' Harmattan Kiadó, 2013. 211–236. Szalma József a terror egyik legfontosabb részlegét, a BM II/8. (Vizsgálati) Osztályt közvetlenül a forradalom leverése utáni időszakban vezette, irányítása alatt ő és beosztottjai folyamatosan szolgáltatták a súlyosan terhelő adatokat az ügyészség részére. Szalma 1947-ben lépett be a politikai rendőrség kötelékébe, 1950-től a kémelhárítás alosztályvezetője, 1953-tól a BM ÁVH Vizsgálati Főosztályának helyettese, később vezetője. Gyakorlatilag a forradalom leverése után is maradt a helyén, novemberben kinevezték az ORFK (később) BM Politikai Nyomozó Főosztálya II. (Vizsgálati) Osztályának vezetői posztjára, ahol egészen 1958 decemberéig teljesített szolgálatot. Talán innen is ment volna nyugdíjba, ha családi körülményei, emberi gyengeségei, italozásai, fegyelmezetlenségei miatt le nem váltják. Ezután, 1959 januárjától lett Debrecenben a megyei rendőr-főkapitányságon a politikai rendőrség helyettes vezetője, de 1967-től ismét a központban, Budapesten, a kémelhárításnál szolgált. Második botlása következtében – és ez már a karrierje végét is jelenti – 1975-ben fegyelmeivel nyugdíjazták, a pártból is kizárták, majd vízvezeték-szerelőként helyezkedett el a Fővárosi Vízműveknél. Krahulcsán Zsolt: *A szervezett bosszú kiszolgálója (Szalma József)* (kézirat).

³⁸ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Jelentés Csehi Ferenc volt nyilas újságíró ügyében, 1960. február 10.

³⁹ A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály szervezetéről bővebben: Papp István: A BM II/5. (Belsőreakció-elhárító) Osztály. In *A megtorlás szervezete. A politikai rendőrség újjászervezése és működése, 1956–1962*. Szerkesztette: Cseh Gergő Bendegúz és Okváth Imre. Budapest, Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L' Harmattan Kiadó, 2013. 123–152.

bűnösségét, a nyilasok hatalomra juttatásában betöltött szerepét. Az 1957/1958-as eljárás során hibás lépés volt az is, hogy amikor Csehi hivatalos úton tartózkodott Lengyelországban, a távollétében bevonatták az útlevelét. Ezzel a Csehi elleni nyomozás dekonspirálódott. További problémát jelentett, hogy a vizsgálat során nagyobb hangsúlyt fektettek a Csehi által megjelölt „mentőtanúk” kihallgatására, mint az érdektelen tanúk felkutatására. Ráadásul nem kértek segítséget az előzetes nyomozást végrehajtó BM II/5-a alosztálytól, valamint nem tettek semmilyen lépést a közokirat-hamisításban segítséget nyújtók elleni eljárás lefolytatására. Hiba volt, hogy elsősorban a háborús bűncselekmények bizonyítására koncentráltak, míg az illegalitás éveivel, a közokirat-hamisításokkal csak érintőlegesen foglalkoztak.⁴⁰

Bartos véleménye szerint Csehi az 1959-es eljárás során a „cinikus tagadás” taktikáját alkalmazta. Élőszóban őszintének tűnő beismerő és megbánó magatartást tanúsított, de amint a nyilas társaira vonatkozóan kezdték kihallgatni, vallomása felszínessé, „tartózkodóvá” vált, mintha nem is lennének ismeretei a nyilas vezetőkről. A vizsgálat ideje alatt fogdaügynököt és lehallgató berendezést is alkalmaztak, de ezekből semmilyen érdemleges információt nem kaptak. Bartos ezt azzal magyarázta, hogy Csehi ekkorra már jártas volt operatív ismeretekben, hiszen a debreceni társszerv már beszervezte, kioktatta a konspirációs szabályokra, ezért a fogdaügynök sem tudott meg tőle semmilyen új információt. Bartos azonban azt már eredményként könyvelhette el, hogy Csehinek a magatartásában bekövetkezett változásokat a fogdaügynökön keresztül jól nyomon tudták követni, így a vizsgálat során változtatni tudtak a kihallgatási taktikán. A kikérdezések a legelejétől kezdve „kemény, energikus” hangnemben zajlottak, s Csehi ezért – állítólag – arra készült, hogy a tárgyaláson „lelki presszió” miatt tegyen panaszt. Ezért ettől a kihallgatási módszertől fokozatosan eltértek, s Bartos ennek tudta be, hogy Csehi, bár az eljárás elején még mereven tagadta, hogy antiszemita, uszító cikkeit meggyőződésből írta volna, a kihallgatások vége felé már beismerte, hogy fasiszta meggyőződésétől vezetettve írta azokat. Ez azért is komoly eredmény – vélte Bartos –, mert Csehinek ez a magatartási taktikája két évvel korábban eredményes volt a számára.⁴¹

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Kiértékelő jelentés a Csehi Ferenc ügyében lefolytatott vizsgálatról, 1960. február 12.

⁴¹ Uo.

A Vizsgálati Osztály is kialakította a saját taktikáját, ami egyrészt abból állt, hogy Csehi letartóztatását követően az Országos Széchenyi Könyvtár zárt osztályán felkutatták a Csehi által írt összes újságcikket, s ezek közül kiválasztották a legszélsőségesebbeket, s másolatban felhasználták a kihallgatások során. Másrészt Csehi két évvel korábban hivatkozott az általa megmentett személyekre és egykét – az embermentésekről tudomással bíró – nyilas újságíróra is, ezért felhívták a figyelmét arra, hogy törvény adta joga, hogy az általa megjelölt személyeket – szavainak alátámasztása miatt – kihallgatásra kértesse. Egyúttal Csehit részletesen megkérdezték az üldözöttek megsegítése érdekében tett erőfeszítéseiről, a mentés körülményeiről, az ebben betöltött szerepéről.⁴²

A Csehi által „mentőtanúnak” megjelölötteket (Habár Mihály, Surján Sándor, Szécsi István, Kovács J. Elek) először arról kérdezték meg, hogy mi a véleményük Csehi múltbeli politikai nézeteiről, milyen tevékenységet folytatott Csehi a háború előtt és alatt, s közben megmutatták nekik a Csehi által írt legszélsőségesebb antiszemita, fajgyűlölő, uszító stb. hangvételű cikkek másolatát. Ezt követően a vizsgáló a „mentési akció” körülményeire kérdezték rá. A két vallomást összehasonlították, majd a Csehi-féle vallomás ellentmondásaira kérdezték rá. Ezzel a kihallgatási módszerrel elérték, hogy a tanúk Csehi állításaival ellentétes vallomást tegyenek. Az összes ún. mentőtanú tagadta a Csehi által vallottakat, vagyis hogy embereket mentett volna. (Habár Mihály tagadta, hogy Csehi hamisított újságíró-igazolványokat adott volna neki, hogy azokat üldözötteknek adja át. Surján pedig azt vallotta – szemben Csehi állításával –, hogy bár kapott Csehitől ilyen igazolványokat a saját és a felesége nevére kiállítva, de nem pusztán emberségből, hanem pénzért, összesen 6000 pengőért. Szécsi István pedig azt mondta, hogy ha valóban közösen mentettek volna embereket, akkor az ellene is folyó vizsgálatban már rég hivatkozott volna rá.⁴³) Ezután sorra szembesítették a tanúkat Csehivel, aki ezek hatására „megtört”, és nyíltan beszélt arról, hogy a háborús bűncselekményeket meggyőződésből hajtotta végre.⁴⁴

Ráadásul a „mentőtanúk” nemhogy nem segítettek Csehin, de újabb adatokkal szolgáltak a politikai rendőrség számára arról, hogy Csehi meggyőződéses nyilas

⁴² Uo.

⁴³ A Szécsi István elleni eljáráshoz lásd a 13. sz. lábjegyzetet.

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Kiértékelő jelentés Csehi Ferenc ügyében lefolytatott vizsgálatról, 1960. február 12.

volt, „dicsőítette a hitleri fasizmust”, és nemcsak a cikkeiben, de a magánbeszélések során is szidta a Szovjetuniót, a zsidóságot pedig gyűlöletkeltésre alkalmas kifejezésekkel illette. Ezek után Csehi több „mentőtanút” már nem idéztett be... Ügyében összesen 11 tanút hallgattak ki, öt esetben történt szembesítés, és több mint 30 volt nyilas vezetőre vonatkozóan írásban kérdezték meg, ezekről Csehi önvallomást készített.⁴⁵

Lám-lám, hogy változik a világ – írhatjuk –, hiszen a Vizsgálati Osztály beosztottja, Sepsei György és Bartos István közös jelentésében 1959 augusztusában még felháborodva véleményezték a debreceni kollégákat, akik Csehit, aki egy „»hét-próbás« fasiszta egyén [akit] beszervezni nemcsak nem célszerű, hanem elvileg megengedhetetlen”⁴⁶ – mégis beszervezték. Nos, ugyanők 1960 júniusában már (újabb) beszervezésre javasolták Csehit. Ahogyan indoklásukban Csehi „érdemeit” megfogalmazták: „1944. őszén több üldözött személynek segítséget nyújtott, részben anyagi ellenszolgáltatásért, részben régebbi ismeretség alapján. [...] Illegalitása alatt munkahelyén jó munkát végzett. Több alkalommal megjutalmazták. 1954-ben tagja lett az MDP-nek. Az ellenforradalom alatt passzív volt. Államvédelmi tiszt rokonát mentette. 1957. májusban munkahelyén bekapcsolódott az MSZMP szervezésébe. [...] 1959. decemberben letartóztattuk. A vizsgálat kezdetén nem volt teljesen őszinte, igyekezett kendőzni, és elkenni elkövetett cselekményeit. Tagadta, hogy újságírói munkáját meggyőződéséből végezte. Később ezt a magatartását teljesen felszámolta. A tárgyaláson tanúsított magatartása után ítélve, cselekményét őszintén megbánta.”⁴⁷

Mivel Csehi az állambiztonsági szervek beszervezett ügynöke volt, s a politikai rendőrség tartott attól, hogy a bírósági tárgyaláson a védekezése során ezt megemlíti, ezért ügyét a Legfelsőbb Bíróság Különtanácsa tárgyalta. Az elsőfokú bíróságként tárgyaló tanács 1960. június 9-én nem nyilvános tárgyalásán hozott ítéletével – háborús bűntett, közokirat-hamisítás bűntette miatt – négy év börtönbüntetésre és vagyonekbobzásra ítélte Csehit. Az ítélet jogerős volt.⁴⁸

⁴⁵ Uo.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-146501. A BM II/8-f alosztály jelentése Csehi Ferenc ügyében, 1959. augusztus 26.

⁴⁷ ÁBTL 3.1.9. V-146501. Bartos István feljegyzése Csehi Ferenc ügyében, 1960. június 24.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-146501. A Magyar Népköztársaság Legfelsőbb Bíróságának elsőfokú bíróságként tárgyaló tanácsa ítélete Csehi Ferenc ügyében, 1960. június 9.

Csehi Ferenc 1968. augusztus 11-én látogató-útlevelemmel az Amerikai Egyesült Államokba utazhatott, és ha már kiengedte a magyar állam(biztonság), ott is maradt. Jogellenesen. 1980. május 13-án engedéllyel tért haza Magyarországra. Későbbi sorsa ismeretlen.⁴⁹

Csehi élettörténete több kérdést is felvet. Leghangsúlyosabban talán azt, hogy életútja nem pusztán a huszadik század közepének drámai változásait túlélni akaró „kisember” taktikázása, a körülményekhez zseniálisan alkalmazkodni tudó és a túlélési ösztön által hajtott lépések sorozata, ami valahogy mindig – kivéve azt a pár évet, amit börtönben töltött – a felszínen tartotta, hanem esetleg valami másról is lehet szó. Az egyértelműnek tűnik, hogy a sikeres bujkáláshoz kellett az állam erőszakszerveinek a felületessége is, de talán kellett az a – családi keretek között mindenképpen működő – szolidaritás is, amely tagadhatatlanul létezett. És kellett a politikai rendőrség (tágabb értelemben a szocialista állam) együttműködő szerepvállalása is, az a fajta „a kisnyilasoknak megbocsájtottunk” attitűd is, amely lehetővé tette, hogy a korábbi nyilas párttagok, illetve „kisnyilasok” tömegesen illeszkedjenek be és csináljanak kisebb-nagyobb karriert az 50-es, 60-as és 70-es években.

⁴⁹ ÁBTL 2.2.1. Operatív nyilvántartások. I/3. 3. 910. Csehi Ferenc operatív nyilvántartó kartonja.

TALLER JÁNOS

A kálvária stációi

Adalékok Üröm 20. századi történetéhez

Nem tudhatjuk, mit élhettek át azok a személyek, akiknek utolsó útja a Jeruzsálemben lévő Koponyák helye (Golgota, latin eredetű nevén Kálvária) nevezetű kis teraszra vezetett. Mi járhatott a fejükben, mire gondoltak, miközben a vállukra helyezett keresztfával gyalogoltak kivégzésük színhelye felé. Voltak köztük bűnözők és ártatlanok is. Kétezer évvel ezelőtt ezen a helyen feszítették keresztre Jézus Krisztust, így vált a kereszténység egyik zarándokhelyévé. A Szentföldről visszatérő zarándokok és ferences rendi szerzetesek tevékenységének eredményeképpen vált népszerűvé a hívők között a keresztúti ájtatosság. A Szentföld iszlám kézre kerülése után a zarándoklatok gyakorlatilag lehetetlenné váltak, valamint a hívők többsége anyagilag nem engedhette meg a Jeruzsálembé történő utazást, ezért a dombokra épített kálváriákkal „idézték meg” a jeruzsálemi Golgotát, melyen járva átélhették Krisztus szenvedéstörténetét. A kálvária, a keresztút így vált szimbolikus jelképpé, és a közbeszédben már nemcsak Jézus szenvedéstörténetét értik alatta, hanem egyének, népek és országok sorsát: „*kész kálvária volt*”, „*megjárta a kálváriáját*”.

A magyarországi németek múltjában is találhatunk szenvedéstörténeteket. Egyéneket és a közösség egészét érintőket. Utóbbi a második világháborút követő elűzés¹, mely a magyarországi németek történetének legnagyobb tragédiája. Az elűzés a kálváriájuk utolsó stációja, hiszen a közösség egészét akarták „eltemetni”. Ahogyan a szentföldi zarándokok és a hívők az otthoni kálváriákon évről évre a keresztúton felidézik Krisztus szenvedéstörténetét, úgy a magyarországi

¹ A magyarországi németeket sokkal inkább elűzték Magyarországról, mint ki- vagy áttelepítették. Az „elűzés” szó utal a kényszerre, megjelenik benne a gyűlölet, a tisztogatás motívuma és utal a visszafordíthatatlanságra („ez a terület a mienk, ide már nem jöhetnek vissza, itt már nincs keresnivaló”). Az elűzötteknek nincsenek már jogaik az adott területen. Az át- és a kitelepítés szavak ezt nem adják ilyenformán vissza. Ezek történhetnek önkéntesen és kényszer hatására, és nem minden esetben járnak tulajdontól való megfosztással.

németek itthoni és külföldi szervezetei is megemlékeznek az elűzésükről. Ugyanígy egyfajta lelki kálváriát járhattak végig a hazalátogatók, amikor külföldi állampolgárként évtizedek múltán újra átlépték az országhatárt, és megérkeztek arra a településre, ahonnan elűzték őket. Nem tudhatjuk, mi jutott eszükbe akkor, amikor ott álltak a vasútállomáson, ahol fel kellett szállni az őket elvivő vonatra, vagy meglátták a mások kezében lévő volt házukat, birtokukat. Mivel az elűzések településenként történtek, ezért beszélhetünk a települések kálváriájáról is. Hiszen olyan embereket űztek el az otthonaikból, akik korábban valamilyen formában vagy módon hatással voltak egy-egy település mindennapi életére. Elűzésük törést okozott, a korábbi világ megszűnt, és a betelepülők révén már új helyzet állt elő.

Minden egyes település, személy története egyedi keresztutakat takar. A fennmaradt levéltári iratokat és a visszaemlékezéseket mozaikszerűen egymás mellé téve bepillantást nyerünk egy-egy település múltjába. Ily módon rajzolódik ki előttünk a Budapest mellett fekvő Üröm 20. század közepi kálváriája is. Láthatóvá válik az az út, melynek végén az elcsendesedett, majdnem összes lakosát elvesztő falu áll.

AZ ELŰZÉSHEZ VEZETŐ ÚT

A gondolat megszületése

A magyarországi németek szülőföldjükről való elűzésének gondolata nem a második világháború után merült fel először a politikai vezetők körében. Már az 1920-as évek előtt létezett egy németellenes légkör, amely akkor még nem került be a politika fősodrába. Az elvesztett világháború és a trianoni békeszerződés okozta sokk előtérbe helyezte a nemzetiségi kérdést. Politikusok és értelmiségiek kerestek válaszokat és felelősöket az országot sújtó tragédiára. Egy részük kifejezetten az országban élő nemzetiségekben és vallási kisebbségekben látta a problémák gyökerét. Nem véletlenül vált Szabó Dezső 1919-ben *Az elsodort falu* címmel megjelenő regénye népszerűvé. Ebben a Magyarországon élő nemzetiségeket – köztük is leginkább a németeket – tette felelőssé a magyarokat érő hátrányokért. A Trianon utáni Magyarország legnagyobb lélekszámú nemzetisége a német lett, túlnyomó többségük egy tömbben élt. Ebben a politikai és értelmiségi elit egy része veszélyt látott, és tartott tőlük.

A magyarországi németek más országba való telepítésének gondolata a II. világháború kitörésének környékén fogalmazódott meg a magyar politikai elit köreiből. Erre apropót adott Adolf Hitler 1939. október 6-án a Reichstagban elmondott beszéde, melyben a „nem tartható” német nyelvű népcsoporttörödékek hazahozataláról beszélt. Horthy Miklós november 3-án a Fűhernek írt levelében a magyarországi németek visszatelepítésére tett ajánlatot. Néhány hónappal később, az 1940. január 12-i kormányúlése a Burgenlandban élő mintegy 16 ezer magyar repatriálása került szóba. Az áttelepítés mind a magyar, mind a német kormány szerint önkéntes alapon történt volna, kényszer alkalmazása nélkül. A magyar kormány döntésére lett volna bízva, hogy mely vidékeket érintette volna az áttelepítés.² Annak ellenére, hogy ez az elképzelés nem valósult meg, a kormány a Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter által 1940-ben megalakított Nemzetpolitikai Szolgálatot³ a Magyarországi Németek Népi Szövetségének (Volksbund)⁴ gyengítésére használta fel.⁵

Gerhard Seewann szerint a negyvenes évek elején folyó kitelepítési viták jelentősége az, hogy ezek vezettek el a magyarországi németek elűzésének gondolatához.⁶ A kormány és az ellenzék is támogatta a „sváb kérdés” ilyesfajta megoldását. Varga Béla⁷ az ország elhagyására buzdította a volksbundistákat. Az 1942. november 11-i képviselőházi felszólalásában elhangzott az, hogy amennyiben az itt élő németek nem érzik jól magukat Magyarországon, akkor azzal az egy batyu-

² <https://www.elevertar.hu/digitalis-tartalom?source=preservica&ref=preservica::a9d4580f-4f81-4497-a45b-f67242a87be9> utolsó letöltés 2020.01.02.

³ A Nemzetpolitikai Szolgálat 1940-ben alakult, vezetője Korvig Béla (1900–1962) volt. Feladata volt az egyesületeknek való segítségnyújtás és a propagandatevékenység.

⁴ A Volksbund (teljes nevén: Volksbund der Deutschen in Ungarn – Magyarországi Németek Népi Szövetsége) a magyarországi németek szervezete volt. Tényleges megalakulása 1939-ben történt meg. Kulturális szervezetként jött létre. A III. Birodalom érdekeit képviselte Magyarországon, és jelentős szerepet játszott a Waffen-SS-sorozásokban.

⁵ Tilkovszky Lóránt: Nemzetiségpolitika Magyarországon a 20. században https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos/nemzetisegi_politika_magyarorszagon_a_20_szazadban/index.htm utolsó letöltés 2020.01.02.

⁶ Gerhard Seewann: A magyarországi németek története II. kötet, Argumentum, Bp. 2015. 291–292. o.

⁷ Varga Béla (1903-1995) katolikus pap, politikus. 1937-től a Független Kisgazdapárt országos alelnöke. 1939–1944 között országgyűlési képviselő, 1945 áprilisától az Ideiglenes Nemzetgyűlés tagja, novembertől képviselője. 1946. február 27-én az országgyűlés elnökévé választották. 1947 júniusának elején az USA-ba menekült, ahol az emigráció egyik vezetője lett.

val, amivel jöttek, vissza is mehetnek.⁸ Ezzel alapozta meg a pár évvel későbbi „Egy batyuval jöttek, egy batyuval menjenek” mondatot. Vargának a Volksbundról vallott felfogása megegyezett a magyarok többségének véleményével: a volksbundista hazaáruló. Peyer Károly⁹ a Szociáldemokrata Párt XXXIII. kongresszusán, 1942. december 13-án Varga Bélánál sokkal keményebben fogalmazott: „*viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában*”.¹⁰ A II. világháború alatt a baloldali pártokban egyre inkább teret nyert a Peyer Károlyéhoz hasonló felfogás, vagyis az, hogy a háború után meg kell szabadulni az itt élő németektől.¹¹

Ebben a német- és zsidóellenes időszakban került sor az 1941-es népszámlálásra, mely Tilkovszky szerint színvallásra kényszerítette az embereket.¹² A korábbi censusokhoz képest sokkal mélyebben tekintettek bele a családok viszonyaiba. A kormány utasítására a népszámlálás kérdéskörét ki kellett egészíteni politikai jellegű pontokkal (nemzetiség, vallás, vallásváltoztatás, felmenők származása). Mivel a kérdőíveket a nemzetiségek nyelvén is kinyomtatták, azok kitöltése is utalt

⁸ „Magyarok-e hát ők, vagy nem magyarok? Ha magyarok, alkalmazkodjanak mindenben a magyar szellemiséghez és a magyar történelmi levegőhöz. (Úgy van! Úgy van! — Élénk taps.) Ha pedig nem érzik itt jól magukat és nem akarnak alkalmazkodni hozzánk, akkor az az út, amelyen batyuval jöttek ebbe az országba, nyitva áll előttük, visszamehetnek azon ma is. (Homicskó Vladimír: Nem jöttünk batyuval!) Nem arra vonatkozik, aki ezt mondja, csak arra, aki nem akar magyarként élni ebben az országban, annak itt nincs keresnivalója (Meskó Zoltán: Úgy van!), újra megismétlem ezt a kijelentésemet. (Pándi Antal: Szóval az érdekmagyarok menjenek ki! — Úgy van! Úgy van! balfelől – Pándi Antal: Aki érdekből magyar! — Szentiványi Lajos: Aki érdekből magyar, az menjen ki!)” https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_KN-1939_15/?pg=231&layout=s utolsó letöltés 2020.01.02.

⁹ Peyer Károly (1881-1956) szociáldemokrata politikus, miniszter. 1922–1944 között országgyűlési képviselő. 1947-ben kizárták az Szociáldemokrata Pártból. Ezután a Magyar Radikális Párt tagja lett, és rövid idő múlva emigrált.

¹⁰ „[...] A nemzetiségi kérdésnek két része van: az egyiket demokráciával lehet megoldani, a másikat vagonnal. Mert vannak nemzetiségeink, amelyekkel nem voltak és nincsenek bajaink, de vannak, amelynek nem lehet olyan jogokat adni, mint amilyeneket most élveznek. Nem lesznek differenciáink a románokkal, tótokkal, szerbekkel és más nemzetiségekkel, de lesznek a németekkel, nem azért, mert mi akarjuk, hanem mert ők teremtették meg ezt a differenciát és itt is „Herrenvolk” akarnak lenni. A háború után bizonyára lesznek zavaros idők, ezalatt rendbe kell hozni a dolgainkat, hogy együtt éljünk azokkal a nemzetiségekkel, amelyekkel biztosan tudom, megtaláljuk majd a megegyezés módját, viszont lesz egy réteg, amellyel nem lehet mást csinálni, mint kiszállítani őket az országból, ahogy most ők csinálják szerte Európában” Tilkovszky Lóránt: A Szociáldemokrata Párt és a nemzetiségi kérdés Magyarországon a II. világháború időszakában In: Párttörténeti Közlemények XXIX. évf. Bp. 1983/4 66–67. o.

¹¹ Uo. 70. oldal

¹² Uo.

az illető származására.¹³ A visszatért területek miatt az országon belüli nemzetiségi arányok megváltoztak. A Teleki Pál¹⁴ által vezetett kormány pedig szeretne volna látni, hogy kik azok, akikre számíthat, valamint a Hitler által korábban meghirdetett hazatérés politikája miatt is fontossá vált a nemzetiségi hovatartozás. Gulyás László szerint Teleki gondolata az lehetett, hogy a népszámlálás révén két kategóriába tudja sorolni a németeket:

1. Német anyanyelvű, magyar nemzetiségű – ők azok, akik lojálisak Magyarországhoz;
2. Német anyanyelvű, német nemzetiségű – ők azok, akik nem vállalnak sorsközösséget a magyarsággal.¹⁵

Teleki és a magyar politikai elit valószínűleg azon a véleményen volt, hogy a Németország győzelmével végződő háború után Hitler a dél-tiroli németekhez hasonlóan át fogja telepíteni a magyarországiakat is. Gulyás szerint az áttelepítésre pedig a második kategóriába esőket javasolták volna.¹⁶

Amint nyilvánosságra került a nemzetiségre és anyanyelvre való rákérdezés, a Basch Ferenc¹⁷ által vezetett Volksbund központi lapjának hasábjain kampány indult meg azért, hogy a magyarországi németek magukat német nemzetiségűnek és magyar anyanyelvűnek vallják. A magyar kormány pedig a Nemzetpolitikai Szolgálat révén arra hívta fel a lakosság figyelmét, hogy Hitler a Német Birodalomba kívánja majd telepíteni a magukat német nemzetiségűnek és anyanyelvűnek vallókat.¹⁸ Nagy valószínűséggel az érintettek nem értették azt, hogy miről szól valójában a kérdés, és élt bennük a magyar–német kettős tudat is.¹⁹ A népszámlálás

¹³ Thirring Lajos: 1941. évi népszámlálás – A népszámlálás története és jellemzése (1981) https://library.hungaricana.hu/hu/view/NEDA_1941_tortenete/?pg=19&layout=s utolsó letöltés: 2020.01.03.

¹⁴ széki gróf Teleki Pál (1879–1941) geográfus, egyetemi tanár, politikus. 1920–1921 és 1939–1941 között Magyarország miniszterelnöke. 1941. április 3-án öngyilkosságot követett el.

¹⁵ Gulyás László: A Délvidék visszatérése 1940–1941, A Horthy-korszak külpolitikája 6. (Revíziós sikerek 3.), (továbbiakban: Gulyás), Attraktor, Máriabesnyő 2019. 100. o.

¹⁶ Uo.

¹⁷ Basch Ferenc (1901–1946) politikus. A 30-as évektől a nemzetiszocialista eszmék híve. 1938-tól a VDU vezetője.

¹⁸ Marchut Réka: A Pest megyei németek kitelepítése és annak előzményei – doktori disszertáció (továbbiakban : Marchut) <http://doktori.btk.elte.hu/hist/marchutreka/diss.pdf> utolsó letöltés 2020.01.05.

¹⁹ Uo.

alatt önkényeskedésekre és visszaélésekre is sor került.²⁰ A népszámlálás tragédiája abban rejlik, hogy 1946. május 25-ig²¹ az ekkor megadott nemzetiségi és anyanyelvi adatok is eldönthették az egyének sorsát.²² Ezért gondolhatták Ritter György interjúalanyai közül többen azt, hogy az elűzöttek fő bűne német származásuk felvállalása volt.²³

FELGYORSULT LÉPÉSEK

1945. május 9-én Európában elhallgattak a fegyverek. A földrészén véget ért a sok pusztítással és szenvedéssel járó második világháború. Még tartott a Japán elleni háború,²⁴ amikor a győztes hatalmak Potsdamban konferenciát tartottak,²⁵ melyen együtt tárgyalták a csehszlovákiai, lengyel és magyarországi németek áttelepítését a legyőzött Németországba. Ez lett az alapja az úgynevezett Potsdam-legendának, mely szerint a magyar kormány csak végrehajtja a szövetségesek által elrendelt intézkedéseket. Ennek azonban ellentmond, hogy a magyarországi politikai pártok vezetőitől már Potsdamot megelőzően is elhangzottak olyan kijelentések, mely szerint a svábokat²⁶ ki fogják telepíteni. Kovács Imre, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára felelevenítette Varga Béla szavait, amikor a Szabad Szó című újság 1945. április 10-i számában az alábbi címmel jelent meg az április 7-i pártnapról szóló tudósítás: *„A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen.”*²⁷ A következő napon Bodor György ugyanezen lapban már számba vette a magyarországi németek által lakott településeket, és a tulajdonukban lévő földeket

²⁰ Uo. valamint Ritter György: Háború és elűzés – Emlékek a második világháborúról és az 1946-os német kitelepítésről. Napkút füzetek 58. szám, Napkút Budapest, 2011. 28–29. (Továbbiakban Ritter: Háború és elűzés), Seres István Adalékok és emlékiratok Solymár nagyközség történetéhez című könyvében (Helytörténeti Alapítvány, Solymár 2002: 339. o.

²¹ 1946. május 25-én jelent meg az 5805/1946. M.E III. sz. körrendelet, mely a kitelepítés alól mentesítette azokat, akik az 1941-es népszámlálás során magukat magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallották.

²² A NK 12330/1945. M.E. sz. rendeletének 1.§. értelmében, aki az 1941-es összeírásakor német nemzetiségűnek vagy anyanyelvűnek vallotta magát, köteles áttelepülni.

²³ Ritter György: Hazáink – Heimatländer Napkút, 2018, 105–111. o. (Továbbiakban: Ritter: Hazáink), Ritter: Háború és elűzés 28. o.

²⁴ Japán 1945. szeptember 2-án tette le a fegyvert.

²⁵ 1945. július 17. – 1945. augusztus 2.

²⁶ A „sváb” szó a Kárpát-medencében élő németekre használt és elterjedt általánosító megnevezés. Azonban a Kárpát-medencében élő németek közül nem mindenki tartozik a dunai svábokhoz.

²⁷ „A svábság egy batyuval jött ide, egy batyuval is menjen” Szabad Szó 47. évf. 12. sz. 1945. április 10. 4. o.

1,1 millió holdra becsülte.²⁸ A Népszavában arról írtak, hogy 720 évvel ezelőtt már volt egy német kitelepítés. Akkor az uralkodó fegyverrel távolította el az országból a német lovagrendet.²⁹

A Volksbund tevékenysége és a Waffen-SS-ben harcoló magyarországi németek újabb ürügyet szolgáltatottak a hazai németiség elűzésére. Az 1938-ban megalakított, de csak 1939-től működő Volksbund (VDU) – melynek vezetője az 1946-ban háborús bűnök miatt kivégzett Basch Ferenc³⁰ volt – kulturális egyesületként lett bejegyezve, az 1940-ben megkötött második népcsoportegyezményt követően a magyarországi németek kizárólagos képviselőjévé vált. A VDU a leginkább náci propagandát terjesztő kulturális rendezvények, tanfolyamok, stb. szervezésén túl részt vett a magyarországi Waffen-SS-toborzásokban is. A toborzásokban való aktív részvétele miatt a svábok többsége lassan elidegenedett az egyesülettől, a tagjait nem egy esetben tetteleg bántalmazták.³¹

Magyarországon az illegális Waffen-SS-toborzások 1940-ben indultak meg. A Waffen-SS a második világháború elején jelentős veszteségeket szenvedett el felszerelésben és élőerőben. Utóbbi pótlását a náci Németország vezetői a külföldi államokban élő népi németekből kívánták megoldani, bennük potenciális tartalékot láttak.³² Az illegálisan végrehajtott toborzásra utal az is, hogy a hivatalos lapokban közölt, ismeretlen helyen tartózkodó állításköteles³³ személyek körözési listáján szereplő személyekhez nem egy esetben az alábbi megjegyzéseket fűzték: „*állítólag Németországba szökött*”, „*állítólag Németországban tartózkodik*”.³⁴ Az 1942-ben megkötött államközi egyezmény révén már legálisan is lehetett jelentkezni a Waffen-SS-be, igaz, ez az állampolgárság elvesztésével járt. 1943-ban még rendeztek egy önkéntes alapon történő sorozást, melyet az 1944-es kényszer-sorozás követett. 1944. április 14-én Csatay Lajos honvédelmi miniszter és

²⁸ Bodor György: Hol laknak a magyarországi németek? Szabad Szó 47. évf. 13. sz. 1945. április 11. 2. o.

²⁹ Németek Magyarországon, Népszava 73. évf. 159. sz. 1945. augusztus 5. 3. o.

³⁰ Basch Ferenc (1901–1946) politikus. A 30-as évektől a nemzetiszocialista eszmék híve. 1938-tól a VDU vezetője.

³¹ Taller János: „Gyorsított eljárás” – Adalékok az 1946-os solymári kitelepítés történetéhez, In: Arc és Álarc 2017/1., 67. o.

³² Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon, BusinessWeek – Hadtörténelmi Levéltár, Bp. 2001. (továbbiakban: A Waffen-SS Magyarországon) <http://mek.oszk.hu/05000/05002/html/#d1e1421> utolsó letöltés 2020. január 4.

³³ Olyan férfi, akinek meg kell jelennie a katonai sorozóbizottság előtt.

³⁴ Pl. : Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye hivatalos lapja 40. évf. 4. sz. 1942. január 22., 59. o.

Edmund Veesenmayer megállapodást kötött a magyarországi Waffen-SS-toborzások végrehajtásáról. Ennek értelmében a Magyarországon élő népi németeket állampolgárságuktól függetlenül Magyarország a Harmadik Birodalom rendelkezésére bocsátja.³⁵ A korábbi sorozásoktól eltérően a megállapodás után besorozottak nem veszítették el a magyar állampolgárságukat.³⁶

A magyarországi németek közösségét érintő és későbbi elűzésükhöz vezető nagypolitikai történések (népcsoportegyezmény, az áttelepítés lehetőségének felvetése az elit részéről, az 1941-es népszámlálás, a Volksbund tevékenysége és a Waffen-SS-toborzások) helyi szinten is lecsapódtak. Befolyásolták egy település életét és az egyének sorsát. Erről tanúskodnak a visszaemlékezések és a Volksbund- vagy Waffen-SS-tagság miatt indított vizsgálatokról szóló dossziék és internálással kapcsolatos iratok. Ezek – a szubjektivitásukat is figyelembe véve (az eljárás alá vont személyek többnyire igyekeztek a saját szerepüket jelentékteleníteni) – igen értékes adalékokkal szolgálnak az évtizedeken át elhallgatott tragédiához vezető útról. Ilyen levéltári iratok maradtak fenn egykori ürömi lakosokról. Némelyikük csak két-három lapból áll, ezeken csak annyi szerepel, hogy Volksbund- vagy Waffen-SS-tagság miatt az illetőt internálták. Vannak olyan internálási iratok, melyek anyagának többségét ugyanazon dokumentumnak több példánya alkotja. Fennmaradtak azonban olyan internálási iratok és vizsgálati dossziék is, melyekből részben rekonstruálni lehet az egyéni keresztutakat. Leginkább utóbbiak szolgáltatnak értékes adalékokkal a német nyelvű lakosságának 97%-át elvesztő falu múltjából.

ÜRÖMI STÁCIÓK

A jegyző és a plébános

A Budapest III. kerülete mellett fekvő község már a római korban is lakott település volt, első írásos említése 1211-ből való: ebben említést tesznek az itt lévő fejlett szőlőművelésről. A település a török hódoltság alatt elnéptelenedett.

³⁵ Kovács Zoltán András – Számvéber Norbert: A Waffen-SS Magyarországon, BusinessWeek – Hadtörténelmi Levéltár, Bp. 2001. <http://mek.oszk.hu/05000/05002/html/#d1e1421> utolsó letöltés 2020. január 3.

³⁶ Uo.

Az első telepes 1699-ben érkezett, 1720-ban már harminchét háztartást regisztráltak. A telepesek Bajorországból jöttek,³⁷ és leszármazottaik még a XX. század 30-as éveiben is egy zárt német nyelvű közösséget alkottak, kevesen költöztek közéjük.³⁸ Új családnevek leginkább a névmagyarosítások miatt jelentek meg, a 20-as és 30-as években az iskolába beíratott gyerekek családnevei szinte kizárólag ugyanazok. A sváb közösség zártságára célzott az 1941-ben Ürömrre költöző Sántha Károly, amikor az őt vádlók elleni 1945. július 14-i feljelentésében azt írta, hogy *„mindenki tudja, hogy két iker kisgyermeknek egy fél liter tejet sem tudtam szerezni tőlük.”*³⁹

Ebbe a zárt világba hozott változást az 1938-as esztendő. Az év elején Shvoy Lajos megyéspüspök Budakeszire helyezte át a községben 28 éven át szolgáló Braun Gyula⁴⁰ kerületi esperes-plébánost, akinek a nevéhez fűződött a régi templom restaurálása és bővítése, új orgona beszerzése, valamint a régi, betelt helyett egy új temető létesítése. Az ő helyére érkezett a fiatal és agilis Furtner Mátyás⁴¹. 1938. április 9-én pedig Csomay Ödön⁴² vezetőjegyző jelentette be lemondását arra hivatkozva, hogy már Solymár községben látja el a vezetőjegyzői teendőket. Helyére a solymári születésű Sarlós (Schäffer) József⁴³ került.⁴⁴ Furtner és Sarlós között rövid időn belül konfliktusok támadtak.⁴⁵ A plébános gyorsan megtalálta a hangot a német ajkú lakossággal, és burkoltan Horthy-ellenes retorikát folytatott.

³⁷ Bondor Gyula: Az ürömi svábok kálváriája 1946., Attila Kulturális és Ismeretterjesztő Kör, Üröm, 2001., 34. o.

³⁸ Üröm az idők sodrában (szerk. Báldiné Beke Mária – V. Szinyyai Katalin) Ürömiei Baráti Társasága, Üröm, 2010, 91. o. (Továbbiakban: Üröm az idők sodrában)

³⁹ ÁBTL 3.19 V-65374 Sánta Károly, Sánta Károly feljelentési beadványa 1945. július 14. (az idézeteket szöveghűen, változtatás nélkül közlöm)

⁴⁰ Braun Gyula (1879–1952) prépost, esperes, plébános. 1910–1938 között Üröm község plébánosa, az Egyesült Keresztény Párt budakörnyéki elnöke

⁴¹ Furtner Mátyás (1945 után Matthias Furtner) (1906–2004) pap. 1930-ban szentelték pappá Székesfehérvárott. 1930–1934 között Pilisvörösváron káplán, 1934–1935 között Érden katekéta, 1935–1938 között Szigetszentmártonban adminisztrátor, 1938–1944 között ürömi plébános, 1944-ben behívják kórházi lelkésznek, és a magyar hadsereggel elhagyja az országot, 1945. július és november között amerikai fogságban, 1945 novemberétől 1952 májusáig a heilbronn és Stuttgart-környéki táborok lelkésze (A Kismartoni Egyházmegye szíves közlése)

⁴² Csomay Ödön (1900–1987) 1937–1938 között Üröm vezetőjegyzője

⁴³ Sarlós (Schäffer) József (1900–1971) 1938–1945 között Üröm község vezetőjegyzője

⁴⁴ Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltár (Továbbiakban: MNL PML) V. 1152-c/4 Üröm község képviselőtestületi iratok jegyzőkönyvek 1937–1942 1. kötet 61, 75. o.

⁴⁵ „Furtner Mátyás plébánossal differenciám volt, azt nem tagadom, akivel az összeütközésem politikai volt, mert ő teljesen németbarát volt.” MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945, Jegyzőkönyv Sarlós (Schäffer) József népbírósági tárgyalásáról 1947. április 2.

Furtner a járási főszoigabíroságra küldött beadványaival⁴⁶ azt érte el, hogy ott felfigyeltek rá, és kételkedni kezdtek hazafias érzéseiben⁴⁷. Thury Béla főszoigabíró felszólítására Sarlós József részletezte a plébános azon cselekedeteit, amelyek elgondolkodtatásra készítették vele kapcsolatban:

„Így 1938. okt. 6-án a templomban a „Himnusz”-t nem énekelték dacára, hogy iskolai szünnap volt és a szentmisén a Plébános és Lónyai Tihamér r. kath. isk. ig. - kántortanító vezetése alatt álló iskola tanulói is jelen voltak. Ezt követőleg fent nevezetteket személyesen megkértem, hogy a jövőben legalább a nemzeti imádságot énekeljék el. Ugyanez év dec 6-án, a Kormányzó Úr névnapján az eset megisméltődött. Ekkor újból szóvá tettem azt. Ennek dacára 1939 évben ugyanezen a napokon az eset újra megisméltődött. Ekkor már a csatolt 2639/1939. kig. számú átiratot intéztem a Plébánosunkhoz és Lónyaihoz s így 1940. évben végre elértem azt, hogy kérésemet teljesítették. Jelentem, hogy a plébános dec. 6-án nem mond ünnepi misét, hanem gyászmisét tart egy elhunyt hívóért. Ez a folyó évben is megtörtént.

A helyzet tisztánlátása érdekében kénytelen vagyok rámutatni arra, hogy ezek az urak a f. évben tartott „Hósi emlékünnepe”-en a leventeköteles ifjaknak és a helybeli r. kath. legényegyletbe tartozó tagjait /: lányokkal együtt ./ elvitték kirándulni a testnevelési hatóságok és a leventekoktató tanár tudta és beleegyezése nélkül és így ezek nem is vettek részt az ünnepeyen. Ez az ifjúságnevelés!

1940. március 15-i ünnepeyen Furtner Mátyás mondta az ünnepi beszédet. A beszéd bevezetésében hangsúlyozta, hogy német hangzású nevét senki kedvéért nem hajlandó megváltoztatni. Véleményem szerint ennek felelevenítésére egyáltalán nem volt szükség, csak rontott a beszéd hatásán.

F. év okt. 31-én volt az itteni Levente Egyesület újjáalakuló közgyűlése. A gyűlés szabályszerűen magyar nyelven folyt le. A végén azonban befejezésként a plé-

⁴⁶ Ezek egyelőre nem kerültek elő.

⁴⁷ „Az eddigi tapasztalataink, Furtner beadványai arra a következtetésre adnak okot, hogy Furtner tevékenysége és magatartása egyáltalán nem olyan kedvező és meggyőződésem az, hogy a diszszonáns helyzet előidéző, ha nem is kifejezetten a Volksbunddal kapcsolatban éppen maga Furtner plébános” ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Thury Béla levele Sarlós Józsefnek 1941. december 22.

bános „édes anyanyelvünkön”szólt a jelen voltakhoz holott mindannyian kifogástalanul beszélnek magyarul és tökéletesen megértették az elhangzottakat.

*A plébánost távollétében legtöbbször olyan papok helyettesítik akik a magyar nyelvet egyáltalán nem vagy csak törve bírják, ezek között olyan is van, kik a nyomozó hatóságok is ismernek különféle nemzetellenes tevékenységért.*⁴⁸

Sarlós Thurnak beszámolt arról is, hogy az elöljáróság a legtöbb esetben nem számíthat az ürömi egyházi és iskolai hatóság segítségére a hazafias, nemzetnevelő és egyéb fontos közérdekű munkákban. A civil hatóságokkal való érintkezéseikben olyan hangnemet és kitételeket használnak, melyek egyenesen sértők és felháborítók rájuk nézve. Példaként hozta fel, hogy Furtner a templomi funkcióknál a községi elöljáróság kilenc tagját teljes egészében mellőzte. Ezért ők írásban lemondtak többek között az egyházközségi és iskolaszéki tagságukról. A plébános a lemondó nyilatkozatok kapcsán a válaszelevelében annyit írt: „*Lemondásukat nagy örömmel vettem.*”⁴⁹

VOLKSBUND

Sarlósnak és munkatársainak nemcsak a plébánossal, a megengedhetetlen hangnemet használó személyekkel kellett viaskodniuk,⁵⁰ hanem a helyi náci szimpatizánsokkal is. Az ürömi Volksbund szervezése 1940 elején indult, és a fiatalok között sikereket ért el.⁵¹ A fiókegyesületet 1940. július 21-én alakították meg Miltz Ignácné vendéglőjének a Türk-ház felé eső helyiségében, és vezetőjének Lang Rudolfot választották meg.⁵² Ezt követően jöttek elő a problémák. Az egyik probléma

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József jelentése dr. Thury Béla főszolgabírónak 1941. december 30.

⁴⁹ Uo.

⁵⁰ „Nem tűrtem továbbá, hogy egyesek egyik-másik ügyben önkényűleg eljárjanak, a hivatalban lehetetlen hangon beszéljenek viselkedjenek.” MNL PML IV.424.b. 442.d. 7562/1941. Sarlós József vezetőjegyző előterjesztése a névtelen feljelentés ügyében 1941. október 1.

⁵¹ Vitári Zsolt (szerk.): Volksbund és ifjúság. Dokumentumok a magyarországi német ifjúság történetéből 1925-1944, Pécs, Kronosz, 2015. 95. o. (Továbbiakban: Volksbund és ifjúság)

⁵² „Tisztelettel alulírott Magyarországi Németek Szövetségének ürömi helyi csoportja bejelenti, hogy 1940 július 21-én megalakult” MNL PML IV.424.b. 408.d 1265/1941. Az ürömi Volksbund fiókegyesületének megalakulásáról szóló bejelentés 1941. február 15., Lindmayer Róbert gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyvében a Miltz vendéglőt nevezi meg az ürömi Volksbund párhelyiségének. ÁBTL 2.5.4. 150/24 Lindmayer Róbert

magával a kocsmával volt. A megalakulás után pár hónappal a Miltz vendéglő egyik termét párthelyiségnek jelentették be. A vendéglőt megtekintő csendőr szerint azonban a helyiség egyesületi célokra alkalmatlan volt.⁵³ A kocsmá berendezése az ürömi elöljáróság szerint a hazafias érzelmű magyarokban ellenérzéseket válthatott ki, emiatt közbiztonsági szempontból nem is kívánták véleményezni a vendéglőt. A leírásuk alapján az oda betévedő vendég azt hihette, hogy a náci Németország egyik kocsmájában jár:

„A helyiség jelenleg is Hitler Adolf képével, horogkeresztes zászlóval, jelvényekkel és Hitler és dr. Basch idézetekkel van díszítve. Minthogy a szövetségi tagokon kívül mások is megfordulnak a kocsmában s ezen díszítések egyeseket nemzeti- és hazafias szempontból sérthet, nézeteltérésekre és vitákra adhat okot, a kérelem teljesítését nem véleményezzük rendészeti szempontokból.”⁵⁴

Néhány alapító személy múltja is problémát jelentett. A Budakörnyéki járás főszolgabírója 1940. szeptember 2-án két kérdést tett fel a Magyarországi Németek Szövetségének ürömi csoportja megalakulásának tudomásulvétele kapcsán Üröm elöljáróságának:

1. Hasonló céllal működik-e ott ilyen egyesület
2. *„A tisztikar és a tagokra vonatkozólag egyenként jelentse, hogy ellenük politikai vagy nemzethűségi észrevétel nem merült-e fel.”⁵⁵*

A vezetőjegyző arról tájékoztatta a főszolgabíró, hogy hasonló célú egyesület Ürömön nem tevékenykedik. A szóban forgó egyesület tagságának jelentős része korábban a Magyarországi Német Népművelődési Egyesületbe tartozott, melynek azonban nem volt a községben fiókjá. Valamint megemlítette, hogy a névjegyzékben a második helyen szereplő személy – Schieszl Nándor (Ferdinánd) könnyű testi sértésért pénzbüntetésre, halált okozó súlyos testi sértésért négy év fegyházra volt büntetve. A 3. sorszám alatt szereplő Koller Lőrinc azonos azzal a Kolostori Lőrincel, akinek a névváltoztatását 1937-ben engedélyezte a belügyminiszter.

⁵³ MNL PML IV.424.b. 408.d 1265/1941. Az ürömi Volksbund helyiségéről szóló jelentés 1941. március 8.

⁵⁴ MNL PML IV.424.b. 408.d 1265/1941. jelentés a Magyarországi Németek Szövetségének ürömi egyesületének párthelyiségének bejelentése tárgyában 1941. március. 8.

⁵⁵ MNL PML IV.424.b. 408.d 1265/1941. A Magyarországi Németek Szövetségének kérelme: Az Egyesület Üröm községben alakult csoportjának tudomásulvétele 1940. szeptember 2.

A 28. sorszám alatti Wimme Antal ellen nemzetgyalázás miatt eljárás van folyamatban, valamint a listán szereplő kiskorúak esetében nem minden esetben van meg a szülői beleegyező nyilatkozat.⁵⁶ Schieszlt és Wimme Antalt az említett kifogások miatt törölték a névjegyzékből.⁵⁷

Az ürömi Volksbund-tagok megpróbálták megfélemlíteni és elüldözni a velük nem szimpatizálókat és az idegeneket. A Volksbund ifjúsági szervezetének tagjai az Ürömrre látogató leventékbe belekötöttek, és verekedést provokáltak.⁵⁸ Sarlós testi épsége is veszélybe került a velük való szembehelyezkedése miatt. Schuck Jakab (1919-ben az ürömi direktórium, majd a Nemzeti Bizottság elnöke volt, 1946-ban kitelepítették⁵⁹) tanúvallomásában azt állította, hogy Sarlós csendőrökkel akadályozta meg, hogy Basch Ferenc az ürömi Volksbund megalakulásakor beszédet mondjon.⁶⁰ A Dél-amerikai Magyarság című lapban Jármly Emil⁶¹ az ürömi Volksbundisták ellen fellépő bánáti sváb jegyzőről ír, akit pozitív példaként mutat be olvasói előtt:

„Például Üröm községben, a fővárostól 13 kilométerre, egy bánáti származású sváb jegyző nyíltan szembeszállt a Volksbund magyarellenes ténykedésével s odáig folytatta a harcot, amíg – náci nyomásra – elhelyezték.⁶² Jól esik visszaemlékezni erre a magyar szívű svábra aki, bár erősen idegen kiejtéssel beszélt magyarul kis híján belé nem lövetett a csendőrökkel egy tüntető volksbundista tömegbe, amely hatósági tilalom ellenére gyűlt össze, hogy pártpropaganda céljából ünnepséget rendezzen egy orosz fronton elhullott községből származó SS-katona emlékére. Ugyanez a Blatt Henrik⁶³ – érdemes leírni és megbecsülni ezt a nevet – az ürömi búcsúkor rendezett mulatságon sajátkezűleg pofozta fel a Volksbund rendezőség néhány suhanc tagját, akik megtiltották, hogy a zenekar csárdást játsszék.”⁶⁴

⁵⁶ MNL PML IV.424.b. 408.d 1265/1941. Jelentés a Magyarországi Németek Szövetségének kérelme: Az Egyesület Üröm községben alakult csoportjának tudomásulvétele kapcsán 1940. szeptember 19.

⁵⁷ MNL PML IV.424.b. 408.d 1265/1941 A Budakörményi járás főszozolgabírójának jelentése 1940. december 18.

⁵⁸ Volksbund és ifjúság, 95. o.

⁵⁹ Az összeíró listán az 1747-ik helyen szerepel, megjegyzés: „kitelepítve”, MNL XIX-B-1-at M sorozat 118. tétel Üröm

⁶⁰ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Schuck Jakab tanúvallomása 1946. február 7.

⁶¹ Jármly Emil (?–?) 1937–1943 között Chile budapesti nagykövetségének irodavezetője, ezen időszak alatt állítása szerint sváb községben lakott.

⁶² Platt Henriket nem helyezték el a községből.

⁶³ Helyesen Platt Henrik

⁶⁴ Jármly Emil: Miért és hogyan lett Magyarország Hitlerék áldozata? Délamerikai Magyarság 16. évf. 2191. sz. 1944. május 4., 2. o.

Jármý és Schuck sem pontosan emlékezett vissza az általuk említett eseményekre. Előbbi a Volksbund helyi csoportjának kudarcba fulladt párthelyiség-avatójára célzott. 1941. május 25-én a Volksbund nagyszabású rendezvénnyel akarta megünnepelni az ürömi helycsoport megalakulását. Ezen Albert Miksa⁶⁵ főtitkár mondott volna beszédet. Erről az ürömi előljáróság valakitől tudomást szerzett. A szóban forgó napon ugyanis Sarlós József vezetőjegyző nem tartózkodott a faluban, a Volksbund tudomása szerint már május 23-án tudott a rendezvényről, miközben ők csak 26-án értesítették arról, hogy 25-én gyűlést tartottak.⁶⁶ Problémát jelentett, hogy a Volksbund a rendezvény engedélyezését nem a Budakörnyéki járás főszolgabírójától kérte, hanem a Pomázitól. A Pomázi járást azonban 1940. november 10-én Szentendreire nevezték át, és a járás székhelye is Szentendre lett.⁶⁷ Ez Ürömöt nem érintette, hiszen 1934-től a Budakörnyéki járáshoz tartozott. A Volksbund állítása szerint *„a téves bejelentés azért következett be, mert mi Váradi Antal magyarországi Közigazgatási Helységnévtárát használtuk és pedig a legújabb kiadást vettük,⁶⁸ a községek hovatartozását illetően. Ezen tévedést csak folyó hó 26-án ismertük fel, amikor az ürömi helycsoport elnökével a hivatalos bejelentés tényállását igazolni akartuk.”⁶⁹* Mivel a Volksbund nagyon átlátszó kifogásokkal élt, felmerül annak gyanúja, hogy nem tévedésről, hanem szándékosan elkövetett hibáról van szó.

A Pomázi járásra beadott bejelentésen valószínűleg nem véletlenül nem szerepel dátum, csak az, hogy május 25-én a Miltz vendéglőben vagy annak kerthelyiségében kívánják a rendezvényt tartani, melyen beszédek, költemények és dalok fognak elhangzani.⁷⁰ A budakalászi csendőrséget nem értesítették a rendezvényről, emiatt hatósági biztos nem volt kijelölve. Május 25-én Ürömmön csak egy csendőr és egy próbacsendőr tartózkodott. A Volksbund rendezvényén kb. 400-500 főnyi

⁶⁵ Albert Miksa (1901–?) a Volksbund főtitkára

⁶⁶ MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 A Magyarországi Németek Szövetségének bejelentése 1941. május 31.

⁶⁷ [https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1940_10_2/?query=SZO%3D\(szentendrei%20j%C3%A1r%C3%A1s\)%20AND%20DATE%3D\(1939--1941\)&pg=155&layout=s_utolsó_létetés_2020.01.10.](https://library.hungaricana.hu/hu/view/MOT_1940_10_2/?query=SZO%3D(szentendrei%20j%C3%A1r%C3%A1s)%20AND%20DATE%3D(1939--1941)&pg=155&layout=s_utolsó_létetés_2020.01.10)

⁶⁸ Valójában: Várady Károly: Csonka-Magyarország közigazgatási, törvénykezési és közlekedési helységnévtára 1941. A 9-ik kiadás, mely tartalmazta az újonnan visszacsatolt területeket, 1941 márciusa előtt elfogyott, és emiatt gyorsan kiadták a 10-ik kiadást.

⁶⁹ MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 A Magyarországi Németek Szövetségének bejelentése 1941. május 31.

⁷⁰ MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 Bejelentés a helycsoport rendezvényéről

hallgatóság lehetett jelen.⁷¹ A németül nem beszélő csendőrök⁷² igazoltatták Albert Miksát és Sárközy Alajost, és megkérdezték, mi célból vannak a községben. Azt nyilatkozták, hogy:

„a tek. Címtől a gyűlés megtartására megkapták az engedélyt, de azt otthon hagyták. Hangoztatták, hogy az engedélyt azért nem hozták magukkal, mert azt eddig sehol sem kérték, bár több helyen tartottak gyűlést, továbbá a gyűlést minden képpen megfognák tartani. A járőr rendelkezéseim alapján írásbeli engedély felmutatását kérte, de azt Alberti⁷³ felmutatni nem tudta.”⁷⁴

Fentiek arra utalnak, hogy a Volksbund vezetése a magyar közigazgatás határait feszegette. A Hősök napjára⁷⁵ időzítették a helyi csoport megalakulásának ünnepelését, négy nappal a rendezvény előtt egy másik járás másik főszolgabírójánál kérték a gyűlésre az engedélyt. Amelyet emiatt meg sem kaphattak. A rendezvényre pedig több száz főt mozgósítottak, a csendőrnek azt mondták, hogy rendelkeznek engedéllyel, ez azonban otthon maradt, mivel tőlük nem szokták elkérni. Az sem véletlen, hogy szóvá tették azt, hogy a csendőrök nem tudtak németül. Abból indulhattak ki, hogy egy németül tudó, német származású csendőr velük szemben engedékenyebb.⁷⁶ Azonban a csendőrök nem rettentek meg a rájuk helyezett pszichikai nyomástól.⁷⁷ Alberték kénytelenek voltak visszalépni. A megjelenteket német nyelven távozásra szólították fel, majd a náci Németország himnuszának eléneklése után hagyták el a Miltz kocsmát.⁷⁸

A Jármay Emil által említett temetés időpontjáról nem került elő eddig információ. A budapesti chilei követséget 1943 áprilisában zárták be, ezután távozhatott ő is

⁷¹ MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 Jelentés az ürömi Volksbund helyi gyűléséről 1941. május 26.

⁷² MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 A Magyarországi Németek Szövetségének bejelentése 1941. május 31.

⁷³ Helyesen Albert

⁷⁴ MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 Jelentés az ürömi Volksbund helyi gyűléséről 1941. május 26.

⁷⁵ A hősök emlékének az 1917. évi VIII. tc. rendelte el és az 1924. évi XIV. tc. rögzítette, hogy az elesett hősökről május utolsó vasárnapján kell megemlékezni. 1941. május 25-e vasárnapra esett.

⁷⁶ MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 A Magyarországi Németek Szövetségének bejelentése 1941. május 31.

⁷⁷ „A tömeg amikor azt hallotta, hogy a gyűlést nem tudják megtartani, Albertiéék mellett tüntetett, kiabált, megjegyzéseket tettek.” MNL PML IV.424.b. 436.d. 6303/1941 Jelentés az ürömi Volksbund helyi gyűléséről 1941. május 26.

⁷⁸ Uo.

Magyarországról, ezért az általa is ismert eseménynek 1944 előtt kellett történnie. A Budapesti Közlöny 1942. október 15-i számában az állampolgárságuktól megfosztottak között⁷⁹ több olyan személy szerepel, akik az ürömi hősi emlékművön is fel vannak tüntetve. Mayer Rezsőről és Kaszás (Koller) Jánosról eddig nem került elő adat. Westwinkel József az ukrajnai Mihajlivka környékén folyó harcok közepette esett el 1943. szeptember 9-én.⁸⁰ A közlönyben nem szerepel Bont Ferenc neve, aki 1942. augusztus 6-án esett el a karéliei fronton.⁸¹ A Jármay által említett tömegbe való lövetés szándéka túlzás, rajta kívül álló források nem tesznek róla említést. A temetésről Sarlós és Kopp Márton, a solymári Nemzeti Bizottság elnöke is említést tesz. A volt vezetőjegyző a népbíróság előtti védekezésében ismerteti az esetet mint annak bizonyítékát, hogy magyar érzelmű volt: *„bizonyítani kívánom, hogy minden erőmmel megakadályozni törekedtem a Volksbund felvonulásokat. Így egy esetben amikor falubeli SS-hez szökött sváb fiúk temetésénél germán szellemű felvonulást akartak tartani.”*⁸² Kopp Márton nyilatkozatában két személyről beszél, és nem tesz említést lövetésről: *„A kimondottan sváb falu több ízben kinyilvánította ellenszenvét a magyar főjegyzőjével szemben, így akkor is, mikor két SS katonát jelképesen temettek Ürömben a templom előtt s a nagy temetési ünnepélyt tartó Volsbundisták igen durván sértegették a velük nem rokonszenvező főjegyzőt, aki őket magyarelles magatartásukra figyelmeztetni merészelte.”*⁸³ Mivel Sarlós és Kopp is több személyre utal – Jármay csak egyre –, valószínű, hogy a két elhunyt nagyjából egy időben esett el a háborúban. Az egyik, akire emlékezni kívántak, Bont Ferenc lehetett.

⁷⁹ Budapesti Közlöny 76.évf. 233.sz. 1942. okt. 15. 15. o.

⁸⁰ https://www.volksbund.de/graebersuche/detailansicht.html?tx_igverlustsuche_pi2%5Bgid%5D=2a45db7bdd2079d60eb7248e0aad34b9&cHash=b99b097f84875b8dd85c1bd0c5bf6bc9 utolsó letöltés: 2020.01.10.

⁸¹ A Band Franz elírás, helyesen Bont Ferenc (1923.05.28. – 1942.06.08.) https://www.volksbund.de/graebersuche/detailansicht.html?tx_igverlustsuche_pi2%5Bgid%5D=ffaf0d69098e7491e822acde85586e5&cHash=722309434cd532a9f98a62609b9cb836 utolsó letöltés: 2020.01.10.

⁸² ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József Népbíróságnak küldött levele (dátum nélkül)

⁸³ ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Kopp Márton nyilatkozata 1945. szeptember 12.

TOBORZÁS ÉS SOROZÁS

Németország katonai alakulatai a II. világháború első éveiben jelentős veszteségeket szenvedtek. Emiatt az SS harcoló alakulatai számára is szükségessé vált az élőerő pótlása. A környező országokban élő népi németekre ezért potenciális tartalékként tekintettek, és elkezdtek közöttük toborozni. A magyarországi németek közötti toborzás a Volksbund feladata volt.

A Volksbund örömi alapszervezete is kivette részét a toborzás feladatából. A Miltz kocsmában lévő párthelyiségben majdnem minden vasárnap megfordultak idegenek. 1941-ben leventeköteles ifjakat vittek ki harcokszikokra Bécsbe, és nyaralás címén további fiatalokat kívántak elvinni a faluból.⁸⁴ Az egyik 1943 előtt illegálisan kiszökött személy Sarlós József állítása szerint Weiszhár Ferenc volt, aki Schmidt Rezsónétől lopott pénzt a Németországba való kiutazására azért, hogy az SS-hez csatlakozzon.⁸⁵ Az egy évvel későbbi legális toborzás alkalmával 12 fő jelentkezett a sorozóbizottság előtt.⁸⁶

A Magyarország és Németország közötti megállapodás értelmében 1944-ben került sor az SS-sorozásra. A települések előjáróinak a Honvédelmi Miniszter 29610/el.10.-1944. HM. rendelete értelmében a kézhezvételtől számított 48 órán belül kellett elvégezni az előírt katonai feladatokat. A népmozgalmi nyilvántartónak a rendelettel együtt elküldött névjegyzéket át kellett vizsgálnia. Meg kellett állapítania, hogy az azon szereplő személyek valóban szerepelnek-e a népmozgalmi nyilvántartásban, a nem szereplőket be kellett írnia az üresen hagyott rubrikákba. A nyilvántartó lap szerint a magukat német anyanyelvűnek vallókat német nemzetiségűnek kellett tekinteni, és németnek kellett írni. A vitás esetekre fel kellett állítani egy német és egy magyar esküdttől, valamint a népmozgalmi nyilvántartóból álló bizottságot, amelynek meghallgatása után a jegyző döntött.⁸⁷

⁸⁴ Volksbund és az ifjúság 459. o.

⁸⁵ Weiszhár Frigyesné vallomása miatt merült fel az eset. Schmidt Rezsónét emiatt akarta Sarlós tanúként beidézni, mivel a hölgyet kitelepítették, erre nem került sor. MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945S Sarlós József kérelme (dátum nélkül, 1946. április 9. előtt készült)

⁸⁶ A Waffen-SS Magyarországon <http://mek.oszk.hu/05000/05002/html/#d1e1421> utolsó letöltés 2020.01.04.

⁸⁷ ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József népbírói tárgyalásáról készült jegyzőkönyv, 1947. április 2.

1945-ben Sarlós József ürömi vezetőjegyző ellen a névjegyzék összeállítása és a vitás ügyeket elbíráló bizottságban betöltött szerepe miatt eljárás indult,⁸⁸ melynek végén a népbíróóság felmentette az ellene felhozott népellenes bűntett vádja alól. A per anyagából és a volt SS-katonák dossziéiból rekonstruálni lehet az akkor történeteket.

Az ürömi előjáróság 1944 májusának végén kapta meg a Honvédelmi Minisztérium rendeletét és vele együtt a 450 főt tartalmazó névjegyzéket. Ezt a vezetőjegyző Szám Katalin népmozgalmi nyilvántartóval és Türk Mária hivatali dolgozóval vizsgálta felül. Szám Katalin mondta a neveket, és utóbbi nézte a kartotékokat, Sarlós József egy személyben döntött arról, hogy az illető német-e. A vezetőjegyző nagyothallásban szenvedett (a tárgyaláson készült jegyzőkönyv említést tesz arról, hogy a bíró emiatt közelebb is hívta), ez a három fővel működő bizottság tevékenységét adott esetben érdemben befolyásolhatta.⁸⁹

Nem csak Sarlós nagyothallása okozhatott problémát. Az ürömieket szerint olyan személyeket is besorozott SS-katonának, akiket a rendelkezések értelmében nem sorozhatott volna be. Emiatt 1945 után többen azzal a kéréssel fordultak az ürömi Nemzeti Bizottsághoz (NB), hogy vizsgálják felül az SS-sorozást, mert az szerintük szabálytalanul történt. Az NB által összeállított SS-tagokat tartalmazó névjegyzéken – mely a vitatott eseteket tartalmazza – 75 fő szerepel (65 név van felsorolva, néhány esetben „és fia / 2 fia”). Az összeállított listának eddig két változata került elő. A Falvai (Folhoffer) József anyagai között található nál a nevek előtt nincsenek számok, csak Falvai Károly és fia van aláhúzva, valamint Éhleiter Antal nevét áthúzták. A Gröschl János anyagai között találhatóiban a nevek előtt számok és összesen 14 személy neve előtt (65-ös sorszám alatt „Bauer Ferenc és fia” szerepel) jelölés található. A besorozottak száma 75-nél több lehetett. Id. Bassó Tamás tanúvallomásaiban 150 főt említ.⁹⁰

⁸⁸ A Sarlós elleni eljárás nem egyedi. A sorozás miatt a budaörsi jegyző ellen is eljárás indult. Lásd Marchut i.m.

⁸⁹ ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József népbíróósági tárgyalásáról készült jegyzőkönyv, 1947. ápr. 2. valamint MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Jegyzőkönyv Nick János tanúvallomásáról 1946. február 7., és MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Jegyzőkönyv Szám Katalin tanúvallomásáról 1945. augusztus 14.

⁹⁰ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Jegyzőkönyv id. Bassó Tamás tanúvallomásáról 1945. augusztus 14.

Sarlóst a háború után azzal vádolták, hogy a névjegyzék összeállításakor tévedésből vagy szándékosan magyarokat németnek nyilvánított. Szám Katalin tanúvallomlásában azt állította, hogy Sarlós Furtner Mátyás plébános házmesterét, Schmidt Bernátot bosszúból németnek íratta, miközben Türk Mária magyarnak mondta.⁹¹ Sarlós az első kihallgatásakor még elismerte, hogy ez részéről bosszú volt,⁹² azonban a tárgyaláson ezen állítását visszavonta. A tárgyaláson a vádat felhozó Szám is módosította vallomását arra hivatkozva, hogy korábbi vallomását félelmében tette, és azt nem olvasta. Kitarzott azon állítása mellett, hogy Schmidt esetében szerinte tévedés történt, és a kitelepítés is „*bemondás alapján történt, nem a kartotékok alapján.*”⁹³ Azonban pont az 1941-es népszámlálás miatt kellett Schmidt neve mellett a német anyanyelvnek szerepelnie. A kitelepítés során kiderült az is, hogy német nemzetiségű és Volksbund-tag is volt.⁹⁴ Tehát nem Sarlós hibázásáról vagy szándékos bosszújáról tanúskodik az eset, hanem a kartotékokat kezelő hivatali dolgozók összejátszására mutat rá. Sarlós csak a kitelepítés után tartott per során vonta vissza Schmidttel kapcsolatos állítását. Ez arra utal, hogy a névjegyzék összeállításakor nem ellenőrizte a kartonokon szereplő adatok valóságát, saját belátása szerint döntött. Türk az ebből adódó lehetőséget használta ki, és amikor Schmidtre került a sor, magyarnak mondta. Sarlóssal még vitába is szállt kolléganőjével, és meg akarták győzni. Arra hivatkoztak, hogy bár Schmidt a népszámláláskor magát német anyanyelvűnek vallotta, de azóta már magyar anyanyelvűnek tartja magát, és emiatt mentesíteni kell a sorozás alól. Sarlós azonban kitarzott állítása mellett, és németnek íratta.⁹⁵ Bár a levéltárban feltárt iratok közül ez az egy eset bizonyítja az ürömi hivatali dolgozók szándékos összejátszását a névjegyzék összeállításakor, valószínűleg nem egyedi esetről van szó.

A magyar és német katonatisztek sorozóbizottsága mellett működő vitás eseteket elbíráló bizottságba Sarlós Nick János községi gazdasági elöljárót, Szám Katalint,

⁹¹ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Jegyzőkönyv Szám Katalin tanúvallomásáról 1945. augusztus 14.

⁹² Nem lett volna példa nélküli. Más településeken a hivatalnokok egyéni sérelmeik megtorlására használták fel a sorozást. Spannenberger Norbert: A magyarországi Volksbund – Berlin és Budapest között 1938–1944 (Továbbiakban: Spannenberger), Lucius, Bp. 2005. 366. o.

⁹³ ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József népbírói tárgyalásáról készült jegyzőkönyv, 1947. április 2.

⁹⁴ Az összeíró listán az 1655-ik helyen szerepel. MNL XIX-B-1-at M sorozat 118.tétel Üröm

⁹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József népbírói tárgyalásáról készült jegyzőkönyv, 1947. április 2.

Türk Máriát és állítása szerint még egy tagot⁹⁶ delegált.⁹⁷ Nick János a bizottság megalakulása után lényegében nem vett részt a munkában, Schieszl pedig meg sem jelent.⁹⁸ Csomay Ödön solymári vezetőjegyző szerint a községi elöljáróságok életében nem számított példa nélkülinek az, hogy a bizottságok tagjai nem mentek el az ülésekre: *„gyakran fordult ez elő a községi közigazgatásnál, mert a községi elöljárók a mi felhívásunk dacára sem jelennek meg és ránk hártják ezen munkának elvégzését.”*⁹⁹

Az 1946-ban SS- és Volksbund-tagság miatt kitelepített ifjabb Gröschl János ürömi hentes esete rendkívül jól dokumentált. Ő azon Volksbund-tagok közé tartozott, akik nem kívántak bevonulni az SS-be, és mindent elkövettek azért, hogy leszereljének onnan. Ők a háború után magyar érzelműnek állították be magukat, és a Volksbund-múltat letagadták. Gröschlnek segítségére volt az, hogy az ürömi Nemzeti Bizottság a tiltakozások miatt az SS-sorozást szabálytalanul végrehajtottnak minősítette. Az ülésről készített jegyzőkönyv másolatát a volt SS-tagok rendelkezésére bocsátotta. Azt, hogy Gröschl nem rendelkezett makulátlan múlttal, az is jelzi, hogy a Sarlós elleni eljárásban a plébános házmesterének esete, és nem az ő ügye került elő. Elgondolkodtató, hogy a volt vezetőjegyzőt szándékos bosszúval vádoló Szám Katalin említést sem tesz a hentes besorozásáról. A Sarlós elleni eljárásban tanúskodó Bányász János 1946. február 7-i tanúvallomásában¹⁰⁰ meg sem említi azt Gröschl-t, aki számára 1945. november 29-én igazolást adott ki arról, hogy nem volt rajta a Volksbund- és nyilaskeresztes listán.¹⁰¹ Sőt az ügyvédet fogadó és a mindent követ megmozgató Gröschl neje sem kapcsolódik be a vezetőjegyző elleni

⁹⁶ Sarlós a tárgyaláson Nick Jánost tévesen községi bírónak nevezi, aki valójában Mayer Ferenc volt. A helyettes községi bírót (név nélkül) csak Sarlós említi, a tárgyaláson Schieszl. Nick János a bizottság negyedik tagjáról annyit mondott, hogy nem jelent meg az ülésen. ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József népbírói tárgyalásáról készült jegyzőkönyv, 1947. április 2.

⁹⁷ Uo. valamint MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945, Jegyzőkönyv Nick János tanúvallomásáról 1946. február 7., és MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945, Jegyzőkönyv Szám Katalin tanúvallomásáról 1945. augusztus 14.

⁹⁸ „A jegyzék elkészítésének az elején jelen voltam, közben egyéb hivatali elfoglaltságaim miatt onnan eltávoztam, a végére visszaértem” MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945, Jegyzőkönyv Nick János tanúvallomásáról 1946. február 7.

⁹⁹ Csomai Ödön a népbírósalg előtt azt állította, hogy Solymáron is két-három fő végezte a sorozást, mivel a delegáltak nem jelentek meg. ÁBTL 3.1.9. V-93700 Debreczeni József és társai, Sarlós József népbírói tárgyalásáról készült jegyzőkönyv, 1947. április 2.

¹⁰⁰ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945, Nick János tanúvallomása 1946. február 7.

¹⁰¹ ÁBTL 2.5.4. 41/10 Gröschl János Igazolás ifj. Gröschl Jánosról 1945. november 29. A háború után Ürömmön négy Volksbund-lista készült. Az elsőt az orosz hadsereg nyomására Hambach Vilmos állította össze, Bósenbach János Nemzeti Bizottsági tag szerint Platt Henrik jegyző módosította azokat

eljárásba. Nincs nyoma annak, hogy a névsort összeállító Sarlóst vagy Szám Katalint, akik alátámasztani tudták volna Gröschl állításait, tanúnak hívták volna. Ellenben Kolhberger Leopoldina, Weiszhar Frigyesné vagy idősebb Bassó Tamás a Sarlós elleni eljárásban tanúvallomásokot tesznek, melyben a volt vezetőjegyzőt hibáztatják családtagjuk besorozása miatt. Nem véletlenül. Gilitzer Ferenc, az ürömi Volksbund utcabizalmija és pénzbeszedője 1945. április 12-i kihallgatásakor azt állította, hogy: „A pénzt Kolhberger Károly, Gröschl János, dr. Gröschl Károly, Gröschl Bernát, Weiszhar Tamás, Stampf Géza, Schilk Rudolf és Schmidt Rudolftól szedtem be.”¹⁰² Bár ebből nem derült ki egyértelműen, hogy Gröschl apjától vagy fiától vette-e át a tagdíjat, az biztos, hogy mindketten Volksbund-tagként lettek feltüntetve az összeíró listán, és az akkoriban a szintén a Fő utcán lakó Gilitzer Ferenctől nem messze laktak (Gilitzer: Fő u. 198., id. Gröschl: Fő u. 193., ifj. Gröschl: Fő u. 213.).¹⁰³

Gröschl 1945. május 25-i kihallgatásakor azt vallotta, hogy 1944. június 6-án Sarlós arra utasította, hogy jelenjen meg az SS-sorozáson. Ez ellen tiltakozott, mint egyedüli és kijelölt húsiparos, valamint nem akart az SS-ben szolgálni. A vezetőjegyző erre azt felelte, amennyiben nem jelenik meg, elő lesz vezetettve. Ezért kényszerítve lett a sorozáson való részvételre. A német sorozóbizottság beválogatta, mégpedig konyhaszolgálatra. Emiatt elment az SS-parancsnokságra, és ott kérte a felmentését. Ezt nem kapta meg, és ott azt mondták neki, ha Volksbund-tag lett volna, akkor nem sorozták volna be.¹⁰⁴ Egy hónappal későbbi vallomásaiban változtat az általa elmondottakon. Sarlóstól kapott értesítést a sorozásról. Ez ellen tiltakozott. A vezetőjegyző azt mondta neki, ha nem jelenik meg, akkor csendőrök fogják előállítani. A sorozásra nem ment el. A csendőrök eljöttek érte, az üzletét bezárták, és a sorozó bizottság elé állították. Gröschl ott is tiltakozott, mondta Sarlósnak, hogy az egyetlen hentes sorozzák be az SS-be, azaz nem lesz húsiparos Ürömmön. A vezetőjegyző azt válaszolta, hogy a főszolgabírónál elintézi a felmentését. Ez Gröschl állítása szerint azért nem történt meg, mert a főszolgabíró nem volt a helyén. Ezért az SS-parancsnokságra mentek, ahol azt mondták, ha Volksbund-tag lett volna, mentesülhetett volna a sorozás alól. Bevonult, és két hónappal később vágási sérülést szenvedett, kórházba került, majd visszaszökött Ürömmre.¹⁰⁵

¹⁰² ÁBTL 2.5.4. 4/6 Gilitzer Ferenc, Gilitzer Ferenc kihallgatásáról készült jegyzőkönyv 1945. április 12.

¹⁰³ Az összeíró listán id. Gröschl János a 329., fia a 330. helyen szerepel. MNL XIX-B-1-at M sorozat 118. tétele Üröm

¹⁰⁴ ÁBTL 2.5.4. 41/10 Gröschl János, Gröschl János kihallgatásáról készült jegyzőkönyv 1945. május 25.

¹⁰⁵ ÁBTL 2.5.4. 131/76 Gröschl János, Gyanúsított kihallgatási jegyzőkönyv 1945. június 23.

Gröschl 1945. augusztus 17-én veszik rendőrhatósági őrizetbe SS-tagság miatt.¹⁰⁶ Ez ellen a felesége fellebbezett. A fellebbezésben felsorolt indokok között már nem szerepel a csendőrök általi előállítás, az SS-parancsnok által mondottak, hogy amennyiben Volksbund-tag lett volna, nem sorozzák be. Arra hivatkozott, hogy férjét másokkal együtt jogtalanul sorozták be, hiszen magyar érzelműnek tartották magukat. Bizonyítékként csatolta a Nemzeti Bizottság jegyzőkönyvét. Említést tett férje tiltakozásáról, azt írta, több helyen jogorvoslatot kért a besorozás miatt, azonban elutasították.¹⁰⁷ Gröschl a belügyminiszternek írt szabadlábba helyezési kérelmében nem tesz említést az előállításáról, üzletének bezárásáról. Szintén nem tért ki az SS-tisztnak a Volksbund-tagságra tett célzására. Arra hivatkozott, hogy másokkal együtt jogtalanul sorozták be: „[...] *Üröm községben az SS kötelékébe való bevonulásra a névjegyzéket szabályellenesen nem egy öttagú bizottság, hanem Sarlós József akkori községi főjegyző egyedül és önkényesen állította össze. Az összeállítás miatt az érdekeltek – közöttük én is – orvoslást kerestek, panaszaik elintézésére azonban, sor már nem került, mert az 1944 júniusában besorozottak július havában bevonultak.*”¹⁰⁸ A Gröschl SS-tagsága miatt kihallgatott Lónyai Tihamér és Schieszl Ernő¹⁰⁹ is azt állították, hogy a gyanúsított politikai nézeteit nem ismerik. Lónyai Tihamér iskolaigazgató szerint Gröschlnek Sarlós hibájából kellett bevonulnia, és a Belügyminisztériumba kérvényt adott be azért, hogy mentesítsék az SS-be való bevonulás alól, és helyezték át egy magyar csapattesthez.¹¹⁰ A megkérdezett másik tanú, Schieszl Ernő csak a gyanúsított állítólagos sebesüléséről tudott, arról nem, hogy a magyar alakulathoz kérte volna magát.¹¹¹

A Gröschl által említett tiltakozás más esetekben is előfordul, hiszen kényszersorozás volt. Bár a Volksbundot vezető Basch az önkéntességet emelte ki, ez nem volt az. Azt, aki nem jelent meg a sorozáson, csendőrökkel vezettették elő. Nem véletlenül próbálkoztak egyesek már a sorozás megkezdése előtt felmentéseket szerezni. Egy, a honvédelmi miniszternek írt levélben a magyarországi SS-sorozásban összekötő tisztként részt vevő Barkóczy ezredes az alábbiakról tett

¹⁰⁶ ÁBTL 2.5.4. 131/76 Gröschl János, 6768/1945. sz. Véghatározat Gröschl János internálásáról 1945. augusztus 17.

¹⁰⁷ ÁBTL 2.5.4. 41/10 Gröschl János, Gröschl Jánosné fellebbezése

¹⁰⁸ ÁBTL 2.5.4. 41/10 Gröschl János, Gröschl János felülvizsgálati kérelme 1945. november 27.

¹⁰⁹ Legalább két érdektelen tanú tanúvallomásával bizonyítottan vették az SS tagságot. ÁBTL 2.5.4. 41/10 Gröschl János, Feljegyzés Gröschl János ügyében 1945. június 28.

¹¹⁰ ÁBTL 2.5.4. 131/76 Gröschl János, Lónyai Tihamér isk. ig. tanúvallomása 1945. július 24.

¹¹¹ ÁBTL 2.5.4. 131/76 Gröschl János, Schieszl Ernő tanúvallomása 1945. július 24.

említést: „Helyenként előfordult, hogy a Volksbund vezetői bele akartak avatkozni a sorozás menetébe, de erélyes felszólításomra elhagyták a termet. [...] Igen sok helyen kimaradtak a névjegyzékből a legvérmesebb Volksbund tagok. [...] Egyik Volksbund ifjú vezető nagy hanggal jelentkezett, de ugyanakkor felmutatta a felmentést célzó hadiüzemi igazolványt.”¹¹² Azaz annak ellenére, hogy a Volksbund nem tudta mentesíteni a tisztviselőit a sorozástól, a tagok ettől függetlenül egyéni utakon próbálkoztak mentességet szerezni.¹¹³ Schmidt Bernát is ezzel próbálkozott. A besorozás miatt felháborodott lakosok nyomása miatt fordult Sarlós a főszolgabíróhoz, és a honvédelmi miniszterhez is elment a magukat magyar érzelműnek vallók érdekében.¹¹⁴ Schuck Jakab tanúvallomásában ugyanezt állította: a vezetőjegyző a magyar érzelműekért a főszolgabíróség elé is hajlandó volt elmenni.¹¹⁵

BETELJESEDETT

Az ürömi németek keresztútján több stációval és egyéni keresztúttal találkozhatunk. 1938–1945 között mindegyik keresztúton megjelenik Sarlós József vezetőjegyző. A sváb származású hivatalnok, aki mindenekfelett lojalis volt a fennálló rendszerhez, az attól kapott utasításokat képességeihez és lehetőségeihez mértén megpróbálta maradéktalanul betartani és betartatni. Mindezt egy olyan közösségben, amelyben egy kifelé gyakorlatilag teljesen zárt német nyelvű közösség élt. A vörös hadsereges (baloldali) múltja¹¹⁶, a magyar államhoz való lojalitása (és talán a szomszéd faluból való származása) miatt a helyi közösség vezetői közé nem sikerült beilleszkednie, és ellenségeket szerzett. Legnagyobb ellenfele a náci propaganda bűvkörébe került Furtner Mátyás plébános volt, aki németbarátként magyarelles hangulatot gerjesztett a német ajkú közösségben. Ebben partnerre talált a helyi Volksbundban, mely rendezvényeivel a náci Németország melletti szimpátiát és a német öntudatot kívánta erősíteni. A Sarlós mellett kiállók majd

¹¹² ÁBTL 3.15 O-14922/1 Magyarországi Volksbund-szervezet és német SS Honvédelmi Miniszternek írt levél 1944. július 7.

¹¹³ Spannenberger 365–367. o.

¹¹⁴ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945S Sarlós József kérelme (dátum nélkül, 1946. április 9. előtt készült)

¹¹⁵ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Schuck Jakab tanúvallomása 1946. február 7.

¹¹⁶ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Huber József nyilatkozata 1945. szeptember 12.

mindegyike és Sarlós is kifejezetten német érzelmű faluként írják le Ürömöt,¹¹⁷ célozva az 1941-es népszámlálásra, amikor Üröm lakosságának 84 százaléka németnek vallotta magát. A magas számban természetesen benne van a Volksbund és a németbarátok aktív kampánytevékenysége, azonban a német ajkú lakosság nem biztos, hogy értette, mi ennek a jelentősége. Nem tudták, hogy az ekkor bediktált adataikat pár év múlva ellenük fogják fordítani (kényszersorozás, kitelepítés). Sarlós a nyilaskeresztes párt ellen is fellépett, megtagadta a nyilas zászló kitűzését, azt a nyilasok beleegyezése nélkül fegyveres erőszakkal tűzték ki.¹¹⁸

A Sarlós ellen irányuló gyűlölet hullámai az oroszok bejövetele után tetőztek, amikor leváltották a jegyzőségéből. Csúcspontját akkor érte el, amikor 1945 tavaszán kiderült, hogy a Volksbund- és SS-múlt hátrányosan érinti a német nyelvű közönség egy részét. Ekkor kezdték el a Volksbund- és az SS-tagsággal gyanúsítottakat internálni, házaikat, földjeiket elkobozni, valamint kiderült, hogy emiatt ki fogják őket telepíteni. Ezért összezártak, és védekezni kezdtek. Bűnbakot kellett keresni, akit előtérbe lehetett állítani. Mivel Sarlós nem az előírásoknak megfelelően hozta létre a vitás eseteket elbíráló bizottságot, és egy személyben döntött a névjegyzék összeállításakor, még indokokat is találtak. A névjegyzék összeállításakor nem zárható ki, hogy egyes esetekben hibázott vagy tévedett. Azonban azokról, akik vitatták és levéltári anyagaik is fennmaradtak, az derül ki, hogy Sarlós őket a rendeletnek megfelelően tüntette fel. Az esetükben biztosan nem hibázott. A sorozáskor tiltakoztak, mivel nem kívántak az SS-be belépni. Sarlós minden tőle telhetőt megtett, elment a főszolgabíróhoz és a honvédelmi miniszterhez. Tilkovszky szavaival élve azon falusi jegyzők közé tartozott, akik a kényszersorozást vakon végrehajtották.¹¹⁹

Sarlós és az ürömi németek útja 1945-ben elvált. Utóbbiak kálváriája tovább folytatódott az 1946-os kitelepítéssel. Néhány kényszersorozott SS-katona keresztútjának stációja a tiszalöki munkatábor volt, ahol az ürömi németek Magyarországról történő elűzése befejeződött. Szedlák Henrik 1952 augusztusában az alábbiakat diktálja a kihallgatótisztnek: „születési hely: Üröm, Pest megye, nemzetisége:

¹¹⁷ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Kopp Márton nyilatkozata 1945. szeptember 12.

¹¹⁸ MNL BFL XXV.1.a. 3106/1945 Sántha Károly nyilatkozata 1945. október 19.

¹¹⁹ Tilkovszky: Ez volt a Volksbund – A német népcsoport-politika és a Magyarország 1938–1945, Kosuth, Bp. 1978. 323. o.

német, anyanyelve: német, állampolgársága: német”.¹²⁰ Üröm keresztútjában a németek elűzése egy olyan stációt képez, mely egy korszakot zár le. Eddig tartott az ürömi németek története, hiszen csak az itt maradt hírmondók, megsárgult papírlapok, fennmaradt épületek és a temetőben lévő sírok emlékeztetnek arra, hogy a község lakossága egykor német nyelvű volt. A régiek helyére új lakosok érkeztek, Üröm életében egy másik korszak kezdődött.

¹²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-70220 Szedlák Henrik, Gyanúsítottai jegyzőkönyv 1952. augusztus 16.

TAKÁCS TIBOR

Zongorajáték, avagy a kollaboráció módozatai

Ez a történet az ötvenes évek közepén, egy magyarországi kisvárosban játszódik, hogy pontosan melyikben, annak nincs jelentősége, ezért így emlegetem majd, illetve az egyszerűség kedvéért K.-nak fogom nevezni. A történet főszereplője Sz. P., egy, a negyvenes évei végén járó asszony, egészen pontosan még hajadon, aki a háztartás vezetése és beteg édesanyja ápolása mellett zongoraleckéket adott, és egy idő után a helyi zenei munkaközösség tagja is lett. Sz. P.-t 1954-ben ügynöknek szervezték be, ám mindössze egy hónapig állt kapcsolatban az államvédelemmel. Az asszonynak sem a 6-os karterja, sem a beszerzési és a munkadossziéja nem maradt fenn.¹ Rövid ügynöki működését kizárólag az ellene lefolytatott vizsgálat iratai alapján rekonstruálhatjuk.

A GYANÚSÍTOTT

A Belügyminisztérium (BM) Szabolcs-Szatmár Megyei Főosztályának I. (azaz kémelhárító) Osztálya 1954. szeptember 27-én elrendelte Sz. P. előállítását és őrizetbe vételét. Az indokok között első helyen szerepelt, hogy 1945 előtt kapcsolatban állt a horthysta politikai rendőrséggel és a VKF/2-vel, valamint tagja volt a nyilas-kereszties pártnak és egy – közelebről meg nem határozott – szabadcsapatnak. A „Jékely Sándor” fedőnevű ügynök jelentése szerint ugyanis Sz. P. „igen hosszú

¹ Ezeket nagy valószínűséggel 1950-től, de 1954 márciusától egészen biztosan használták, tehát Sz. P. esetében is ki kellett, hogy töltsenek ilyeneket. Vö. Takács Tibor: *Az állambiztonsági ügynökhálózat létszáma és összetétele a Kádár-korszakban*. In: *Az állampárt biztonsága. Tanulmányok a belügy és a kommunista párt kapcsolatrendszeréről a Kádár-korszakban*. Szerk. Horváth Zsolt, Kiss Réka, Simon István. Nemzeti Emlékezet Bizottsága, Budapest, 2019. 268–269.

időt töltött” nagybátyjánál, a debreceni rendőrség politikai osztályának a vezetőjénél, aki felhasználta a szolgálatait: előbb egy kém, majd „egy gyanús egyént” kellett figyelnie, akiket el is fogtak, és utóbbit állítólag ki is végezték. A nő augusztus 29-i vallomásában (ennek jegyzőkönyve nem maradt fenn) annyit ismert el, hogy egyetlen alkalommal, a nagybátyja kérésére kellett egy férfit megfigyelnie az utcán. Ugyancsak „Jékely Sándor” jelentette, hogy Sz. P. szoros kapcsolatot tartott a nyilasokkal, bátyjával a lakásukon többször látták vendégül a párt vezetőit és képviselőit. A nő azt is mondta az ügynöknek, hogy a „szabadcsapatosok” (azaz a Felvidék és Kárpátalja visszacsatolása idején K.-n is megforduló rongyosgárdisták) részére futárszolgálatot végzett: virágcsokorba rejtett jelentéseket továbbított. Ezt állítólag két, még 1953 októberében felvett tanúvallomás is alátámasztotta, ám Sz. P. csak annyit ismert el, hogy Z. nevű bátyján keresztül volt kapcsolata a nyilasokkal, szabadcsapatosokkal és német tisztekkel, de hírszerző tevékenységet nem végzett a részükre.

Az asszonyt azzal is gyanúsították, hogy 1945 után olyan személyekkel tartott kapcsolatot, akik a gyanú szerint a nyugati országok részére végeztek kémtevékenységet. Ügynökjelentések alapján ugyanis, a korábbi tevékenységét leplezendő, szoros kapcsolatot alakított ki egy katpolos tiszttel, akitől fontos iratokat és információkat szerzett. (Az adatokat ez esetben „Jékely Sándor” mellett a „Kamarás” fedőnevű ügynök szolgáltatta.) Sz. P. 1946 óta tudomással bírt arról is, hogy egy helyi lakos, G. J.-né az amerikaiak részére hírszerző tevékenységet folytat, és több embert is beszervezett a szovjet határ mellett, hogy rajtuk keresztül információkat szerezzen a magyar és szovjet csapatokról. Ezt a tanárnő elismerte, azt azonban határozottan tagadta, hogy G. J.-né őt is beszervezte volna. A letartóztatás indokai között végül az is szerepelt, hogy Sz. P. 1954. augusztus 31-én „titkos együttműködésbe került” a BM megyei főosztályával, ám a vállalt kötelezettségét megszegve áruló lett, ugyanis két személynek, Á. J.-nek és J. S.-nak is beszélt a megyei államvédelemmel fennálló bizalmas kapcsolatáról. Ezt szintén „Jékely Sándor” ügynök jelentései bizonyították.²

Afentiek alapján a megyei kémelhárító osztály a tanárnőt háborús és néPELLenes bűncselekmény elkövetésével, hűtlenséggel, valamint államtitoksértéssel gyanúsította

² ÁBTL 3.1.9. V-127553. 5–8. Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról, 1954. szeptember 27.

meg.³ A letartóztatásról hozott határozatokat a megyei főosztály vezetése már másnap jóváhagyta, a legfőbb ügyész – pontosabban helyette Bakos Pál, a Legfőbb Ügyészség államvédelmi részlegének vezetője – azonban csak több mint két héttel később, október 16-án tette meg ugyanezt. (Az iratokon előre gépelve ugyan szeptember szerepel, kézzel csak a napot írták be, de az csak a következő hónap 16-ára vonatkozhatott.) Az őrizetbe vételére vonatkozó határozat is csak ekkor, egészen pontosan október 15-én született meg, és a BM Vizsgálati Főosztályának küldött értesítésben is az szerepel, hogy Sz. P.-t október 16-án helyezték előzetes letartóztatásba. Ekkor viszont már „csak” hűtlenséggel és államtitoksértéssel gyanúsították a tanárnőt.⁴ A késlekedés talán azzal a körülménnyel függött össze, hogy az ügyészség aggályosnak találhatta: a megjelölt bizonyítékok java részét titkos operatív úton szerzett információk tették ki, amelyeket a nyílt bünvádi eljárásban nem lehetett felhasználni.

Október közepén azonban, vagyis éppen akkor, amikor szükség volt rá, egy „szabályos” állampolgári bejelentés érkezett Sz. P. ellen, a fentebb már említett J. S.-tól, akinek a nő elárulta a beszervezését, és aki történetesen az ő vőlegénye volt.⁵ Ezt követően a kémelhárító osztályon tanúként is meghallgatták J. S.-t, aki lényegében megismételte a feljelentésben előadottakat. (Azzal a különbséggel, hogy a menyasszonyát mentető kitételei, melyekkel a levelét zárta, a vallomásaiba már nem kerülhettek be.)⁶ Pár héttel később, november 6-án a vizsgálati osztályon is tanúvallomási jegyzőkönyvet vettek fel tőle (egy szabályos, Államvédelmi Hatóság-fejléccel ellátott formanyomtatványon). Erre vélhetően ezért volt szükség, mert a vizsgálatot ugyan a kémelhárítás indította meg, azt nem egy operatív szerv, hanem a vizsgálati osztály folytatta le. Ekkor már csak két kérdést tettek fel J. S.-nak: mióta ismeri Sz. P.-t, és a nő mikor közölte vele, hogy az Államvédelmi Hatóság (így!) beszervezte.⁷

³ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 117–118. Határozat a bűnös tevékenység megszakítására, 1954. szeptember 27.

⁴ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 119. Előállítási (őrizetbevételi) határozat, 1954. október 15. Uo. 13. Távmondat, 1954. október 20. A vizsgálati naplóban is az szerepel, hogy október 16-án tartóztatták le: ÁBTL 3.1.9. Szabolcs-Szatmár megyei vizsgálati napló. 301. sorszám. A teljesség kedvéért megemlítem, hogy két kihallgatási terv szerint november 16-tól folyt vizsgálat Sz. P. ellen, ez azonban elírás lehetett: ÁBTL 3.1.9. V-127553. 21. Kihallgatási terv, 1954. december 6. Uo. 25. Kihallgatási terv, 1954. december 6.

⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14. A gépelt tisztázata: uo. 86–91.

⁶ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 82–85. Jegyzőkönyv J. S. kihallgatásáról, 1954. október 15.

⁷ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 80–81. J. S. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. november 6.

Időközben megkezdték Sz. P. kihallgatását is: a nyomozati anyag alapján először 1954. november 19-én hallgatta ki Tóth Antal államvédelmi hadnagy. Előbb az életrajzát kellett ismertetnie, majd a nyilas párttal lévő kapcsolatáról kellett beszélnie: az asszony elmondta, hogy nem volt párttag, csupán a lakásukra, a testvéréhez jártak nyilas vezetők. Kihallgatója ezután az államtitoksértésről faggatta, Sz. P. azonban tagadta, hogy bárkinek is – a vőlegényét is beleértve – elárulta volna, hogy az ÁVH (kihallgató és kihallgatott egyaránt így használta) beszervezte. Tóth nem fogadta el a válaszát: „*Hazudik!*” – szegezte neki a korszak kihallgatói gyakorlatának megfelelően, majd ismertette a gyanúsítottal J. S. tanúvallomását. Arra is hivatkozott, hogy a beismerő vallomást a bíróság enyhítő körülményként fogja figyelembe venni, de mindhiába: Sz. P. tovább tagadott.⁸ Ezen a napon külön nyilatkozatban is megerősítette, hogy nem sértett államtitkot, az ÁVH részére önként vállalt titkos megbízatását senkinek sem árulta el.⁹

Időközben önvallomást is írtak a gyanúsítottal. Hogy pontosan mikor, azt nem lehet megállapítani: a gépelt tisztázaton ugyan november 5-i keltezés szerepel, ám ez legfeljebb a kezdő időpontot jelezheti, ugyanis a szövegben utalás történik a fenti, november 19-i kihallgatására. A 74 kézirásos oldalt kitevő vallomás lényegében egy bő lére eresztett önéletrajz, amelyben a gyanúsítás tárgyát képező mozzanatokat részletesen is kifejtette, illetve hosszasan írt a beszervezéséről és letartóztatásáról is. Ez arra utal, hogy előzetesen instrukciókat kaphatott arról, hogy a nyomozókat milyen dolgok érdeklik elsősorban. A szöveg ezzel együtt is igen személyes hangvételű lett, amelynek szerzője nagy teret szentelt személyes problémáinak (sikertelen házassági kísérletek, betegeskedések stb.) az ecsetelésére.¹⁰

Bár Tóth Antal azzal a fenyegető formulával köszönt el tőle, hogy a kérdésre még visszatér, hetekkel később, december elején már nem ő, hanem Varga András államvédelmi törzsőrmester faggatta Sz. P.-t. Először – részben a társosztályok kérése alapján¹¹ – ellenséges tevékenységgel, illetve ellenséges hírszerzéssel

⁸ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 17–18. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. november 19.

⁹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 79. Nyilatkozat, 1954. november 19.

¹⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n. A gépelt tisztázat: uo. 48–69. Feljegyzés, 1954. november 5.

¹¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 15. Szolgálati jegy, 1954. november 5. Uo. 16. Jelentés, 1954. november 8.

gyanúsított személyekről kérdezte a gyanúsítottat.¹² Ezek többsége nem tartozott szorosan az ő ügyéhez, ám az ávosok nyilván úgy gondolkodtak, hogy aki ellenségesen viszonyult a népi demokráciához, annak pontos információi lehettek a többi ellenségről. Kihallgatója csak december 9-én tért vissza a beszerzés, illetve az „árulás” kérdésére, Sz. P. azonban továbbra is tagadott.¹³

Az, hogy mikor következett be fordulat a magatartásában, nem lehet pontosan megállapítani. Már december 10-i dátummal felvettek egy jegyzőkönyvet, amelyben Sz. P. elismeri: J. S.-nak elárulta, hogy letartóztatása során miről kérdezték, azt is, hogy beszervezték, és hogy milyen titkos feladatot kapott az ÁVH-tól. A következő alkalommal azonban ismét tagadott.¹⁴ December 14-én aztán szembesítették J. S.-sel, amely során az asszony beismerte, hogy a titkos megbízatásának tényéről tájékoztatta a vőlegényét. (A szembesítést Tóth Antal végezte Tóth Ferenc megyei kémelhárító osztályvezető, valamint Alexa Miklós megyei ügyész jelenlétében.)¹⁵ Beismerését az ugyanezen a napon megejtett kihallgatásán is megerősítette.¹⁶

Ezek után gyakorlatilag egy nap alatt le is zárták a nyomozást. Másnap Tóth Antal – Alexa ügyész jelenlétében – sort kerített az „összefoglaló” kihallgatásra, amelyen a nyilasokhoz fűződő kapcsolatáról is kérdezte a nőt, de rövid válaszával (Z. nevű testvéréhez jöttek egy alkalommal a párt vezetői, akiknek vacsorát adtak) meg is elégedett. A hadnagyot szinte kizárólag az érdekelte, hogy a nő kinek árulta el az ÁVH-val létesített titkos kapcsolatát.¹⁷ Ez is jelzi: ekkor már kizárólag államtitoksértés vádját tartották fenn az asszonnyal szemben. Tóth egyedül erre hivatkozva rendelte el Sz. P. felelősségre vonását, és a korabeli gyakorlatnak megfelelően elkészített vádirattervezetbe is kizárólag a „különlegesen fontos”

¹² ÁBTL 3.1.9. V-127553. 19–20. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 2. Uo. 26–27. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 6. Uo. 28–30. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 6. Uo. 32–35. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 7. Uo. 37–39. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 8.

¹³ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 40–41. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 9.

¹⁴ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 42. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 10. Uo. 43–45. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 13.

¹⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 76–77. Szembesítési jegyzőkönyv, 1954. december 14.

¹⁶ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 46–47. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 14.

¹⁷ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15.

államtitok elárulásának büntettét vette fel.¹⁸ A vizsgálók bizonyára gyorsan felismerték, hogy a háborús és népellenes bűncselekményre és a hűtlenségre vonatkozóan (amelyekkel eredetileg a kémelhárítók gyanúsították az asszonyt) semmiféle kézzelfogható bizonyíték nem állt rendelkezésre – néhány bizonytalan hitelességű ügynökjelentés kivételével. Ezeket azonban a nyílt bűnvádi eljárásban közvetlen módon nem lehetett felhasználni, azok „jogi erejűvé tétele” pedig kudarcba fulladt, bár igazság szerint nem is nagyon törekedtek erre.

A vádirattervezet szerint a tárgyalás megtartására a büntető perrendtartás vonatkozó rendelkezése alapján a Legfelsőbb Bíróság katonai kollégiuma volt illetékes. A hálózati személyek ugyanis az államvédelem kvázi beosztottjainak számítottak, így a katonai bíróság hatáskörébe tartoztak, ez esetben pedig úgy ítélték meg, hogy „*az állam érdekének védelme [...] szükségessé teszi*”, hogy Sz. P. ügyét már első fokon is a Legfelsőbb Bíróság tárgyalja.¹⁹ Ennek megfelelően a tanárnőt Budapestre, a Legfőbb Ügyészség Különleges Ügyek Főosztályára kísérték át, ahova december 16-án érkezett meg.²⁰ Az eljárás ezen a ponton hetekre elakadt, Sz. P. előzetes letartóztatásának többszöri meghosszabbítását leszámítva – látszólag – semmilyen hivatalos lépésre nem került sor.²¹ A háttérben azonban történnie kellett valaminek, hiszen 1955. február 8-án váratlanul szabadlábba helyezték az asszonyt, mondván, „*az ellene folyó vizsgálat nem teszi szükségessé a további fogva tartását*”.²² Már ez is jelezte, hogy az ügyészség másként értékelte az esetet, mint az államvédelem.

Az ügy lezárására azonban még hosszú hónapokat kellett várni: Bakos Pál főosztályvezető csak 1955 júniusában szüntette meg a nyomozást. Az indoklás szerint „*Sz. P., bár elkövette az államtitoksértés büntettét, bűncselekményét azonban olyan körülmények között követte el, melyben az államvédelmi szervek helytelen*

¹⁸ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 106. Határozat Sz. P. terheltségként történő felelősségre vonásáról, 1954. december 15. Uo. 107. Határozat Sz. P. ügyében a vizsgálat befejezéséről, 1954. december 15. Uo. 108. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról [iratismertetés], 1954. december 15. Uo. 112–113. Vádirattervezet, 1954. december 15.

¹⁹ Vö. 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról, 23/A. § (3).

²⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 114. Átirat, 1954. december 15. Uo. 115. Átvételi elismervény, 1954. december 16. Sz. P.-t az Állambiztonsági Központi Fogdában helyezték el: uo. 120. Letéti jegyzék, 1954. december 16.

²¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 122. Rendelvény, 1954. december 17. Uo. 123. Határozat, 1955. január 13. Uo. 124. Határozat, 1955. február 4.

²² ÁBTL 3.1.9. V-127553. 125. Határozat, 1955. február 8.

intézkedései és munkamódszerei is jelentős részben hozzájárultak". A hivatkozott törvényhelyek alapján ez azt jelenti, hogy a vádhatóság az államvédelem által elkövetett hibákat a büntethetőséget kizáró vagy megszüntető körülményként vette számításba, illetve úgy értékelte, hogy Sz. P. személye és az általa elkövetett cselekmény olyannyira nem jelent veszélyt a társadalomra, hogy megbüntetése teljességgel szükségtelen.²³

Arról, hogy pontosan milyen okok és indítékok játszhattak közre a döntésben, csak találgathatunk. Én úgy gondolom, hogy noha a határozat azt állapította meg, hogy az asszony elkövette az államtitoksértés büntetettét, az ügyészség úgy ítélhette meg, hogy a bíróság előtt már nem, vagy csak nehezen állna meg a vád. Az államvédelem még egyértelműen úgy látta, hogy Sz.P. államtitoksértést követett el azzal, hogy megszegte a beszervezési nyilatkozatban vállalt kötelezettségét, és két embernek is beszélt az ÁVH-tól kapott bizalmas feladatairól.²⁴ Ám a nyilatkozatot elolvasva megállapítható: Sz. P.-nek azt nem kellett tudnia és elfogadnia, hogy az ÁVH-val való titkos együttműködés államtitkot képez. A vizsgálók feltehetően érzékelték a beszervezést végrehajtó kollégáik mulasztását (hiszen ők diktálták a nyilatkozat szövegét), és a kihallgatások során ezért kérdeztek rá, és gyakorlatilag adták Sz. P. szájába, hogy igen, a beszervezésekor kioktatták arra, hogy megbízása „fontos államtitkot” képez, és annak elárulásával komoly büntetésre számíthat.²⁵ A vádhatóság talán úgy értékelte, hogy Sz. P. beismerő vallomása nem áll meg a bíróság előtt.

Bárhogyan is történt, Sz. P. szabadon engedése és az eljárás megszüntetése mindenképpen figyelemre méltó döntés. Már csak azért is, mert a határozatot jegyző Bakos Pál régi ávósnak számított, csak 1953 nyarán került a Legfőbb Ügyészségre, ahol az államvédelmi szervek felügyeletét látta el.²⁶ És azért is, mert – mint

²³ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 126. Határozat a nyomozás megszüntetéséről, 1955. június 18. Vö. 1951. évi III. törvény a büntető perrendtartásról, 5. §, 6. §, 133. §. 1950. évi II. törvény a büntető törvénykönyv általános részéről, 56. §.

²⁴ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 106. Határozat Szabó Pálma terheltként történő felelősségre vonásáról, 1954. december 15. Uo. 112–113. Vádiratvezet, 1954. december 15. Tóth hadnagy ezekben az „államtitok elárulása” kifejezést használta.

²⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 46–47. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 14. Uo. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15.

²⁶ Életrajzát lásd: *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956.* Szerk. Gyarmati György – Palassik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013. 156–146.

az közismert – 1955 elején egy „resztalinizációs” hullám indult meg, amely kedvező feltételeket teremtett a „keményvonalas” államvédelmi munkához való visszatérésre.²⁷ A jelek szerint azonban az ügyészségen ez egyáltalán nem befolyásolta az asszony ügyének megítélését. Vagyis a mikroszinten bekövetkező események ebben az esetben sem követték a makroszintű folyamatokat.

AZ ÜGYNÖK

Noha a beszerzési dossziéja nem maradt fenn, azt a vizsgálati anyagból is meg lehet tudni, hogy a megyei államvédelem melyik szervezeti egysége szervezte be Sz. P.-t. Az asszony letartóztatását 1954. augusztus 28-án a BM Szabolcs-Szatmár Megyei Főosztályának I. Osztálya rendelte el, ugyanazokkal az indokokkal, mint egy hónappal később (az „árulást” leszámítva); a határozatot ugyanúgy Kiszely János hadnagy és Tóth Ferenc főhadnagy, osztályvezető írta alá, mint utóbb.²⁸ Ez alapján megállapítható, hogy Sz. P.-t kémelhárító területre szervezték be. A letartóztatás indokai pedig egyértelművé teszik, hogy a tanárnőt terhelő és kompromitáló adatok alapján, 1945 előtti és utáni „ellenséges” magatartásával megszarolva kívánták beszerzeni. Ilyen adatok elvileg bőven rendelkezésre állhattak, ugyanis a nyomozati iratok alapján Sz. P. évek óta a megyei államvédelem látókörében állt. A központi vizsgálati főosztályának küldött értesítés szerint már 1950 óta folytattak ügynöki bizalmas nyomozást ellene, azaz legkésőbb ekkortól kezdve ellenséges személyként figyelték meg.²⁹ A második, szeptember végi letartóztatási határozata is több, 1953–54-ben keletkezett ügynökjelentésre és vallomásra hivatkozik, amelyek az asszonyra vonatkozó terhelő információkat tartalmazták.³⁰

A beszerzési nyilatkozatban Sz. P. vállalta: ha nem teljesíti megbízását, vagy az államvédelemmel létesített kapcsolatát bárkinek is elárulja, akkor az államvédelem birtokában lévő adatok alapján eljárást indítanak ellene. Ez a kitétel arra

²⁷ Gyarmati György–Palasik Mária: *Az ÁVH intézménytörténetének társadalmi-politikai környezete, 1953–1956.* In: *Trójai faló a Belügyminisztériumban. Az ÁVH szervezete és vezérkara 1953–1956.* Szerk. Gyarmati György – Palasik Mária. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára – L'Harmattan, Budapest, 2013. 25–26.

²⁸ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 116. Előállítási (őrizetbevételi) határozat, 1954. augusztus 28.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 13. Távmondatt, 1954. október 20.

³⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 5–8. Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról, 1954. szeptember 27.

a „súlyos bűncselekményre” vonatkozott, amelyet azzal követett el, hogy nem jelentette a hatóságoknak G. J.-né és társai amerikaiak részére végzett kémtevékenységét.³¹ (Azt nem tudni, miért csak ezt foglalták a nyilatkozatba, hiszen más-sal is gyanúsították.) A kémelhárítás valóban nyomozást indított a fentiek miatt, ám – láthattuk – Sz. P. 1945 előtti állítólagos jobboldali magatartásával, valamint az 1945 utáni kémgyanús kapcsolataival összefüggő vádpontokat már a vizsgálati szakaszban ejtették. Ez pedig önmagában is azt jelzi, hogy a megyei kémelhárító osztály nem rendelkezett elegendő bizonyítékkal, a beszerzéshez felhasznált terhelő adatok – 1954-ben már – nem voltak olyan súlyúak, hogy azért el is ítéljék a nőt. A beszerzés ettől függetlenül sikeresnek bizonyult, hiszen Sz. P. végül is vállalta az együttműködést az ÁVH-val.

A beszerzési jelölt „meghívására” a jelek szerint az ún. titkos előállítás módszerét használták. Sz. P. az önvallomásában leírta, hogy mint zongoratanárnőt, a k.-i zenei munkaközösség tagját értekezletre hívták Nyíregyházára. A hasonló tanácskozásoknak helyet adó termet azonban üresen találta, majd mikor útbaigazítást kért, egy irodába vezették, ahol két férfi beszélgetett vele „zenei dolgokról”. Ezután hármasban autóba ültek, ami már gyanús volt neki: „Feltűnő volt, hogy nem gyalog megyünk. Mélyen kezdtem gondolkozni.” Egy „nagyon idegen helyre” vitték, ahol közölték vele, hogy az ÁVH őrizetébe került. Az első gondolata neki is az volt, vajon mit követhetett el: „Gondolkoztam egy pillanatig, hogy miért és kiért kerültem ide.”³² J. S.-nek úgy számolt be, hogy a megyei tanácsról (ezek szerint itt tartották a zenei értekezleteket) vitték át „egy laktanyaszerű épületbe”, ahol „becsukták”.³³

Sz. P.-val önéletrajzot írtattak, többször kihallgatták, illetve írásban is válaszolnia kellett kérdésekre. Megmutatták neki a házkutatás során lefoglalt fényképeket, amelyeken a testvéreivel együtt németek, nyilasok és rongyosgárdisták társaságában voltak láthatók, és el kellett mondania, kik szerepelnek azokon. Letartóztatása nagyon megviselte, a fáradtság miatt nehezen tudott értelmes válaszokat adni, a fogdában pedig annyira félt és rettegett, hogy azt sem tudta, ülnie vagy állnia kell-e, hiszen addig sosem volt hasonló helyen. Sz. P. beszámolója nem tartalmaz arra utaló közlést, hogy fizikai erőszakot alkalmaztak volna vele szemben.

³¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 78. Nyilatkozat, 1954. augusztus 30. (másolat, 1954. december 15.)

³² ÁBTL 3.1.9. V-127553. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n.

³³ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14.

Önvallomása szerint a vizsgálótisztek „nagyon komolyan és megmagyarázóan” mondták neki, hogy tegyen őszinte vallomást, és akkor ügyét hamarabb elintézik. Kihallgatásai során csak annyit mondott, hogy „eléggé szigorúan” bántak vele, kiküldték a szobából gondolkodni, és volt, hogy sarokba állították – mint egy renitens kölyköt, tehetjük hozzá.³⁴ Vőlegényének is hasonlóképpen mesélhet-e a történeteket, ám neki konkrétabb részletekkel is szolgált: *„Eleinte nagyon gorombák voltak vele szemben, lekurvázták, minden fasisztának elmondották”* – áll J. S. feljelentésében.³⁵ Természetesen az ávosok attól még megverhették Sz. P.-t, hogy nem beszélt róla, ám valószínűleg erre nem volt szükségük. A gyenge fizikumú, eredeti környezetéből kiszakított tanárnő a durva szidalmazások és lelki terror hatására is elvállalhatta a besúgói szerepet. A szervezési nyilatkozat alapján (géppel írt másolata megtalálható a vizsgálati dossziében) erre 1954. augusztus 30-án került sor, a tanárnő ekkor ajánlotta fel „önként” a szolgálatait „a BM Állam Védelmi Osztálynak”, és jelentéseit „Szendrei Piroska” néven írja alá.³⁶ (Az nem derül ki, hogy a fedőnevét ő választotta, vagy egyszerűen csak ráosztották; a keresztnév mindenestre megegyezik az édesanyjával.)

Nézzük meg, ő maga miként számolt be erről az önvallomásában: *„Ötödik napon, amikor pihenőbe tették az ügyet és [felajánlották, hogy] engem szabadlábba helyeznek azzal – tekintetbe veszik édesanyám korát –, hogy az én beleegyezésemmel, minden kényszerítés nélkül végre fogom hajtani az ÁVH három tisztjétől kapott feladatot. Ezt a nyilatkozatot aláírtam. Utána rendbe szedtem magam és autóval elindultunk haza K.-ba, ahova ¾ 1°-kor megérkeztünk. Az autó távolabb állt meg a lakásunktól és kiszálltam az engem hazakísérő tiszttel, aki bizonyos távolságban kísért. Én bementem a lakásba csendesen és lábujjhegyen odamentem édesanyám ágyához, aki aludt. Én sírtam, szerettem volna megcsókolni a kezét, de a paplan szélét csókoltam meg, és bementem aludni. Reggel nagyon elővigyázatosan köszöntöttem, aki örömeiben reszketve sírt és boldog volt, hogy egy hét után újra mellettem lehetett. Én évek óta nem voltam el egy napnál tovább*

³⁴ ÁBTL 3.1.9. V-127553. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n. Uo. 42. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 10. Uo. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15.

³⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14.

³⁶ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 78. Nyilatkozat, 1954. augusztus 30. (másolat, 1954. december 15.) Néhány nyomozati iratban az szerepel, hogy augusztus 31-én került titkos kapcsolatba az ÁVH-val: uo. 5–8. Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról, 1954. szeptember 27. Uo. 13. Távmondatt, 1954. október 20.

az *otthonról*.³⁷ (Hasonlóképpen mesélte el a történeteket a kihallgatásai során is, azzal a lényeges különbséggel, hogy a jegyzőkönyveiből a hazatérés mozzanatának érzelemmel telített leírása teljesen hiányzik, nyilván azért, mert azokat nem ő, hanem a kihallgatótisztek öntötték végső formába.)³⁸

A leírás alapján az egész procedúra egyszerűen csak megtörtént vele. Sz. P. a beszervezését nem állította be lelki teherként, sőt inkább megszabadulásként, pontosabban szabadulása eszközeként tekintett rá: hazakerülhetett időse nyjához. Ehhez képest kevésbé hangsúlyos az elbeszélésében, de nem lényegtelen az a körülmény sem, hogy az együttműködés elvállalása a megpróbáltatásoktól való azonnali szabadulást is meghozta számára, hiszen ezután a tisztek már „teljesen más hangnemben” beszéltek, nem voltak „komiszak” vele.³⁹ Sz. P. esetében tehát a beszerzés sikerét végső soron nem a terhelő adatok súlya biztosította, hanem az ÁVH-tól való félelem, és az attól való szabadulás lehetősége. A tisztek rá is játszottak erre az asszonnyal szemben használt durva hangnemen, a fenyegetésekkel, a falhoz állítással. Az ÁVH a félelemre épített, ügynökjelöltjét nem megnyerni, hanem megtörni kívánta. Ez világosan mutatja, hogy akkor is el-lenségnek tekintették, ha később bizalmas feladatokkal akarták megbízni.

Természetesen a beszerzés sikere önmagában még nem biztosította, hogy a beszerzett személy foglalkoztatása is sikeres és eredményes lesz – Sz. P. ügynöki ténykedésének alig egy hónapos időtartama önmagában is jelzi, hogy látványosan nem lett az. „Szendrei Piroska” tevékenységéről legtöbbet saját önvallomása árul el (kihallgatási jegyzőkönyveiben, valamint J. S. tanúvallomásaiban ehhez képest nem kerültek elő új elemek). Elbeszélése alapján úgy tűnik, életét nem az államvédelemtől kapott feladatok határozták meg, hanem – csakúgy, mint addig – a létfenntartás és megélhetés mindennapi gondjai: „*Egy hétig nagyon fáradt voltam idegileg és testileg. Mennem kellett a mindennapi jókenyer után, mert alig volt valami a háznál. A nálam levő kevés pénzből ennivalót [vettem], kenyeret, cukrot és ami a konyhára szükséges.*” Az államvédelemmel való titkos együttmű-

³⁷ ÁBTL 3.1.9. V-127553., melléklet. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n.

³⁸ Lásd még: ÁBTL 3.1.9. V-127553. 46–47. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 14. Uo. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15. Vö. uo. 76–77. Szembesítési jegyzőkönyv, 1954. december 14. Uo. 82–85. Jegyzőkönyv J. S. kihallgatásáról, 1954. október 15.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 42. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 10. Erről beszélt J. S.-nak is: uo. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14.

ködés csak egyike volt a számtalan nehézségnek, amellyel szembe kellett néznie. Hetente egy vagy két alkalommal találkozott kapcsolattartójával, akit Tóth főhadnagyként említ. (Amennyiben nem fedőnevet használt, akkor „Szendrei Piroska” tartótisztje maga a megyei kémelhárító osztály vezetője lehetett.) A találkozókat nyilvános helyeken, például a helyi vasútállomás mellett és a város központjában, egy parkban tartották meg. Ez bevett gyakorlatnak számított, ám egy kisvárosban nagy rizikót jelentett. Ráadásul a tartótiszt több esetben sem túl szerencsésen választotta meg a helyet: egy vasútállomás vagy környéke még alkalmasnak tűnt, de egy városközpontban lévő parkban vagy a temetőben lebonyolított találkozón óriási volt a lebukás veszélye, de legalábbis gyanússá tehetette az ügynök személyét. Önvallomása szerint Sz. P. hét jelentést írt az általa ismert, jobboldali, a rendszer ellenségének tekintett, vagy kémtevékenységgel gyanúsított személyekről.⁴⁰ (Azt nem tudni, hogy ebben benne van-e az a jelentése is, amelyet a szőnyeg alá rejtett(!), és amely onnan később rejtélyes módon eltűnt.)⁴¹

Sz. P. úgy emlékezett, hogy az első találkozóra G. J.-néről kellett részletes jellemzést adnia. Ez a jelentés megtalálható a nyomozati iratok között. Sz. P. rövid ügynöki ténykedésének egyetlen megmaradt „terméke” 1954. szeptember 16-án keletkezett, és azt az ügynök „Szendrey Piroska” néven írta alá. (Más információ szerint azonban már ezt megelőzően is találkozott tartótisztjével, nem is egyszer. Az egyik kihallgatásán ugyanis arról faggatták, hogy a szeptember 7-i találkozóról hazatérve mit mondott a vőlegényének, és ha, miként állította, semmit, akkor J. S. honnan tudta, hogy a következő találkozóra szeptember 10-én kerül sor.)⁴² A jelentés alapján Sz. P láthatóan nem volt tisztában azzal, mit vártak (el) tőle: nemcsak G. J.-né állítólagos kémtevékenységéről számolt be, hanem mindent igyekezett leírni, amit tőle hallott vagy róla tudott. Például hosszasan elidőzött olyan – az államvédelem számára nyilván érdektelen – részleteknél, hogy ki udvarolt a lánynak még Nyugaton, majd, már itthon, hogyan ment férjhez G. J.-hez („*esküvőjük nem volt nagyszabású*”), vagy miként hívta meg a férj „*az ő szegényes, de boldog kis otthonukba*”.⁴³ Ezek arról árulkodnak, hogy Sz. P. – mint minden újonnan

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 43–45. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 13.

⁴² ÁBTL 3.1.9. V-127553. 43–45. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 13.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 103–105. Jelentés, 1954. szeptember 16. Bizonyára ez az az ügynökjelentés, amelyet Sz. P. megmutatott a vőlegényének: uo. 82–85. Jegyzőkönyv J. S. kihallgatásáról, 1954. október 15. Uo. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15.

beszervezett hálózati személy – nem tudott azonnal alkalmazkodni a megbízói elvárásoknak (és erre neki már nem is adódott módja). Vagyis arról írt, ami őt foglalkoztatta, ami szerinte fontos volt – csakúgy, mint saját kezűleg írt önvallomásában. Ezek a szövegek ennél fogva kiváló lenyomatai egy kisvárosi zongoratanárnő személyiségének, gondolkodásának.

Sz. P. gyakorlatilag azonnal elárulta vőlegényének, hogy szervezték, majd ezt követően is folyamatosan beszámolt neki a kapott feladatokról; elmondta a kapcsolattartás módját és helyeit is, és egy jelentést meg is mutatott neki.⁴⁴ Azt azonban, hogy – mint az a letartóztatási határozatában szerepelt – másvalakinek, konkrétan Á. J.-nek is elárulta volna az ÁVH-val való titkos együttműködését, nem sikerült bizonyítani, már csak azért sem, mert még J. S. sem állított ilyet. Szerinte a nő csak arra figyelmeztette Á.-ékat, égezzék el a Nyugatról kapott leveleket, nehogy kellemetlenségeik legyenek belőle.⁴⁵ A férfi egyébként „határozottan” emlékezett arra, hogy a menyasszonya erről szeptember 27-én beszélt neki, ami azért érdekes, mert az erre a napra datált letartóztatási határozatban már szerepel, hogy Sz. P. megszegte a nyilatkozatban vállalt kötelezettségét, és a titkos együttműködés tényét Á. J.-nek és J. S.-nak is elárulta.⁴⁶ Az emberi emlékezet működésének ismeretében persze nem lehet elvárni, hogy J. S. pontosan fel tudja idézni a dátumot; és talán az államvédelem adminisztratív kompetenciájában sem kell feltétlenül megbízunk, már ami a dátumok pontosságát illeti.

Bárhogyan is, a megyei államvédelem szeptember végén már döntött Sz. P. áru- ló ügynök letartóztatásáról, ám a felsőbb jóváhagyás késlekedése miatt, mint láttuk, erre csak október 16-án került sor.⁴⁷ Ugyanakkor szinte bizonyos, hogy a tanárnő már napokkal korábban az ÁVO fogságába került. Önvallomásában azt írta, hogy egy csütörtöki napon idézést kapott a rendőrségre, ahol tartótisztjével, Tóth főhadnaggyal találkozott. Tóth utasította, hogy még aznap délután utazzon

⁴⁴ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14. Uo. 82–85. Jegyzőkönyv J. S. kihallgatásáról, 1954. október 15. Uo. 76–77. Szembesítési jegyzőkönyv, 1954. december 14. Uo. 46–47. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 14. Uo. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15.

⁴⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 82–85. Jegyzőkönyv J. S. kihallgatásáról, 1954. október 15.

⁴⁶ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 5–8. Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról, 1954. szeptember 27.

⁴⁷ A vádirattervezet is „az 1954. október 16. óta előzetes letartóztatásban lévő” Sz. P.-t említi: ÁBTL 3.1.9. V-127553. 112–113. Vádirattervezet, 1954. december 15.

a megyeszékhelyre, majd onnan Budapestre, és 100 forintot adott a nőnek a költségekre. Nyíregyházán kihallgatták G. J.-nére vonatkozóan, és megkérdezték: szembesítés során is elmondaná ezeket; a válasza igen volt. Másnap autóval Budapestre vitték – mivel csak estére értek oda, az Astoriában szállásolták el Kovácsné néven –, ahol a következő nap szembesítették G. J.-nével. Másnap (a fentiek alapján vasárnap) reggel indultak vissza a fővárosból, de Sz. P. már nem ért haza: *„Nyíregyházára érkeztünk és újra oda értünk vissza, ahonnan elindultunk. Majd rövid idő után elhoztak a jelenlegi helyiségbe. Itten újra kihallgatás következett.”* Ezt követően már a vizsgálatról (fényképezésről, ujjlenyomatvételtől, kihallgatásokról) számolt be.⁴⁸

Sz. P. kihallgatásai során is beszélt erről az útról, és ezek során október 9-ére tette a Nyíregyházára történő elutazásának a napját. Ha egészen pontosak akarunk lenni, akkor igazából a kihallgatók voltak azok, akik az október 9-én történekről kérdezték őt, illetve arról, hogy mit árult el erről a vőlegényének.⁴⁹ J. S. szintén erre a napra datálta menyasszonya elutazását (aki még azt is elárulta neki, hogy G. J.-né ügyében megy Budapestre). Feljelentésében még azt is megjegyzi, hogy figyelmeztette Sz. P.-t, *„hogy az ő általa elmondott kihallgatás szerint az ügy komoly, mondjon el mindent és legyen az Államvédelmi Hatóság támogatására”.*⁵⁰ Október 9-e viszont nem csütörtökre esett, ahogy a nő önvallomásában említette, hanem szombatra. (G. J.-nére vonatkozóan nem maradt fenn semmilyen államvédelmi dokumentum, így nem tudni, a szembesítésre mikor került sor.) A leadott tárgyaitól felvett leltár szerint Sz. P. szeptember 15-én kerülhetett a fogdába, ám a hónap előre rá volt gépelve a formanyomtatványra, csak a napot írták be kézzel, vagyis a helyes dátum október 15-e lehetett.⁵¹ Bárhogyan is, az asszony már a hivatalos letartóztatása előtt az ÁVH fogságába került. Ami biztos: az ávosok már október elején kiszakították otthonából az asszonyt, ahova csak öt hónap elteltével térhetett vissza.

⁴⁸ ÁBTL 3.1.9. V-127553. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n.

⁴⁹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 40–41. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 9. Uo. 46–47. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 14. Uo. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15. Utóbbi alkalommal napot nem említett, csak annyit, hogy októberben történt a dolog.

⁵⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14. Uo. 82–85. Jegyzőkönyv J. S. kihallgatásáról, 1954. október 15. Uo. 80–81. J. S. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. november 6.

⁵¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 121. Leltárlap, 1954. szeptember 15./december 16.

A KOLLABORÁCIÓ MÓDOZATAI

Sz. P. történetében nem ő az egyetlen hálózati személy. Mint láttuk, az asszony elleni bizonyítékokat két ügynök, javarészt „Jékely Sándor”, kisebb részben „Kamarás” szolgáltatta. Nekik sem maradt fenn a szervezési anyaguk, ám a vizsgálati dossziék alapján mindkettőjüket be lehet azonosítani. A többes számot az indokolja, hogy utóbbi ügynök, azaz K. Sz. ellen szintén indítottak eljárást. A férfit ugyanis a zongoratanárnővel egy időben, 1954 szeptemberében tartóztatták le, ugyanúgy jobboldali múltja (pl. főszolgabíró, illetve 1946-ig járási főjegyző volt), feljelentés elmulasztása (tudott az Újhelyi Iván vezette titkos fegyveres szervezkedésről⁵²), valamint – és most ez a lényeg – „államtitok elárulása” (ő is dekonspirálta az ÁVH-val való kapcsolatát) miatt. K. Sz. esetében is ez utóbbi maradt az egyetlen vádpont, ő viszont nem úszta meg a dolgot, 1955-ben államtitoksértésért négy év börtönre ítélték.⁵³

K. Sz.-t 1953. március végén szervezte be ugyanaz a Tóth főhadnagy, aki Sz. P. tartóztíztje is volt. Állítása szerint két nap és két éjszaka folyamatosan vallatták, két kihallgatás között pedig sötétzárkába került, ahol folyamatosan állnia kellett. A terhelő adatok mellett nyilván a testi és szellemi kimerültség is közrejátszott abban, hogy amikor céloztak rá, azonnal felajánlotta szolgálatait az ÁVH-nak. Szabadon engedése után egyenesen dolgozni ment. Az irodában vele egy szobában ülő munkatársa azonnal észrevette, hogy valami nincs rendben, és amikor az rákérdezett, hogy mi a baja, elmondta, hogy mi történt vele. Ebben közrejátszott zaklatott lelkiállapota (a sírás is elfogta), amihez az is hozzájárult, hogy azt gyanította, munkatársa volt az, aki feljelentette őt. Ez azonban megnyugtatta, és a továbbiakban is bírta K. Sz. bizalmát, aki később is folyamatosan beszámolt neki arról, hogy milyen feladatok elvégzésével bízták meg: a munkahelyén történt rendkívüli események mellett éppen az illető munkatársának a menyasszonyát, Sz. P.-t kell megfigyelnie. A vele egy irodában dolgozó férfi ugyanis nem volt más, mint J. S. A dekonspiráció hamar kiderült, megbízói ugyanis erre vonatkozóan már május közepén kihallgatták K. Sz.-t. Ekkor utasították: mondja azt J. S.-nak, hogy megszakította

⁵² Erről lásd: Alföldi Vilma: *Kötél általi halálra ítélem. Budapest–Nyíregyháza–Vitka, avagy egy országosnak beállított „államellenes szervezkedés” felszámolása 1949–1953.* [Szerzői kiadás,] Budapest, 2018. 110–154.

⁵³ Az eljárás iratai: ÁBTL 3.1.9. V-127478. ÁBTL 3.1.9. Szabolcs-Szatmár megyei vizsgálati napló. 298. sorszám.

a kapcsolatot az ÁVH-val; így is tett. Ügynöki működésének néhány hónap múlva ő maga vetett véget az 1953 nyarán (Nagy Imre miniszterelnök július 4-i beszédében) meghirdetett kormányprogramra, konkrétan az internálás megszüntetésére és az amnesztiára hivatkozva. Bár többször is megkísérelték felvenni vele a kapcsolatot, ő határozottan elzárkózott ettől.⁵⁴

J. S. tanúvallomásában csak annyit tett hozzá mindehhez, hogy K. Sz. részben hasznosnak tartotta a beszervezését, ugyanis – ahogy állította – így legalább megismerheti az ÁVH módszereit, illetve mert a munkahelyéről adott jelentésében befeketítheti a kommunistákat. K. Sz. állítólag azt is mondta neki, hogy aki az amnesztiarendelet kihirdetése után is bizalmas feladatokat hajt végre az ÁVH-nak, az hazaáruló.⁵⁵ Biztosan nem tudhatjuk, de jó okkal feltételezhetjük, hogy K. Sz.-t szintén J. S. dobta fel az ÁVO-nál. A vizsgálati anyagban ugyanis ez esetben is csak az ő neve bukkan fel, K. Sz. is csak neki mesélt a beszervezéséről (meg is eskette arra, hogy senkinek sem adja tovább, amit tőle hallott).

A Sz. P. történetében szereplő másik ügynök, „Jékely Sándor” beazonosítására csak közvetett bizonyítékok állnak rendelkezésre. A tanárnő letartóztatását elrendelő, szeptember 27-i határozat szerint az államvédelem, konkrétan a kémelhárítás a „Jékely Sándor” fedőnevű ügynökétől értesült Sz. P. „árulásáról”. Az ügyiratban pedig egyetlen olyan személy szerepel, akinek a nő elmondta a beszervezését, méghozzá a saját vőlegénye. Jó okkal következtethetünk tehát arra, hogy J. S. azonos „Jékely”-vel.⁵⁶ Áruklodó a J. S. által írt feljelentő levél is, amely éppen a kellő időben futott be az ÁVO-ra, és amely éppen azokat a dolgokat tartalmazza (a nyilas kapcsolatoktól beszerzés elárulásáig), amelyekkel az állambiztonság előzőleg meggyanúsította Sz. P.-t, és amelyekkel kapcsolatban „Jékely Sándor” jelentéseit hozták fel bizonyítéknak. A feljelentő levél az időzítésen túl az íráskép

⁵⁴ ÁBTL 3.1.9. V-127478. 35–41. Feljegyzés (K. Sz. saját kézzel írt vallomása), 1954. október 11. Az eredeti, kézzel írt önvallomás – amely nem található a vizsgálati anyagok között – október 6–7-én készült. Kihallgatásain is így adta elő a történeteket. Lásd uo. 33–34. Feljegyzés K. Sz. kihallgatásáról, 1954. augusztus 13. Uo. 23–24. Jegyzőkönyv K. Sz. kihallgatásáról, 1954. október 12. Uo. 75–77. Összefoglaló jegyzőkönyv K. Sz. kihallgatásáról, 1954. október 28. Az ő vizsgálati anyaga is tartalmazza a beszerzési nyilatkozatának másolatát: uo. 32. Nyilatkozat, 1953. március 30. (másolat, 1954. november 10.)

⁵⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127478. 54–55. J. S. tanúkihallgatási jegyzőkönyve, 1954. november 9. K. Sz. szerint J. S. vallomása csak részben felelt meg a valóságnak: uo. 80. Jegyzőkönyv K. Sz. kihallgatásáról, 1954. november 18.

⁵⁶ A jelenleg hatályos jogi szabályozás értelmében J. S. nem tekinthető hálózati személynek.

letisztultsága miatt is „gyanús”: szerzője 11 oldalon keresztül mindvégig egyenletesen rótt a sorokat, a bal lapszélen szabályos margót hagyva. Természetesen nem zárható ki, hogy J. S. eleve ilyen precízen írta a leveleit, ám az összkép mindenképpen egy ügynökjelentésre emlékeztet (a hálózati személyeket rendszerint kioktatták arra, hogy a lapszélen hagyjanak helyet a befűzésre).⁵⁷

Ez az eset is mutatja, hogy az ügynökök munkájának egy tekintélyes részét egy másik ügynök ellenőrzése tette ki, azaz a megfigyelő egyben megfigyelt is volt. K. Sz.-nak jelenteni kellett Sz. P.-ről, és viszont, utóbbinak K. Sz.-ról (igaz, már akkor, amikor utóbbi megszakította az együttműködést az ÁVH-val); Sz. P. jelentett a vőlegényéről, J. S. pedig a menyasszonyáról. Annak nincs nyoma, hogy K. Sz.-nak J. S.-t is meg kellett volna figyelnie, mint ahogy a vizsgálati dossziéjában nem találkozhatunk „Jékely Sándor” nevével sem, így nem tudni, hogy J. S. vajon őt is ügynöki minőségében vagy csak egyszerű feljelentőként köpte-e be az ÁVH-nak. Végső soron ennek semmi jelentősége sincs. A lényeg az, hogy két, hozzá közel álló személyt is beárult, akik bíztak benne. Menyasszonya és közvetlen munkatársa már azzal kiszolgáltatták magukat neki, hogy elmondták, beszervezték őket, hiszen ők ezt nem tudták J. S.-ról. Aki – élve, ha tetszik, visszaélve helyzeti előnyével – kiszolgáltatta őket az államvédelemnek. „Jékely Sándor” példája bizonyítja, hogy a helyi ávosok nem minden beszervezésükkel vallottak kudarcot, J. S. személyében egy „jó” ügynökre sikerült szert tenniük. Miért is? Sz. P. állítása szerint azért árulta el vőlegényének, hogy titkos feladatokat végez az ÁVH részére, hogy a férfi tudja, miért megy el, akár hosszabb időre is, otthonról.⁵⁸ A nő számára tehát sokkal fontosabb volt, hogy a vőlegénye ne kételkedjen a hűségében, mint az, hogy betartsa a nyilatkozatban vállalt kötelezettségét. J. S. esetében azonban más volt a helyzet, ő elsősorban az ÁVH-hoz volt hűséges, és nem a gyűrűs menyasszonyához; vagy egész egyszerűen csak sokkal jobban félt az ÁVH-tól annál, hogy védje leendő házastársát. Persze a férfi mozgatórugóit is meg lehet érteni: joggal tarthatott attól, hogy Sz. P.-t az ő ellenőrzésével bízták meg, aminek volt is alapja, hiszen az asszonynak tényleg kellett jelentenie róla.

⁵⁷ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14.

⁵⁸ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 109–111. Összefoglaló jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 15. Előző nap még azt mondta, félt, hogy kellemetlenségei lesznek, ezért árulta el beszervezését: uo. 46–47. Jegyzőkönyv Sz. P. kihallgatásáról, 1954. december 14.

Mindezzel együtt nem szabad figyelmen kívül hagyni azt a tényt, hogy az ÁVH és általában a diktatórikus hatalom volt az, amely létrehozta azt a közeget, azt a feltételrendszert, amelyben J. S. és a többiek mozogtak, mozoghattak. Egészen nyilvánvalóan megmutatkozott ez abban, ahogy a vizsgálók durván kijátszották J. S. árulását, amikor az általa írt feljelentő levelet már az eső kihallgatáson Sz. P. orra alá dugták. (És ezzel őt is kiszolgáltatották az asszonymak.) Önvallomásában Sz. P. igen figyelemre méltóan reagált erre: *„A levél és annak azok a részletei, amit a vizsgálótiszt felolvasott, nem váltott ki belőlem meglepetést vagy haragot. Egy percig nem tételeztem fel ezeket a dolgokat, mert tudom nyugodt lelkiismerettel mondani, hogy semmiféle hozzám tartozónak [így!] ezekről sosem mondtam semmit. [...] A vőlegényem levelei [így!], ami jelenleg az ÁVH tulajdonában van megőrzésképpen, nem azt bizonyítják, hogy ellenem feljelentést tegyen. Csak szeretetről ír. Ilyen hamar ember nem változhat meg. Ha akármilyen lelki differencia hatása alatt tette is azt. Ragaszkodott hozzám, mindig figyelmes volt, bold[og] akart velem lenni. Komoly, gerinces ember volt és soha becsületességemben nem kételkedhetett, mert viselkedésem vele szemben komoly és minden rossz gondolatot kizárt. Ha beteg voltam, nagyon sajnált, éjjel is ment édesanyámnak is gyógyszerért. Mindenben segítségemre volt. Dolgozott helyettem a szőlőben. Irigyelték a boldogságunkat. Csak egy a kérésem! Szeretném, ha a bírósági tárgyaláson ezeket a vádakat a szemembe nézve mondaná. És ha mondaná, akkor sem tudnék rá haragudni, mert tudom, hogy alaptalanok azok a vádak, amit ellenem papírra tett. Tudom, érzem, hogy szeret.”*⁵⁹

Ennek fényében nem lehet véletlen, hogy Sz. P. akkor adta fel következetes tagadását, amikor szemtől szembe került vőlegényével. Az önvallomás idézett részlete mégsem ezért fontos, hanem azért, mert arról tanúskodik: a játékszabályokat ugyan az ÁVH alakította, és az is volt a fő játékos, ám a többi szereplő nem feltétlenül és nem mindenben alkalmazkodott ezekhez a szabályokhoz, sorsuk nem a teljes kiszolgáltatottság volt. Sz. P.-nek is maradt döntési lehetősége, amivel élt is, és ennek köszönhetően nem úgy „játszott”, ahogy az egy áldozati szerepbe kényszerített embertől elvárható. A vizsgálók lépése ellenére vőlegénye feljelentő levelét nem tekintette árulásnak, sőt azt egyenesen a szeretet megnyilvánulásának tartotta. (Abban J. S. olykor valóban védelmébe vette menyasszonyát,

⁵⁹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. Sz. P. saját kézzel írott vallomása, d. n.

mentséget keresett számára, például ő maga is „természetesnek és helyesnek” tartotta, hogy Sz. P. neki mint vőlegényének elmondta, hogy beszervezték.⁶⁰ A tanárnő bizonyára azért nem akart tudomást venni a történekről, vőlegénye árulásáról, mert az sehogya sem illeszkedett a férfiről – mint szerető, gondoskodó társról – előzetesen kialakított képébe. Az ellene folytatott eljárásban játszott szerepe semmit sem változtatott a vőlegényéhez fűződő viszonyán, amit mi sem bizonyít jobban, hogy szabadon bocsátása után nem sokkal, 1955. április 18-án házasságot kötött J. S.-sel.⁶¹

Azt nem tudhatjuk, hogy az asszony akkor is így döntött volna, ha értesül arról, hogy a férfi miként beszélt róla a háta mögött. J. S.-t ugyanis nem teljesen szolgálhatta ki neki az államvédelem: Sz. P. arról elvileg nem szerezhette tudomást, ami a K. Sz. elleni eljárásban hangzott el. Említettem már, hogy amikor K. Sz.-t elengedték, a munkahelyén J. S. szemére vetette, hogy miatta került az ÁVO-ra. Ez viszont rögtön a saját menyasszonyára kente az egész dolgot, és azt állította, hogy biztos Sz. P. jelentette fel a sógornőjét, és K. Sz. így keveredett a dologba. „*Szidta P.-t, ostoba, csajtos kurvának nevezte*”.⁶² J. S. emellett felhívta K. Sz. figyelmét arra, hogy Sz. P.-nak ciánkálíja van, és azt mondta, hogy a nő akkor megy ki Nyugatra, amikor csak akar – ezzel segítette az ő, azaz „Kamarás” ügynöki munkáját.⁶³ Igazából nem lehet eldönteni, kivel szemben volt aljasabb J. S.: a menyasszonyával szemben, akit dörzsölt, kapcsolatokkal rendelkező kémnőnek állított be, vagy a munkaes ügynöktársával szemben, akit nyilvánvaló dezinformációkkal látott el.

Szabadon bocsátása és ügyének lezárása ellenére Sz. P. (illetve már J. S.-né) az állambiztonság nyilvántartásában maradt, úgy, mint volt nyilas és olyan személy, aki ellen államtitoksértés miatt eljárás indult.⁶⁴ Az asszony azonban 1955 után már nem került a politikai rendőrség látókörébe, egészen 1974 nyaráig, amikor a megyei III/III. osztály ellenőrizte az akkor már a 70. életévéhez közeledő asszonyt. Kiderült, hogy időközben elvált férjétől, orvosasszisztensként ment nyugdíjba, és akkor pár hónapja már egy öregek otthonának a lakója volt. Intelligens, barátkozó természetű emberként jellemezték, aki mindenkivel jól kijön; rokonai nem voltak,

⁶⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 92–102. Feljelentés, 1954. október 14.

⁶¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 147. Személyi törzslap, 1955. május 10. (fotómásolat)

⁶² ÁBTL 3.1.9. V-127478. 35–41. Feljegyzés (K. Sz. saját kézzel írt vallomása), 1954. október 11.

⁶³ ÁBTL 3.1.9. V-127478. 33–34. Feljegyzés K. Sz. kihallgatásáról, 1954. augusztus 13.

⁶⁴ ÁBTL 3.1.5. O-14863. 95. [Névsor a dossziében nyilvántartott személyekről, d. n.]

baráti köre nyugdíjas tanítókból állt, akik rendszeresen felkeresték az otthonban. Az állambiztonságot azonban nem ez érdekelte igazán, hanem az, hogy politikailag teljesen passzív volt: nem sértegette „államunk társadalmi, gazdasági rendjét”, és még a vallás sem érdekelte – azaz olyasvalaki volt, akitől nem kell többé tartani. „Az eseményekbe belenyugodva éli hátralévő életét” – szölte az ellenőrzést végző tiszt, Márföldi József növendék (tehát vélhetően igen fiatal) őrmester sértően őszinte konklúziója. Az asszonyt a fentiek alapján törölték az állambiztonsági nyilvántartásból.⁶⁵

TANULSÁGOK?

Sz. P. története sokat elárult az ügynökhálózat működéséről, a normák és a hálózatszervezés mindennapi gyakorlatának eltéréseiről. Igaz, meg kell jegyezni, Sz. P. beszerzésének idején nem volt olyan formális előírás, amely a hálózat szervezésének és működtetésének a szabályait tartalmazta volna. Habár a tervszerű hálózati munka 1949-1950 körül indult meg,⁶⁶ akkor – legjobb tudomásunk szerint – csupán a nyilvántartás szabályait rögzítették.⁶⁷ A hálózattal kapcsolatos államvédelmi tevékenység átfogó felülvizsgálatára csak 1953 után került sor, melynek eredményeként 1955 elején adták ki az ügynöki munka alapelveit tartalmazó parancsot, illetve ekkor jelentek meg az első, a témával foglalkozó szaktanulmányok is.⁶⁸ Sz. P. beszerzésén és foglalkoztatásán természetesen nem lehet számonkérni egy későbbi norma előírásait, ám az operatív tisztek munkájának megítélése szempontjából nem teljesen érdektelen az azzal történő összevetés. Az 1955-ös rendelkezés ugyanis reflektált a korábbi gyakorlatra. Amikor például a beszerzési

⁶⁵ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 147. Jelentés J. S.-né ellenőrzéséről, 1974. június 6. Uo. Határozat az operatív nyilvántartásból való törlésről, 1974. augusztus 13.

⁶⁶ Például 1949-ben indult el az államvédelmi tisztek szakszerű és szervezett képzése; vö. Jobst Ágnes: Dokumentum az államvédelmi tisztképzés megindításáról, 1948. *Betekintő*, 2010/2. http://betekinto.hu/sites/default/files/betekinto-szamok/2010_2_jobst.pdf

⁶⁷ Péter Gábor 1950. április 11-én adta ki a 04. számú parancsát az ÁVH központosított nyilvántartásáról; ez nem maradt fenn, létezéséről egy későbbi parancsból értesülhetünk: MNL OL XIX-B-1-az 036/1950. ÁVH V. biz. Az Államvédelmi Hatóság vezetője 09. számú parancsa, 1950. szeptember 11.

⁶⁸ ÁBTL 1.5. 3-1471/1954. Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei, 1955. január 15. ÁBTL 1.5. 2-3/6/1955. A belügyminiszter 6. sz. parancsa „Az államvédelmi szervek ügynöki munkájának alapelvei” című instrukció kiadásáról, 1955. február 9. ÁBTL 4.1. A-3080. Az ügynökség beszerzése. BM Kiképzési és Tanulmányi Osztály, Budapest, 1955. Ebben az évben indult meg az *Államvédelmi Szemle* című belső folyóirat is.

jelöltek megválogatásának fontosságát és a felületes kiválasztás veszélyeit hangsúlyozta, azt nyilván azért (is) tette, mert – mint azt már egy 1953. augusztusi jelentés megállapította – az államvédelmi szervek nem kellő körültekintéssel jártak el ezen a téren, az ügynökhálózat számszerű növelése öncéllá vált, ezt tekintve az operatív munka fő fokmérőjének.⁶⁹ Sz. P. kiválasztásáról is elmondható, hogy felületes volt, a tisztek nem mérték fel kellően a tanárnő képességeit és lehetőségeit. Dörzsölt ellenséget láttak benne, akit sikerült megfogni, és képességeit a saját hasznukra fordítani, ám az asszony megszólalásaiból – önvallomásából és kihallgatási jegyzőkönyveiből – kirajzolódó személyiség nagyon távol állt ettől. A hálózat létszámát kétségtelenül növelte a beszerzése, ami azt a látszatot keltezte, hogy a megyei államvédelem (jól) dolgozik.

Az Sz. P. elleni vizsgálat dokumentumaiból az ügynökhálózaton kívül is sok minden megtudható az ötvenes évek politikai rendőrségéről. Mindenekelőtt természetesen az államvédelmi vizsgálók munkájáról, de magáról az államvédelem világáról is. Az eset megerősíti, hogy bár 1953-ban „egyesítették” a BM-mel, az ÁVH nem szűnt meg – sem a kívülállók, és még kevésbé a beosztottak számára. Nemcsak Sz. P. emlegetett „Államvédelmi Hatóságot”, hanem maguk a tisztek is. Nemcsak J. S. beszélt a „BM Államvédelmi Osztályáról”, hanem Sz. P. beszerzési nyilatkozatába is ez az elnevezés került be. Az „ÁVH” kifejezés nemcsak a vizsgálótisztek száján csúszott ki és került ezáltal a kihallgatási jegyzőkönyvekbe, hanem a hivatalos fogalmazványokban is rendre felbukkant. A letartóztatást elrendelő határozat például „a Belügyminisztérium ÁVH-szervei” kitéltelt használta.⁷⁰ A legbeszédeesebb azonban a budapesti központi fogdában készült elismervény („Sz. P. [...] értelmiségi származású, zongoratanárnő, pártonkívüli, magyar nemzetiségű és állampolgárságú, K., [...] szám alatti lakost minden sérelem és panasz nélkül a mai napon átvettem”), amelyre – az ÁVH megszüntetése/eltüntetése után másfél évvel – az „Államvédelmi Hatóság ügyeletes tiszt” feliratú pecsét került.⁷¹ Vagyis hiába szerepelt a fejléceken a BM vagy annak Szabolcs-Szatmár Megyei

⁶⁹ Jelentés az államvédelmi szervek hálózati munkájáról, 1953. augusztus 31. In: *A Belügyminisztérium Kollégiumának ülései 1953–1956. Első kötet. Az 1953. július 28. és az 1954. június 22. közötti ülések.* Összeáll. Kajári Erzsébet. Szerk. Gyarmati György és S. Varga Katalin. Történeti Hivatal, Budapest, 2001. 148–157.

⁷⁰ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 5–8. Határozat az előzetes letartóztatásról és a házkutatásról, 1954. szeptember 27.

⁷¹ ÁBTL 3.1.9. V-127553. 115. Átvételi elismervény, 1954. december 16.

Főosztálya, a beosztottak nem a belügyminisztériumba integrált, elbújtatott államvédelmi szolgálat, hanem – 1954 végén is – kifejezetten az ÁVH munkatársainak tekintették magukat.

Az eset ugyanakkor azt is megmutatta, hogy – az államvédelem világán kívül – nem maradt minden változatlan. Az „olvasás”, az „új szakasz” következményeit még az ÁVH is kénytelen volt megtapasztalni, amikor a Legfőbb Ügyészség nemrégén még ávos főosztályvezetője azzal szüntette meg a Sz. P. elleni eljárást, hogy – „helytelen” intézkedéseik és módszereik miatt – az államvédelmi tiszteket is felelősség terhelheti egy ügynök dekonspirációjáért. Sz. P. története tehát általában a korszakról is szól, az ötvenes évek közepének egyszerre mozdulatlan és változó hatalmi és politikai viszonyairól, azokról a körülményekről, amelyek között egy kisváros lakosai élni és cselekedni kényszerültek.

Ebben a tekintetben az ügynöki tevékenységet, közkeletű szóval a „besúgást” is egyfajta társadalmi praxisnak, a kollaboráció egyik sajátos formájának tekinthetjük (kibővítve a fogalom jelentését nem csupán közvetlenül a szovjet megszállókkal, hanem általában a diktatórikus rendszerrel együttműködőket is kollaboránsnak tekintve). A hálózati személyek szervezetszerű keretek között működtek együtt a diktatórikus rendszerrel (annak egyik alrendszerével), és az ügynök – a beszerzés kvázi jogi aktusa révén – „jogerősen” is kollaboránsná vált. Sajátosnak tekinthető ez a forma azért is, mert (elvileg) titkos maradt, a környezete számára az ügynök úgy jelent meg, mint aki szemben áll a rendszerrel, de legalábbis nem híve annak. Ez a praxis persze a legtöbb társadalomban és kultúrában, a diktatúrákban különösen, negatív megítélés alá esik, „besúgásként” jelentkezik. A diktatórikus vagy autoriter rezsimek kapcsán ugyanis általános az az elgondolás, miszerint az egyszerű állampolgár (mint amilyenek az ügynök is látszik) elsősorban a saját közösségének, azaz a diktatórikus hatalomnak alávetett társadalomnak tartozik lojalitással. Amennyiben tehát valaki együttműködik a hatalommal, információt szolgáltat a sorstársairól, azzal kimeríti az árulás fogalmát.⁷²

⁷² Sheila Fitzpatrick – Robert Gellately: Introduction to the Practices of Denunciation in Modern European History. *The Journal of Modern History*, 68 (1996): 765–766.

A „hatalom” és a „társadalom” éles elkülönítésének és szembenállásának képzete felfedezhető Sz. P. és K. Sz. magatartásában is: úgy gondolom, abban, hogy elárulták J. S.-nak, az egykori katonatisztnak, hogy beszervezték őket, nagyban közrejátszott, hogy a saját oldalukon állónak, az alávetett társadalom tagjának tekintették. Mert magukat akkor is oda számították, ha besúgásra is kényszerítették őket. De ugyanez a képzet mozgatta az államvédelmet is: utaltam már rá, hogy Sz. P.-t, de K. Sz.-t is milyen tortúrának tették ki, mielőtt beszervezték volna őket, vagyis ellenséggént kezelték őket akkor is, ha bizalmas szolgálatok elvégzését várták tőlük. Az ebben a történetben szereplő három ember eltérő viselkedése ugyanakkor azt is mutatja, hogy a kollaborációnak – még ebben a speciális formájában is – több módzata is létezhetett: az ÁVH által felajánlott cselekvési térben is voltak egyéni választási lehetőségek.

HANKISS ÁGNES

A banalitás csapdái

A befolyásolás és a nyomásgyakorlás lélektana

„Azt, ami nem része a külső világnak, nem látjuk; jelenlétét viszont érezzük másokban és önmagunkban.”

Oswald Spengler: A Nyugat alkonya

„...láttam az ajtó üvegében a közben mögöttem elhaladó, figyelt személy cinikus mosolyát. Ekkor jöttem zavarba.”

Egy figyelő beszámolója

A MEGÉLT TÖRTÉNELEM

Az állambiztonsági múlt társadalomtörténeti és makrotörténelmi jelenségeit és összefüggéseit az elmúlt évtizedekben értékes tanulmányok sora mutatta be. Kevés kutatás irányult azonban arra a kérdésre, hogy a látható történelem mélyén, a szellem és a lélek láthatatlan birodalmában a nyomásgyakorlás és a befolyásolás állambiztonsági műveletei milyen *lelki mechanizmusokon és közösségi mikrotörténeleken* keresztül érhetnek célba.

A történettudományban a *megélt történelem* világát elsősorban a *mikrotörténelmi* megközelítés állította az elemzés fókuszába, azt vizsgálva, hogy a nagy történelmi folyamatok és események hatása miként csapódik le, érhető tetten a mindennapi létezésbe vetett ember mentalitásában, szokásaiban, tapasztalataiban, értékvilágában. A mikrotörténelmi elemzések többsége azonban nemigen merészkedett a látható jelenségvilág paravánja mögé: nemigen vállalkozott arra, hogy megpróbálja feltárni a megmaradt dokumentumok és tárgyi emlékek valósága mögött

meghúzódo lélektani és társadalomlélektani mechanizmusok életteljességét. Feltehető, hogy a szocializmus emberének a lelkiéletét, magatartását, érzelmvilágát, a kor egész szellemét – Hamvas Béla szavával, a *létrontás* egész kultúráját – sokkal mélyebben és szerteágazóbban szötte át a titkos kapcsolatok és titkos életek rejtett hálójá, mint ahogyan egy-egy történeti esettanulmány tükrében közvetlenül megragadható. Az állambiztonsági tevékenység jelenlétét nem csupán az érzékelte, élte és érezte át, akinek közvetlenül is dolga volt vele. A 200-250 ezer be-szervezetthez¹ hozzátartoztak a célszemélyek, illetve a célkeresztben álló közösségek is, körük pedig koncentrikus körökként felrajzolható volna mindazoknak az érintett embereknek a sokasága, akikre, még ha csak közvetetten és áttételesen is, a belső elhárítás társadalmi jelenléte hatást gyakorolt. Az állambiztonsági tevékenység rejtett hálójá – a Spenglertől kölcsönzött és mottóként idézett megfogalmazásban – „*bár nem volt része a látható világnak, a jelenlétét viszont éreztük másokban és önmagunkban.*”² Azokban az esetekben például, amikor a belső elhárításért felelős csoportfőnökség fel akart építeni, „megfuttatni” egy-egy kiszemelt hálózati személyt, azzal is igyekezett elősegíteni a művelet sikerét, hogy rejtett eszközökkel háttérbe szorította, nem ritkán lejáratta azokat, akik érde-meik, teljesítményük révén alkalmasabbak lettek volna egy-egy adott állás betöltésére, pozícióra vagy támogatásra (kitüntetésre, kinevezésre, ösztöndíjra). Vagy a tippkutatás során bárki látótérbe kerülhetett, függetlenül attól, hogy adott-e rá bárminő alapot. A visszautasított ajánlat pedig, legalább is a nyolcvanas évekig, nemigen maradhatott következmények nélkül (még ha a kommunista rendszer utolsó dekádjában a beszorítottság sok tekintetben enyhült is). Közösségek bomlasztása során sem csupán a célszemélyek viselték a megbélyegzés következményét, hanem a „gyanú elhintését a szívekben” a többiek is megszenvedték. (A „félelem elhintése a szívekben” dzsihadista célkitűzés parafrázisaként...)

A kor szelleme minden bizonnyal túlélte azt a történeti korszakot, amely létrehozta. Sok év távlatából visszatekintve sem könnyű felbecsülni, hogy mi mindent hoztunk át magunkkal a félelemkeltés, a befolyásolás, a nyomásgyakorlás, a lejáratás és a bomlasztás kultúrájából, az állambiztonsági világ lelki batyujából a rendszer-váltás túlpártjára. Az emberi pszichikum belső változásai sokkal lassabban mennek

¹ Interjú Gyarmati Györggyel, „Az utolsó percig nem hitte el a magyar titkosszolgálat, hogy itt rendszer-váltás lesz”, HVG, 2019. december 23. https://hvg.hu/itthon/20191223_Gyarmati_Gyorgy_interju

² Oswald Spengler, *A Nyugat alkonya*, Európa Kiadó, 1995., 453. o.

végbe, mint a nagy társadalmi rendszerek, a gazdaság, a jogrendszer vagy a politikai berendezkedés átalakulásai. Felmerülhet a kérdés: kell-e még számolnunk azzal a lélektani, társadalom-lélektani örökséggel, amelyet érzelmi-indulati reflexeinkben, viselkedésünkben, emberi kapcsolatainkban, szellemiségünkben és egész spiritualitásunkban a létrontás gépezete hagyott?

MÓDSZERTANI TÜKÖR

Miként ragadható meg és ábrázolható utólag az, amit közvetlenül és a maga teljességében sohasem láthattunk, a jelenlétét azonban minden pórusunkban érezzük? Úgy hiszem, a megélt történelem e sajátos lenyomatáról, az állambiztonsági világ mikrotörténelmi valóságáról – amely kulturális értelemben sokkal szervezesebben kapcsolta össze az elkövetőt és az áldozatot, mint hinnénk, ha csupán erkölcsi vagy politikai dimenzióban néznénk a dolgot –, életteljes képet nyújthatnak a *módszerek*, az *eszközök*, és a működésük alapjául szolgáló *lélektani* mechanizmusok.

Amikor az állambiztonsági módszertant vizsgáljuk, célszerű világossá tenni a nézőpontot. Az emberi lélek törvényszerűségeire, kiszámítható reakcióira építő titkosszolgálati módszerek ősrégiek, és minden bizonnyal örökéletűek. Minden demokratikus titkosszolgálat is szükségképpen alkalmazza őket. Törvényes kezek között a használatuk aligha kerülhető meg vagy kifogásolható – a technikai eszközök valószínűleg sohasem lesznek képesek maradéktalanul átvenni a szerepüket. Csupán a politikai ellenfelekkel szemben viselt intézményesült hadviselés, a hitvallás, a gondolkodás, a személyes és a közösségi szabadság erőszakos, önérdékű korlátozása és a társadalomban vele járó félelem és kiszolgáltatottság teremtett olyan körülményeket, amelyben a kor emberének a létrontással megküzdve vagy abban alámerülve kellett kialakítania életvezetésének személyes mintáit.

Az állambiztonsági módszerek vizsgálatához értékes forrásanyagul szolgálhatnak az operatív tisztek képzését szolgáló tananyagok. A bennük bemutatott példák, esetek narratívájához a *nyelvezet* is szervesen hozzátartozott. Ezért tömörítés helyett sokszor érdemes bővebben is idézni az állambiztonsági világot jellemző

és egyben alkotó eredeti nyelvhasználatot. A képzési-módszertani anyagokban bemutatott eszköztár azonban csupán a vázát nyújthatja annak a gyakorlatnak, amely elsősorban a hálózati munkadossziékból rekonstruálható. Az elemzés tehát itt, a tárgy természeténél fogva, aligha törekedhet átfogó vizsgálatra vagy kimerítő összegzésre. Inkább csak, ismét Spengler szavaival szólva: „*definíció helyett az életbe való bepillantást keresi...*”³

AZ EMBERI TÉNYEZŐ

Minden állambiztonsági és általában titkosszolgálati játszma, amely a másik rejtett befolyásolásával, megtévesztésével érhet célt, pszichológiai előfeltevésekkel dolgozik: az emberi viselkedés alapvető mechanizmusainak az ismeretére épít. A manipuláció emberi létezésünk természetéből fakadóan – nem csupán professzionális, hanem hétköznapi valóságában is *kettős* arculatot mutat. A célzatos megtévesztés, amely a gyanútlan másikat szükségképpen kiszolgáltatott és méltatlan helyzetbe hozza, szükségképpen magában foglalja az emberi létezés *diabolikus* elemét. Mivel azonban minden manipuláció az emberi lélek és viselkedés kiszámítható mintáira, sematikus reakcióira épít, általánosít és leegyszerűsít, szükségképpen magában hordozza a *banalitást* – a banalitás csapdáját – is. Hiszen a befolyásolás és a megtévesztés célkeresztjébe álló ember nem föltétlenül kiszámíthatóan, előre megjósolható módon cselekszik. Az emberi lélek bonyolult mechanizmusaihoz és rejtelmes mélységeihez képest a manipulálását célzó eszköztár, legyen akármilyen mesteri, szükségképpen banális is. A másik ember bekerítésének legkörülmönfontabb taktikája is elbukhat például akkor, ha maga a „munkahipotézis” téves alapra épül: ha a célba vett ember alapvetően másként gondolkodik a világról, az értékek rangsoráról, az élet értelméről és nagy ellentmondásairól, mint ahogy manipulálója elképzeli. A nagy stratégiai kultúrák különbözőségéből és a különbözőségek fel nem ismeréséből fakadó hírszerzési kudarcok üzenete a hétköznapi manipulációk világára vetítve sem tanulság nélkül való.

A másik alapos megismerésének a fontosságára az állambiztonsági tankönyvek is felhívták a figyelmet: „...*legyen az beszerzési jelölt, titkos munkatárs, titkos*

³ Spengler id. mű, 9. o.

*megbízott, hivatásos munkatárs, ügynök, vagy soha be nem szervezhető, de értékes információt szolgáltató diplomata, újságíró, tudós stb. – az a személyiség, akít a siker érdekében jól meg kell ismerni. Ennek pedig megvannak a lélektani elvei, szabályai és módszerei.”*⁴ Általában megvannak. De nem mindig és nem föltétlenül. Az *emberi tényezőt*, vagyis az emberi természetben rejlő egyéni kiszámíthatatlanságot, amely a legaprólékosabban megtervezett játszmán is kifoghat, vélhetőleg egyetlen titkosszolgálat sem hagyhatja figyelmen kívül. A sikeres játszmák sajátossága minden bizonnyal az, hogy már a tervezésben árnyalt képet alkotnak a másikról és kalkulálnak a rendhagyó reakciókkal. Előfordult, hogy a beszerzés vagy a játszma meghiúsulásának az oka az olyasfajta hibás forgatókönyvben rejtett, amely nem vette kellőképpen számításba a másik szabálytalan, átlagtól eltérő indítékait vagy a lélek egyéni túróképességét (erről szól például Graham Green híres regénye, „Az emberi tényező”). Az ügynöki munkadossziékban is olykor tetten érhető az a lelki fordulat, amikor a beszerített ember váratlanul kiszabadítja magát a szorongató, megszegyenítő helyzet, a kényszer és az árulás fogságából. Vagy: a beszerzések tényleges megvalósításában fontos szerepet játszott az *időzítés*. Rendszerint kiválasztották azt a legígéretesebb időpontot, amikor valamilyen felkavaró, súlyos megrázkódtatással járó esemény, gyász, szerelmi bánat, egzisztenciális bukás sebezhetővé tette, meggyengítette a jelölt ellenálló képességét, és fogékonyá tette az állambiztonsági ajánlat elfogadására. A kompromittálás útján történő beszerzésekben eredményesen használták az időzített nyomásgyakorlást olyan pillanatokban, amikor a célszemély életének jelentős eseménye, ünnepe előtt állt. „Az általunk megismert és felhasználható kompromittáló adatok hatása a különböző időpontokban más – és másként jelentkezik. Azt az időpontot kell kiválasztani, amikor ez a hatás a legerősebb, mert ekkor áll leginkább érdekében annak eltitkolása. Ilyen időpontok lehetnek: kitüntetés, előléptetés, házasságkötés, állás-, beosztás változás, stb. előtt. Az ilyen esetekben a kompromittáló adatok hatása megsokszorozódik, a jelölt hangsúlyozottabban látja (vagy érzékeli) az együttműködési ajánlatunk visszautasításának kockázatát.”⁵ Ha pedig nem kínálkozott magától a megfelelő alkalom, az állambiztonsági szolgálat maga teremtett ilyen helyzeteket: állásvesztést vagy

⁴ ÁBTL 4.1 A – 3639 Az operatív tisztai állomány gyakorlati pszichológiai felkészítése (Továbbiakban: A tisztai állomány pszichológiai felkészítése) 42. o.

⁵ ÁBTL 4.1. A-3005/36/3 A hírszerzés hálózatépítő munkája. III. kötet. A beszerzés előkészítése és végrehajtása 39. o.

párkapcsolati válságot előidézve érték el, hogy a kiszemelt ember kritikus érzelmi állapotba kerüljön. *„Esetenként kombinációk alkalmazásával, magunk is hátrányos, erkölcsileg, politikailag kompromittáló, stb. helyzetbe hozhatjuk a jelöltet, illetve elérhetjük személyes elkötelezettségét, azaz mi magunk teremtjük meg az erkölcsi, pszichológiai alap felhasználásának feltételeit.”*⁶ De hiába a „mérnöki” pontosság a tervezésben, az emberi lélek öntörvényűségéből fakadó kockázatot az időzítés megválasztása is magában rejthette. A műveleti tervezés itt is könnyen beleütközhetett abba a korlátba, amit az emberi tényező állíthat a törvényszerűnek tetsző séma megvalósulása elé. Az időpont tervszerű kiválasztása a lélektani számítás banalitásánál fogva könnyen a visszájára is fordulhat: a célszemélyt még eltökéltebb ellenállásra sarkallhatja. Lehetséges, hogy a kiszemelt embert éppen a rendkívüli élethelyzet, a tragikus vagy örömteli sorsforduló átélése döbbsenti rá élete hiányzó vagy eltékozolt értékeire, szembesíti mélyre temetett szegyeineivel és palástolt gyöngeségeivel, katartikus bepillantást engedve létezése olyan bugyraiba, amelyekbe addig sohasem akart vagy mert volna bepillantást nyerni. Heideggert idézve: a kudarcban tapasztaljuk meg a létet. A lét megtapasztalása pedig olyan viharokat támaszthat az ember lelkében, amelyeknek az irányát nem könnyű előre feltérképezni és banális összefüggések vélelme alapján megjósolni.

KÁVÉVAL, TEÁVAL, CIGARETTÁVAL

*„Kávéval, teával, cigarettával, édességgel oldjuk, ill. teremtsünk megfelelő légkört. Ez tűnjön természetesnek. A kávé, tea, cigaretta kínálása oldhatja a gátlásokat, s időt ad gondolataink rendezésére.”*⁷ Nincs új a Nap alatt: egy 2013-ban készült hírszerzési-módszertani elemzés amerikai szerzője is hangsúlyozza, hogy az operatív tisztek, a viszonyosság elvét előtérbe helyezve, találják meg a lehetőséget, akár hotelben vagy autóban, hogy enni- és innivalóval kínálják meg a kapcsolatukat. *„... minden emberi lény késztetést érez, hogy megkísérelje kedvességgel visszafizetni, amit egy másik ember nyújtott neki.”*⁸ Kevés dologban érhető tetten olyan látványosan a diabolikus és a banális kettőse – és néha már-már komikus

⁶ ÁBTL 4.1. A – 3005/36/2 A hírszerzés hálózatépítő munkája. II. kötet. A hálózatépítő munka alapelvei és szervezési jelöltek kiválasztása és feldolgozása 21. o.

⁷ A tiszti állomány pszichológiai felkészítése 40. o.

⁸ Randy Burkett: An Alternative Framework for Agent Recruitment: From MICE to RASCLS, Studies in Intelligence Vol. 57, No. 1. (Extracts, March 2013)

szimbiózisa –, mint azokban a képzési anyagokban, amelyek az operatív tisztek számára a kapcsolatfelvétel és a kapcsolattartás követendő mintáit vették számba. Aprólékos felsorolását egy olyan tananyagban találtam, amelyet egy speciális munkakör, a figyelő-szolgálatot teljesítők képzésében használtak. Számos vonatkozását azonban nem csupán a figyelők hasznosíthatták, mivel a kapcsolattartás minden típusára és fázisára érvényes támpontokat kínált.

A rokonszenv és a bizalom elnyerésében – a tananyag szerint – egyaránt szerepet játszottak az operatív tisztek külső megjelenésének, fellépésének, beszédmódjának, viselkedésének a sajátosságai. Például (a szövegből szó szerint idézek, de nem a teljes szövegrészt, ezért a számozást a jobb áttekinthetőség érdekében elhagytam a felsorolásokból):

Külső megjelenés:

„Kellemes megjelenés:

Egyen-, vagy polgári ruhában egy kicsit legyen jobban öltözött, mint az átlag.

Tiszta, gondozott legyen, óvakodás a száj, vagy alkohol szagtól.

Öltözködésében ügyeljen a részletekre is!

A fellépés fontossága:

A megfelelő testtartásra odafigyelni. A testtartás már önmagában „elárulja” az embert. A rossz tartás rontja fellépésünket.

Mindig nézzünk beszédpartnerünk szemébe!

Ha ezt tesszük, határozottság, magabiztosság sugárzását érzi a partner. Megnyerő az is, ha biztos hanghordozással beszélünk. Ennek ellenkezője is igaz!

Az emberek nagy többsége ellenszenvesnek, gyengének tartja azt, aki kerüli a tekintetét, keresgéli a szavakat.

Gyakorlati tennivalók a szimpátia megnyerésére, biztosítására:

Tanúsítsunk őszinteséget az emberek iránt.

Sűrűbben mosolyogjunk, igyekezzünk derűsnek mutatkozni – ez minél őszintébb legyen.

Helyesen – név szerint – szólítsunk meg mást. Ha ezt nem tudjuk, kerüljük a megszólítást.

Tudjunk figyelmesen, okosan hallgatni. A meghallgatásra találás mindig szimpátiát teremt!

Tanúsítsunk megértést az emberek problémái iránt. Ne legyünk közömbösek. Ha hozzánk fordulnak valamilyen problémával, kérdezzünk. Aki kérdez, az vezet. Kérdéseink révén partnerünket beszédre bírjuk, de kérdéseinkkel el is gondolkodtatjuk.

Ne felejtjük el: a hadseregben szolgálatot teljesítők – dolgozók – nagy többsége szimpatizál a katonai elhárítás szolgálatával. Erre építve, helyes magatartásunkkal a személyünknek szóló szimpátiát is biztosíthatjuk, erősíthetjük.”⁹

A ráhatás és a meggyőzés technikái:

„Ha beszélgetőtársunkat meg akarjuk győzni valamiben, az ő állásfoglalásából kiindulva végezzük. Vegyük figyelembe azt, hogy nem minden ember egyformán képzett, illetve művelt, lassú, esetleg gyors felfogású.

Beszélgetőtársunk gondolatait igyekezzünk megérteni és jóindulatúan felfogni. Aki egyértelműen és azonnal be akarja bizonyítani, hogy a másik fél látja rosszul a dolgokat, az adott témát, körülményeket, az már veszített is! Pl:...”Nem, mert”... „Már megbocsásson, de”...”Minden értelmes ember tudja”...”Én, mint ennek a szakembere mondhatom”... Sohase jelentsük ki: ...”Bebizonyítom az igazam!”... Tiszteljük a beszélgetőtárs véleményét. Nem szabad egyből kijelenteni:...”Nincs igazad!”...

Ha a vitában tévedtünk és ezt észrevettük, rögtön ismerjük el! Körülbelül így: ...”Lehetséges, hogy én (is tévedek)”... stb. ... Ezzel lefegyverezzük a partnert. Nem tudja a vitát továbbfejleszteni!

Ha beszélgetőtársunknál észrevesszük azt, hogy hibáinkat, mulasztásainkat akarja szemünkre vetni, magunk kezdjük el sorolni úgy, hogy ez van, de igyekszünk kiküszöbölni. Ezzel „kivesszük a fegyvert az ellenfél kezéből”!

⁹ A tisztai állomány pszichológiai felkészítése 33. o.

Engedjük meg azt, hogy egyes esetekben jelentéktelenebb dolgokban, kérdésekben a beszélgetőtársunk előnybe kerüljön. mutassuk, hogy ez őszinte! Ha valamiről meg akarjuk győzni beszélgetőtársunkat, akkor hangulatilag jó irányba kell vinnünk. A beszélgetést mindig olyan témával kezdjük, amely meg-egyezik partnerünk álláspontjával. Mindjárt a beszélgetés elején igyekezzünk az ő egyetértését, beleegyezését megnyerni. Olyan témát kezdünk, amelyhez beleegyező, egyetértő véleményét adja. A számunkra fő kérdésnek a beszélgetés végén kell lenni!

A beszélgetés (vita) során minden bizonyításunknak érzelmileg is érezhetően jóindulatúnak kell megnyilvánulnia. Egész lényünkéből sugározzon a jóhiszeműség, és a bizalom.”¹⁰

Beszédmod. A beszélgetés irányítása:

„A nyelv az operatív tiszt szerszáma [...] Egészen természetesen, frissen kell beszélni, nem túl halkán és mindig érthetően. A beszéd legyen kulturált, magyaros és meggyőző! [...] A „nyitás művészetében” pozitív szerepet játszott (különösen az első találkozás alkalmával) már maga a bemutatkozás, az „élettörténet” (legenda) valamilyen részletének kiemelése, közös vagy közeli élmények, vagy az azonos érdeklődési kör. [...] Ezt előzetesen mindenképpen fel kell deríteni, majd arra terelve a szót nagy érdeklődést mutatni a partner személye (lakáshelyzet, könyvek, gyermekek, képek, állatok, bélyegek, horgászat, sport, diplomaták stb.) iránt.”¹¹

„Az operatív célok érdekében folytatott beszélgetés során az operatív tisztnek kell elejétől fogva irányítania a beszélgetést, s kézben tartani a „társalgás fonalát”. Ha beszélőpartnerünk szólal meg elsőként, hagyjuk beszélni, még ha mellékes dolgokat is említ. Kisvártatva azonban vegyük át a szót, és az előbb hallott mellékes dolgokra reagálva térjünk át a találkozóunk tulajdonképpeni témájára. Fontos, hogy ezután már kitérők nélkül, egyenletesen haladjunk tovább témánk tárgyalásában...” A beszélgetést az operatív tisztnek kellett berekesztenie. „Beszélgetőpartnerünket előkészíthetjük erre a következő módon: ”Még egy utolsó kérdés...” ”Végül hadd kérdezzem meg”...vagy az egész eddigi beszélgetés áttekintésére, összegzésére serkentő mondattal:...” Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le...” ”Mindent összefoglalva arra következtethetünk”...vagy nyugodtan

¹⁰ Uo. 37. o.

¹¹ Uo.

közöljük beszélgetőpartnerünkkel: ha most nem is tudunk mindent átbeszélni, más alkalommal még folytathatjuk a problémák megbeszélését. Hivatkozunk a beszélgetés időbeli korlátozottságára, mint olyan realitásra, amelynek engednünk kell.”

„Kerülni kell az olyan kérdéseket, amelyekre igen vagy nem a válasz! Inkább közvetetten: „Mit gondol arról..? A közvetlen kérdésekkel el lehet riasztani a célszemélyt hagyni kell az illetőt beszélni. Sőt időnként közbevetett mondatokkal bátorítani is kell.”¹²

A beszélgetés befejezéseként többnyire az operatív tisztnek kellett gondoskodnia a „lecsengetésről”. Általában megfelelő témának bizonyult a hálózati személy családja, nyaralása, hobbijai, hasonlók. Erre azért volt szükség, hogy a másikban megerősítse azt az érzést, hogy kapcsolata az operatív tiszttel valóságos emberi rokonszenvben nyugszik, találkozásuk nem csupán az információk átadásának szol. A befejező csevegés célja: *„Jó szájízt hagyni a partnerben!”¹³* Ehhez járulhatott a szorongás utólagos csökkentése is. Az erős szorongásra utaló jelzések közül a tankönyvek felhívták a figyelmet az olyan kényeszeres mozgásokra, mozdulatokra, mint a szájszél rángása, a száj nyáladzása, a szemöldök ráncolása vagy simítgatása, nyakkendő igazítása, zsebkendővel való matatás vagy a kezünk ügyébe kerülő holmi indokolatlan összegyűrése.

Képzési anyagok foglalkoztak a tekintet ellenőrzésének a jelentőségével. *„...az operatív tiszt, amikor a környezetével kontaktusba kerül és legendáját elmondja, feltétlenül nézzen az illetőknek a szemé közé, pontosabban a glabellára (az orrtó és a szem közötti rész). Ezzel elő tudja idézni a válasz őszinteségének, illetve a kérdés őszinteségének az érzetét. Meg kell tanulni nemcsak a hírszerző, hanem a figyelőszolgálat tagjainak is, hogy lehetőleg, amíg beszélnek, ne pislogjanak, hanem nyugodtan fixálják a vele szemben álló egyén glabelláját. Csak akkor fordítsák el a tekintetüket, vagy nézzenek máshova, ha az tesz fel kérdéseket.”¹⁴*

¹² Uo. 33–41. o

¹³ Uo. 87. o.

¹⁴ ÁBTL 4.1. A-3017/21 Rapcsák Mihály: A külső (operatív) figyelés pszichológiai kérdései (továbbiakban: A külső (operatív) figyelés) 87. o.

Az operatív tiszteknek „a tekintet legendázását” javasolták, bemutatva, milyen hiba származhat abból, ha a célszemély tartója szeméből próbál olvasni és következtetni. Ugyanakkor úgy vélték, hogy aki a másik szemébe néz, szavahihetőbbnek tűnik, mivel ez bátorságra és akaraterőre vall, amit a célszemélyre vonatkozóan is igaznak tartottak. „... *az emberek jutalomnak érzik, ha jóindulatúan néznek rájuk. Azonban a hírszerző tiszteknek arra is ügyelniük kell, nehogy kellemetlenülé, zavaróvá váljon a túl hosszú kölcsönös pillantás.*”¹⁵ Alapszabálynak számított, hogy az operatív tiszt, amíg beszél, nézzen egyenesen a másik szeme közé, de amikor a másik kérdez, fordítsa el a tekintetét.

A képzési anyagok kitértek a szemüveg használatára és a szemtengelyferdülés jelentőségére is. Az ablaküveges szemüveget célszerűbbnek tartották, mint a sötétet, ami csak felhívhatja a figyelmet az álcázásra. „... *Érdekesen foglalt állást az egyik ügynök – pap – a szemüveggel kapcsolatban: Már anyagában olvasni lehetett arról, milyen jelentőséget tulajdonít a szemüvegének, és erről környezete is tudott. Amikor viszont pszichológiai vizsgálatra került sor, egészen véletlenül megkérdeztem tőle, hogy nem zavarja-e a szoba rossz világítása. Erre a válasza meglepő volt. Szemüvege mindössze fél dioptriás, a szeme majdnem tökéletes, szemüveget elsősorban azért hord, hogy eltakarja a környezete elől a tekintetét. (Környezetében papok voltak, akik állítólag jobban tudnak a szemből olvasni, mint a világiak.)*”¹⁶ Ami a szemtengelyferdülést illeti, vélte a tananyag szerzője „... *kellemetlen és bizonytalan érzésünk támad, ha olyan emberrel nézünk szembe, akinek szemtengelyferdülése van (kancsal). Ugyanis ezeknek az embereknek hiába figyeljük a szemét, rendszerint nem tudjuk megállapítani, mikor néznek ránk, és így azt sem tudjuk megállapítani, hogy mit tükröz a tekintetük. Ez a helyzet tesz bennünket bizonytalaná [...] nem kapunk visszajelzést a tekintetükéből.*”¹⁷

¹⁵ ÁBTL 4.1. A-3006/12 Rapcsák Mihály: A „sötét” módszer pszichológiai aspektusai a kapcsolatépítés és információszerezés rendszerébe (továbbiakban: A „sötét” módszer) 98. o.

¹⁶ A külső (operatív) figyelés 84. o.

¹⁷ Uo. 83. o.

URALKODÁS AZ ÉRZELMEK FELETT

A hétköznapi életben az emberek többsége, amikor hazudik, képmutatóan vagy félrevezetően viselkedik, igyekszik megtartani a belső távolságot saját viselkedésétől. A hírszerzés világában azonban a belső távolságtartás veszélyforrássá válhat, hiszen az azonosulás hiánya kiütközhet és lelepleződéssel járhat. *„A beleélés... az érzelmek feletti erőteljes uralkodásban csúcspontot ér el... a figyelőnek nem akkor kell beleélnie magát a legendába, amikor nyílik az ajtó, hanem már jóval előbb.”*¹⁸ Vagy: *„Sokszor nem elég azonban a figyelőnek, a hírszerző tisztnek egy elhatalmasodni akaró érzelmet visszaszorítania egy vele ellenkező érzellel, pl. eszménnyel legyőzni, hanem az utóbbit összhangba kell hozni egész egyéniségével...”*¹⁹ Másutt: *„Az igazi, nagy tapasztalattal rendelkező figyelő, a komplikált feladatot megoldó hírszerző feladatának végrehajtása előtt szinte „marcangolja” magát, az egyszerű részproblémáktól, egyszerű feladatoktól mintegy lázba jön, s ez mindaddig tart, míg végül is az egész feladat lényege teljesen meg nem szállja egész lényét, értelmét, érzelmét és abba teljesen bele nem merül. Ilyenkor sóhajtott fel a figyelő: megvan, „megfogtam” a feladatot, pedig valójában a feladat és annak lényege fogta meg őt, és tartja fogva egész gondolat- és érzelmvilágát.”*²⁰

A képzési anyagok arra is felhívták az operatív tisztek figyelmét, hogy érdeklődésüknek összhangban kell állnia a konkrét feladattal. *„Előfordult pld., hogy az op. tiszt „kíváncsiságból” rendszeresen kikérdezte hálózatát, a környezetében élő nőügyeiről. Az ellenőrző találkozó során a hálózat a megérkezése után ezeket a „sztorikat” kezdte mesélni, mert tudta, hogy az op. tiszt érdeklődését leköti. Nyilvánvaló, hogy ez rossz irányban befolyásolja a felderítő munkát.”*²¹ Más megközelítésben: *„Érezte a hálózat, hogy munkájával nem az op.tiszt „kíváncsiságát” elégíti ki, hanem az ált. szervnek nyújt segítséget a külső és belső ellenség elleni harchoz, a harckészültség fenntartásához.”*²² Ügyelni kell azonban arra is, figyelmeztetett a tankönyv, hogy a hálózati személy ne érezze úgy, hogy lekezelik vagy csupán eszköznek tekintik. Ezért a jelentés átvétele után néhány perces levezető

¹⁸ Uo. 88. o.

¹⁹ Uo. 90. o.

²⁰ Uo. 66. o.

²¹ ÁBTL 4.1.A – 3630 A hálózati találkozó ellenőrzése (továbbiakban: A hálózati találkozó ellenőrzése) 19. o.

²² ÁBTL 4.1. A – 3570 Gyórfi József: A hálózati találkozó ellenőrzések végrehajtása 14. o.

beszélgetés következett, így nem érezhette úgy a másik, hogy ha átadta a jelentést, máris feleslegessé vált.²³

Ha az operatív tiszt gyorsan szeretne volna elérni, hogy a másik megnyíljon előtte és szabadon beszéljen, egyszerű és szokványos lehetőségként kínálkozott, hogy leitassa, esetleg az érzelmeit felkavaró információkkal traktálja, provokálja. *„Érdeemes megemlíteni azokat az emberi gyengeségeket, amelyek abban nyilvánulnak meg, hogy többet szeretnek beszélni a kelletténél, különösen, ha érzelmileg felizgatott állapotba kerülnek, vagy az ital hatására. Ezekben az esetekben a hírszerző tiszt vagy a titkos munkatárs, de a hálózat egyéb tagja is jól megválasztott „provokációs” megjegyzésekkel ingerelheti a célszemélyt, aki megfélelkezve az óvatosságról, a kívánt információt megadja.”²⁴*

A kapcsolat kialakítása közben gondosan ügyeltek a témák megválasztására is, aminek kidolgozták a sémáit. *„Különösen értelmiségiek /mérnökök, orvosok, művészek, pedagógusok, tudósok, kutatók, állami hivatalnokok/ körében terjedt el a hiúság, szerénytelenség, egyfajta elégedetlenség, demagógiára, kritikára való hajlam. Ezek felismerése fontos a beszédtema kiválasztásában is [...]. Tapasztalatok azt mutatják, hogy alkalmas pillanatban kell elkezdeni a beszélgetést a célszeméllyel olyan témáról, amely azt különösen érdekelheti és hagyni kell az illetőt beszélni. Sőt, időnként közbevetett mondatokkal bátorítani is kell. Ilyen sztereotip mondatoknak is „bedőlnek” művelt emberek, mint: „ne mondja”, „igazán, nem is hittem volna”, „hogy lehet az, hogy erről nem hallottam eddig”, „mi az ön véleménye erről” stb. [...] Arra is vigyázni kell, hogy a közvetlen kérdésekkel el lehet riasztani a célszemélyt. Ezért leggyakrabban közvetett kérdéseket célszerű feltenni, főleg azoknak, akiket kiszemelünk, értékes hírforrásnak tartunk. Tudni kell kérdezni; tudni kell megállni; tudni kell hallgatni; tudni kell egyes problémákra visszatérni; tudni kell hozzáértést tanúsítani; tudni kell a tájékoztatlant adni, megjátszani; tudni kell talán még néha az illuminált állapotot is színlelni, amikor „megered” a nyelvünk, s elmondunk dolgokat. Azt nem szabad elvárni, feltételezni, hogy egy hasonló beosztású, hasonló kvalifikáltságú személy (diplomata, kereskedő, aspiráns, tudós, újságíró, riporter stb.) egyoldalúan közöl információkat, s nem akar érte cserébe kapni információkat.”²⁵*

²³ A hálózati találkozó ellenőrzése 21. o.

²⁴ A „sötét” módszer 78. o.

²⁵ Uo. 91. o.

AZ ÖNKÉP HELYREÁLLÍTÁSA

Alapvető belső szükségletünk, hogy az önmagunkról alkotott kép ellentmondásoktól mentes legyen. Az emberi lélek nehezen viseli el tartósan a belső ellentmondást, és ezért, ha meghasonlott állapotba kerül, akarva-akaratlan arra törekszik, hogy indítékai, célkitűzései, értékszempontjai áthangolásával valahogyan feloldja az inkonzisztenciát, és könnyítsen a ránehezedő lelkiismereti vagy érzelmi terhen. Az áthangolódási folyamat meglepő fordulatokkal járhatott mind a célszemélyek, mind a hálózatok magatartásában. A konzisztenciaelv jellegzetes megjelenési formája lehet a *beszervezési alap* fokozatos átalakulása az együttműködés folyamán.

Az általánosan elfogadott magyar felfogás alapvetően három szervezési és együttműködési alapot ismer: 1. Anyagi-egzisztenciális 2. Érzelmi (hazafias/lojális, személyes vagy más társas azonosulás) 3. Terhelő (büntetőjogi relevancia), kompromittáló (társadalmi normákat sértő, pozíciót veszélyeztető).²⁶ Az emberi erőforrásra épülő hírszerzés (HUMINT) angolszász gyakorlatában és szakirodalmában a MICE betűjel (anagramma) mutatja a szervezési alapok négy lehetséges fajtáját: M=Money (Pénz), I=Ideology (Ideológia), C=Compromise (Kompromittálás), E=Ego (Én, önkép).²⁷

A maga életszerű valóságában azonban az együttműködési alapok nem feltétlenül vegytisztán, hanem kombinált formában érvényesültek az állambiztonsági gyakorlatban. A motivációk, amelyek a célszemély hajlandóságában döntő szerepet játszottak, fokozatosan megváltozhattak, az egyik háttérbe szoríthatta a másikat. Amikor az ember olyasmire vállalkozik, ami szemben áll erkölcsi elveivel és önbecsülésével, a belső egyensúly fenntartásában fontos szerephez juthat az a lelki mechanizmus, amelyet a pszichológia *konzisztenciaelvnek* nevez. Az ügynöki munkadossziékat olvasva sok esetben nyomon követhető, ahogyan azok, akik alapvetően anyagi érdekből vállalták a hálózati szerepet, lassanként meggyőzik magukat döntésük elvi helyességéről, és azonosulni kezdenek feladatuk céljával és politikai tartalmával. Alighanem ilyesmire gondolhatott a KGB

²⁶ Károly László – Drusza Tamás – Regényi Kund – Laufer Balázs: Az információszerzés kapcsolati forrásai, <https://tudasportal.uni-nke.hu/tudastar-reszletek?id=123456789/14284>.

²⁷ Randy Burkett, id. mű

„Tudós” fedőnevű ügynöke, amikor ezt írta: „Az ügynöki munka művészet, amelyet az ügynöknek el kell sajátítania és meg kell szeretnie.”²⁸

A korábban már idézett amerikai tanulmány szerzője is abból indul ki, hogy a hagyományos alapok alkalmazása meglehetősen felületes módon kezeli az emberi motivációk összetettségét. Fiaskóhoz vezethet, véli, ha az ügynököt csupán fizetett alkalmazottként kezeli az operatív tiszt. Példaként említi Aldrich Ames hírhedt esetét, aki ugyan pénzért árulta el a szovjeteknek a CIA legsúlyosabb titkait, de ebben fontos szerephez jutott szovjet tartójának ügyes taktikája, amellyel a bizalmába férközött és elhitette vele, hogy ha szüksége lesz rá, számíthat a szovjetek szolidaritására. Az egyik első munkadosszié, ami a kezembe került, a „Vili” fedőnevű történész jelentéseinek a gyűjteménye volt. Az ügynök, akit korántsem elvi alapon szervezett be a belső elhárítás, a kezdeti vonakodás és belső ellenállás után már-már megszerette a feladatát, és fokozatosan az ideológiai azonosulás mezejére lépett... Ahogyan akkoriban a róla szóló jegyzeteim címéül írtam: „Belejött a besúgásba, mint kiskutya az ugatásba”. „Vili” a Történettudományi Intézetben dolgozott, magánszorgalmú észrevételeiből Őze Sándor idéz a Benda Kálmán és Kosáry Domonkos állambiztonsági megfigyelését és lejárátását bemutató tanulmányában. Például: „Nevezett az 1972.V.8 –10. között rendezendő történész konferenciát össze akarta kötni az európai szabadegyházak által rendezendő (V.21–28.) tanulmányúttal. Az illetékes állami szervek nem tudtak erről a tervről!”²⁹ A kompromittálással beszervezettek esetében gyakran megfigyelhető a narcisztikus „kibontakozás”: hálózati tevékenységük, amely kényszerként indul, egyre inkább az önmegvalósítás, a magamutogatás torz trambulinjává válik.

Komplexebb alapra, játszmas kombinációra épült, és konkrét fizetség helyett egzisztenciális támogatással valósult meg az egyik havi folyóirat szerkesztőjeként dolgozó „Hegyes Sándor” beszerzése. Az irodalmi élet elismert személyisége volt, akit az 1956-os forradalomban játszott szerepe miatt szilenciumra ítélték. Többen is megmozdultak az érdekében, és próbálták elősegíteni visszatérését az irodalmi életbe. Átmenetileg az egyik megyeszékhelyi tejipari vállalatnál dolgozott minőségi ellenőrként. Az állambiztonság többek között a „Váci” fedőnevű titkos munkatárs útján tartotta operatív ellenőrzés alatt. „Miután „Váci” sorozato-

²⁸ ÁBTL 4.1. A-3008/52 A KGB operatív tevékenységének szociálpszichológiai aspektusai

²⁹ Őze Sándor: Történészek az állambiztonság célkeresztjében, Hamvas Intézet – EPP Group, 2014. 52. o.

san azt jelentette, hogy Hegyes sokat változott, jelentős mértékben megbánta ellenforradalmi tevékenységét³⁰, felmerült reaktiválásának a gondolata. Illetékes párt- és állami szervek egyetértésével az egyik országos mezőgazdasági havi folyóirat munkatársa lett, a „Levelezők” rovatot vezette. Néhány hónap után ellenőrzésére kombinációt dolgoztak ki. A folyóirat szerkesztősége névtelen levelet kapott, amelyben megírták, hogy az egyik igen tehetséges és a nyugati világban is elismert író ellenzéki nézetei miatt nem juthat nyilvánossághoz. A névtelen levelet, mint rovatvezető, „Hegyes Sándor” kapta meg, aki meglátogatta a mellőzött írot, és felajánlotta a segítségét. Elmondta, hogy – amiről az író lakásának a lehallgatásából bizonyosodhatott meg az állambiztonság – „ő az ellenforradalom alatt megtévedt, hibát követett el. Neki a mai társadalmi étellel nincsenek problémái. Örül, hogy ismét foglalkoztatják. Tudja, hogy még kellően nem bíznak benne. Szeretne kitörni a jelenlegi hallgatásból, szeretné, ha külföld is felfigyelne munkásságára. Ő tudja, mi a mellőzöttség, ezért is kereste fel a bejelentés alapján a mellőzött írot.”³¹ A lehallgatásból nyert információkat értékelve a belső elhárításnál oda jutottak, hogy „Hegyes Sándor” tevékenységét „...nem az ellenséges beállítottság, hanem a karrierizmus motiválja [...] A továbbiakban úgy döntöttünk, hogy Hegyes Sándort mint tehetséges újságírot aktivizálni kell és lehet, társadalmi rendünk mellett és érdekében, ellenkező esetben más irányban fogja keresni a babérokat; elismeréssel, aktivizálással megnyerhető, az ellenséges-ellenzéki személyekről leválasztható. A későbbiekben Hegyes, „Váci” ellenőrzése mellett több olyan megbízást kapott, ami alkalmat adott tehetségének a kibontakozására. Később az egyik szomszédos szocialista országba ösztöndíjas tanulmányútban részesült. Neve egyre ismertebb lett újságíró körökben. „Váci” fedőnevű titkos munkatársunk folyamatosan pozitív befolyásolás alatt tartotta.”³²

„Hegyes” történetében modellértékűen bomlik ki az a fojtogató háló, amely frusztrációkból, kényszerekből, önfeladásból, gyanakvásból, megtévesztettségből fonódott emberek köré, és kibogozhatatlanul átszötte a létrontás világának a hétköznapjait. „Hegyes” példája érzékletesen mutatja azt is, hogy abban a lélekfelesztő helyzetben, amelynek a középpontjában az önmegvalósítás szükségletének

³⁰ ÁBTL 4.1. A-3017/39 Dr. Balázs Tibor ny. r. ezredes – Dr. Láng György ny. r. ezredes: Az állambiztonsági operatív tevékenység néhány pszichológiai sajátossága 67. o

³¹ Uo.

³² Uo.

és a lelkiismeret parancsának az ellentmondása állt, ha valaki az előbbi javára és a másik kárára döntött, a belső feszültséget enyhíthette úgy, hogy elindult az ideológiai-politikai azonosulás útján.

Az emberi tényező öltött testet abban a történetben – csak éppen ellenkező előjellel –, amelyben a kényszerítéssel beszervezett ember bár vállalta a feladatot, a feszítő belső ellentmondást azonban nem elfogadással oldotta fel, hanem felázadt, és megtagadta az együttműködést. Az egyik dunántúli iskola fiúvédéjében zöld tollal, kockás papíron megírt röpcédula jelent meg, amely az állambiztonsági értékelés szerint „...*izgató jelleggel a szövetségi politikánkat sértő, azt támadó nacionalista kitételeket tartalmazott. Az osztályfőnök a röpcédulát kitétte a faliújságra. [...] Az osztályfőnök cselekedete az iskola tanári karából mély megörökönyödést, tiltakozást váltott ki, és az esetet jelentették a technikum igazgatójának. Természetesen az igazgató a faliújságról a röpcédulát azonnal levette. Az eset nem sokkal annak megtörténte után szerveink tudomására jutott. Az osztályfőnököt kihallgatták, és több éves börtönbüntetéssel fenyegették. A terhelő alapon végrehajtott beszerzés során, a körülmények hatása alatt a jelölt az együttműködést – az előzetes várakozásnak megfelelően – elvállalta.*”³³ A környezet gyanakvását megjátszott rendőrhatósági figyelmeztetéssel altatták el. A hálózati személyként dolgozó tanár két és fél év után a további együttműködést megtagadta. Úgy gondolja, érvelt, hogy tettét már jóvátette, „ledolgozta” a bűnét. „*Elmondta, hogy ha az elkövetés időpontjában büntetőjogilag felelősségre vonták volna, mint büntetlen előéletű és kifogástalan magatartású személy, ezért az egy botlásáért nem kapta volna a maximális büntetési tételt. A börtönben pedig – ismerve saját magát – egészen bizonyosan olyan pozitív magatartást tanúsított volna, amiért általában a kiszabott büntetés harmadrészét elengedik. Kifejtette, hogy eljárását mindenképpen korrektnek érzi. Eddig minden feladatot igyekezett lelkiismeretesen megoldani, őszintén és eredményesen segítette az állambiztonsági szolgálatot, de tovább nem kíván elkötelezett lenni.*”³⁴ Nem ismerem a tanár ügynök jelentéseit. Személyes bátorsága arra enged következtetni, hogy talán igyekezett minél kevesebbet ártani. Ha valóban sikerült kibújni a szorítóból, és ha nem húzta vissza kreált kompromittálás, a későbbiekben vélhetően viselte döntése egzisztenciális következményeit.

³³ Uo. 20. o.

³⁴ Uo.

Előfordult, hogy a célszemély – a kémkedés gyanújával feldolgozott gyógyszerész –, kálváriájának kritikus pontján nem önmagát védte meg, hanem az önképét. A gyógyszerész felfigyelt arra, hogy a „Nárcisz” fedőnevű orvos, titkos megbízott, aki közismert volt arról, hogy gyakran vezet részegen, föltűnően szabadszájúan nyilatkozik politikai kérdésekben. *„Politikai eseményekkel kapcsolatban társaságban, „jópofaként” merész kijelentései vannak, ennek ellenére nem történik vele semmi [...] Egyik alkalommal – amikor egy éjszakai gyógyszerertári inspekció alatt a célszemély munkahelyén együtt kártyáztak – a gyógyszerész az ott lévő két kártyapartner jelenlétében teljesen váratlanul a következőket kérdezte „Nárcisz”-tól: - Mondd barátom, tulajdonképpen te mióta dolgozol az állambiztonsági szolgálatnak? - Hát ezt meg miből gondolod? – kérdezett vissza „Nárcisz”: - Csak abból, hogy neked soha nincsenek a hatósággal problémáid. Neked mindig gyorsan rendeződnek a nehézségeid. Te olyan bátran fecsegsz, magabiztosan nyilatkozol ahogy csak egy olyan ember merhet, akinek megvannak a kellő összeköttetései. „Nárcisz”, aki ekkor már 12 éves gyakorlattal rendelkezett a hálózati munkában és a váratlan helyzetekben sem lepődött meg, a következőket válaszolta: - Sokkal inkább furcsa és érdekes az a viselkedés, amit te tanúsítasz; én már jó ideje pontosan hasonlókon töröm a fejem. Ki áll a te hátad mögött? Neked minden sikerül. Te vagy az, aki a Rákosi-idők alatt Budapestről ki lett telepítve. Te vagy az, aki földbirtokos szülők gyermekeként el tudtad végezni az egyetemet, nyugati külföldi ösztöndíjas voltál több hónapig. Gyakran jársz turistaként nyugatra. Hogyan lehet ezt csinálni, ha nem rendelkezél számomra gyanúsán fontos kapcsolatokkal? „Nárcisz” fellépésére és támadó jellegű, határozott megjegyzéseire a célszemély megnyugodott. Később bizonyítására annak, hogy ő mennyire nem a szocialista rendünk által támogatott ember, egyre több olyan körülményt árult el illegális ügynöki tevékenységéről, ami segített leleplezésében. Először csak „sötétben”, majd egyre nyíltabban igyekezett bevonni „Nárcisz”-t információgyűjtő tevékenységébe. Az ügy realizálása után – a vizsgálati munka során – nyílt lehetőség a hálózati személy korrigált magatartásának helyességét megállapítani. Az utólagos elemzés során ismételten felhívtuk a figyelmét feltűnést keltő magatartásának, viselkedésének a megváltoztatására.”³⁵*

A „Nárcisz” fedőnevű orvos valóban jól képzett hálózati személy lehetett, hisz tüstént feltalálta magát, és igen találékonyan a „védekezés helyett támadás” ismert

³⁵ Uo. 79. o.

eszközével őrizte meg a fedését. A másik pedig hitt neki, és félretéve korábbi jogos gyanakvását, nem az alapos gyanút, hanem az önbecsülést tartva szem előtt, besétált a szomorú és groteszk csapdába, hiszen attól fogva önként avatta be a titkos megbízottat politikai nézeteinek veszélyes valóságába.

Olykor nem egy-egy konkrét műveleti lépésre adott viselkedési reakció volt az, ami nem váltotta be a hozzá fűzött reményt, hanem a másik mélyebben fekvő indítékát nem ismerte fel vagy mérte fel tévesen az operatív tiszt. A műszaki értelmiségiként beszervezett, „Igaz Ferenc” fedőnevű titkos megbízott külföldi utazásai közben kapcsolatba került külföldön dolgozó magyarokkal és a fogadó ország több állami alkalmazottjával. *„Néhány alkalommal érzékelte ebben a térségben a vezető kapitalista országok speciális szolgálatának a jelenlétét is. A kapott kiképzés alapján felfigyelt arra, hogy személyét ellenőrzés alatt tartják. Szállodai szobáját többször konspiráltan átkutatták. A fogadó ország szakembereitől gyakran kapott kisebb ajándékokat. Eljutott odáig – több kiutazás alkalmával –, hogy a kapitalista országok követségeinek a fogadásaira is meghívták. Egy alkalommal kapott olyan ajánlatot, hogy ha az NSZK-ban jár, feltétlenül keresse meg egy nagy építő vállalat külügyi osztályának a vezetőjét. Mindebből egyértelműen érzékelhető, hogy „Igaz Ferenc” személye egyre komolyabban és intenzívebben felkeltette a nyugati speciális szolgálatok érdeklődését.”³⁶* Az állambiztonsági tisztek figyelme talán túlságosan egyoldalúan az ellenséges szolgálat szándékának a kiismerésére irányult. Nem csupán a titkos megbízott lelki alkatát nem mérték fel megfelelően, de arra sem számítottak, hogy hálózatuk privilegizált helyzete miféle indulatokat válthat ki a frusztrált hazai környezetből. Utólag úgy értékelték, hogy: *„Hazai viszonylatban gyakori külföldi utazása pedig a vállalat dolgozóinak irigységét eredményezte. Ez abban nyilvánult meg, hogy az illetékes megyei állambiztonsági szerv egyre több névtelen levelet kapott. Ezekben „Igaz Ferenc” csempész, hazaáruló, korrupt, sikkasztó és más hasonló jelzőkkel volt illetve. A kapcsolattartó operatív tiszt a több névtelen levél kivizsgálása során „Igaz Ferenc”-re is többször rákérdezett. Ez a kérdezősködés többször ismétlődött. A kapcsolatot tartó operatív tiszt úgy értékelte, hogy akkor jár el helyesen, ha nyíltan rákérdez, ha minden alkalommal jelzi, hogy „Igaz” milyen gyanúsítgatásoknak van kitéve. Rosszul ítélte meg a hálózati személy egyéniségét. „Igaz” nem a nyílt*

³⁶ Uo. 77. o.

őszinte rákérdezést értékelte. Úgy ítélte meg, hogy a kapcsolattartó operatív tiszt is hisz a névtelen leveleknek. Egy találkozó alkalmával udvariasan kérte, hogy az operatív tiszt vezetőjével is szeretne találkozni. Kérésére, hármas találkozót hoztunk létre, ahol elmondta észrevételeit. Úgy érzi – mondotta –, hogy a kapcsolattartója (akit egyébként igen tisztel és becsül) nem bízik benne. Ha csak részben is elhiszi a névtelen, rágalmozó levelek tartalmát, akkor ő inkább nem utazik többet külföldre. Nem tud gyanúsítgatások közt élni és dolgozni. Az operatív tiszt magatartása is idegesíti őt. A jelenlévő vezető megígérte a probléma megvizsgálását. A későbbiekben olyan döntés született, hogy az operatív tiszt személyének cseréjét kell végrehajtani, mert a névtelen levelek vizsgálata – ezzel kapcsolatos magatartása – zavarta a hálózati személyt, benne feszültséget okozott. A döntés helyesnek bizonyult. A személycsere helyrebillentette az együttműködést.”³⁷

Megtörtént, bár nem gyakran, hogy a „honey trap” – a szexcsapda – a visszájára fordult. A csalétekül használt nő nem tudta összeegyeztetni valóságos érzelmeit a hálózati feladattal. A „Piroska” fedőnevű hálózat a Balatonnál, nyugati turisták körében végzett tippkutató munkát. „Beszervezése után az egyik Balaton-parti cukrászdában dolgozott, mint felszolgálónő. Ebben a munkakörében – amit közreműködésünkkel kaphatott meg – igen eredményesen tudott szervünk részére dolgozni. Több éves együttműködésünk alatt munkája sikeresnek volt értékelhető. Mint független nő sok szabadidővel rendelkezett, és ennek jórészét operatív tevékenységére fordította... Ez az ideális állapot néhány év múlva megszűnt. „Piroska” férjhez ment [...]. A kapcsolattartás, a feladatok végrehajtása egyre nagyobb nehézségeket jelentett. „Piroska” ellenőrzött, megbízható hálózati személy volt. Több év után már nem a kompromittáló adatok miatt végezte feladatait. Láta munkája fontosságát, politikai értékét. Családi körülményei miatt azonban válságos helyzetbe került. Egyre többet emlegette lelkiismereti konfliktusát...”³⁸

Hasonló folyamat játszódhatott le „Helga” esetében is. A dokumentumban az anonimizálások kompromittáló anyag használatára utalnak. Egy nyugatnémet cég emberét, bizonyos Karl Wohnem mérnököt kémkedés gyanúja miatt figyelték. A hadiüzemben, ahol a mérnök a cég megbízottjaként dolgozott, asszisztensként segítette a városban ismert orvos felesége. A mérnök a helyi értelmiségi klub

³⁷ Uo.

³⁸ Uo. 156. o.

rendezvényén ismerkedett meg a házaspárral, majd az ismeretségből szorosabb barátság alakult ki. Ekkor látszott célszerűnek a feleség beszerzése. „Helga” fedőnéven kezdték meg a felkészítést. „Helga” a mérnökkel történt találkozásról jelentést készített: a szexuális kapcsolat kialakulásáról az anonimizált szövegrészek tanúskodnak. Váratlan dolog írta felül, majd szakította meg a művelet kecsegtető alakulását: „Helga” beleszeretett a mérnökbe. Az emberi tényező maga alá gyűrte a tervezést. *„Nagyon kétségbe volt esve, hogy nem tartotta be a kapott utasításokat, ennek ellenére kijelentette, hogy úgy érzi, hasonló esetben megint csak így viselkedne, mert nem tud a célszeméllyel alakoskodni.”*³⁹ „Helgát” az ügyben nem tudták többé foglalkoztatni.

Az emberi tényező bonyolultabb játszmákban is felüthette a fejét. Lehet, hogy nem befolyásolta érdemben a művelet kimenetelét – csupán bepillantást engedett az emberi lélek rejtett esendőségeibe. Például annak a katolikus papnak az esetében, akinek azt a feladatot szánták, hogy idős paptársától megtudja, hová rejtették el 1945-ben az egyik katolikus püspökség értékes kegytárgyainak, relikviáinak jelentős mennyiségét. *„Ezek közül a papok közül már csak egy személy élt az országban, aki már meglehetősen beteg és idős ember volt. Tartani lehetett attól, hogy halála esetén a rejtett kincsek helye örökre titok marad. Elhatároztuk egy olyan egyházi személy beszerzését, aki szoros baráti és levelezési kapcsolatban állt a kincsek rejték helyét ismerő pappal. A célszemély annak idején jelöltünk teológiai évfolyamtársa volt, és ez meghatározója volt őszinte, bizalmas viszonyuknak. Jelöltünkkel – nevezzük „Hevesi”-nek – a személyes megismerkedést a következő módon hajtottuk végre: - élt a Vatikánban egy Dr. Asztalos János nevű ellenséges emigráns pap (résztevője volt az 1948-ban végrehajtott pocspetri rendőrgyilkosságnak). Asztalos alapvetően egyházi jellegű, de jórészt ellenséges tartalmú könyvek hazánkba küldésével foglalkozott. Ezeket a könyveket rendszeresen több római katolikus pap részére becsempészte; - egy napon felkerestük a plébániáján „Hevesi”-t és ott a következő legendát adtuk elő: Névtelen bejelentést kaptunk miszerint „Hevesi” kapcsolatban áll az emigrációban élő Dr. Asztalos Jánossal. Rendszeresen és folyamatosan ellenséges tartalmú könyveket kap tőle. Ezeket a szocialista hazánkat rágalmazó könyveket nemcsak ő olvassa, hanem elolvasás után paptársai körében terjeszti. A meglátogatott*

³⁹ Uo. 33. o.

„Hevesi” igen meglepődött és a terhére felhozott vádat hamisnak minősítette. Elmondta, hogy valóban ismeri Asztalost. Tudja azt is, hogy bűncselekmény elkövetése miatt el volt ítélve és nyugatra szökött. Jelenleg azonban semmi közvetlen kapcsolat nincs közöttük. Az általa beküldött könyveket ismeri, de ezeket nem ő terjeszti, hanem egyik paptársától kapott ilyen elolvasni; - hosszabb beszélgetés után vallomását elfogadtuk és megkértük, azt – az általunk megadott szempontok szerint – adja írásba. Egy hónap múlva, amikor egyébként is azon a vidéken jártunk, jelentkeztünk a vallomásért. Minden az előzetes terveknek megfelelően történt. A pap részletes vallomását írásban megkaptuk. Az írásos anyagot havonta kiegészítettük, mindaddig amíg a beszervezést végre nem hajtottuk. Több hónapi foglalkoztatás, ellenőrzés után vezettük be az eredeti célszemély ügyébe, aki a kincsek rejték helyének ismerője volt. Érdekes módon „Hevesi” az együttműködésünk negyedik-ötödik évében is többször ránk kérdezett, hogy valóban névtelen levél alapján kezdtünk-e személyével foglalkozni. Végül ezt az őt zavaró körülmény lezárására, megnyugtatóra – utólag több év múltán is – „gyártottunk” egy névtelen levelet, amit be is mutattunk neki.”⁴⁰

A célszemély képességeinek hibás felmérése és lebecsülése vezetett látványos kudarchoz egy másik esetben. A kiszemelt diplomata hidegvérén és gyors reakcióján bukhatott meg az a gondosan előkészített beszerzési kísérlet, amelyet szexcsapdára és tettenérésre kívántak alapozni. „Az egyik NATO-állam budapesti követségének diplomatastátuszban levő hírszerző tisztje nagy érdeklődést tanúsított a nyugati határ közelében működő üzemünk egy meghatározott termékének termelési paramétereiről. Kemény és kitartó munka után elérte, hogy illegális kapcsolatot létesített egy női dolgozóval, olyannal, aki az üzemben dolgozott, és beosztásánál fogva könnyen és észrevétlenül hozzáférhetett a „diplomatát” érdeklő termelési adatokhoz. Amikor a kémtevékenység összes körülményei részleteiben is felderítést nyertek, olyan vezetői döntés született, hogy a rendelkezésünkre álló kompromittáló adatokat felhasználva, valamint egzisztenciális helyzetét is figyelembe véve – mindenekelőtt az anyagi érdekeltséget szem előtt tartva –, az alapokat kombinálva, meg kell kísérelni a „diplomata” beszerzését. Az akció segítése érdekében a gyárban dolgozó nőt – csaknem ugyanolyan alapokon, mint amilyeneket a diplomata beszerzésére terveztünk

⁴⁰ Uo. 154.o.

– „Laura” fedőnéven beszerveztük. Beszervezése során készségesen vállalta, hogy tevékenyen közreműködik a „diplomata” tettenérésében, majd a konkrét ügy lezárása után a továbbiakban a munkahelyén segíti operatív felderítő munkánkat – mivel arra van lehetősége – az államtitok védelmében. A diplomata beszervezhetőségét a következő körülményekre építettük: – ismerve az előzőekből a találkozások lebonyolítási módját, valamint, hogy hogyan tervezi átvenni az általa kért anyagot, hálózati személyünk lakásán tettenérést produkálunk akkor, amikor a körülmények – az összes követelményeket szem előtt tartva – lehetőséget adnak; – adatokkal rendelkezünk arról, hogy a saját hazája politikai vonalvezetésével kapcsolatban is vannak fenntartásai; – amennyiben célszerűnek látszik meglehetősen jelentős anyagi támogatást is felkínálhatunk a részére. Hozzávetőlegesen az általunk várt időpontban „Laura” jelezte, hogy a diplomata pár nap múlva – egy pontosan meghatározott időpontban – lakásán meg fogja látogatni, hogy ott megismerje és tanulmányozza az általa előzőekben kért műszaki dokumentációt. Hálózati személyünkkel abban állapodtak meg, hogy a gyárból kivitt eredeti tervrajzot a helyszínen, vagyis a lakáson lefényképezi és máris visszaadja. A diplomatát Budapesten figyelés alá vontuk. Megállapítottuk, hogy feleségével és két kislányával gépkocsin Budapestről Bécsbe utazik. Miután megérkeztek Győrbe, a Rába Hotel előtt gépkocsijával leparkírozott, családját bevitte az étterembe, rövid időt töltött csak velük és utána elment „Laura” lakására. A lakásban csak egész rövid baráti beszélgetést folytatott a hálózati személlyel és arra hivatkozva, hogy nagyon sürgősen tovább kell utaznia azonnal a tárgyra tért. Kérte a tervdokumentációt és azt alaposan átvizsgálta. Az eredménnyel meg volt elégedve és azt le akarta fényképezni, de még mielőtt a felvételeket megcsinálta volna fénymérőt használt. Mi a fénymérő használatát félreértettük, és megjelentünk a lakásban. Hálózati személyünk, vagyis a házigazda eltávolítása után közöltük a diplomatával, hogy milyen szerv képviselői vagyunk. Ismertettük a rendelkezésünkre álló vádpontokat, amelyeknek alapján kiutasítására tehetünk intézkedéseket. A diplomata, tolmács útján meghallgatva a vád tárgyát képező adatokat, a következőket közölte: Neki „Laura” nem más, csupán a tanítványa. Ha nem is előre meghatározott rendszerességgel, de időnként nyelvórákat ad számára. Most kivételesen csak azért jött fel a tanítványa lakására, mert egyéb sürgős elfoglaltsága miatt az órát csak így tudja megtartani. Neki fogalma nincs arról, hogy mi milyen tervdokumentációról beszélünk, de ez nem is érdekli, mert semmit sem ért a műszaki dolgokhoz. Eddig észre sem vette, csak most látja,

miután mi erre felhívtuk a figyelmét, hogy az előtte lévő asztalon van valamilyen műszaki jellegű rajz. Arra a kérdésre, hogy minek van nála a fényképezőgép a nyelvtanításhoz, elmondta, hogy valóban akart fényképezni, de „Laurát” akarta megörökíteni, mert a fényképfelvételt már régen és többször is megígérte. Végül kijelentette, hogy nagyon meg van elégedve és mindenben azonosul a kormánya kül- és belpolitikájával. Hálás azért, hogy egyszerű származása ellenére, ilyen magas diplomáciai státuszban lehet és nincs elzárva a további előrehaladástól sem. Mindezek után közölte, hogy nem maradt több ideje a társalgás továbbfolytatására, mert meghatározott időpontban Bécsben kell lennie. Ha még valami kérdésünk lenne azt a Külügyminisztérium útján juttassuk el a nagykövetéhez. Ha mozgásában akadályozni kívánjuk akkor ő él panasszal. Udvariasan elköszönt és távozott. Számunkra az ügy elhallgatása volt a legcélszerűbb.”⁴¹

Beszervezési alapul szolgálhatott a „James Bond”-komplexus is: hiúságból, bizonyítási vágyból vállalkozik valaki olyan veszélyes szerepre, amellyel megmutathatja a bátorságát, rendkívüli képességeit és nem utolsósorban átélheti titkos hatalmát mások sorsa fölött. A belső elhárítás állambiztonsági gyakorlatában azonban ez az indíték mint főalap nagyon ritkán fordult elő, inkább a hírszerzés világában lehetett jellemző, ahol a hálózati feladat valóságos veszéllyel járt. Manapság az ego válhat fő hajtóerővé például azoknak a számítógépes tehetségeknek, hackereknek a szervezésében, titkosszolgálati foglalkoztatásában, akiknek az irányítás rejtett, személytelen formája, az anonim hatalomgyakorlás lehetősége a legfőbb jutalom. Az állambiztonsági szolgálatok által szervezett értelmiségiek munkadossziéiból kitűnik, hogy az ego, vagyis az ügynök önmagát előtérbe állító, felmagasztaló és egyenrangúságra törekvő magatartása elsősorban az ideológiai-politikai alapon szervezett emberek esetében lehetett jellemző. Aki politikai azonosulás alapján vállalta az együttműködést, úgy tekinthetett magára, mint aki nem csupán a kiszolgálója, hanem olyan egyenrangú partnere, önkéntes munkatársa is az állambiztonsági szolgálatnak, aki elemzésekkel vagy akár művelleti tippekkel próbálhatja meg túlszárnyalni tartótisztjét. Ez a törekvés azonban a világnézeti-ideológiai alapon szervezett emberek esetében is számos frusztráció és érzelmi hullámvész forrásává válhatott, mivel az egyenrangúság igényét a tartótisztek nem igazolhatták vissza. Ezekben az esetekben az ideológiai alapra

⁴¹ Uo. 31–32. o.

a bizonyítási vágy emelt olyan narcisztikus felépítményt, ami akár fel is boríthatta az együttműködés megszabott rendjét és egyensúlyát, ügynök és tartótisztje között. Így történt például a „Könyves” fedőnevű titkos megbízott esetében, aki feladatul kapta a gyanúsak minősülő francia kapcsolatokkal rendelkező célszeméllyel kapcsolatos információk gyűjtését. „Könyves”-sel a kapcsolatot egy alig kétéves gyakorlattal rendelkező operatív tiszt tartotta, ami sértette „Könyves” önértékét. *„A kapcsolattartás első időszakában igyekezett a múltjával, tapasztalataival kapcsolatban megszerezni az operatív tiszt elismerését. Sokat és szívesen mesélt a francia hírszerzés számára végzett munkájának rendkívüli veszélyességéről, „hőstetteiről”. Amikor úgy érezte, hogy már sikerült eléggé elkápráztatni kapcsolattartóját, akkor őszinte segíteni akarásáról, szakszerű közreműködéséről biztosította. Törekvései végül is meghozták számára a kívánt eredményt, mert sikerült elérnie, hogy a fiatal és meglehetősen tapasztalatlan operatív tiszt a napi feladatok végrehajtásában szinte „rábízta magát” a hálózati személyre. Ebben a szituációban „Könyves” tulajdonképpen átvette az irányítást, és találkozó-ról-találkozó-ra nem a tényeket, hanem elképzeléseit jelentette oly formában, hogy az „lázás tevékenységnek” tűnjön. A valóságban semmi konkrét, gyakorlati operatív munkát nem végzett. A célszemély környezetéből kiválasztotta az általa már régen és jól ismert személyeket és azokról emlékezetből írt jelentéseket. Gyakorlatilag a következő módszert alkalmazta. A célszemély baráti körének feldolgozása során olyan személyekre irányította a figyelmet, akikről meglevő ismeretei alapján folyamatosan sokat tudott jelenteni [...] Különböző gyanús körülményekre hívta fel a figyelmet és szükségesnek tartotta azokat megvizsgálni. A személyeket évtizedes ismeretsége alapján hónapokon keresztül az érdeklődés középpontjában tartotta. Amikor már odáig jutottak az események, hogy konkrét akció végrehajtása vált szükségessé – a tényleges helyzet megismerése érdekében – akkor a feladat végrehajtása helyett egy újabb személy került a figyelem középpontjába. Ezzel az újabb személlyel a játszma kezdődött előlről [...] Beismerte, hogy sértett hiúsága vitte erre a kényelmes útra. Úgy gondolta a biztonsági szolgálat nem becsüli meg kellőképpen az ő ismereteit, tapasztalatait, akkor amikor egy viszonylag „kezdő” operatív tisztre bízta az ő irányítását. Ő komoly szolgálatot vállalt, de úgy érezte, hogy a szerv vezetői azt nem tekintik annak.”⁴²*

⁴² Uo. 119. o.

A „Lucek” fedőnevű római katolikus pap beszervezésében is döntő szerepet játszott az ego, a beavatottság és az egyenrangúság érzésének az igénye, ami abban is megnyilvánult, hogy folyamatosan hangsúlyozta önkéntességét és elvi egyetértését az állambiztonsági szolgálattal történő együttműködésben. 1957 februárjában egy operatív nyilvántartóban talált karton alapján figyeltek fel a „Lucek” fedőnevű, korábbi titkos megbízottra. *„A plébánia irodájába érkezve megfelelő bemutatkozás után udvarias hangsúllyal közöltük a következőket: – Tisztelt fő-tisztelendő úr! Úgy gondoljuk, hogy a „Lucek” név bizonyára ismerős Önnek... – Kérem, uraim, az Önök által említett név nekem nem mond semmit – válaszolta nyugodtan a pap.”⁴³* A kétszer is megismételt kérdésre mindig ugyanazt a választ adta. A tiszték elköszöntek, a pap pedig sajnálkozott, hogy nem tudott segíteni, és kikísérte őket a kertkapuig. *„Amikor búcsúzásra került sor, akkor a kézfogással visszahúzott és kérte, hogy egy rövid időre menjünk még vissza a házba. Visszatérve már nem az irodájába vezetett bennünket, hanem bevitt a belső szobájába. Néhány percre magunkra hagyott, majd egy dossziéval a kezében tért vissza. Az asztalra maga elé téve, az általunk formájára nézve azonnal nagyon jól felismerhető „B” dossziét, közölte: erre az előttem lévő dossziéra az van írva: Fedőneve: „Lucek”. Minősítése: „ügynök”. Ez a dosszié rólam szól... A lehető legnagyobb elképedéssel vártuk a további fejleményeket. Elmondta, hogy a nehéz napok idején a járási „Forradalmi Bizottságba” tudatosan beküldte a harangozóját. Átala folyamatosan tájékozódott az eseményekről. Amikor azt a hírt kapta, hogy a bizottság az ÁVH járási kirendeltségét tervezi elfoglalni, hogy az ott található titkos iratokat megszerezze és nyilvánosságra hozza, akkor azonnal személyesen jelentkezett és felkínálta együttműködését az ellenforradalmároknak... Az épületbe behatolva személyesen osztotta fel a csoport tagjai között az irodahelyiségeket, és határozta meg az egyes személyek teendőit. Erre azért volt lehetősége, mert jelentkezése után őt bízták meg az akció irányításával. Magának tartotta fenn a vezetői szobákat, számolva azzal, hogy az értékesebb adatok ott lesznek megtalálhatók. Elgondolása helyes volt, nem tévedett. Szerencséjére ott megtalálta saját „B” dossziéját is. Azt azután egy alkalmas pillanatban reverendája alá rejtette... Eddig én vigyáztam erre a dossziéra – mondotta – most odaadom Önöknek. Természetesen nagyon sok butaság van ebben, de most nem ez a fontos. Egy dolgot feltétlenül ki kell nyilatkoztatni, mondotta nagyon komoly ábrázattal.*

⁴³ Uo. 65. o.

Én nem vagyok ügynök. Ismereteim szerint az a személy nevezhető ügynöknek, aki kényszerből segíti Önöket. Engem erre eddig sem, de ezután sem kényszeríthet senki. Saját kedvtelésemből – a szociális intézkedések jelentőségét látva – dolgoztam Önöknek eddig. Szívesen segítem Önöket továbbra is. Ezt több okból teszem. Először is azért, mert a meglévő hiányosságok ellenére meggyőződésem, hogy ennek a társadalomnak a szociális vívmányait az egyház is megirigyelheti. Meggyőződésem, hogy az elkövetett emberi hibákat rövidesen és maradéktalanul ki fogják javítani. Másodszer azért segítem Önöket, mert nekem ez a szolgálat az életelemmé vált. Én itt a szovjet határ közelében 1950 óta állok kapcsolatban Önökkel. Ezt a szolgálatot megszoktam és élvezettel csinálom. Engem már nem elégít ki a hetenként szükségessé váló 1-2 temetés vagy keresztelő. Egyenlőre ne várjanak tőlem írásban is jelentéseket, de szóban kész vagyok a további együttműködésre.”⁴⁴ Vagyis „Lucek” úgy próbálta összeegyeztetni az árulással járó szégyent, sérült önképét úgy próbálta meg helyreállítani, hogy meglehetősen furcsa, paradox gondolati csavarral magára öltötte az önkéntesség megjátszott szerepét, és belekapaszkodva az „ügynök” szóba, kitarzott amellet, hogy ügynöknek csak az nevezhető, aki nem pusztán kedvtelésből, ahogyan ő, hanem kényszerítésnek engedve vállalta az együttműködést.

Az egyenrangúság és a beavatottság vágya hajtotta az „Igaz József” fedőnevű titkos megbízottat, irodalom szakos tanárt is, aki hálózati munkájára szellemi kihívásként tekintett. Az egyik budapesti művelődési házban szakkörvezetőként dolgozott, és az volt a feladata, hogy a művelődési házban működő Fiala Értelmiségiek Klubjának a vezetőségében működő, ellenségesnek minősülő ellenzékiek tevékenységét felderítse. „Igaz” fiatal, tehetséges költőként vált ismertté, versei jelentek meg folyóiratokban. De nem ismerte ki magát kellően értelmiségi körökben, így pedig „megkapta ugyan az operatív feladatának végrehajtásához szükséges általános tájékoztatást, eligazítást, kiképzést, de ezzel nem volt megelégedve, nagyon kevésnek tartotta. Látta, hogy a kapcsolattartó operatív tiszt milyen széles körűen tájékozott, mennyire otthon van a témában. Találkozóóról-találkozóóra igyekezett informálódni az ellenséges – ellenzéki személyekről, azok konkrét társadalomellenes tevékenységéről. Érdeklődése messze meghaladta annak mértékét, ami szükséges volt ahhoz, hogy a művelődési otthonban dolgozók körében

⁴⁴ Uo.

eredményes felderítést végezzen. Az operatív tiszt – alapvetően és helyesen – mindenek előtt az állambiztonsági felderítő munka módszereit és fogásait igyekezett magyarázni a találkozókön. Az ellenséges-ellenzéki tevékenységről, annak képviselőiről csak annyiban kívánt tájékoztatást adni ami feltétlenül szükséges a jelenségek felismeréséhez. „Igaz” ezt a gyakorlatot a saját maga számára nem tartotta kielégítőnek és megfelelőnek. Egy találkozó alkalmával elég élesen fel is vetette problémáját. Elmondta, úgy érzi, hogy az operatív tiszt bizalmatlan vele szemben, mert az ellenséges-ellenzéki személyekről, az országosan tapasztalható jelenségekről nem kap megfelelő képet. Kevésnek tartotta a számára nyújtott tájékoztatást ahhoz, hogy eleget tudjon tenni a tőle elvártaknak, hogy megfelelő felderítő munkát tudjon végezni.” Nehezen fogadta el, hogy a konspiráció szabálya szerint, nem kaphat bővebb információkat a megfigyelt emberekről, és hogy mindenkinek csak annyit kell tudnia, amennyi feltétlenül szükséges feladatának a végrehajtásához, és ha túl nagy tájékozottságot árul el, azzal önmagát is kellemtlen helyzetbe sodorhatja.”⁴⁵

FELFESLŐ FEDÉSEK

Külön tananyagok foglalkoztak – példaként szolgáló valóságos esetek bemutatásával – olyan fiasokkkal, bakikkal, amelyek akár figyelmetlenségből, mulasztásból, akár nem várt körülményekből fakadtak, megbénították, vagy legalább is nehezen feloldható zavarba hozták az operatív tisztet és sodorták veszélybe a kapcsolat titkosságát. Itt is az emberi tényező írta felül a sémát – csak ezúttal az operatív tiszt oldalán.

Ha meg akarsz bizonyosodni, hogy valaki tartja-e a titkot, amit rábízál, keverj a mondandódba valami olyan meghökkentő, szokatlan tartalmat vagy kifejezést (ahogy mondani szokták „tigrisszortírozót”), szófordulatot vagy dezinformációt, ami ha visszaköszön – az adott közösségen, kapcsolati hálón belül –, már-már bizonyítékul szolgálhat az indiszkrécióra. Ha az az operatív tiszt, aki párhuzamosan foglalkoztatott hálózatokat, nem ügyelt erre, az ügynökök lelepleződhetnek egymás előtt. Ami meg is történt az egyik vidéki színházban. „Az egyik vidéki színház társulatának tagjai közül több olyan személyt tartottunk operatív feldolgozás

⁴⁵ Uo. 69. o.

alatt, akik budapesti ellenséges ellenzéki csoportosulással tartva a kapcsolatot, környezetükben szamizdat irodalmat terjesztettek, ugyanakkor egymást, „szembenállásra” erősítették. Az ellenséges ellenzéki személyek feldolgozásában több hálózati személyt párhuzamosan foglalkoztattunk. A feldolgozást irányító operatív tiszt, amikor a végrehajtandó feladatokat magyarázta, szívesen használt jelképes kifejezéseket, allegóriákat. Egyik alkalommal – amikor az ellenzékieskedők tevékenységének értelmetlenségét, céltalanságát akarta bizonyítani – a következőket mondta: „Teljesen hiábavaló az ellenzékieskedők törekvése. Lehet, hogy időnként kisebb csatákat megnyerhetnek, de összességében ezt a háborút ők fogják elveszíteni.” Ugyanezt a példázatot elmondta az általa irányított másik hálózati személynek is. Ennek következtében nem várt módon dekonspirációs veszély keletkezett. Az egyik hálózati személy egy nem sokkal későbbi találkozón jelentette: „Az a gyanúm, hogy X.Y. is velünk együtt dolgozik. A közel-múltban, amikor próba után egy nagyobb társaságban éles politikai vitára került sor, szinte szó szerint azt a példázatot mondta el, amit Ön nekem. Nagyon furcsa véletlen lenne, ha ezt nem Öntől hallotta volna.” Az operatív tiszt igyekezett megmagyarázni a véletlent. Azt mondta, hogy ezt a példázatot nem ő találta ki, úgy hallotta mástól, tehát nem elképzelhetetlen, hogy azt nagyon sokan használják. Nem biztos, hogy e magyarázattal sikerült is eloszlatni a gyanút.”⁴⁶

A beszervezett embereket megtanították a konspiráció technikáira. Jellemző esetnek számított például az 1972. március 15-i, „nacionalistának” minősülő utcai megmozdulás során foglalkoztatott hálózattal kapcsolatos mulasztás. A hálózati személy feladata az volt, hogy „a legfőbb hangadót az utcán figyelje, kövesse, ez által a kiemelni kívánt személyt pontosítani lehessen. A hálózat lelkesedésében és buzgalmában a kiemelés során odament az operatív tiszthez, mivel nem tisztázták, hol kell utána találkozni és jelenteni”. A kapcsolattartás tisztázatlan formája vezetett lelepleződéshez egy másik esetben is: „Egy ellenséges röpcédulaszórás ügyében a hálózatnak sürgősen jelentenie kellett volna az operatív tisztnek. Mivel azonban csak a szokásos kéthetenkénti találkozót beszéltek meg és nem pontosították az azonnali kapcsolatfelvétel módját, a kapcsolat a kerületi rendőrkapitányságra ment, – bár így a cselekményt megakadályozták – a hálózat helyzete megingott, miután nyílt módon jelentkezett.”⁴⁷

⁴⁶ Uo. 133. o.

⁴⁷ ÁBTL 4.1. A-3848 Dr. Szendrő Sándor: A hálózattal való kapcsolattartás rendszere és formái, a „K” és „T” lakások szervezése és felhasználása 6–7. o.

Előfordult, hogy az ügynök otthon írta meg a jelentését. A feleség kíváncsiskodott, a férj azonban nem szolgált felvilágosítással. A feleség féltékeny lett, szerelmes levélre gyanakodott, és elolvasta. A kapcsolat dekonspirálódott. Ezért tartották szükségesnek, hogy – különösen fiatal házások esetében – pontosan kidolgozzák a találkozási legendát.⁴⁸ A találkozási legenda elnagyoltsága vagy átgondolatlansága olykor apróságokban mutatkozott meg. Tartótiszt és hálózata mindig ugyanabban a vendéglőben találkoztak, de mindig csak az egyikük fizetett, ami feltűnt a pincérnek, aki – szerencséjükre – csak homoszexualitásra gyanakodott.⁴⁹ Komoly bakinak számított az az eset, amikor a hálózat a jelentését tartalmazó borítékot rendszeresen az asztal alatt adta át tartótisztjének, a pincér pedig arra gondolt, hogy tetten ért valamilyen törvénytelen tevékenységet, és értesítette a rendőrséget. De megesett az is, hogy az operatív tiszt felejtette ott a jelentést a vendéglőben, amit ugyan legközelebb visszkapott: elolvasva. Egy alkalommal pedig a női ügynök az udvarlóját is magával vitte a cukrászdába, és leültette a szomszédos asztalhoz.⁵⁰

A kapcsolati hálózathoz tartozott a „postaláda” szerepét betöltő személy is: a pincér, a házmester, esetleg a lakástulajdonos. A „postaláda” általában nem ismerhette az ügynök valódi adatait. Pontosán tisztázni kellett, hogy a jelentést hogyan továbbítsa az operatív tiszthez. Ha az eligazítás nem volt elég alapos, megtörténhetett, hogy a könyvtárban dolgozó „postaláda” tévedésből egy másik könyvben helyezte el az anyagot, és a jelentés elveszett.⁵¹

A kapcsolattartás céljára szolgáló lakások megszerzése a BM Külügyi Osztályán keresztül történt. Ez az osztály lépett érintkezésbe a tanács lakáshivatalával, a csereingatlan bérlőjével vagy a lakás tulajdonosával. A házfelügyelőtől lehetőség szerint titoktartási nyilatkozatot kértek.⁵² Előfordult, hogy azonos ügyben foglalkoztatott két hálózatot, akik barátok voltak, ugyanazon a „K” lakáson fogadtak. Egyikük egyszer megemlítette a másiknak, hogy sokszor megfordul egy bizonyos cukrászdában. A másik felfigyelt, mert a cukrászda ugyanabban az utcában volt, ahol a „K” lakás, és az operatív tiszt őt is többször odarendelte ugyanabba a cukrászdába.

⁴⁸ Uo. 11. o.

⁴⁹ Uo. 15. o.

⁵⁰ Uo. 23. o.

⁵¹ Uo. 16. o.

⁵² Uo. 45. o.

Egy alkalommal elkísérte a barátját, majd úgy tett, mintha elváltak volna, és várt. A hálózati személyek lelepleződtek egymás előtt.⁵³

Hibázott az az operatív tiszt is, aki a hálózatát, aki már hosszabb ideje távol maradt, beidézette. Helyette azonban a főnöke érkezett meg.⁵⁴ Máskor tartótisztje *„pedagógus hálózatát az iskolában kereste fel, hogy sürgős, újonnan felmerült problémákról beszéljen vele. Ez a mód veszélybe sodorta a hálózatot, miután egy másik pedagógus ismerte a tisztet. A tanárok között feszültség, bizalmatlanság támadt, nem tudták, hogy mit keres ott időnként egy nyomozó.”*⁵⁵

Az operatív műveletek világában előfordulhatott, hogy bár a tervezés megfelelő volt, a véletlen végezte be az akciót. Ilyenkor a „tűzoltás” biztonságos módja gyors döntést és kreatív megoldást kívánt, de az akció még így is a visszájára fordulhatott. *„A találkozón két operatív tiszt vett részt. Váratlanul megjelent a hálózati személy két barátja, akik bűntársai voltak. A kínos helyzetet a két operatív tiszt úgy akarta feloldani, hogy kapcsolatuknak javasolták, mutassa be „új ismerőseit”. A helyzetfelmérés alapján egyetlen lehetőség kínálkozott: leültetni őket, sört rendelni és mint új „munkatársakkal” folytatni a beszélgetést. Ez kétségtelenül veszélyes helyzetet teremtett, mert kiderült, hogy a két barát társukat szokatlan eltávózása miatt ellenőrizni akarta.”*⁵⁶ Apró figyelmetlenség is okozhatott fennakadást. *„Kapcsolat után mentem egy házba – jelentette egy másik figyelő –, és miután a személy megállt, én megelőztem (háromemeletes ház volt), és a III. emeleten becsengettem egy lakásba. Valami iránt érdeklődtem. Mire beengedtek a lakásba, a figyelő személy utolért, és szintén ebbe a lakásba csengetett. Őt is beengedték, mire én még néhány másodpercig érdeklődtem a vélt tárgy iránt. Erre közölték velem, hogy a másik házban érdeklődjek, tudomásuk szerint ott megtalálom a keresett, eladásra váró tárgyat.”*⁵⁷ Felkészületlenül érte egy ismeretlen ember kérdése azt a figyelőt, aki követve a megfigyeltet az egyik evangélikus templomban kötött ki. A szertartás közben a mellette ülő idősebb férfi megkérdezte, miért nem énekel a többiekkel együtt. Segítségül pedig odatartotta az énekeskönyvét a figyelő elé, aki izgalmában képtelen volt énekelni, és magyarázkodnia kellett,

⁵³ Uo. 24. o.

⁵⁴ Uo. 17. o.

⁵⁵ Uo. 28. o.

⁵⁶ Uo. 5. o.

⁵⁷ A külső (operatív) figyelés 11. o.

hogy berekedt.⁵⁸ A véletlen játszhatott szerepet abban az esetben, amikor az ügynöknek egy telefonfülkéhez kellett mennie, hogy így azonosíthassa azt a tisztet, akivel fel kell vennie a kapcsolatot. „A helyszínen beültem egy eszpresszóba, ahonnan szemmel tudtam tartani a telefonfülkét. A találkozó előtt néhány perccel viszont megérkezett egy műszerész kocsi, leszerelték a telefonfülkét és elhajtottak. Így a később érkező kapcsolatnak nem volt módja bemenni a telefonfülkébe. Helyzetemet nehezítette az a tény, hogy bár a központ tudta, hogy az ügynök szemüveges, de ezt nem közölték velem. Amikor láttam, hogy a személyleírásnak kb. megfelelő személy érkezik a helyszínre, teljesen határozatlanná váltam, ugyanis megláttam, hogy az illető szemüveget hord. Számomra operatív szempontból ez volt a legizgalmasabb találkozó. Ugyan nem voltam biztos a dolgomban, de a közelébe mentem és két méterről ráköszöntem magyarul. Válaszolt rá, és ezt követően bemutatkoztunk egymásnak.”⁵⁹ Kérdés, hogy valóban véletlenül történt-e, ami történt, vagy esetleg a célszolgálat titkosszolgálat „tréfálta meg” a magyar hírszerzőket – nem zárható ki, de hazai források alapján aligha volna bizonyítható.

A CÉLSZEMÉLY EGY TÁNCRA KÉR

Az operatív műveletek és játszmák világában zavarba ejtő fejleménynek számított, ha a célszemély átlátott a szitán, és jelét adta: tisztában van azzal, hogy megfigyelik.⁶⁰ Nehéz volna utólag eldönteni, hogy a figyelő végezte hanyagul a munkáját, vagy a célszemély rendelkezett olyan képességgel, ami kalkulálhatatlan volt. „Az általam egyedül követett kapcsolat, miután észrevettem, hogy figyelem, átnyújtotta a névjegyet, és közölte velem, hogy ártatlan, nem csinált semmi rosszat. Mint később kiderült, valóban úgy volt.”⁶¹ Ha nem csak a véletlen műve volt, finom és kétségkívül szellemes módon adta az állambiztonsági szolgálat tudtára az a célszemély, hogy tisztában van a célszemély voltával, akit egy szórakozóhelyen figyelt meg két figyelő, egy férfi és egy nő. „A figyelt személy egyszer csak az asztalunkhoz jött, és megkérdezte tőlem, átengedem-e a partnernőmet egy táncra.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Uo. 84–85. o.

⁶⁰ A „sötét” módszer 71. o.

⁶¹ A külső (operatív) figyelés 15. o.

Mire néhány pillanat várakozás után felálltam, és azt választottam, hogy nagyon szívesen. A tánc kb. tíz percig tartott, de nekem tíz órának tűnt. Az érdekelt, vajon mit fog kérdezni a munkatársnőmtől – járt a fejemben a gondolat. De különösebb nem történt, csupán szórakozásból táncoltak.”⁶² Hasonló, már-már filmbe illően jelképes jelenetre került sor egy budapesti mozi bejáratánál is. „A gyakorlófigyelés során hosszú időn át 1. számúként mozogtam a figyelt személy mellett. (Már ismerhetett!) Az egyik utcában váratlanul visszafordult. Én (itt még teljes nyugalommal) egy, néhány lépésnyire levő mozi elé értem, ahová be akartam menni. Annak ellenére, hogy délután volt, az ajtót nem találtam nyitva, s ekkor láttam az ajtó üvegében a közben mögöttem elhaladó, figyelt személy cinikus mosolyát. Ekkor jöttem zavarba.”⁶³

Az életérzés, az intuíció és a hétköznapi bölcsesség sokszor többet ér, mint a tanult trükkök arzenálja és megannyi rafinériája. Csak önhitt és elvakult emberek gondolhatják másként.

⁶² Uo.

⁶³ Uo. 18. o.

SOÓS MIHÁLY

Portugália a szegfűk forradalma után (1974–1976) 2. rész

Szocializmus vagy polgári demokrácia?
A portugál „rendszer váltás” a magyar állambiztonsági szervek iratainak tükrében

O VERÃO QUENTE – A FORRÓ NYÁR

Portugália történelmében 1975 nyarát szokás „verão quente”-nek, „forró nyárnak” nevezni. A gazdasági nehézségek által is erősödő politikai-ideológiai szembenállás ekkorra áthatotta a fegyveres erők és a civil szervezetek világát egyaránt. Az MFA-n belül három frakció alakult: a marxista Gonçaves miniszterelnök politikáját támogató gonalvistáké, az úgynevezett mérsékeltké és Otelo Saraiva de Carvalho tábornok szélsőbaloldali csoportjáé, az otelistáké.¹ Oppozíció jött létre a parlamenti demokráciát támogató Szocialista Párt, illetőleg a polgári pártok és a kommunisták, valamint a szélsőbaloldali erők között. 1975 hosszú, forró nyarának kezdetét az úgynevezett República-ügy jelezte. A liszaboni República című újság egyike volt azon kevés orgánumoknak, amelyek a szocialista párt politikai irányvonalát követték, és nem álltak kommunista befolyás alatt. 1975. május 19-én a nyomdászokat, grafikusokat és adminisztratív dolgozókat képviselő munkástanács elfoglalta a lap szerkesztőségét, és kiutasította annak vezetését. Tiltakozásukat a lapban megjelent cikkek elvi-ideológiai irányultsága váltotta ki. A Szocialista Párt az ügyet annyira súlyosnak ítélte meg, hogy úgy döntött, felülvizsgálja a kapcsolatát

¹ António Reis: Az 1974-es szegfűs forradalom. <http://beszelo.c3.hu/cikkek/az-1974-es-szekfus-forradalom> A letöltés ideje: 2019. július 18.

a Vasco Gonçalves vezette negyedik ideiglenes kormánnyal.² A kabinetből való távozásukra azonban csak később, 1975. július 10-én került sor. A República-ügy ellenére ugyanis a Szocialista Párt bízott Costa Gomes köztársasági elnök ígéletében, amely szerint az ország megmarad a NATO-ban és fenntartja a többpártrendszert. Az ellen pedig a szocialistáknak sem volt kifogásuk, hogy a kormány és a hadsereg Portugáliát olyan szocializmust építő országgá kívánta változtatni, amelynek modelljét az ibériai ország teremtette volna meg, amely NATO-tag, de e minőségében csakis egy esetleges külső támadás elleni védelemben lett volna hajlandó részt venni.³

Portugália hadseregének egyik kiemelt egysége az 1974. április 25-én a különböző katonai csoportok közötti kommunikáció biztosításában kulcsszerepet játszó Lisszaboni Híradós Ezred volt. Ennek az alakulatnak a tagjaival folytatott beszélgetést a magyar hírszerzés „Drescher” fedőnevű ügynöke mint az Avanti című olasz szocialista lap képviselője 1975. június 28. és 1975. július 22. között. A katonákon kívül „Drescher” a Szocialista Párt felső vezetésének néhány tagjával is szót váltott portugáliai utazása során.⁴ Nyár közepi pillanatfelvétele szerint a MFA erőinek jelentős része egy általuk elképzelt, „népi szocializmusnak” nevezett rendszer elkötelezettje volt, amely – egyfajta közvetlen demokráciaként – a nép direkt részvételét biztosította volna a politikai döntéshozatalban. Ennek megfelelően a katonák tekintélyes része a radikálisabb baloldal támogatója volt. Az egység parancsnoka, Falcão alezredes közölte is „Drescher”-rel, hogy ő ugyan 1975. április 25-én a szocialistákra szavazott, de ha tudta volna, hogy a párt „reakciós vonalat követ és kommunista-, illetve marxistaellenes”, akkor a kommunistákra voksolt volna. Ezt a radikalizmus iránti elkötelezettséget támasztotta alá az a beszélgetés is, amely során a tisztek és beosztottjaik felsorolták azokat a legtekintélyesebb katonai-politikai vezetőket, akiknek a helyzetét a fegyveres erők soraiban a legszilárdabbnak tekintették. Közülük három, egyébként határozottan baloldali gondolkodású tisztet, Costa Gomes államfőt, a vezérkari főnököt, Carlos Fabiãót,⁵

² Caso República https://pt.wikipedia.org/wiki/caso_republica A letöltés ideje: 2019. július 18.

³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/II/1975. 291. A portugál kormány és a NATO. 1975. június 25.

⁴ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/II/1975. 412–427. A portugál bel- és külpolitikai helyzet néhány vonása. 1975. augusztus 11.

⁵ Carlos Alberto Idães Soares Fabião (1930–2006). 1973-tól résztvevője volt a Kapitányok Mozgalmának, majd tagja lett az MFA-nak, 1974. április 25. után a JSN-nek és az Államtanácsnak, 1975. március 14. után a Forradalmi Tanácsnak is. 1974. szeptember 28. és 1975. november 25. között a portugál hadsereg vezérkari főnöki tisztét töltötte be.

valamint Vasco Lourençót⁶ sorolhatjuk a kommunistáktól jobbra állók közé. Kifejezetten szocialista irányultságúnak a csoportból egyedül Melo Antunes volt tekinthető. A másik három felsorolt katonapolitikus, Vasco Gonçalves, Rosa Coutinho és Othelo Saraiva de Carvalho a Portugál Kommunista Párt támogatója vagy még a kommunistáknál is radikálisabb elveket valló, szélsőbaloldali gondolkodású személyiség volt. Ez alapján nem meglepő, hogy a hadsereg soraiban a sikertelen puccskísérleteket végrehajtó, konzervatív, polgári gondolkodású Spínola tábornokról olyan vélemény alakult ki, hogy politikai és katonai értelemben egyaránt „hulla”, akinek a neve egyet jelent az árulással. Erős kritikát fogalmaztak meg a katonák a politikai pártokkal kapcsolatban is, mondván, hogy küzdelmük a hatalomért azt okozhatja, hogy a forradalom addigi eredményei elvesznek, s hatalomra kerülhet a jobboldal. Ugyanakkor ennek megakadályozásában egységesnek mutatkoztak, kemény harcot helyezve kilátásba arra az esetre, ha az „ellenforradalom lehetősége” felmerülne.

„Drescher” szocialista közéleti személyiségekkel folytatott beszélgetései alapján arról jelentett megbízóinak, hogy a párt alapvetően antikommunista irányvonalat képvisel. Erről győzte meg őt Antunes Ferreira,⁷ a Portugal Socialista című lap főszerkesztője is, aki amellet, hogy nyíltan panaszkodott neki, hogy az ország tömegkommunikációs eszközei a kommunista párt és a fegyveres erők mozgalmának ellenőrzése alatt állnak. Emellett arra hívta fel a figyelmét, hogy ha a Szocialista Párt nem tesz hathatós intézkedéseket, a kommunisták hatalmi befolyása kritikus szintet fog elérni Portugáliában. Az ügynök ugyanakkor háromhetes útja során megbizonyosodhatott arról, hogy a Szocialista Párt már ekkor kemény küzdelmet folytatott saját befolyásának növeléséért. A szocialisták egyrészt törekedtek a fegyveres erőkön belüli pozícióik visszaszerzésére, akár a katonák soraiban meglévő ellentétek szításának az árán is, másrészt arra, hogy megnyerjék a maguk számára a polgári pártok szavazóit, a politikai szervezeteket pedig befolyásuk alá vonják. Ez utóbbi törekvésükben bizonyos sikert el is értek, mert miután a Szocialista Párt kilépett Vasco Gonçalves harmadik kormányából, néhány nappal később a szociáldemokraták is megtették ugyanezt. A Szocialista Párt „Drescher”

⁶ Vasco Correia Lourenço (1942) katona és politikus. Harcolt a gyarmati háborúban, majd 1973-tól résztvevője volt a Kapitányok Mozgalmának. Dolgozott az MFA politikai bizottságában is. 1974. július 24-től részt vett az Államtanács, majd 1975. március 14. után a Forradalmi Tanács munkájában. Tagja volt a Melo Antunes által vezetett Kilencek Csoportjának.

⁷ Henrique Antunes Ferreira (1941) újságíró, író. Többek közt a Portugal Socialista, a Diário de Notícias, a Jornal Novo című lapok és az RTP, a Portugál Rádió és Televízió főszerkesztője volt.

1975 nyári tapasztalatai alapján egyértelműen a nyugat-európai külpolitikai orientáció mellett kötelezte el magát. A válsághelyzetből való kilábaláshoz azoknak a nyugati országoknak a segítségére számított, amelyek szociáldemokráciára támaszkodó politikát folytattak, így az NSZK-ra, a skandináv országokra és Hollandiára. Pártkapcsolatok szintjén pedig a fent említett országok szociáldemokrata pártjain kívül a francia, az olasz, a belga és a brit mérsékelt baloldali erőkkel való együttműködést szorgalmazták. Ugyanakkor a portugál szocialisták nagy jelentőséget tulajdonítottak annak a támogatásnak is, amelyet az olasz és a spanyol kommunista párt nyújtott nekik, maximálisan kihasználva, hogy ezek a pártok bírálták a Portugál Kommunista Párt politikáját.

1975 nyarára minden együtt állt, hogy – Raquel Varela portugál történész szavaival élve – a forradalmi válság kezdetének idejéről lehessen beszélni. A termelés visszaesése, a munkanélküliség, a baloldali kormány politikája nyomán elindult államosítások és földkisajátítások nagyon komoly feszültséget okoztak a városokban és vidéken egyaránt. Az írásunk első részében említett Manuel Poppe Lopes Cardoso, a római portugál nagykövetség tanácsosa augusztus elején már arról számolt be „Késes” hírszerző tisztnek, hogy napirendre kerültek a hadsereg-, illetve a kommunistaellenes tüntetések, s hogy az ország északi részein szinte már fel is számolták a kommunista pártot. Hazája belpolitikai helyzetét annyira súlyosnak tartotta, hogy nem zárta ki egy napokon belül bekövetkező jobboldali fordulat lehetőségét sem. Gonçalves miniszterelnökről mint őszinte és jóindulatú forradalmárról beszélt, ám olyanról, aki szerinte hibát hibára halmozott, aminek következtében a hadsereg már kicsúszott a kezéből. Carvalho tábornokot pedig személyi hatalom építésének gyanújával, bonapartista törekvésekkel vádolta meg.⁸ Meglátása szerint a portugál fegyveres erők egysége felbomlott, a különböző fegyvernemek képviselői egymás ellen fordultak. A gazdaság a nagymértékű infláció és az áruhiány jellemezte kritikus helyzetbe került, amely csak egyre fokozódott a volt angolai telepések többszázézes beáramló tömege miatt.⁹

Vasco Gonçalvesnek az eredetileg a Szocialista Párt, a Portugál Kommunista Párt, a PPD/PSD, a Portugál Demokratikus Mozgalom (MDP), valamint független civilek és katonák alkotta harmadik kormánya 1975. augusztus 8-án ilyen állapotok között

⁸ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 492. 1975. augusztus 8.

⁹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 489–491. A portugál helyzetről. 1975. szeptember 23.

fejezte be a tevékenységét. Még ugyanezen a napon megalakult Gonçáives utolsó, szeptember 12-ig hivatalban lévő, negyedik kabinetje. Ebben politikai pártok nem vettek részt, s az MDP egyetlen delegált tagján kívül az MFA-hoz tartozó tisztek, illetve polgári személyek alkották. Mindezek előtt egy nappal azonban történt egy igen fontos esemény. Melo Antunes, aki az MFA talán legfelkészültebb elméleti szakembere volt, az általa vezetett Kilencek Csoportjának élén¹⁰ kiadta az úgynevezett Kilencek Dokumentuma című programot. Antunes elutasította a „létező szocializmus” Kelet- és Közép-Európában megvalósult modelljét, de szemben állt a Gonçáives és az MFA balszárnya által képviselt, gyorsan, tömeges államosítások útján, akár erőszakos eszközök igénybevételével megteremtett szocializmus elképzelésével is.¹¹ Az ő szeme előtt egy többpárti demokrácián alapuló, fokozatos és megrázkódtatásoktól mentes átmenetet követően létrejött szocialista társadalom képe lebegett. *„A szocializmusnak ez a modellje elválaszthatatlan a politikai demokráciától [...], a szabadságjogoktól és az alapvető garanciáktól.”*¹²

Lényeges kérdés, hogyan gondolkodtak a nyugat vezető politikusai Portugália jelenéről, és mit vártak jövőbeli fejlődésétől. Lopes Cardoso arról tájékoztatta a magyar hírszerzést, hogy Ford amerikai elnök és Helmut Schmidt nyugatnémet kancellár a helsinki tanácskozáson fel kívánta vetni Portugália kérdését, mivel véleményük szerint az ott létrejött kommunista túlsúly már a NATO-t is veszélyeztette.¹³ Emellett – egyéb forrásokkal nem alátámasztható információ szerint – az Egyesült Államok döntést hozott arról, hogy a portugál hadsereg nem kommunista érzelmű erőinek felhasználásával megdöntik Gonçáives kormányát. Ennek érdekében 1975. július 30-án több város katonai alakulatainak parancsnokai fegyveres fellépésre szánták el magukat. Az akciót – a jelentés tanúsága szerint – az írásban megígérte, hogy a helységek csapatainak tiszthelyettesei és katonái, tudomást szerezve feletteseik terveiről, megtagadták a kapott parancsok teljesítését.¹⁴

¹⁰ A Kilencek Csoportját az MFA, illetve a Forradalmi Tanács mérsékelt politikai elveket valló tagjai alkották: Melo Antunes, Vasco Lourenço, Pedro de Pizarat Correia, Manuel Franco Charais, Canto e Castro, Costa Neves, Sousa e Castro, Vítor Alves és Vítor Crespo.

¹¹ Az 1975. július 8-án összeállított, úgynevezett Vasco Gonçáives-dokumentum tartalmazza a portugál miniszterelnök aktuális helyzetértékelését és politikai javaslatait. Ez utóbbiak a következők voltak: az ellenség pontos meghatározása, a hatalomátvételhez szükséges politikai élcsapat kialakítása, majd a dolgozók hatalomátvételével megvalósítandó szocialista társadalom megteremtése. In: Szilágyi István: Portugália a huszadik században L'Harmattan, Budapest, 2015. 123–124.

¹² Uo. 125.

¹³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 523. 1975. július 24.

¹⁴ ÁBTL 2.7.2. 65-9/188/1975. 1. A portugál helyzetről és a belső ellentétekről. 1975. augusztus 12.

Vasco Gonçaves miniszterelnöktől 1975. szeptember elején az MFA közgyűlése megvonta a bizalmát, majd a Forradalmi Tanácsban is visszaszorították az őt támogató erőket. Bukásával lezárult a „forró nyár” időszaka Portugáliában, amely a gazdaság és társadalom átalakításáról vallott radikális baloldali elképzelések háttérbe szorítását jelentette. Ezzel nagyjából párhuzamosan érzékelhető változások kezdődtek az ország helyzetének külföldi megítélésében is. A „Kórodi” fedőnevű ügynök Brüsszelben beszélgetést folytatott a NATO helyettes szóvivőjével, aki arról tájékoztatta, hogy a NATO vezetését nem nyugtalanítja az ibériai ország helyzete. Problémamentes katonai együttműködésről, sikeres közös hadgyakorlatokról beszélt. Úgy vélekedett, hogy bár a portugál hadseregben erős a kommunista befolyás, a fegyveres erők nem avatkoznának be az oldalukon, amennyiben hatalomátvételi kísérletet hajtanának végre.¹⁵ További értesülés szerint az amerikai külügyminisztérium is úgy ítélte meg, hogy a portugáliai események az USA számára kedvező irányba fejlődtek.¹⁶ Ezek után nem meglepő, hogy optimistán nyilatkozott a „Herceg” fedőnevű ügynök előtt David Binder, a The New York Times munkatársa is. A State Department Binder elmondása szerint egy Melo Antunes által végrehajtott államcsínyre számított, amely után az új „Antunes-rendszer” Soares pártjának szocialistáira támaszkodva egyfajta „portugál szocializmust” hoz létre, amely az Egyesült Államok számára, ha nem is tekinthető ideálisnak, de elfogadható lesz.¹⁷ Derűlátás jellemezte Willy Brandt szavait is, aki kijelentette, hogy lehetségesnek tartja egy, a kommunisták részvételével megalakuló koalíciós kormány felállítását Portugáliában, amely után gazdasági segélyekre is számíthatna az ország.¹⁸

A KONSZOLIDÁCIÓ KEZDETEI

1975. szeptember 19-én megalakult a szegfűk forradalma utáni hatodik, egyben utolsó ideiglenes kormány José Pinheiro de Azevedo vezetésével.¹⁹ A kabinetben hat szocialista, három szociáldemokrata és egy kommunista miniszter mellett

¹⁵ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 454–455. NATO és Portugália viszonya. 1975. augusztus 22.

¹⁶ ÁBTL 2.7.2. 65-9/197/1975. 3. Amerikai értékelések és akciók Portugáliával kapcsolatban. 1975. augusztus 23.

¹⁷ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 468–469. A portugál helyzetről. 1975. szeptember 9.

¹⁸ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 528. 1975. szeptember 9.

¹⁹ José Pinheiro de Azevedo (1917–1983) tengernagy, politikus. Részt vett a gyarmati háborúban, Angola tengeri védelméért felelt. 1968 és 1971 között Portugália londoni nagykövetségének haditengerészeti attaséja volt. 1974. április 25. után bekerült a Nemzet Megmentésének Tanácsa tagjai közé. Portugália miniszterelnöke 1975. szeptember 19. és 1976. június 23. között.

az MFA mérsékeltjei és párton kívüli civilek kaptak helyet. Melo Antunes lett a külügyminiszter, a Portugál Kommunista Párt képviselője a szociális intézményekért, később pedig a közmunkákért felelős miniszteri tisztséget töltötte be. A kommunista párt, Lopes Cardoso egy korábbi információjának megfelelően, már valóban csak jelentősen meggyengülve képviselthette magát az új végrehajtó hatalomban. Hat nappal később, 1975. szeptember 25-én Manuel Lopes Cardoso már mint „Bayer” fedőnevű társadalmi kapcsolat tájékoztatta a magyar hírszerzés tisztjeit.²⁰ A portugáliai helyzet alakulását kedvezően ítélte meg. Véleménye szerint az új kormány képes megoldani az ország fő problémáit, s közben megakadályozza a „jobboldal térnyerését” is. Az előző kabinet „mrev, a kommunisták által meghatározott és elsietett politikáját” elítélte, mivel szerinte azzal a „tömegek nem tudtak lépést tartani.” A kialakult politikai erőviszonyoknak megfelelően a PPD/PSD részvételét elkerülhetetlennek tartotta a kormányban. A kabinet legtehetségesebb tagjának viszont az MFA-hoz tartozó Melo Antunest tartotta. Véleménye szerint neki lehet döntő szerepe az ország demokratikus fejlődésének biztosításában. „Bayer” bátyja, António Lopes Cardoso a Szocialista Párt delegáltjaként szintén szerepet kapott Azevedo kormányában mint földművelésügyi és halászati miniszter. Igen érdekes, ahogy öccse méltatja alkalmasságát, képesnek tartva feladatainak megoldására. Talán ennél is érdekesebb, hogy arról számol be, hogy a kormány a tervezett agrárreformját „lengyel mintára” kívánja végrehajtani, a földek államosítása nélkül, szövetkezetek létrehozásával. Bár való igaz, hogy Lengyelországban 1956 után felhagytak az erőszakos kollektivizálással, és Magyarországgal ellentétben komoly földmagántulajdon létezhetett, mintaként tekinteni az ottani állapotokra, figyelmen kívül hagyva a gazdasági és társadalmi viszonyok összességét legalábbis tájékoztatlanságnak tűnik. A tájékoztatlanságon túl a baloldal gondolkodását plasztikusan érzékelteti „Bayer” kiszólása, amely a „tömegek megnyeréséért folytatott harc” egyik legfőbb akadályának a portugál katolikus egyház „egyértelműen reakciós” fellépését tartotta.²¹

1975 őszén úgy tűnt, hogy az Azevedo-kormány tartósabb fennmaradását és sikeres működését sem belföldről, sem külföldről nem fenyegeti komolyabb veszély.

²⁰ Társadalmi kapcsolat: az a szocializmushoz hű személy, aki felkérésre vagy önként folyamatosan segíti, tájékoztatja az állambiztonsági szerveket. ÁBTL 1.4. A-3036. Állambiztonsági értelmező kézikönyv. Összeállította: Gergely Attila r. ezredes. Budapest: BM Könyvkiadó, 1980. 183.

²¹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 497–498. A portugál helyzetről. 1975. szeptember 25.

Mário Soares még szeptemberben az NSZK-ban járt, és találkozott a szociáldemokrata párt elnökségével. A magyar állambiztonsági szervek hírforrása, Günter Markscheffel²² beszámolójából kiderül, hogy Soares értékelése szerint az új kormánynak fél évre van szüksége ahhoz, hogy a helyzetet konszolidálja, és a még mindig Spínola jelentette jobboldali, illetve a baloldali veszély egyaránt elháruljon. Arra kérte a nyugatnémet szociáldemokratákat, hogy támogassák anyagilag pártját és a portugál gazdaságot is. Ezzel nyitott kapukat döntetett, mert a forrás tanúsága szerint a Közös Piac négyszázmillió nyugatnémet márkát, az NSZK pedig további hetvenmilliót kívánt Portugália megsegítésére fordítani. Érdekes kiegészítése az információnak, hogy a négyszázmillió összeg is Nyugat-Németország felajánlása volt az ibériai ország segélyezésére és a szocialista dominanciájú politikai hatalom megerősítésére.²³ Azonban nem kizárólag az NSZK-ból, hanem például a norvég Szocialista Párttól is érkezett támogatás portugál elvtársaikhoz. Björan Lindström, a norvég ENSZ-misszió másodtitkára 1975. november 11-én New Yorkban arról beszélt a magyar „Ládai” hírszerző tiszt előtt, hogy a norvég szocialista párt támogatásban részesíti a portugál szocialista pártot, és a jövőben is ezt kívánja majd tenni.²⁴ Egy héttel később José Soares, Portugália ENSZ-missziójának másodtitkára pedig azt fejtegette, hogy az Azevedo-kormány helyzete a feszültségek és a kormányellenes akciók sorozata ellenére erős. Úgy vélekedett, hogy a kabinet rendkívül érzékeny egyensúlyt biztosít a portugál belpolitikában, amelyet a kormány megbuktatása felborítana.²⁵

Figyelemre méltó ugyanakkor, hogy a fegyveres erők felső vezetése borúlátóban ítélte meg az új kabinet stabilitását és lehetőségeit az ország előtt álló problémák megoldására. Úgy vélték, hogy a végrehajtó hatalom csak akkor lehet igazán cselekvőképes, ha az abban részt vevő pártok követik az egyeztetett programot. Maga Costa Gomes államfő és Fabião vezérkari főnök is úgy vélekedett, hogy a gazdasági nehézségek és az angolai menekültek problémája csak az ország vezető pártjaira támaszkodva, közösen elfogadott program alapján oldhatók meg. A fegyveres erők vezetői ennek kudarca esetén készen álltak akár egy tisztán

²² Günter Markscheffel (1908–1990) német szociáldemokrata újságíró és politikus.

²³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 735. 1975. október 3.

²⁴ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 692–695. A portugál helyzet norvég szocialista párti szempontból. (sic!) 1975. november 12.

²⁵ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 696–699. A portugál kormány helyzete. 1975. november 21.

katonai kormány létrehozására is.²⁶ A gazdasági gondok és a politikai hatalomgyakorlás nehézségei mellett az MFA-n belüli megosztottság is növelte az instabilitás lehetőségét. Erre bizonyíték, hogy Costa Gomes köztársasági elnök azt kérte a fegyveres erők radikális baloldali gondolkodású tisztjeitől, hogy vegyenek részt a hadseregen belüli fegyelem helyreállításában, illetve térjenek vissza a Forradalmi Tanácsba és a kormányba. Ezek a tisztetek viszont a Vasco Gonçalves-sal való egyeztetés után kijelentették, hogy nem járulnak hozzá a katonák fegyelmezéséhez, mivel ez a fegyelem „a reakció és az ellenforradalom” céljainak kedvezne. A Forradalmi Tanácsot „ellenforradalminak”, a kormányt pedig „jobboldalinak” tartották, és nem kívántak részt venni ezek munkájában.²⁷

1975. november első felében elkezdődött egy olyan eseménysorozat, amelynek elemei már előkészítették a hónap végi történéseket. Lisszabonban sorozatos munkástüntetések tartottak a népi hatalom védelmében, majd a további előzmények közül ki kell még emelnünk a forradalom egyik baloldali ikonjának, Oteló Saraiva de Carvalhónak a november 21-i leváltását. Ezen a napon a Forradalmi Tanács menesztette a Lisszaboni Katonai Régió parancsnoki tisztségéből, és kinevezte a helyére a mérsékelt Vasco Lourençót. Ilyen belpolitikai körülmények között érkezett el 1975. november 25. Ez a nap fordulópontot jelentett az ország 1974 utáni történetében, bizonyos értelemben a forradalmi folyamat végeként is tekinthetünk rá. Az ekkor bekövetkezett események – a tancosi ejtőernyős bázis katonáinak akciója, amellyel egy parancsnokságot, légi támaszpontokat és egy katonai iskolát foglaltak el, valamint a Lisszaboni Tüzérezred és más egységek megmozdulásai a repülőtéren, egy hadianyagraktárnál, a rádió és televízió épületénél és a nemzeti műsorszolgáltatónál – komoly veszélyt jelentett a forradalom utáni Portugália számára. Az akciókat végrehajtó minden egységről elmondható, hogy kapcsolatban állt a radikális baloldali gonzalista és otelista katonai erőkkel, és élvezték Saraiva de Carvalho támogatását. Az eseményeket a Kilencek Csoportja és Costa Gomes is egy szélsőbaloldali államcsínykíséret előkészítésének tartotta, és nem késlekedett a válasszal. Az államfő, miután garanciát kapott a kommunistáktól, hogy fegyvereseiket és támogatóikat nem hívják az utcára, úgy döntött, hogy a katonai beavatkozás eszközéhez nyúl az ország feletti ellenőrzés fenntartásának érdekében. Ostromállapotot hirdetett a lisszaboni katonai régió

²⁶ ÁBTL 2.7.2. 65-9/242/1975. 1. Portugál katonai vezetők az új kormány lehetőségeiről. 1975. október 15.

²⁷ ÁBTL 2.7.2. 65-9/259/1975. 1. A portugál helyzetről. 1975. november 4.

területére. António Ramalho Eanes alezredes,²⁸ Vasco Lourenço helyettese volt az, aki szilárdan kezében tartotta a helyzetet, és irányításával lépésről lépésre visszaszorították a lázadókat. A szélsőbaloldali erők által végrehajtott puccskíséret elbukott. Ezt követően több a katonai baloldalhoz tartozó tisztet letartóztattak, Carlos Fabião-t leváltották a szárazföldi erők vezérkari főnökének tisztségéből, Saraiva de Carvalhót a COPCON parancsnokságáról. António Ramalho Eanes tábornoki rangot kapott, és ő lett az új vezérkari főnök, a COPCON-t pedig beolvasztották a fegyveres erők egységei közé.

LEVELEK A TÁVOLBÓL

A BM III. Főcsoportfőnökség 3. Osztálya volt a felelős a postai küldemények állambiztonsági átvizsgálásáért. Ez volt az úgynevezett K-ellenőrzés. A Portugáliából Magyarországra irányuló postai levelezést 1975. augusztus 21-től, a hazánkból az ibériai országba küldött leveleket pedig 1975. október 21-től kísérte szoros figyelemmel az állambiztonság illetékes osztálya.²⁹ Ez alatt az időszak alatt ezeregyszáz bejövő és kétszáz kimenő „K-anyagot” értékelték. A beérkezett küldemények zöme idegen nyelven íródott, amelyeknek nagyjából huszonöt-harminc százaléka volt portugál. Ezeket – saját bevallásuk szerint – nyelvismeret hiányában nem tudták elolvasni. Érdekesség, hogy a jelentés kizárólag a bejövő levelek közül szemezget és azokból ragad ki részleteket. A kimenő levelekkel kapcsolatban mindössze annyit állapít meg, hogy a hazai levélírók azon kívül, hogy figyelemmel kísérik a portugáliai eseményeket, konkrét politikai állásfoglalást nem nyilvánítottak.³⁰ Ez alapján már jobban érthető az irántuk tanúsított érdektelenség. A portugáliai levelezők viszont megfogalmazták az országuk helyzetével és az aktuális eseményekkel kapcsolatos véleményüket. Az a nem túl nagyszámú és erősen töredékes levélrészletből is kiderül, hogy a feladók egymástól meglehetősen különböző politikai álláspontot képviseltek. Az azonban összekötötte őket, hogy félelem nélkül írtak le bármit a külföldre szánt postai küldeményeikben.

²⁸ António Ramalho Eanes (1935) katona és politikus. Az 1975. november 25-i államcsíny kísérlet megkutatásának egyik legfontosabb szereplője. Portugália köztársasági elnöke 1976 és 1986 között.

²⁹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 748–758. Jelentés. 1975. december 1.

³⁰ Uo. 748.

A fentiek alátámasztására következzenek szó szerinti idézetek néhány korabeli levélből. „Néhány hónapja voltak nálunk választások. A szocialista párt nyert, de azok, akik hatalmon vannak, nem veszik figyelembe a választási eredményeket. Ránk próbálják erőszakolni a kommunista rendszert, bár tudják, hogy a nép ellenzi a kommunizmust.” Ana Teresa Pereira, 1975. augusztus 29.³¹ „Jó volt az utolsó kormány, és a népi szervezetek is támogatták, de a politikai pártok, mind a szocialisták és mind a kommunisták között több félreértés volt. Ez csak pillanatnyi krízis volt, de tovább kell harcolni, hogy országunk szocialista legyen, és hiszem, hogy ez sikerülni fog...” Manuel Fernando J. M. Rocha, 1975. szeptember 11.³² „Ma a Madeira Függetlenségi Mozgalom ismertetett egy nyilatkozatot, amely ki mondja, hogy Madeira kommunista befolyás alá került, és a mozgalom a függetlenséget akarja, mivel nem akarják a kommunizmust. [...] A katolikusok nem kívánják látni a kommunistákat Madeirán...” José Grectoril Santos Araujo, 1975. szeptember 25.³³ „... a portugál República című újság munkatársa vagyok. Biztosan hallottál már róla. Az első számú probléma ma a portugál újságok forradalmasítása, mint ahogy cél, hogy a rádió is újjászülessen. Együttműködöm a rádiónál dolgozó elvtársakkal is. Mind az egyik, mind a másik munkásból áll, és a portugál munkásokért van. Azt hiszem, hogy ez egyedülálló eset a világon. És léte a munkásoktól függ...” José Louis Gabriel Magalhães, 1975. szeptember 28.³⁴ „A forradalmunkról: ez megváltoztatta életünket, mivel azelőtt féltünk a rendőrségtől és a PIDE-től (titkosrendőrség) és nem fejezhettük ki a gondolatainkat bárkinek, mert féltünk. Most vége a terrornak, és most a portugál nép elnyerte szabadságát, és azt soha vissza nem adja...” José S. Gordo, 1975. október 25.³⁵ „...Nem tudok teljes képet adni a portugál helyzetről és a portugál kormányról, mivel ehhez nem nagyon értek, de elmondom a véleményemet. A 4. és az 5. kormány erős kommunista befolyás alatt állt. A 6. sokkal mérsékeltebb és inkább tükrözi a választási eredményeket, a nagyobb többség a szocialistáké és a szociáldemokratáké. Most erős támadások vannak a kormány ellen, főként az újságoktól és a TV-től, amely erős kommunista befolyás alatt áll. [...] A fő probléma a gazdaság. Rövidesen igen rossz lesz. Minden héten bemondja a kormánytól valaki a TV-ben, hogy az ország csődben van, és nagy áldozatokat kell hozni...”

³¹ Uo. 756.

³² Uo.

³³ Uo. 753.

³⁴ Uo. 752.

³⁵ Uo. 751.

Maria Isabel Pereira dos Santos, 1975. november 3.³⁶ „Úgy gondolom, az emberek nem érdekli a politika, jobban mondvá sem ez, sem az a párt. Kezdetben örültek, hogy jobb lesz a politikai helyzet, de napról napra azt látjuk, hogy minden drágul, de legfőképpen az élelmiszerek. A másik nagy probléma a munkanélküliség. [...] A politikai és katonai helyzet itt Portugáliában romlik. Sokan azt mondják, hogy a 6. kormány nem haladó, így nem kell nekik. Tüntetnek, stb. Én úgy vélem, hogy akik most a kormányban vannak, azok a legjobbak, akiket találhattak. Legtöbbjük igen ismert és művelt ember. [...] Véleményem szerint a nép akarja a demokráciát és a szocializmust, de én ismerek olyan embereket, akik voltak Oroszországban, Romániában és Bulgáriában, és ők mondják, hogy ott sokkal másabb az élet, mint nálunk, és nekünk nehéz volna úgy élni, mint a szocialista országokban. Olyan kormányt akarnak, mint Svédországban vagy Norvégiában...” Ligia M. Ferreire, 1975. november 7.³⁷

ÚJ POLITIKAI HELYZET

1975. november 25. után gyökeresen új politikai helyzet állt elő Portugáliában. Ennek lényege, hogy az addig kezdeményező és meghatározó baloldali erők sokat veszítettek erejükből és befolyásukból. „Drescher” ügynök beszélgetései, amelyeket Vítor Crespóval, a Kilencek Csoportjának és a Forradalmi Tanácsnak a tagjával,³⁸ illetve César de Oliveirával, az Interpress Service nemzetközi hírügynökség lisszaboni kirendeltségének a vezetőjével folytatott, olyan képet festettek, mintha totális jobboldal fordulat következett volna be az országban.³⁹ A polgári jobboldal által kezdeményezett és a katonai jobboldal közreműködésével végrehajtott nagyszabású tisztogatási kampányról, a kommunista befolyás alatt álló sajtó megszüntetéséről, a munkásszakszervezetek helyiségeiben és a funkcionáriusok lakásain tartott házkutatásokról, a baloldali vezető katonatisztek őrizetbe vételéről, illetve az illegalitásba vonultak körözéséről beszéltek. A tancosi ejtőernyősök fellépését lényegében

³⁶ Uo. 750.

³⁷ Uo. 749–750.

³⁸ Vítor Manuel Trigueiros Crespo (1932–2014) A haditengerészet tisztjeként részt vett az 1974. április 25-i forradalmi eseményekben. 1974 szeptemberétől 1975 júniusáig mozambiki főparancsnok volt. Tagja volt a Melo Antunes vezette Kilencek Csoportjának. Részt vett a Forradalmi Tanács és a VI. ideiglenes kormány munkájában is.

³⁹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/III/1975. 761–763. Portugál belpolitikai helyzetelemzés. 1975. december 22.

kiprovokált akciónak minősítették, amely ürügyül szolgált a tisztogatások további lendületéhez. Beszámolóik szerint az MFA ekkorra már nem funkcionált, a közkatonák és altisztek közgyűlését megszüntették. Crespo és Oliveira is úgy értékelt, hogy ebben a helyzetben a katonai baloldalt a szocialista Melo Antunes és csoportja képviseli, amely heves küzdelmet folytat a mind erősebb és a kormányt ellenőrzése alatt tartani akaró katonai jobboldallal. Vítor Crespo ki is jelentette „Drescher” ügynöknek a Kilencek politikai nézeteit illetően, hogy „mi nem mérsékelt baloldaliak vagyunk, mint ahogy neveznek bennünket, hanem radikális baloldaliak.” César Oliveira is hasonló véleményt képviselt, amikor azt állította, hogy Antunes csoportja baloldaltibb, mint Gonçaves, ám tagjai nem sztálinisták.

Azt, hogy Portugáliában mindezek ellenére mégsem történt teljes visszarendezés, bizonyítja, hogy Melo Antunes és Costa Gomes már decemberben erőfeszítéseket tett, hogy helyreállítsák a Forradalmi Tanácson belüli egyensúlyt. Meg kívánták akadályozni a hadseregen belüli baloldali erőkkel történő végleges leszámolást, és érvényt akartak szerezni annak az álláspontjuknak, amely szerint a kommunisták részvétele feltétlenül szükséges a kormányban.⁴⁰ 1975. december végén „Bayer” a magyar állambiztonság hírszerző tisztje előtt ismertette álláspontját a kialakult portugáliai helyzetről.⁴¹ A társadalmi kapcsolat november 25-e nyomán a Portugál Kommunista Párt elszigetelődéséről és a „jobboldali veszély” csökkenéséről beszélt. A jobboldal ugyanis véleménye szerint egy, a szélsőbaloldal által végrehajtott sikeres puccs esetén nagy tömegbázissal léphetett volna fel. A kormány pozícióját viszont jónak és szilárdnak tartotta. A gazdasági helyzet javításához Nyugat-Európa segítségét várta, amelyre, mint láttuk, az ország ígéretet is kapott. A gazdasági segítség ellentételezéseként pedig a nyugati orientáció megerősítését, a NATO és az Európai Gazdasági Közösség (EGK) keretein belül való megmaradást prognosztizálta. Ezt támasztja alá a portugál külügyi államtitkárnak a NATO külügyminiszteri ülésén 1976 januárjában elhangzott beszéde is, amelyben garantálta országa hűségét a katonai szervezethez. Luns NATO-főtitkár⁴² ugyanitt üdvözölte a pluralista demokrácia helyreállítását az ibériai országban, ám több közös piaci állam elégedetlenségének adott hangot, ezzel indokolva a megígért gazdasági segítség folyósításának a halasztását. A jelentésből kiviláglik, hogy egyfelől Portugáliát már nem tekintették

⁴⁰ ÁBTL 2.7.2. 65-9/294/1975. 1. A portugál helyzetről. 1975. december 16.

⁴¹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 37–38. Portugál helyzet. 1976. január 2.

⁴² Joseph Marie Antoine Luns (1911–2002) holland katonapolitikus, a NATO főtitkára 1971 és 1984 között.

a NATO berkeiben a kommunizmus vagy akár a szovjetek „trójai falovának”, másfelől viszont a Portugál Kommunista Párt kormányban való részvétele, a kitűzött szocialista célok bizonytalanná tették őket, és további kedvező irányú változásokra vártak.

Jelentősnek mondható mozgások zajlottak le a portugál belpolitikai térben 1976 első hónapjaiban, amelyek már jelezték a nyugati államok, valamint az EGK és a NATO által várt döntő változásokat. Egy Svájc-ból származó jelentés szerint Spínola volt államfő Genfben találkozott az ott élő portugál emigránsokkal, és közölte velük, hogy célja a békés hazatérés, illetve a közeli elnökválasztáson való indulás.⁴³ Lisszabonból ugyanekkor arról érkeztek jelentések, hogy a katonai jobboldal szerette volna elmozdítani pozíciójából többek között Gomes köztársasági elnököt és Antunes külügyminisztert is, akinek csoportja egyre kevésbé dominálta a fegyveres erőket, a jobboldal pedig teret nyert.⁴⁴ Ezt támasztja alá az is, hogy 1976 januárjában az 1975. novemberi eseményekben játszott szerepéért letartóztatták Otelo Saraiva de Carvalhót.

A külföldi, illetve nemzetközi szereplők ugyanakkor nem csupán szemlélői voltak a portugáliai történéseknek, hanem tevőlegesen be is avatkoztak azok menetébe. A nyugat-európai szociáldemokraták például törekedtek megosztani a portugál szakszervezeti mozgalmat oly módon, hogy az párthovatartozás alapján folytassa tevékenységét. Ennek célja nyilvánvalóan a kommunisták leválasztása volt az egységes érdekvédelmi tömörülésről.⁴⁵ Ez alapján úgy tűnik, hogy a nyugati szociáldemokrácia már messze került az 1974 nyári felfogásától, amikor is még inkább szövetségest, mint ellenfelet látott a kommunistákban. Ám nem csak a nyugat-európaiak, hanem az Egyesült Államok is erőteljesen képviselte az érdekeit Portugáliában. Azevedo kormányfő és Frank Carlucci, az USA portugáliai nagykövete⁴⁶ 1976 első hónapjában megbeszélését folytatott egymással, amelyen a portugál miniszterelnök kifejezte reményét, hogy az Egyesült Államok, országa nehéz gazdasági helyzetét figyelembe véve, lényegesen olcsóbban ad el majd számukra élelmiszer-cikkeket, mint a nyugat-európai államok. Válaszul Carlucci elégedettségét fejezte ki a portugál belpolitikai események alakulását illetően, és ígéretet tett nagyobb mennyiségű élelmiszersegély szállítására, egyben az Egyesült

⁴³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 51.

⁴⁴ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 53–54. 1976. január 14. és 1976. január 16.

⁴⁵ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 55. 1976. január 16.

⁴⁶ Frank Carlucci (1930–2018) 1975. január 24. és 1978. február 5. között az Egyesült Államok lisszaboni nagykövete.

Államok portugál területeken lévő érdekeinek figyelembe vételét kérte tárgyaló-partnerétől. A portugál külügyminisztérium szerint ez a megjegyzés egyértelműen az USA Azori-szigeteki katonai támaszpontjára utalt.⁴⁷ Azevedón kívül az Egyesült Államokban előadói körúton tartózkodó Mario Soares is tárgyalt az amerikaiakkal a gazdasági segély lehetőségéről.⁴⁸ Szorosan idekapcsolódik, hogy Portugália súlyos gazdasági állapotát kihasználva a Nemzetközi Valutaalap százötven millió dollár hitelt kívánt nyújtani a megszorult országnak, de oly módon, hogy cserébe nemzeti valutájának, az escudónak 30%-os leértékelését kérte.⁴⁹ Az USA az anyagi segítséggel való zsaroláson kívül a politikai nyomásgyakorlás eszközt is folyamatosan alkalmazta Portugáliával szemben annak érdekében, hogy a számára megfelelő hatalmi viszonyok alakuljanak ki az ibériai országban. A „Kecsnár” fedőnevű ügynök 1976 januárjában portugál közéleti személyiségekkel beszélgetett, s tőlük tudta meg, hogy a kommunista pártokra vonatkozó amerikai álláspontot Kissinger külügyminiszter⁵⁰ közölte a nyugat-európai országok képviselőivel. E szerint az USA a leghatározottabban ellenezte a kommunista pártok részvételét a szövetséges államok kormányaiban. A PPD/PSD-hez tartozó Balsemão volt az, aki ehhez azt tette hozzá, hogy a nyugatnémet szociáldemokraták ezzel az amerikai állásponttal teljes mértékben azonosultak.⁵¹ Ezzel párhuzamosan „Drescher” ügynök Melo Antunes környezetéből arról szerzett tudomást, hogy a külügyminiszter aggodalommal figyelte, hogy a nyugati államok bele kívánnak szólni a portugál belpolitikába. Az pedig a forrás tanúsága szerint mélyen felháborította Antunest, hogy az NSZK Mario Soaresnek személyes futár útján, folyamatosan küldte a pénzügyi támogatást.⁵²

Mindezek a finomabb vagy éppen durvább külföldi intervenciók ténylegesen csökkentették a portugál szuverenitás mértékét, és alkalmasak voltak az ország gazdasági és politikai rendszerének kívülről történő alakítására. Arról, hogy a nyugati világ milyen politikai rendszert tartott kívánatosnak a jövő Portugáliájában, talán Mario Soares és a Szocialista Párt vezetésének uralkodó álláspontja tájékoztathat megfelelően bennünket. E szerint „amilyen mértékben sikerül a kommunis-

⁴⁷ ÁBTL 2.7.2. 65-9/24/1976. 1. A portugál–amerikai kapcsolatokról. 1976. január 29.

⁴⁸ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 61. 1976. február 5.

⁴⁹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 56.

⁵⁰ Henry Kissinger (1923) amerikai nemzetbiztonsági főtanácsadó, külügyminiszter (1969–1977)

⁵¹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 78–79. Portugál és spanyol aktuálpolitikai kérdésekről. 1976. február 3.

⁵² ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 129–130. Megnövekedett francia és nyugatnémet portugáliai aktivitásról. 1976. február 26.

ta pártot kiszorítani a hatalomból, azzal egyenes arányban csökken a jobboldali puccsveszély is.”⁵³ Soares a már említett amerikai útján hosszabb megbeszélést folytatott Henry Kissingerrel, és nagy volt közöttük az egyetértés. A portugál szocialisták első embere arról tájékoztatta az amerikai külügyminisztert, hogy pártja vegyes gazdaságot kíván Portugáliában, amelyben az állami szektornak nem alárendelt, fontos szerepet szán a magánkezdeményezéseknek. Soares megértést és a támogatás ígérését kapta Kissingertől, aki – vele egyetértésben – az egyre közeledő választás eredményeként arra számított, hogy a szocialisták a Portugál Kommunista Párt nélkül fognak kormányt alakítani, a baloldali egységfront kérdése pedig végleg lekerül a politikai napirendről.⁵⁴ A nyugati érdekekkel szemben természetesen a Szovjetunióknak is megvolt a maga jól körülhatárolható politikai és gazdasági érdeke Portugáliában. Vélhetőleg a szovjetek is minden rendelkezésükre álló eszközt felhasználtak, hogy a történések a nekik megfelelő mederben folyjanak. Ezt dokumentálni azonban források hiányában nem tudjuk.

A választásokig hátralévő időszak még sok küzdelmet és megosztottságot hozott a Szocialista Párton belül, de a pártok, illetve a politikai erőter különböző csoportosulásai között is. A Szocialista Párt jobbszárnya a PPD/PSD-vel és szükség esetén a kereszténydemokrata CDS-sel való taktikai szövetséget támogatta. Ez a csoport azokkal a tisztekkel – többek között Azevedo kormányfővel és Ramalho Eanes vezérkari főnökkel – való együttműködésnek is a híve volt, akik úgy vélekedtek, hogy a kommunistákkal létesítendő bármilyen blokk diktatúrához vezet. A Szocialista Párt balszárnyát António Lopes Cardoso agrárminiszter vezette, aki a földreform, az egységes szakszervezetek, valamint a szocialisták és a Portugál Kommunista Párt közötti akcióegység támogatója volt. Mario Soares legfőbb törekvése ebben a helyzetben pedig csak az lehetett, hogy elkerülje pártja kettészakadását.⁵⁵ A Kilencek Csoportja, a mérsékeltek, akik ekkorra már a baloldal talán legerősebb bástyái lettek, nagy aggodalommal tekintettek a jövőbe, és Vasco Lourenço kijelentése szerint kizárólag „a fasiszta ellenforradalom” elkerülésére törekedtek. Ennek oka az volt, hogy a jobboldali tisztek, „új április 25-ét!” jelszóval további tisztogatásokat követeltek Eanes vezérkari főnöktől.⁵⁶ Vítor Crespo, a csoport másik tagja pedig egészen odáig elment, hogy a jövő

⁵³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 61. 1976. február 5.

⁵⁴ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 68. 1976. február 12.

⁵⁵ ÁBTL 2.7.2. 65-9/45/1976. 2–3. A portugál Szocialista Párton belüli ellentétek. 1976. február 23.

⁵⁶ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 131–132. Portugál jobboldali katonatisztek törekvéseiről. 1976. február 26.

választásokon bekövetkező szocialista és szociáldemokrata győzelem esetére egy második forradalom megvalósítását helyezte kilátásba.⁵⁷

VÁLASZTÁSOK ELŐTT ÉS UTÁN

A forradalom utáni első törvényhozási választásokra 1976. április 25-én került sor. Az ezt megelőző időszak jelentései jórészt a külföldi hatalmak további aktivizálódásáról tájékoztatnak. Így a CIA hangsúlyos jelenlétéről magának Melo Antunesnek a véleményét ismerhetjük meg Cesar de Oliveira és „Drescher” ügynök közvetítésével. E szerint tevékenysége már a Forradalmi Tanácson belül is éreztette hatását, ugyanis ebben a testületben az egyik tábornok, José Alberto Morais da Silva⁵⁸ közvetlenül az amerikaiak embere volt, a politikusok közül pedig elsősorban Mario Soaresre számítottak. Melo Antunes házát egyébként ekkor már fegyveres őrök vigyázták, mert egy ellene készülő merényletről kapott jelzéseket.⁵⁹ Egy másik információ – némiképpen az előzőhöz kapcsolódva – arról szól, hogy őt, Costa Gomes államfőt és a Forradalmi Tanács mérsékeltjeit jobboldali politikai körök és az amerikaiak támogatását élvező katonatisztek újra csak el kívánták távolítani a hatalomból.⁶⁰ Egy további jelentésből pedig európai hatalmak titkos portugáliai tevékenységéről tájékozódhatunk. „Drescher” César de Oliveirától származó információja szerint a mérsékelték azt állították, hogy francia hírszerző hivatal dolgozik Portugáliában a legnagyobb erővel. Ennek során az információ-szerzésen kívüli tevékenysége elsősorban a jobboldali pártoknak, személyesen pedig Sá Carneiro PPD/PSD főtitkárnak⁶¹ a támogatására irányul. Valamivel kisebb mértékben, mint a francia hírszerzés, de állításuk szerint a nyugatnémet BND⁶² is igen aktív volt az országban, és oroszlánrészt vállalt abban, hogy Mario Soares folyamatos német anyagi támogatásban részesült.⁶³

⁵⁷ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 133–134. A portugál helyzetről. 1976. február 27.

⁵⁸ José Morais da Silva (1941–2014) tábornok, a portugál légierő vezérkari főnöke 1975. május 25. és 1977. január 10. között.

⁵⁹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 156–157. A CIA portugáliai aktivitása. 1976. március 26.

⁶⁰ ÁBTL 2.7.2. 65-9/64/1976. 1. A portugál jobboldal terveiről. 1976. március 16.

⁶¹ Francisco Sá Carneiro (1934–1980) Ügyvéd és politikus. Alapítója és vezetője a Portugál Szociáldemokrata Pártnak. Portugália miniszterelnöke 1980. január 3. és 1980. december 4. között.

⁶² Bundesnachrichtendienst, Szövetségi Hírszerző Szolgálat az NSZK-ban.

⁶³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 158–159. A NATO titkosszolgálatok tevékenysége Portugáliában. 1976. március 26.

A politikai viszonyok és az egyre közeledő választások külföldi befolyásolása továbbra is egy viszonylag kaotikus helyzetben lévő, érdek- és politikai ellentétektől szabdalt Portugáliában ment végbe. Szintén „Drescher” ügynöktől tudjuk, hogy a Forradalmi Tanács két politikailag egymástól jól elkülöníthető csoportra oszlott, amelyek között Eanes vezérkari főnök igyekezett egyensúlyozni. A hadsereg vezérkarán belül pedig a jelentés szerint létezett egy „titkos katonai hatalom”, amely a döntések jogát a kezében tartotta. Ennek vezetője a Spínolához hasonlított Galvão Figueiredo, a vezérkari főnök helyettese volt.⁶⁴ Eközben a „Kilencek Csoportja” az ország déli részében a katonai egység helyreállításán munkálkodott, szoros kapcsolatra törekedve az otelistákkal és a gonalvistákkal is. Azonban amíg Gonçaves a vele titokban tárgyaló „Kilencek” képviselőjével egyezsége jutott, addig Saraiva de Carvalho elutasította a dialógust, mondván, hogy „vagy forradalom a jobboldal teljes megsemmisítése mellett, vagy semmi”.⁶⁵ Egy, a valóságot elég jól megközelítő, meg nem nevezett forrásból származó angol értékelés szerint a portugáliai eseményeket három nagyobb csoportra lehetett osztani. Az első a küzdelem a pártok között a szavazatokért a közelgő választásokon, a második a pártok harca a hadsereg, illetve annak fontosabb egységeinek a megnyeréséért, a harmadik pedig a nyugati és a szocialista országok pártjainak, állami szerveinek, valamint hírszerző szerveinek törekvései az események befolyásolására.⁶⁶ Mindezek megerősítik az általunk írottakat, ám sajnós, ahogy már említettük, a szocialista országok és a forrás szerint kiváltképpen aktív Szovjetunió kémtevékenységéről nem állnak rendelkezésünkre olvasható, honi források.

1976 márciusának végétől a magyar belügyi hírszerzés által a Portugáliáról megszerzett információk jelentős része már szinte kizárólag a közelgő törvényhozási választások valamelyik aspektusát érintette. Így az amerikaiak félelmeit, amelyek szerint a Portugál Kommunista Párt kezdi kiheverni az 1975. novemberi vereségét, és ismét lendületet adhat az osztályharcnak a szervezett munkásság sztrájkmozgalmán; illetve a földmunkások körében erősödő agitációt, amely azok ellen irányul, akik elutasítják a baloldali pártok összefogását és a munkásegységet. De érintette a reményeiket is, hogy a választásokig sikerül megtörni a szakszervezetek

⁶⁴ Octávio Galvão de Figueiredo (1919–1996) a portugál hadsereg tábornoka, politikus.

⁶⁵ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 153–155. Az ún. „titkos katonai hatalom” és a portugál baloldal viszonyáról. 1976. március 26.

⁶⁶ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 198. 1451/1976. március 23.

harci kedvét és visszaszorítani a kommunista befolyást.⁶⁷ Ezen kívül érintette a NATO vezető szerveinek aggodalmát is a választási eredményeket illetően. Számukra ugyanis az ország katonai szervezethez való hűsége és stabilitása volt a legfontosabb. Eanes vezérkari főnök még február végén megígérte Brüsszelben NATO-beli tárgyalópartnereinek a katonai kapcsolatok további erősítését, valamint azt is, hogy a választások után megalakítandó kormányban nem fognak helyet kapni a kommunisták.⁶⁸ A bizonytalanság és instabilitás réme azonban fenyegetett, mert azt a NATO részéről sem tartották valószínűnek, hogy akár a Szocialista Párt, akár a PPD/PSD abszolút többséget szerez a választásokon. Végül az az álláspont alakult ki, hogy még a voksolás előtt nyomást kell gyakorolni erre a két pártra a jövőbeni együttműködésük érdekében, nem zárva ki a Közös Piac által bevethető gazdasági nyomás érvét sem.⁶⁹

Az 1976. április 25-i első törvényhozási választásokat a Szocialista Párt nyerte, a szavazatok közel 35%-át és 106 képviselői helyet megszerezve. Második helyen a PPD/PSD végzett valamivel több mint 24%-kal, s így 73 mandátumhoz jutott. Harmadik lett a CDS, közel 16%-ot és 42 képviselői helyet begyűjtve. A Portugál Kommunista Párt került a negyedik helyre, majdnem 15%-kal és 40 megszerzett mandátummal. Ezen túl még egy képviselői hely jutott a marxista–leninista Népi Demokratikus Uniónak, az UDP-nek.⁷⁰ A számokból látható, hogy a jobboldali pártok nem szerezték meg a kormányzáshoz szükséges többséget, de a győztes szocialisták is csak a kommunistákkal lettek volna erre képesek, aminek a lehetőségét azonban már a választások előtt kizárták. Ezért aztán nem csodálkozhatunk azon, hogy a szegfűk forradalmát követő időszak első alkotmányos kormánya Mario Soares vezetésével majd csak hónapokkal később, 1976. július végén tudott megalakulni. A Szocialista Párt első embere a választások után – egy meg nem nevezett franciaországi forrás szerint – szavahihetősége és szavazóbázisának megmentése érdekében visszautasította a jobboldali pártokkal való kormánykoalíció létrehozását, ellenállva a hazai és a külföldi „burzsoázia” nyomásának. Pártjának jobbra tolódását reális veszélynek tartotta, és egypárti kormány megalakítására törekedett. Arra számított, hogy a kommunisták, annak ellenére, hogy nem lépett

⁶⁷ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 199. 1637/1976.

⁶⁸ ÁBTL 2.7.2. 65-9/79/76. 2. Portugália és a NATO kapcsolatai. 1976. április 2.

⁶⁹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 201. 1590/1976. március 25.

⁷⁰ Szilágyi: 140–141.

velük koalícióra, nem vonják meg tőle a parlamenti támogatást, mert akkor az új végrehajtó hatalom működésképtelenné válhatott volna.⁷¹ A kommunista párt szocialista kormányt ellenző taktikája viszont – egy, a párthoz tartozó képviselő információja szerint – arra irányult, hogy bebizonyítsa annak életképtelenségét. Emiatt a Portugál Kommunista Párt a nemzetgyűlésben a kormány ellen szavazott, így az rászorult a jobboldal külső segítségére.⁷² A politikai nehézségek mellett a tovább fokozódó gazdasági bajok is nehezítették az új kabinet helyzetét, amelynek a két év alatt a 16 milliárd escudóról⁷³ 35 milliárd escudóra növekvő államháztartási hiánnyal kellett szembenéznie.⁷⁴ Még 1975 végén 15%-kal értékelték le a nemzeti valutát, és 1976 májusában előkészítés alatt állt a további többszakszos leértékelése.⁷⁵ 1977-ben pedig a Nemzetközi Valutaalap 75 millió dollár kölcsönt folyósított a gazdasági válsággal küzdő Portugáliának.⁷⁶

ÚJ KÖZTÁRSASÁGI ELNÖK ÉS AZ IDEIGLENES INTÉZMÉNYESSÉG VÉGE

A törvényhozási választásokon kívül az első demokratikus köztársaságielnök-választás volt az 1976-os év másik kiemelkedő politikai eseménye, amely után véget ért az 1974. április 25-én kezdődött ideiglenes intézményesség időszaka. Még 1976 elején a Szocialista Párt, a Szociáldemokrata Párt, a Demokratikus Szociális Centrum és az MFA megállapodást kötött egymással, amely szerint Ramalho Eanes vezérkari főnököt fogják támogatni a közelgő elnökválasztáson.⁷⁷ A kommunisták és a tőlük balra álló erők, illetve a jobboldalnak az a része, amely nem tartozott a PPD/PSD és a CDS támogatói közé, nem volt részese a megállapodásnak. Azonban az egyezés mögött álló katonai és civil erők sem voltak teljesen egységesek, nem mindenki támogatta Eanest, vagy csak jobb híján tette

⁷¹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 206. 2436/1976. május 8.

⁷² ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976/II. 307. 3714/1976. július 27.

⁷³ 1974-75-ben 1 dollár kb. 25 escudót ért.

⁷⁴ Szilágyi: 141.

⁷⁵ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 231. 2620/1976. május 16.

⁷⁶ Szilágyi: Uo.

⁷⁷ Szilágyi István: Hivatásos katonából „professzionális” demokrata. António Ramalho Eanes: elnöki aktivizmus és rendszerkonszolidáció Portugáliában. 100.

https://epa.oszk.hu/02500/02565/00045/pdf/EPA02565_poltud_szemle_2005_3-4_081-109.pdf.
A letöltés ideje: 2019. december 15.

azt: például Melo Antunes csoportja, amely Costa Gomes jelöltségét pártolta volna, de belátták, hogy őt lehetetlen jelöltként elfogadtatni.⁷⁸ Ugyancsak a regnáló államfő melletti kiállás húzódozott meg a Portugál Kommunista Párt választási taktikája mögött is, mivel Octavio Pato⁷⁹ indításával a kommunisták annak a lehetőségét kívánták biztosítani, hogy Gomes megmérettetése esetén ne baloldali, hanem pártok felett álló jelölt lehessen az elnökségért folyó küzdelemben.⁸⁰ Ezen túl még a kora tavaszi megállapodás legerősebb résztvevőjének, a Szocialista Pártnak a berkeiben is komoly ellentéteket okozott Eanes támogatása és a közös fellépés a jobboldali pártokkal. Emiatt a szocialistáknál úgy látták, hogy sok szimpatizánsuk nem megy majd el szavazni, vagy más jelöltet fog támogatni.⁸¹ Végül Eanes és Pato mellett jelöltként indult még a mérsékelten konzervatív, jobboldali miniszterelnök, Azevedo és a szélsőbaloldali, 1975 novembere után háttérbe szorult Otelo Saraiva de Carvalho is.

Az 1976. június 27-én tartott elnökválasztás igen magas, több mint 75%-os részvétellel mellett zajlott. A majdnem négymillió-kilencszázezer választó 61,59%-a António Ramalho Eanesre szavazott, és már az első fordulóban köztársasági elnökké választotta. Carvalho közel 16.5%-ot, Azevedo bő 14%-ot, Pato pedig 7.5%-ot szerzett.⁸²

Eanes 1976. július 14-én foglalta el a köztársasági elnöki széket, amelyet aztán két cikluson keresztül, 1986 márciusáig megőrzött. Kilenc nappal később, július 23-án pedig Mario Soares vezetésével megalakult az első alkotmányos kormány, amely 1977 decemberéig, az ezt követő második Soares-kormány pedig 1978 júliusáig irányította az országot. Portugália két legfontosabb vezetője gyökeresen eltérő életutat járt be, és más politikai gondolkodást képviselt. A szocialista Soares, aki a Salazar-rendszer börtönét is megjárta, emigrációból tért haza 1974. április 25-e után, és a nyugat-európai szociáldemokráciához közel álló, mérsékelt, balközép gondolkodású ember volt. Az új köztársasági elnök jól képzett hivatásos katona

⁷⁸ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 205. 2436/1976. május 8.

⁷⁹ Octavio Floriano Rodrigues Pato (1925–1999) 15 évesen kapcsolódott be a kommunista mozgalomba. 1976-ban a Portugál Kommunista Párt köztársasági elnökjelöltje volt, majd folyamatosan a párt felső vezetésében dolgozott.

⁸⁰ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976. 234. 2722/1976. május 25.

⁸¹ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976/II. 3363/1976. június 30.

⁸² https://pt.wikipedia.org/wiki/Elei%C3%A7%C3%B5es_presidenciais_portuguesas_de_1976
A letöltés ideje: 2019. december 15.

volt, aki a gyarmati háborúkban kiválóan helytállt, szolgálataiért több kitüntetést is kapott. Bissau-Guineában került közel Spínolához, akinek a javaslatára belépett az MFA-ba. 1975 tavaszán azzal gyanúsították, hogy kapcsolatban állt a tábornok vezette puccskísérlet résztvevőivel. Ez nem bizonyosodott be, így 1975 augusztusában bekerült a Forradalmi Tanács Titkárságába. 1975. november 25-e után már tábornokként és vezérkari főnökként lett tagja a Forradalmi Tanácsnak. Eanes konzervatív személyiség volt, azonban mindig az alkotmányhoz való hűségét, illetve a törvényes rend betartását és betartatását hangsúlyozta. Pragmatizmusa alapján a portugál baloldal többsége is úgy vélekedett, hogy nem akarja majd az áprilisi forradalom vívmányait likvidálni.⁸³ Az 1976. április 2-án elfogadott alkotmány félprezidenciális rendszert vezetett be, amely a köztársasági elnök számára jelentős mozgásteret biztosított: őt tette meg a Forradalmi Tanács elnökévé és a hadsereg főparancsnokává, továbbá lehetőséget adott számára, hogy kivételes, alkotmányos válsághelyzetben választás nélkül nevezhessen ki miniszterelnököt. Erre 1978 augusztusa és 1979 júliusa között háromszor is sor került. Az alkotmány ugyanakkor a végrehajtó hatalom duális struktúráját alakította ki, amelyben a kormány a köztársasági elnök mellett annak a másik ága, egyben a közigazgatás legfőbb irányítója lett.⁸⁴ Ebben a sajátos „munkamegosztásban” rendkívül fontos volt, hogy az államfő és a miniszterelnök, illetve a mögötte álló kormány lehetőség szerint minél jobban együtt tudjon működni, és hasonló módon értelmezzék az új alkotmány tartalmát. Eanes tábornok értelmezése közel állt a szocialistákéhoz. Elnökjelölti nyilatkozatában a demokrácia intézményesítéséről, a politikai demokráciában gyökerező és a kelet-európai változatótól különböző szocializmusról beszélt. Saját szerepét úgy fogta fel, mint a hatalmi szervek egységes tevékenységét előmozdító és kiegyensúlyozó tényezőét. A hadsereget pedig az alkotmány védelmezőjének és nem a politikai folyamat motorjának tekintette.⁸⁵

⁸³ ÁBTL 1.11.4. II. sorozat ND/1976/II. 290–293. Néhány adat Eanes portugál elnökre vonatkozóan. 1976. július 3.

⁸⁴ Szilágyi: Hivatásos katonából „professzionális” demokrata. António Ramalho Eanes: elnöki aktivizmus és rendszerkonszolidáció Portugáliában. 100. és 92.

⁸⁵ Uo.: 101.

A TÖRTÉNELMI VÁLTOZÁSOK ÉRTELME

Portugália 1974 áprilisa és 1976 júliusa között a diktatúra világából eljutott egy új alkotmány keretei között működő demokráciába, amellyel a több mint két évig tartó ideiglenes intézményesség időszaka is véget ért. Az Ibériai-félsziget kisebbik államában az idő különös összesűrűsödése nyomán sok évre vagy akár sok évtizedre való esemény történt meg az „áprilisi hajnalhasadás” és Mario Soares első alkotmányos kormányának hivatalba lépése között.

Feltehetjük a kérdést, hogy mi volt a történelmi változások értelme a benne részt vevők, a portugálok számára, és mit jelentett mindez a külföldi, külső szereplőknek. A nép nagy tömegei mindenekelőtt a felszabadulást nyerték egy elaggott, bürokratikus és mindenekelőtt diktatórikus rendszerből. Élményét annak, hogy „a kezünkbe vettük a sorsunkat,” vagy, ahogy azt fentebb idéztem az egyik portugáliai levélírótól: „[...] most a [...] nép elnyerte szabadságát, és azt soha vissza nem adja...” A közélet aktív szereplőinek, a pártok, a szakszervezetek tagságának és vezetőinek a megnyílt szabad cselekvés lehetősége feletti örömet jelentette. Azt a magabiztos tudást, hogy „a szervezeteinken keresztül befolyásoljuk és irányítjuk az ország életét”. A hadsereg számára pedig az elviselhetetlen, majdnem tizenöt év óta tartó háború befejeződését, a végleges béke esélyét, valamint annak a tudatát ajándékozta, hogy „mi szabadítottuk meg az országot a félelemtől, az elnyomástól, és mi vagyunk a forradalom szellemének az őrzői.”

A külföldiek lehetőséget, de veszélyforrást is láttak az áprilisi fordulatban és a kibontakozó forradalmi folyamatban. A Szovjetunió lehetőséget látott arra, hogy egy kommunista ország jöjjön létre Nyugat-Európában, amely hídfőállás lehetne eszméinek, adott esetben társadalmi rendszerének további terjesztéséhez is. A nyugati világ, élén az Egyesült Államokkal elsősorban biztonsági problémának tekintette az országban kialakult helyzetet. Tartott az ország NATO-ból való kiválásától, aggasztották az azori-szigeteki haditámaszpont és a szárazföldi Portugália kikötőinek használatával kapcsolatos bizonytalanságok. Ezen túl azonban a nyugati gazdasági szereplők sem voltak nyugodtak, mivel nem tudhatták biztosan, hogy egy radikális baloldali fordulat után egyáltalán marad-e tér számukra Portugáliában.

Az események előrehaladtával, 1975 őszére azonban már sok minden megváltozott. A Szovjetunió valószínűleg kénytelen-kelletlen tudomásul vette, hogy az Atlanti-óceán partján nem fog létrejönni egy vele szövetséges kommunista állam. Ennek okát Szilágyi István többször idézett monográfiájában a következőképpen magyarázta: „A szovjet vezetés 1975 augusztusában a detent megvalósításában, a helsinki konferencia eredményes lezárásában és nem egy dél-európai Kuba megszületésében volt érdekelt.”⁸⁶

Az Egyesült Államok, a nyugat-európai országok, illetve a nemzetközi pénzügyi szervezetek viszont, ha lehet, tovább fokozták az országon belüli tevékenységüket. Láttuk a forrásokból, hogy az amerikai, a francia és a nyugatnémet titkosszolgálat mennyire aktív volt ebben az időszakban Portugáliában. Frank Carlucci, az USA lisszaboni nagykövete évtizedekkel később elismerte, hogy a CIA az amerikai nagykövetség „csapatának a része volt,” s hogy ő irányította a szolgálat egész országra kiterjedő tevékenységét. Legfőképpen a „forró nyár” időszaka alatt, de később is az amerikai külpolitika prioritása a mérsékelt erők támogatása volt.⁸⁷ Az egyes országok diplomáciai és titkosszolgálati beavatkozásán túl a forradalom nyomán fellépő kritikus gazdasági helyzet a Nemzetközi Valutaalap drasztikus fellépését is kiváltotta a szervezet képviselte pénzügyi érdekek védelmében. Vélhetőleg „tanácsainak” megfelelően jelentősen leértékelték az ország fizetőeszközét, majd pedig a szocialista vezetésű alkotmányos kormány nagy összegű kölcsön felvételéről állapodott meg vele. 1976 második felére a nyugatiaknak minden tekintetben megfelelő, mérsékelt balközép, illetve a számukra elfogadható jobboldali pártok végleg felülkerekedtek a szélsőbaloldali, de a konzervatívabb jobboldali erőkön is. Politikai győzelmük Portugália európai integrációjának a záloga volt, ugyanakkor az egyes nemzetállamok, illetve a nemzetközi aktorok nyílt beavatkozásai világosan jelezték a rendszerváltáson átesett Portugália nemzeti szuverenitásának a korlátait.

⁸⁶ Szilágyi István: Portugália a huszadik században. L'Harmattan, Budapest, 2015. 124.

⁸⁷ [https://www.publico.pt/2008/09/22/politica/noticia/A letöltés ideje](https://www.publico.pt/2008/09/22/politica/noticia/A%20letolt%20s%20ideje): 2019. december 19.

„Az az idő, amikor a terrorizmust értelemszerűen úgy különíthettük el, mint valami korlátozott társadalmi jelenséget, amellyel a rendőri erők és a biztonsági szervek elboldogulnak, régen elmúlt...”

Idézet egy holland terrorelhárítótól

02

**BIZTONSÁG-
KUTATÁS**

SAIF AL-ADEL

Előadás az emberrablásról

2017 februárjában dzsihadista fórumokon megjelentették arabul és angolul, majd közösségi csatornákon is megosztották Saif al-Adel 2000 novemberében írt, közel 40 oldalas kézikönyvét „*Előadás az emberrablásról*” címmel, amelyből a Nemzetközi Terrorelhárítási Intézet dzsihadista weboldalakat figyelő csoportja (Jihadi Website Monitoring Group) mutatott be vázlatos összefoglalót.¹

Az egyiptomi születésű Saif al-Adel, eredeti nevén Muhammad bin Salah al-Din Zidan az al-Kaida felső vezetői közé tartozott, bin Laden személyes biztonságáért felelt, a terrorszervezet stratégiai és műveleti tervezője és fő robbantási szakértője volt. Nem tudni, hol rejtőzhet ma; feltételezések szerint Iránban tartották házi őrizetben, ahonnan 2015 szeptemberében szabadult. Az emberrablás jelentőségét az al-Kaida számára egy 2004-ben készült műveleti kézikönyv is alátámasztja, az al-Kaida jelenlegi vezetője, al-Zawahiri pedig utoljára 2017 júliusában buzdított nyugati emberek elrablására. Saif al-Adel kézikönyvének 2017-es megjelentetése arra mutat, hogy az Al-Kaida gyakorlatában az emberrablás és a túszejtés ismét terítékre kerülhet.

A **Saif al-Adel** (szó szerinti fordításban „az igazság kardja”) álnév azt a Muhammad bin Salah al-Din Zidan egyiptomi stratégát fedi, aki az al-Kaida alapító generációjának tagja volt. Zidan felelt bin Laden biztonságáért, továbbá ő volt a szervezet robbanóanyag-szakértője, és részt vett – egyebek közt – a kenyai és tanzániai amerikai nagykövetségek elleni, 1998-as terrortámadások megszervezésében is. Tartózkodási helye az utóbbi években ismeretlen, ámbár erős a feltételezés, hogy Iránban volt házi őrizetben, ahonnan – egyes jelentések szerint – 2015-ben engedték szabadon.²

¹ November 16. 2017. JWMG Desk https://www.ict.org.il/images/Abduction_Sayf_alAdl_English.pdf

² September 18, 2015. <http://goo.gl/I96CYp>

Az alábbiakban összefoglalt előadás egy 2000 novemberére datált, közel 40 oldalas dokumentumban szerepelt, mely azonban csak 2017 februárjában jelent meg első ízben dzsihadista online fórumokon és közösségi oldalakon. Noha az írás régen született, az emberrablás témája továbbra is lényeges az al-Kaida számára, a – párhuzamosan arab és angol nyelvű – megjelentetés dátuma pedig arról tanúskodik, mekkora súlyt fektet a szervezet ma is az emberrablásra mint a nyomásgyakorlás eszközére a fogságba esett dzsihadisták szabadon engedése érdekében (ezért is ajánlja Saif al-Adel az előadását a börtönökben sínylődő dzsihadista harcosoknak). Meg kell jegyeznünk, hogy az al-Kaida vezetője, Ayman al-Zawahiri korábban többször is foglalkozott az emberrablás kérdésével, és nyugati túsok foglyul ejtésére biztatta híveit, hogy bebörtönzött dzsihadisták szabadságát váltsák meg velük (például rögzített beszédében, melyet 2017 júliusában³ és 2014 áprilisában tettek közzé).⁴ Továbbá azt is érdemes felidézni, hogy az al-Kaida számos emberrablást hajtott végre az évek során több különböző térségben, ideértve Malit, Burkina Fasót és Jement.

Az emberrablás fontosságát az al-Kaida számára egy 2004-es műveleti kézikönyv is alátámasztja, melyet Abu Hajer Abd al-Aziz al-Muqrin, a szervezet egyik tagja írt, és a *Mua'skar al-Battar* magazinban, az Arab-félsziget Mudzsahidjeinek Katonai Tanácsa (az al-Kaida arab-félszigeti elődje) által kiadott, műveleti kérdéseket tárgyaló brosúrában jelentetett meg. Az emberrablásokról szóló fejezetben al-Muqrin hasonló módon elemezte a témát, mint alábbi írásában Saif al-Adel teszi.⁵

Az előadás négy fejezetből áll. Az első fejezet általánosságban tekinti át az emberrablások kérdéskörét, a második az emberrablás fázisait vizsgálja meg, a harmadik és a negyedik fejezet pedig a titkos és a nyilvános emberrablással foglalkozik.

³ July 24, 2016. https://ia601202.us.archive.org/2/items/ehmel_3/ehmel_3.mp4.mp4

⁴ April 26, 2014. <http://www.reuters.com/article/us-qaeda-zawahiri-idUSBREA3P0AY20140426>

⁵ July 30, 2014. <https://www.nytimes.com/interactive/2014/07/30/world/africa/31kidnap-docviewer3.html>

ELŐADÁS AZ EMBERRABLÁSRÓL

Első fejezet: Az emberrablások áttekintése

Az első fejezetben Said al-Adel definiálja az emberrablás fogalmát, és felsorolja fő célkitűzéseit:

1. Muszlim rabok kiszabadítása a hitetlenek börtöneiből.
2. Lényeges információk megszerzése.
3. Perbe fogni az elrabolt ellenséget, és elrettentési céllal kivégezni.
4. Elrettentési célú emberrablás és öngyilkos akciók, melyek megakadályozzák az ellenséget pusztító csapások végrehajtásában vagy halálos fegyverek bevetésében.
5. Jelentős támogatást nyújtani a muszlim kisebbségeknek, és előremozdítani az ügyüket az ellenséget anyagilag és eszmeileg támogató személyek elrablásával (például Palesztinában).
6. A média segítségével bemutatni a szervezet célját, és igazolni az ügye jogosságát, kiváltva a nemzetközi közösség empátiáját.
7. A szervezet politikai céljainak megvalósítása az ügyei nemzetközi szintre emelésével.
8. A szükséges pénzügyi támogatás megszerzése a mozgalmak dzsihadista tevékenységének finanszírozásához.

Az emberrablások fajtáinak tekintetében Saif al-Adel két kategóriát különít el:

1. Titkos emberrablás: Az elrablás és az érkezés a bűvőhelyre a biztonsági erők számára észrevétlenül zajlik. Ez a típus biztonságosabb és kevésbé kockázatos.
2. Nyilvános emberrablás: Ez az emberrablás közlekedési eszközökön történik, és több túszejtésére alkalmas. A biztonsági erők szinte biztosan bekerítik a helyszínt, és tárgyalást kezdeményeznek. Ez az emberrablás-típus óriási kockázattal jár, ezért sokszor előnyösebb öngyilkos akcióként végrehajtani.

Az emberrablás biztosítása érdekében a művelet előtt információt kell gyűjteni, a tervet minél jobban le kell egyszerűsíteni, a feladatokat szét kell osztani a csapatok között, találni kell egy alkalmas búvóhelyet, és többször el kell próbálni a támadást. A sikeres emberrablás érdekében Saif al-Adel szerint kulcsfontosságú a terv titokban tartása, az akció során használt fegyverek, időzítés és taktika tekintetében pedig sokat számít a meglepetés ereje, az agresszív tárgyalástechnika és a búvóhely megközelíthetlenségének biztosítása.

Második fejezet: Az emberrablás fázisai

Saif al-Adel ebben a fejezetben elmagyarázza, hogyan kell végrehajtani egy emberrablást a „háromfejű ellenség” (a zsidók, az amerikaiak és az angolok) megtörésére. Al-Adel kétféle emberrablást különböztet meg: túszejtést a járművel együtt, amellyel utaznak (nyilvános emberrablás), illetve egyes túsók elrablását (titkos emberrablás). Mivel a túsok kiléte rendkívül fontos, a zsidókat, az amerikaiakat és az angolokat kell előtérbe helyezni (ebben a sorrendben). A nyugat-európai országok állampolgárai a második helyet foglalják el ebben a sorrendben, a kelet-európai – különösen orosz – állampolgárok pedig a harmadikat. Társadalmi és politikai szempontból érdemes üzletembereket, vezető politikusokat, magas rangú katonatiszteket, érzékeny tudományágak tudósait, a művészeti és médiavilág hírességeit, kormányhivatalnokokat és turistákat elrabolni. Érdemes megjegyezni, hogy al-Adel különbséget tesz fehér és fekete tús között: kifejti, hogy egy fekete amerikai turistát valószínűleg sorsára hagy az amerikai kormány, egy zsidó mágán kiszabadítására ellenben minden követ megmozgat.

Al-Adel az emberrablás következő fázisait sorolja fel: információgyűjtés, tervezés, végrehajtás, a foglyok szállítása, a búvóhely beüzemelése, a foglyokkal való bánásmód, tárgyalás és megegyezés, fogolycsere, menekülés és bujkálás. A különböző szakaszokat részletesebben is ismerteti:

1. Információgyűjtés

Az információgyűjtés elengedhetetlen az emberrablás előtt, és az alábbiakat tartalmazza:

- Az emberrablás célpontja (személy, csoport vagy közlekedési eszköz). Az akció célpontjáról információ gyűjthető vizuálisan (az internetről, a médiából stb.), más személyektől, hallgatózás, fényképezés vagy megfigyelés útján. A célponttól ki kell deríteni a napi rutinját, hogy kik biztosítják a védelmét, kik veszik körül, mik a szokásai és gyengeségei (al-Adel egy turista-csoport megfigyelésével illusztrálja az elméletét).
- Az emberrablás három helyen zajlik: az akció helyszínén, a bűvőhelyen, illetve a fogoly átadásának helyén. Fontos például ellenőrizni a helyszíneket, ahol a célpont gyakran tartózkodik, és ezeket összehasonlítva kiválasztani közülük az akcióra legalkalmasabbat.
- Fontos kijelölni az emberrablás helyszínéről gyors menekülést biztosító útvonalakat. Ennek érdekében előre meg kell vizsgálni, hogy a kérdéses utakat ellenőrzik-e a védelmi erők, illetve hogy mikor alakulnak ki rajtuk forgalmi dugók.
- Lényeges felmérni a járműveket, amelyek a célpont tartózkodási helyén közlekednek.

2. Tervezés

A tervezés folyamatához tartozik a megfelelő célpont kiválasztása, az akció végrehajtására legalkalmasabb eszközök kijelölése, valamint olyan eljárások kidolgozása, amelyek megzavarják és meglepik az ellenséget, illetve minimalizálják a veszteséget lelepleződés esetén. Saif al-Adel elmagyarázza, hogy a célpontot az alábbi szempontok alapján kell megvizsgálni: a támadás megalapozottsága a saría szerint, fontossága és érzékeny volta politikai tekintetben, a végrehajtáshoz szükséges akciópotenciál megléte, a célpont megtámadásának az iszlám világra és a nemzetközi közösségre gyakorolt hatása, illetve hogy a célpontot meg lehet-e menteni, és fel lehet-e mérni az ellenség reakcióját az emberrablásra.

Az emberrablás helyszínének kiválasztására vonatkozóan al-Adel elmagyarázza, hogy az az ideális helyszín, ahová könnyű a biztonsági erők érkezése előtt eljutni, és hozzáteszi, hogy a helyszínre és a bűvőhelyre vezető

utaknak biztonságosnak kell lenniük, csekély forgalommal és elhanyagolható ellenséges jelenléttel. Az időfaktor tekintetében úgy véli, hogy figyelembe kell venni magának az emberrablásnak az időtartamát, ám emellett a túszerő szállítására és a tárgyalások lefolytatására is időt kell szánni.

Az emberrablási tervet illetően al-Adel megjegyzi, hogy a biztonsági szolgálatok figyelmét valamilyen módon el kell terelni a tényleges akció helyszínéről. Hangsúlyozza továbbá, mennyire fontos jó előre felkészíteni a harcosokat, előkészíteni a felszerelést és kitalálni a fedősztorikat. A terv biztosítása érdekében a megszerzett információt titokban kell tartani, és ellenőrizni kell a valóságtartalmát. Az elsődleges terv mellett alternatív terveket is szükséges készíteni, és tisztázni kell minden csapattag szerepét, ahogyan azt is, hogy mi a teendő, ha fogságba esnek. A terv pontos kivitelezéséhez al-Adel hangsúlyozza az utasítások betartásának, a szerepek világos szétválasztásának, az akciót esetlegesen hátráltató akadályok elhárításának, valamint a résztvevőkre, a dokumentumokra és a felszerelésre vonatkozó biztonsági előírások betartatásának fontosságát. Az „ismerd az ellenséged” jegyében al-Adel felvázolja, hogy milyen viselkedést javasolnak a kormányok túszerő esett állampolgáraik számára.

3. Végrehajtás

Az emberrablás végrehajtóit több csoportra kell osztani:

- A biztonsági erőket távol tartó csoport: ennek a civil ruhás, könnyű fegyvereket rejtegető csoportnak az a feladata, hogy lekösse a biztonsági erőket, és távol tartsa őket a behatoló csoporttól, amely magát az emberrablást hajtja végre.
- A célpontot biztosító csoport: ennek a csoportnak a tagjai őrségben állnak a célterület be- és kijáratainál, hogy biztosítsák a behatoló csoport akcióterületét, és megakadályozzák a külső beavatkozást.
- A behatoló csoport: e csoport tagjainál elengedhetetlen a kiváló erőnlét, illetve a harcművészetek, a fegyverhasználat és a jelnyelv ismerete. Ez a csoport két részre oszlik: egy elrettentő csapatra, amely (általában harc nélkül) betör a helyszínre, és egy elfogó csapatra, amely foglyul ejti a túszerőt/túszerőket. E csoport tagjainak továbbá olyan ruházatot kell viselniük, amely alapján a többi csoportból könnyen felismerik őket.

- Az üldözést akadályozó csoport: a távol tartó csoporthoz hasonlóan ez az egység is a behatoló csoportot támogatja, de tőlük eltérően ennek a csoportnak a tagjai nem egy helyen tartózkodnak, hanem mozgásban vannak.

Saif al-Adel három szakaszra (csata, elfogás és visszavonulás) osztja a támadást, és megjegyzi, hogy az igazi támadást valamilyen figyelemelterelésnek kell megelőznie (pl. egy nagy tűznek vagy egy autó felrobbanásának egy hídon). Az igazi támadás során a távol tartó csoport elfoglalja a helyét, és jelzi a biztosító csoportnak, hogy készen áll elvonni a biztonsági egységek figyelmét. Miután megakadályozta a biztonsági erők beavatkozását, a biztosító csoport jelzi a behatoló csoportnak, hogy kézben tartja a szituációt. A következő fázisban az elrettentő csapat betör a célpont tartózkodási helyére, ahol félelmet és zavart keltve előkészíti a terepet az elfogó csapatnak, amely közvetlenül utánuk behatolva gyorsan foglyul ejti a túszt, majd visszavonul. Ebben a fázisban az elrettentő csapatnak kell fedeznie az elfogó csapat visszavonulását. Az elfogó csapatnak gyorsan biztonságos helyre kell jutnia az elrettentő csapat védelmében. Amint az elfogó csapat elhagyja az emberrablás helyszínét, a biztosító csoportnak vissza kell térnie kiindulási pozíciójába, és jeleznie kell a távol tartó csoportnak, hogy vonuljon vissza. Ekkor a távol tartó csoport is visszatér a kiindulási helyére, és a tagjai elvegyülnek a civil járókelők között. A záró fázisban az üldözést akadályozó csoportnak le kell foglalnia az üldöző biztonsági erőket, és meg kell akadályoznia, hogy utolérjék a behatoló csoportot. Saif al-Adel azzal a kitételrel zárja ezt a szakaszt, hogy egyik csoport sem ismerheti a másik búvóhelyét.

4. A foglyok szállítása

A parancsnokságnak meg kell győződnie arról, hogy a csoportok biztonságban elérték a gyülekezési helyüket, és mindenekelőtt, hogy a behatoló csoport a túszzal együtt megérkezett a végső búvóhelyre. Később a többi csoportot is vissza kell vonni vagy fel kell oszlatni a terv vagy a biztonsági fejlemények függvényében. A túszoek szállításával kapcsolatban al-Adel kreativitást és ötletességet javasol: úgy véli, érdemes elkábítani a túszoekat, és olyan járművel szállítani őket, amely nem kelt gyanút (például koporsószállító vagy rabszállító autóval, turistabusszal vagy zöldséges furgonnal).

5. A bűvőhely és a foglyokkal való bánásmód

Saif al-Adel hangsúlyozza, milyen fontos a megfelelő bűvőhely, mivel az ellenség mindenáron meg akarja majd találni, hogy megrohamozza, és kiszabadítsa a túszoikat. Al-Adel az ellenség által nehezen megközelíthető bűvőhelyként említi például a kandahári repülőteret és a Fülöp-szigeteki erdőségeket.

Az első bűvőhelyen kell eltüntetni az emberrablás nyomait, és innen kell átszállítani a túszoikat más, biztonságos helyekre. A végső bűvőhelynek megközelíthetetlen helyen kell lennie (pl. hegyekben, erdőkben), kívül az ellenséges állam fennhatóságán. Al-Adel hangsúlyozza: a sikeres tárgyalások egyik kulcsa, hogy az ellenség úgy érezze, a követelések 75 százalékát *nem* kell teljesítenie, hogy kiszabadítsa a túszoikat. A foglyokkal való bánásmód kapcsán al-Adel úgy véli, hogy annak tükröznie kell mindazt, amit az emberrablók a hatóságoknak, illetve – szabadon engedésük után – maguknak a túszoiknak üzeni akarnak.

6. Tárgyalás és megegyezés

A végső bűvőhely elérése után elkezdődhet a tárgyalási folyamat. Ebben a kontextusban Saif al-Adel hangsúlyozza, hogy a tárgyalást lebonyolító személynek ismernie kell az emberrablást szükségessé tévő politikai ügyet, és rendelkeznie kell szónoki képességekkel, hogy erős érveivel elbizonytalanítsa az ellenséget. Ha a kormány húzódozik vagy halogat, az emberrablóknak el kell kezdeniük kivégezni a túszoikat.

Al-Adel megjegyzi, hogy a merényletektől vagy másfajta támadásoktól eltérően az emberrablás szolgálhat üzenetküldő vagy figyelemfelhívó eszközként. Hangsúlyozza, hogy az üzenetet előre ki kell találni, a szervezet stratégiáját pedig tömören és világosan kell elmagyarázni.

A közvéleményre gyakorolt érzelmi nyomás kapcsán al-Adel kifejti, hogy videókat kell készíteni a fogságban sínylődő túsók szenvedéseiről; hozzászól azonban, hogy ezeket fokozatosan kell közzétenni, és rámutat, hogy mivel a kínzások és a lefejezések hosszú távon árthatnak az ügynek, ezekről nem szabad azonnal felvételt készíteni.

Al-Adel elmagyarázza, hogy a túszok szabadon engedésének feltételeit szándékosan el kell túlozni, hogy maradjon mozgástér az ellenséggel való tárgyalásban. Megfogalmaz továbbá számos intést az emberrablással kapcsolatban: nem szabad a túszokat hosszú ideig fogságban tartani, vigyázni kell az orvlövészekkel, ellenőrizni kell az ételt, amit az emberrablóknak szállítanak, és figyelni kell, nehogy az ellenség altatógázt használjon. Al-Adel azt javasolja az emberrablóknak, hogy ne engedjék el a betegeket, az időseket, a nőket és a gyerekeket, mert olyan információval szolgálhatnak, ami az ellenséget segíti.

7. A fogolycsere

Saif al-Adel hangsúlyozza ennek a fázisnak a fontosságát, és leszögezi, hogy a túszok átadásának olyan környezetben kell megtörténnie, amely az emberrablóknak kedvez (akadályokkal van tele, vagy az emberrablók szervezetének fennhatósága alatt áll), és hozzáteszi, hogy a túszokat előnyösebb humanitárius szervezeteknek (és nem kormányzerveknek) átadni. Meg kell vizsgálni, hogy az emberrablóknak átadott foglyok egészségesek-e és nem mérgezték-e meg őket; hogy az átadott pénz nem hamisítvány, és hogy a rendelkezésükre bocsátott fegyverek és felszerelés jó állapotban van.

8. Menekülés és bujkálás

Ebben a fejezetben al-Adel a túszok kicserélése utáni eljárással kapcsolatban fogalmaz meg javaslatokat. Azt ajánlja, hogy a szabadon engedett túszok semmilyen információval ne rendelkezzenek az emberrablók kilétéről, és hogy végig egy maszkot viselő személy tartsa velük a kapcsolatot. Hozzáteszi, hogy a szervezet erődítményeit és vezetőit fokozottan őrizni kell, valamint egy védelmi tervre is szükség van, ha netán az ellenség a támadás mellett döntene.

Harmadik fejezet: A titkos emberrablások

A harmadik fejezetnek a titkos emberrablással kellene foglalkoznia, esettanulmányként elemezve Abu Sayyaf Fülöp-szigeteki emberrablását (az Abu Sayyaf-csoport 2000-ben több emberrablást is végrehajtott, és lehetetlen pontosan megállapítani, melyikkel foglalkozott volna eredetileg a fejezet). Saif al-Adel megjegyzi, hogy mivel nincsen elegendő információja erről az emberrablásról, nem tudja elemezni az esetet.

Negyedik fejezet: A nyilvános emberrablás

A nyilvános emberrablás vizsgálatához al-Adel az Indian Airlines 814-es járatának 1999. decemberi eltérítését veszi alapul. Ez a gépeltérítés vezetett (többek között) Masud Azhar sejk – a Jaish-e-Mohammed nevű, Azad Kasmírban tevékenykedő dzsihadista csoport alapítójának és vezetőjének – kiszabadításához. Saif al-Adel felidézi, hogyan találkozott 2000 ramadán havában Ibrahim Azharral, az akció parancsnokával (és Masud Azhar sejk testvérével), aki órák hosszat mesélt neki a gépeltérítésről. Ibrahim elmagyarázta, hogy a sejk letartóztatása után számos kísérletet tettek a kiszabadítására Indiában, de nem jártak sikerrel. Ezért úgy döntöttek, hogy Indián kívül hajtanak végre egy akciót – például elrabolják az indiai nagykövetet, vagy eltérítenek egy indiai repülőgépet. Mivel a nagykövet elrablására tett kísérletek kudarcot vallottak, a gépeltérítés terve lépett életbe. Az eltérítők körülbelül másfél évvel az akció előtt indiai iratokra és okmányokra tettek szert, majd gyűjteni kezdték az adatokat több ország repülőiről, repülőtereiről és biztonsági intézkedéseiről, valamint gépeltérítésről szóló videókat néztek.

A kutatás alapján több olyan helyet is találtak, ahol a repülőtereken kevésbé alapos a biztonsági ellenőrzés. Végül az alábbi okok miatt választották Nepált a repülőgép-eltérítésre:

1. Nepálban sok a nyugati turista. Az ő elrablásukkal az indiai kormány kínos helyzetbe hozható és nyomás alá helyezhető.
2. A járatok és a turisták megfigyelése révén kiderült, hogy a nyugati turisták általában Nepálba érkeznek, és onnan utaznak tovább Indiába, nem pedig fordítva.
3. Egy India és Nepál közti egyezmény alapján a két ország állampolgárai vízum és útleveél nélkül utazhatnak egyik országból a másikba.
4. Nepálra azért is esett a választás, mert nehéz gazdasági helyzete miatt feltételezhető volt, hogy a lakhatás, a szolgáltatások és a fegyverek beszerzése költséghatékonyan megoldható. Ez a feltételezés tévesnek bizonyult.

Ibrahim elmondta, hogy a fegyvervásárlás nehézségei ellenére az embereivel sikerült négy kézigranátot és négy pisztolyt szerezniük egy leszerelt katonatisztól. A fegyvereket úgy próbálták bejuttatni a repülőterre, hogy kapcsolatba léptek

egy magas rangú repülőtéri alkalmazottal, úgy téve, mintha egy drogszállítmányt akarnának Nepálból Indiába csempészni. Miután kiderült, hogy a kenőpénz összege magasabb, mint amit ki tudnak fizetni, a gépeltérítők úgy döntöttek, hogy a fegyvereket a poggyászukba rejtve csempézik át a biztonsági ellenőrzésen. Egyvalaki megkísérel bejutni a repülőtérré a fegyverekkel, és ha sikerrel jár, jelt ad a többieknek, akik addig egy szállodában várakoznak, hogy csatlakozzanak hozzá. Ha letartóztatják, vagy nem lép velük kapcsolatba, a többiek a repülőteret elkerülve elhagyják az országot. Ibrahim megjegyezte, hogy a terv szerint a fegyvert becsempésző személynek tudnia kell nyilatkozni a médiának, és képviselni Kasmír ügyét, ha letartóztatják.

Miután a fegyvercsempészt sorshúzással kiválasztják, készen áll a fegyverek repülőtérré való bejuttatásának terve. Ibrahim a kontextus kapcsán elmondta, hogy mivel a csoport tagjai korábban számtalanszor estek át repülőtéri biztonsági ellenőrzésen Nepálban, feltűnt nekik, hogy a biztonsági szolgálat tagjai sokszor felületesek, és időnként el is tekintenek az ellenőrzéstől olyan utasok esetén, akik vagyonos, nagyra becsült polgárok benyomását keltik. Ennek fényében dolgozták ki a bejutás végső tervét:

1. Két jegyet vásároltak az első osztályra, hármat pedig a turistaosztályra.
2. Elegáns és drága ruhákat vettek, hogy a magas társadalmi rang és feddhetetlenség látszatát keltsék.
3. Pénzes erszényt vásároltak, valamint két derékszíjat és egy-egy maszkot a csoport valamennyi tagjának.
4. Köteleket és töröket szereztek be, amelyeket Nepálban hagyományos értékűknél fogva szabadon hordozhat magával az ember.
5. Úgy döntöttek, hogy a négy kézigránátot a pénzes erszényekbe rejtik, a pisztolyokat pedig a derékszíjakra (mindkét övbe két-két pisztolyt).

Ibrahim elmondta, hogy a „fegyvercsempész” úgy jutott át a biztonsági ellenőrzésen, mintha „egy csapásra mindenki megvakult volna”, és ezért hálát adott Allahnak. Ezután kapcsolatba lépett a sejt többi tagjával, és együtt szálltak fel a gépre. Ibrahim így számolt be a tervről a gépre szállástól kezdve:

1. A kiválasztott járat Katmanduból repül Új-Delhibe. A repülési idő körülbelül egy és egynegyed óra.
2. A gépeltérítést a repülési idő feléhez időzítik, amikor a gép India fölött jár.
3. Az első osztályon utazó fegyveres bemegy a mosdóba, felveszi a maszkját, előveszi a fegyverét, és bejelenti a gépeltérítést.
4. A sejt másik tagja a mosdó közelében helyezkedik el, átveszi a fegyvereket és a maszkokat az elsőtől, és szétosztja őket.
5. Az eredeti terv szerint a csoport első tagjának be kellett volna törnie a pilótafülke ajtaját, de erre végül nem volt szükség, mivel ahogy az ajtó közelébe ért, azon kilépett egy légiutas-kísérő, a gépeltérítő pedig a fegyvert a fejéhez szorítva megfenyegethette a pilótákat, hogy felrobbantja a gránátot és lövöldözni kezd.
6. A többi gépeltérítő az első osztály utasait átereli a turistaosztályra, hogy az első osztályt a túsok fogva tartására és kivégzésére használhassák anélkül, hogy a többi utas mindennek szemtanúja lenne. Két csoporttag az első ülésoroknál őrködött, a harmadik hátul, a negyedik pedig a csoporttagok közti kapcsolattartásért felelt.
7. Ha túsokat kell kivégezni, ezt törrel tanácsos megtenni, nehogy a pisztolylövedékek átüssék a repülő burkolatát, és pánikot keltsenek az utasok között.
8. Miután az utasokat és a legénységet ártalmatlanná tették, az utasokat tájékoztatni kell, hogy a repülő a gépeltérítők birtokában van, és hogy az akciót Kasmírért, az India elleni harc jegyében hajtják végre.
9. Az utasok szemét be kell kötni. Erre itt végül nem került sor az utasok állapota miatt (betegek, nők és gyermekek is voltak köztük).
10. A gépeltérítők az alábbi tervet dolgozták ki:
 - a. A repülő elhagyja az indiai légteret, és először Dubajban száll le.
 - b. A gép nem maradhat sokáig ugyanazon a repülőtéren, nehogy a hatóságok megrohamozzák.
 - c. A követeléseket csak akkor teszik közzé, ha a repülőt már feltankolták.
 - d. A repülő hajtóművét nem állítják le, és nem parkolnak vele egy helyben, hanem szép lassan gurulnak vele a kifutópályán.
 - e. Abban az esetben, ha a hatóságok megpróbálják bekeríteni vagy megtámadni a repülőt, a túsok kivégzése azonnal elkezdődik.

- f. Abban az esetben, ha a hatóságok halogatják a megegyezést, a gép elhagyja a repteret, akkor is, ha körül van véve.
- g. Abban az esetben, ha a tárgyalások kudarcot vallanak, az akció öngyilkos merényletként fejeződik be, amivel a géptérítők „felejtethetetlen leckét adnak a világnak”, hogy a jövőben ilyen esetekben azonnal teljesítsék a túszejtők követeléseit.
- h. Abban az esetben, ha sikerül megegyezésre jutni, a fogolycserére több okból is a kabuli repülőtérén kerül sor. Ibrahim elmagyarázta: a helyszínt abban a reményben választották ki, hogy az afganisztáni muszlim tálib rezsim azonosul a géptérítők dzsihadista identitásával és megértést tanúsít irántuk, valamint betartja a saría utasításait, és nem öl muszlimokat hitetlenek kedvéért. Ibrahim hozzátette: társaival együtt feltételezték, hogy a tálibok a géptérítők ideológiai szövetségesei lehetnek az Igazhitűek Emírének (Omar molla) személyisége és az Osama bin Laden ügyében tanúsított állhatatossága alapján.

A terv részleteinek ismertetése után Ibrahim beszámolt róla, mi történt valójában. A támadás és a gép elfoglalása a tervek szerint alakult, de a szűkös üzemanyag-tartalék miatt nem juthattak el Dubajba. Miután megtagadták tőlük a leszállási engedélyt Lahore-ban, úgy döntöttek, hogy az indiai Amritszárban landolnak. Miután az indiaiak megtagadták, hogy feltankolják a gépet, a géptérítők – akik elvágták az egyik túsztorkát, egy másikat pedig megsebesítettek – kényszerítették a pilótát, hogy szálljon fel, és repüljön a géppel Lahore-ba. (Az üzemanyag-szállító tartálykocsi mögött katonák rejtőztek, akik arra készültek, hogy megrohamozzák a gépet.) A pakisztániakkal való egyezkedés után Lahore-ban feltankolták a gépet, és továbbindultak Kabulba, ott azonban technikai nehézségek miatt lehetetlen volt éjszaka landolni, ezért a repülő folytatta útját Dubaj felé.

Dubajban a gép egy kisebb – mint később kiderült, katonai – repülőtérén szállt le. Miután a géptérítők megfenyegették őket, hogy kivégezzenek egy újabb túszt, a helyi hatóságok beleegyeztek, hogy feltankolják a gépet, ha a túszejtők cserébe elengednek 24 foglyot (nőket, gyerekeket, betegeket és a sebesült túszt, valamint a kivégzett férfi holttestét is kiadják).

Dubajban kiderült, hogy a repülőgépből szivárog az üzemanyag, de a hibát nem volt idő kijavítani, mivel a hatóságok elutasították a gépeltérítők követelését, hogy gyerekek egy busszal élelmet hozzanak nekik, a mudzsahidek ezért megfenyegették a pilótát, hogy azonnal szálljon fel. A gép Dubajból másodszor is Kabulba indult, ott azonban ezúttal sem kapott leszállási engedélyt, és átirányították Kandahárba. Ibrahim elmondta, hogy a repülés során végig azokra a muszlimokra gondolt, akik India börtöneiben szenvednek, és akikért ezt az egész gépeltérítést végrehajtották.

Miután Kandahárban landoltak, a gépet feltankolták, és az üzemanyagtartály meghibásodása egyre súlyosbodott, a gépeltérítők rájöttek, hogy nem repülhetnek tovább, és meg kell fogalmazniuk a követeléseiket, melyek az alábbiak voltak:

- a. Az egész világ ismerje meg a kasmíri nemzet szenvedéseit az indiai kormány elnyomó uralma alatt.
- b. Az indiai kormány fizessen 200 millió dollár váltságdíjat a repülőért és utasaiért.
- c. India engedjen szabadon 36 foglyot „Kasmír hősei” közül, akiket indiai börtönökben tartanak fogva, különösen Masud Azhar sejket.

Ibrahim elmondta, hogy a gépeltérítők elszántsága a hosszas tárgyalási folyamat ellenére is töretlen maradt; bátorságot és lelkierejét merítették abból, hogy afgán földön lehetnek. Sok napi várakozás után végre leszállt egy indiai repülő, fedélzetén Masud Azhar sejkkal és két másik „hőssel”, akiket kiengedtek a börtönből. A gépeltérítők felszálltak egy buszra, amely a sejket és két társát szállította, a 814-es járat utasait pedig átültették egy másik repülőre. Ibrahim összegzése szerint a művelet sikerrel járt, mert sikerült Kasmír ügyére irányítani a figyelmet, valamint elérni Masud sejk és két társa kiszabadulását. Ibrahim több jótanáccsal is szolgált a gépeltérítések kapcsán:

1. Fegyvereket a gépre csempészni könnyű, ha az embernek elég pénze van.
2. Az ilyen típusú akciókban az elszántság a siker kulcsa.
3. Mindent, ami elhangzik, komolyan kell venni, és az embernek képesnek kell lennie, hogy beváltsa a fenyegetéseit.

4. Az embernek készen kell állnia, hogy a műveletet bármikor öngyilkos akcióként fejezze be.
5. Semmilyen törvényt nem szabad figyelembe venni, mert a muszlimok feladata éppen az, hogy elpusztítsák a világi törvényeket.

A dokumentum utolsó oldala összefoglalja a gépeltérítés tanulságait. Többek közt kiemeli az akció során tanúsított bajtársiasságot és megfontoltságot, valamint a részletekbe menő információgyűjtést, ami végül a siker egyik kulcsa lett. Elmagyarázza, hogy a gépeltérítés sikerét a támadók alapos előkészületei hozták meg (különösen az iratok és a lakhatásra/utazásra vonatkozó fedősztorik tekintetében), továbbá az, hogy egy olyan országot választottak, ahol felületes a biztonsági ellenőrzés, mégis lehetőség van rá, hogy megfelelő túszoikat (jelen esetben indiai állampolgárokat) raboljanak el. Szintén fontos tanulság, hogy a gépeltérítők minden lehetséges fejleményt alaposan végiggondoltak, eltökélten tárgyaltak, és jól ismerték az emberi természetet (például képesek voltak együttműködésre bírni a pilótát). Al-Adel azt is megemlíti, hogy a művelet követelése arányban álltak a lehetőségeivel, és amiatt is elismerését fejezi ki, hogy a túszoikat elvágták, ami így nagyobb elrettentő erővel bírt, mintha lelőtték volna őket. Végül megjegyzi, hogy egy repülőgép-eltérítést mindig öngyilkos akcióként kell befejezni, ha a tárgyalások kudarcot vallanak, vagy a biztonsági erők megrohamozzák a túszejtőket.

Fordította: Tamás Dénes

A börtönbe került dzsihadisták életpályája és radikalizációs folyamata Ausztriában¹

1. MÓDSZERTAN

A tanulmány készítése során olyan embereket kérdeztek meg az osztrák büntetés-végrehajtási intézetekben, akiket a Büntető Törvénykönyv 278. paragrafus b-f részével: terrorista szervezettel való kapcsolat vonatkozásában gyanúsítottak meg vagy ítélték el. A kutatási projekt célja volt, hogy információt nyerjenek életükről, radikalizációs folyamatukról. Az interjúkat Moussa Al-Assan Diaw és csapata, a Deradikalizációs és Prevenációs Egyesület (DERAD) készítette 2016. december és 2017. február között. A DERAD egyesület választotta ki a megkérdezett személyeket. Összesen 25 személyt kérdeztek meg, Ausztria teljes területéről. A kérdőívet a szerzők állították össze.

¹ Az osztrák Európai, Integrációs és Külügyi Minisztérium 2017-ben írt tanulmányának 3. és 4. fejezetének fordítása. A fordítás fejezeteinek számozása az eredeti tanulmánytól eltér. A tanulmány elérhetősége: https://www.bmeia.gv.at/fileadmin/user_upload/Zentrale/Integration/Publikationen/Studie_Lebenswelten_und_Radikalisierungsverlaeufe_von_Dschihadisten_in_OEsterreich.pdf Utolsó megnyitás: 2019.12.13.

Az interjúkat személyes beszélgetés keretében készítették, és ezt követően értékelték. A Peter Hajek által készített kiértékelés alapvetően kvantitatív volt, kvalitatív módszereket csak bizonyos kérdésekre adott válaszok értékelésénél használt. Az értékelésnél segítséget jelentett, hogy az interjúk készítői hosszú időn keresztül kapcsolatban tudtak lenni az interjúalanyokkal, így többször tudták őket kérdezni. A lekérdezés során a következő tématerületeket igyekeztek részletesen megvilágítani: családi környezet, mindennapi élet, hírekről való tájékozódás, médiafogyasztás, munkaviszonyok, vallási beállítottság, az osztrák társadalomhoz való hozzáállás, szociodemográfiai adatok (nem, életkor, lakhely, legmagasabb iskolai végzettség, Ausztriában való tartózkodás ideje, család stb.).

2. A TANULMÁNY EREDMÉNYEI

2.1. Hovatartozás érzése: lakókörnyezet és Ausztria

A megkérdezett 25 főből 10 Ausztriában és 15 külföldön nőtt fel. Figyelemre méltó, hogy öt válaszadó jelölt meg külföldi országot Ausztria mellett gyermekkoruk színhelyéül.

Ország	Válaszó (fő)
Ausztria	15
Csecsenföld	7
Bosznia	1
Afganisztán	1
Szíria	1

A lakókörnyezetre vonatkozó kérdés értékelése során az volt tapasztalható, hogy a megnevezett település meghatározó erővel bír a megkérdezettek körében. Tizenhat megkérdezett lakott Bécsben, három Alsó-Ausztriában, és négy Stájerországban. (A településnevek adatvédelmi okokból nem kerülnek közlésre.) Két személytől nem sikerült választ kapni.

A megkérdezettek alapvetően jól érezték magukat lakhelyükön. Csak négy megkérdezett válaszolt nemmel a kérdésre.

	összes	nagyon jól	inkább jól	inkább nem	egyáltalán nem	nem válaszolt
Válaszadó (fő)	25	11	7	3	1	3

Ugyanakkor a válaszadók egy részének nem volt kötődése lakhelyéhez, közülük minden második nem érezte magát az osztrák társadalom részének.

	összes	igen, minden esetben	inkább igen	inkább nem	egyáltalán nem	nem tudja / nem válaszol
Válaszadó (fő)	25	6	4	8	4	3

A hat válaszadó közül, akik azt választották, hogy minden esetben az osztrák társadalom részének tartják magukat, két főnél magyarázó tényező az az időmennyiség, amit Ausztriában töltöttek el, és ennek köszönhetően Ausztriát mint hazájukat nevezték meg. A következő kijelentés aláhúzza ezt: *„Mivel az egész életemet itt töltöttem el, ez a hazám.”* (IP 21)²

Az identitás kérdésében az egyik személy kifejtette: *„Nehezen tudom a saját identitásom megnevezni. Törökországban idegennek érzem magam.”* (IP 22) De az osztrák állampolgárság megléte is bír öndefiniáló erővel: *„Van osztrák állampolgárságom, ezért osztráknak érzem magam”.* (IP 13)

További három személy úgy válaszolt a kérdésre, hogy teljesen az osztrák társadalom részének tekintik magukat. Közöttük jelen van meghasonlottság: az egyik alany Ausztriát egyedüli otthonaként jelöli meg, ennek ellenére csecsenek is érzi magát. (IP7) A másik két alany Csecsenföldön élne, ha béke lenne, és Csecsenföldet tartják otthonuknak, de azt vallják, *„hogy mindent Ausztriától kaptak”.* (IP 11 és 12)

² IP = interjúalany

A *részben érzi magát otthon Ausztriában* választ négy fő adta. Ebből kettőnél az az ok, hogy itt éltek, itt nőttek fel, beszélnek a nyelvet, itt fejezték be iskoláikat, és itt kezdtek el dolgozni. (IP 8 és 19) Egy személynél az „osztrák anyuka” (IP 7) volt a magyarázó tényező. Ezek a kijelentések rendelkeznek pozitív színezettel. Csak egy embernél (IP 17) volt, hogy a *részben érzi otthon magát Ausztriában* választ megkerülés jelleggel választotta, ennek az volt az oka, hogy úgy véli: „*Mi, muszlimok idegenek vagyunk önöknek, és önök nem akarnak minket.*”

Inkább nem választ nyolc személy adott a kérdésre, ebből öt Ausztriában nőtt fel. Az indoklás minden személynél abban áll, hogy diszkriminációt és hátrányt szenvedtek el származásuk és/vagy vallásuk miatt. Az interjúk kivonatai aláhúzzák ezt: „*A társadalom azt közvetíti felém, hogy engem nem akarnak.*” (IP 1) „*Ők nem akarnak minket, mert mi külföldiek vagyunk és muszlim vallásúak.*” (IP 14) „*Én a vallásom és a származásom miatt vagyok hátrányosan kezelve és diszkriminálva. Minden szempontból a politikusok, az emberek, akik rasszistán viselkednek.*” (IP 18) Különösen az IP 18-nál jelentős és nyomon követhető a hátrányos megkülönböztetés: „*Az iskolai sportcsapatban mindig a másodosztályban játszottam, pedig jobb voltam.*” (IP 18) Tanulmányai során szintén negatívan különböztették meg teljesítménye alapján. „*Én ott akarok élni, ahol a többi muszlim él, ahol az ember nincs elnyomva. Mindig azt kérdezik, miért nem illeszkedem be úgy, ahogy ők gondolják. Úgy élek, mint a többiek, csak a vallásomat szeretném megélni.*” (IP 25) Két személy azzal magyarázza választát, hogy kevés időt éltek Ausztriában. Egy személy azt válaszolta, hogy „*szereti Ausztriát, büntetése letöltése után nem lesz semmi problémája*”. (IP 20).

Ezen válaszok és gondolatok alapján megállapítható, hogy a megkérdezettek kevésbé érzik magukat az osztrák társadalom részének, legfőképpen azért, ahogy az emberek velük szemben viselkednek. Egy ember evvel ellentétes állítást fogalmazott meg: „*A nem muszlimok azok, akik úgy élnek, ahogy én azt nem tartom helyesnek.*” (IP 2)

Az *egyáltalán nem érzi magát az osztrák társadalom részének* választ adók négyen voltak. Egy válaszadó avval indokolta, hogy őt börtönbüntetésre ítélték, és ő ezért nem tekinti magát a társadalom részének, de korábban megvolt benne az odatartozás érzése. (IP 8) A többi nemleges válaszadót a saját negatív

tapasztalatai befolyásolták: „Nekünk mindig azt mondták, hogy menjünk el innen” (IP 16) és „minket az emberek nem tiszteltek”. (IP 24)

Három személy nem tudta megválaszolni a kérdést. Közülük egy a folyamatban lévő bírósági eljárás hatása alatt állt: „Én része vagyok a társadalomnak. Gyermekeként nekem azt mondták, hogy Ausztriában maradj otthon és a vallásodat ott éld meg. Ez így van és volt mostanáig. De most az eljárási folyamat arra tanított, hogy nem vagyok osztrák. Ez a folyamat azt mutatta meg számomra, hogy a muszlimok jogfosztottak.” (IP 13)

Értékelés és eredmények: A megkérdezettek 40%-a teljesen vagy részben otthon érzi magát Ausztriában. Együtt vizsgálva a legutolsó lakhelyén hogy érezte magát kérdéssel 72%-nak volt teljesen vagy részben otthon érzést mutató válasza, ez jól mutatja, hogy jelen van az interjúalanyok egy részében a kizsájtottság érzése az osztrák társadalomból. A megélt vagy vélelmezett hátrányos megkülönböztettség érzését mutatják a többi kérdésre adott válaszok is.

Ez első ránézésre ellentmondásosnak tűnhet ideológiai igényeik, példaképeik, életmódjuk tükrében. A megkérdezettek jól érezték magukat mindennapi környezetükben, ami része az osztrák társadalomnak, de egyéni, napi tapasztalataikban pedig a kizsájtottság érzése volt jelen. Ez az érzést kiváltó fő tényező az, hogy a társadalmi elutasítás és annak személyesen megtapasztalt formái erősítik és serkentik az egyénben meglévő ideológiai gondolatokat. Az elutasítás kihat az egyén által használt médiára és hírközlő csatornákra, melyekről bővebben a mindennapi médiafelhasználás és tájékozódás részben lesz szó.

2.2. Mecsetekhez való hozzáállás

Nyolc ember érezte képviselve saját vallási értelmezését a mecsetekben. Érdekes, hogy minden második válaszoló nem adott vagy nem akart választ adni.

	összes	igen	nem	nem tudja / nem válaszol
Válaszadó (fő)	25	8	5	12

A válaszadás hiányának okai: a megkérdezettek egy része nem foglalkozott (vagy nem akart foglalkozni) a mecsetekkel, nem ismert mecseteket vagy csak ritkán járt el (7 fő), nem ismerte a vallást (1 fő), nem minden esetben érezte magát képviselve a mecsetekben. Egyik interjúalany kritikusan áll a mecsetekhez. *„Én néhány mecsetet kritikusan szemlélek, kevés liturgikus mozgást végzünk, sok imám politikailag alulképzett, nem ismerik a Koránt, kevés emberi kapcsolatuk van, muszáj volt okosabbnak lennünk.”* (IP 12)

Azok a személyek, akik a mecsetekben képviselve érezték magukat, azzal támasztották alá, hogy *„az iszlám hit megfelelően volt prédikálva”* (IP 9) és *„a hit alapvetéseit mindenki elfogadta a mecsetben”* (IP 10), és ezáltal több mecsetet is felkerestek. Egy személy beszélt a meglévő véleménykülönbségekről is, de ennek ellenére őt senki nem presszionálta, hogy melyik mecsetbe járjon, vagy melyikbe ne (IP 13). Egy másik személy, aki mindig ugyanabba a mecsetbe járt, szintén pozitív dolgokat mondott: *„Ott mindig, 100%-ban csak a vallásról volt szó, politikáról egyáltalán nem. Ez nekem megfelelt.”* (IP 11) Öt személy nem érezte magát képviselve a mecsetekben. Ezt *„más eszmékkel”* (IP 16), *„eltérő véleménnyel”* (IP 19) és *„hibás vallásértelmezéssel”* (IP 15) magyarázták.

Értékelés és eredmények: A fenti részben leírt állítások azt az állítást alapozzák meg, hogy az interjúalanyok egy kiválasztott csoporthoz tartoznak, de elutasítják a félrevezetést, amely kiindulópontja lehet az extrém ideológiához való fordulásnak. Emellett voltak olyanok is, akik szélsőséges ideológiájú csoportokhoz csatlakoztak, kizárólag a hozzájuk tartozó közösségekbe és mecsetekbe jártak el, és a többitől távol maradtak. Legalább egy megkérdezett személy radikalizációs folyamata végére csak olyan imahelyeket keresett fel, ahol az ő imámja a többi iszlám közösséget radikálisnak bélyegezte és nem tartotta muszlimnak, valamint

elég távolságtartóan vélekedett a demokráciáról, a parlament intézményéről, az ember által alkotott törvényekről és az államról. A többi megkérdezett személy nem adott választ a kérdésre, ezt avval magyarázták, hogy nem ismerték a többi mecset vallásértelmezését, melytől függővé teszik a mecsetbe járásukat. A nyolc pozitív válasz reprezentálja az ellenséges hozzáállást a többi mecsethez (és annak közösségéhez), anélkül, hogy a nagy iszlám közösségtől magukat el akarnák határolni.

2.3 Mindennapi élet

2.3.1. Napirend

A megkérdezettek napirendje meglehetősen individuális és különböző. A legtöbb megkérdezett napja egyszerűsítetten összefoglalva: kelés, munka/iskola, evés, alvás, mecsetbe járás mint szabadidős tevékenység. Alig vannak eltérések egy átlagos ember napirendjétől: *„Iskolába járás, házimunka, tanulás, mecsetbe járás... minden természetes módon. Találkoztunk a barátainkkal.”* (IP 3) *„Munka, edzés, szabadidő barátokkal való eltöltése. Az első tanévben voltam. Maximum este nyolcig voltam úton, dolgoznom kellett.”* (IP 6) *„Munkába járás, utána otthon vacsora és alvás. Szabadidőben ima. Semmi különös. Taxival utaztam, így teltek napjaim.”* (IP 18)

Azok az interjúalanyok, akik nem dolgoztak vagy tanultak, a szabadidőnek és a szabadidős tevékenységnek nagy szerepet tulajdonítottak, mikor napi rutinjukról meséltek. *„Én mindig csavarogtam a barátaimmal. Vízipipáztunk, sétáltunk. Tulajdonképpen csak szabadidőm volt.”* (IP 21) *„Sokáig aludtam, felkeltem, számítógépen játszottam. Mecsetbe jártam. Plázába jártam, és számítógépen játszottam.”* (IP 2) *„Leggyakrabban csak 13 óra körül keltem fel, utána találkoztam a barátaimmal, néha fociztunk, lányokkal találkoztunk, valakinek a lakásán lazultunk, ez így ment az egész hónapban. Este küzdősportot gyakoroltam.”* (IP 9)

2.3.2. Szabadidő

A legtöbb megkérdezett a már vázolt szabadidős tevékenységekkel töltötte mindennapjait: barátok és rokonok felkeresése, sportolás, parkban való időtöltés,

sétálás, internetezés, olvasás, mecsetbe járás. Ennek megfelelően a „*semmi különös*” (IP 7) szókapcsolattal lehet leírni. Tizenhat megkérdezett nyilatkozott úgy, hogy barátaival és családjával töltötte szabadidejét. A sport kilenc megkérdezett-nél volt fontos, öt megkérdezett űzött küzdősportot. Hét megkérdezett nyilatkozott arról, hogy mecsetbe járt vagy imádkozott a parkban. „*Mindig szabadidőm volt. Mindig lazultam, és a barátaimmal töltöttem az időt.*” (IP 9) „*A szabadban sétáltam a barátaimmal, testvéremmel játszottam, és ezután mecsetbe jártam.*” (IP 15) „*Sportoltam, sétáltam, bokszedzésre jártam, és így tovább. Parkouröztünk.*” (IP 25) „*Szabadidőmben mecsetbe mentem, sportoltam, úsztam és a barátaimmal találkoztam.*” (IP 14) Két személy adta meg azt, hogy nem volt szabadideje (IP 12, IP 10), ha igen, akkor számukra a sport és család (IP 12), valamint az olvasás (IP 10) volt fontos.

Részletesen három ember mesélt a szabadidejéről. Mindhármuk esetében fontos szerepet játszott a vallás. Egy személy nyilatkozott, hogy a lánytestvéreinek segített a Korán olvasásban, és péntekenként rendszeresen mecsetbe járt (IP 23). Ifjúkorában „*egy sejtől tanult meg Koránt olvasni, amiben igazán jó volt*”. Egy másik személy mesélt arról, hogy péntekenként egy arab mecsetbe járt, mert „*a török mecsetek szerinte hibásak voltak, mert szufi beállítottságúak voltak, mindent meg akartak mondani*”. (IP 3) Ennél a személynél a vallás fontos szerepet játszott a szabadidejében: „*Találkoztunk a barátaimmal. Együtt lógtunk. Az egyik barátom mesélt nekem az ISIS-ről. Egyszer a nem vallásos emberekről vitatkoztunk... informálódtunk a vallásról.*” (IP 3) A vallás és az iszlám egy másik személynél is téma volt. Nyilatkozata: „*Beszéltünk az iszlámról... beszéltünk az ISIS-ről... volt nézeteltérésünk a politika miatt.*” (IP 4)

Értékelés és eredmények: A megkérdezett fiatalok egy része úgy élt, mint egy átlagos fiatal, evvel egyidejűleg gyorsan, lépésről-lépésre elsajátította az ideológiai látásmódot, ami elsősorban az ideológiai ellenségképtől határolta el őket. Így volt a mecsetlátogatás(ok)nál is, ahol a szufizmus megítélésének volt jelentősége, melyet nem tartottak megengedhetőnek, és ez hozzájárult ahhoz, hogy az általuk hamisnak ítélt iszlámtól elhatárolódjanak. A megkérdezettek megváltoztak, de életvitelük meglehetősen mérsékelt volt propagált ideológiájukhoz képest. Szabadidejükben egy részük felfüggesztette a szigorú szabályokat, de nem kerültek messze tőlük. Olyan életmódot (is) folytattak, melyet egyidejűleg ideológiailag

elutasítottak. Az ideológiák ellentéte következetesen megjelent a személyes környezetben vagy a baráti beszélgetésekben anélkül, hogy ezt a saját mecsetüknek tematizálnia kellett volna. A Deradikalizációs és Prevenációs Egyesület (DERAD) tagjai prevenációs munkájuk során további személyeket ismertek meg, akik nem muszlimok, de az interjúalanyok baráti körébe tartoznak. Ők szintén foglalkoztak az ISIS-szel. Számukra lehetséges volt, hogy részletes rálátásuk legyen az Al-Nusra Front és az ISIS tevékenységére. Ennek keretében volt lehetőségük látni képeket a Szíriában meghalt barátaikról. Egyikük radikalizációs folyamata során keresett a környezetében egy semleges imádkozóhelyet, ahol a vele hasonlóan gondolkodókkal találkozott. Ide tartozott mindenki, aki extrém ideológiát közvetített vagy vallott. A többi imahelyet olyan közösségek szervezték, akiknek az extrémista ideológiája eltért az átlagtól. Ezek a találkozóhelyek később olyan rejtkehelyre tudtak átalakulni, ahol zavartalanul és elzártan tudtak találkozni.

2.4. Mindennapi hírfogyasztás/tájékozódás

	összes	„klasszikus média”	nem német nyelvű TV	internet	egyéb (internet)
Válaszadó (fő)	25	16	8	24	16

(Egy válaszadó többet is megjelölhetett.)

Az internet volt az a médium, melyet a megkérdezettek nagy része használt. Emellett tizenhét ember használt WhatsAppot, 17 Facebookot, 4 Instagramot és senki sem használt Twittert. Nyolc megkérdezett használt TelegrammMessengert, öt interjúalany adta meg a YouTube-ot mint általa használt információforrást. Egy-egy személy nevezte meg hírforrásainak a Google-t, a Skype-ot, a Vibert, játékapplikációkat, hírapplikációkat, dokumentumfilmeket, filmeket, bosnyák oldalakat (IP 10) valamint weblapokat az iszlámról (IP 8) vagy a saját telefonját. *„Kapcsolatom volt emberekkel az egész EU területéről és azon kívülről, tőlük sok dolgot tudtam meg.”* (IP 12) Az internetnél mint megnevezett médiumnál gyanítható, hogy elsősorban kommunikációs, semmint „klasszikus” hírszolgáltató médiumként funkcionált. A Messenger applikáción keresztül lehetséges a „klasszikus médiából” származó hírek továbbküldése is.

A „klasszikus média” volt a második leggyakrabban megjelölt. Az ingyenes újságok közül a Heute (13) és az Österreich (8) volt a legtöbbet megjelölt. Néhány sze-

mély mondott olyat, hogy „*ingyenes médiát használok*” (IP 19) vagy „*a metróban található ingyenest*” (IP 17). Egy másik válaszadó indoklása az ingyenes napi újság fogyasztásáról: „*meg akartam nézni azt a sok ostobaságot, amit írnak.*” (IP 6) További megnevezést kapott az ORF (4 fő), általános napi újságok (3 fő), RTL (2 fő), Puls4 (3 fő). Egy-egy megnevezést kaptak a különböző televíziós csatornák: ORF ZIB (IP 15), Puls4 News (IP 15), RTL2, Pro 7, ZDF, News és az Euronews.

Nyolc személy nevezett meg nem német nyelvű műholdas TV-adásokat. Közöttük voltak: orosz adók (2 fő), arab adók (2 fő), TRT (2 fő), Al-Jazeera (2 fő), Kanal D (1 fő), Show TV (1 fő), játékfilmek (1 fő), Török ATV (1 fő).

Az adatokat mélyebben elemezve megállapítható, hogy azok fogyasztották a „klasszikus médiát”, akik az előző kérdésben valamennyire vagy teljesen az osztrák társadalomhoz tartozónak érezték magukat. Minden harmadik személy, aki egyáltalán nem tekinti magát az osztrák társadalom részének, nem fogyasztott semmilyen „klasszikus”, de még idegen nyelvű médiát sem, csakis kizárólag az internetet.

Értékelés és eredmények: Az interjúk nagy részében a „klasszikus média” dominált. A TV mint hírforrás használata egyes megkérdezetteknél csak a börtönben kezdődött. A megkérdezettek egy kevés részének nem volt otthon TV-je, ez fejtette ki negatív hatását a börtönben. Az újságok radikalizációjukhoz köthető tématerületeit (vallás, szervezetek, háborús övezetek) főként negatívan ítélték meg. Az internet mint kommunikációs és hírmegosztó platform használata során gyakran választottak és osztottak meg ellenőrizetlen híreket, melyek a társadalom és a muszlimok kapcsolatáról szóltak, többek között világpolitikai kérdésekben és válságkörzetekben. A propagandahíreket részben a közösségi médiában osztották meg, ez megerősítést nyert a hatósági nyomozás során, amikor internethasználatuk előzményeinek tanulmányozása során felismerhetővé vált az egyforma tematikájú hírek fogyasztásának gondolkodást formáló hatása.

2.5 Családi élet

2.5.1. A család szerepe a mindennapokban

A családhoz való kapcsolat 21 megkérdezettnél pozitív volt. A család szerepét meghatározónak és fontosnak írták le. „A család a legfontosabb az életben.” (IP 9) „A család az első helyen áll, mert az a legfontosabb támogató.” (IP 12) „A családom nagyon hiányzik, mert a család a legfontosabb számomra.” (IP 20) Egy személy a család kulturális jelentőségéről is beszélt: „A családomnak és feleségemnek szenteltem a legtöbb időt. Család nélkül mi muszlimok nem tudunk létezni. Nő nélkül egy muszlim férfi élete rendkívül nehéz.” (IP 8)

Három megkérdezettnek volt semleges hozzáállása. Egyik alanynál a család „normális szerepet játszott” (IP 2), a másikinál „nem játszott fontos szerepet” (IP 7). „Nem laktam a családommal, hanem felváltva a barátaimnál és barátnőimnél, de mindennap láttam a családomat.” (IP 21)

2.5.2. Apával való kapcsolat

Tizenegy fő írta le az apjával való kapcsolatát nagyon jónak. Elhangzottak a „baráti” (IP 11), a „jó” (IP 10, 17, 29) vagy a „normális” jelzők (IP 18), mikor az apjukkal való kapcsolatukról beszéltek a megkérdezettek. Három személy nyilatkozott úgy, hogy nem volt jó kapcsolata az apjával. Ennek magyarázata volt az alanyoknál a korlátozott emlékezőképesség (IP 6) és a hiányzó kapcsolat (IP 22). „Jó volt kapcsolatunk, csak meghalt.” (IP 8) Három személy írta le az apját szigorúnak (IP 9, 12, 21). Ennek ellenére mindhárom személy pozitívnak látja összességében az apjával való kapcsolatot: „A szigor ellenére gyakran éreztük jól magunkat együtt.” (IP 9) „Az akkori helyzetet nem szerettem, de ma úgy látom, hogy ez jó volt úgy, ahogy volt.” (IP 21) Egy személy írta le „nem jó” (IP 7) szókapcsolattal az apjával való kapcsolatát.

2.5.3. Anyával való kapcsolat

Tizenhat személy írta le nagyon pozitívnak az anyjával való kapcsolatát. Tizenhárom személy egyszerűen csak azt nyilatkozta, hogy *nagyon jó*, és nem fejtette ki.

Három válaszadó bővebben fejtette ki és húzta alá anyjával való pozitív kapcsolatát: „Nagyon jó a kapcsolatunk, ha valamikor én ostobaságot csináltam, például alkoholt ittam, akkor sírt miattam, mivel én vagyok az egyetlen fia.” (IP 11) „Nagyon jó, mert Afganisztánban ez a természetes.” (IP 3) „Nagyon, nagyon, nagyon jó és ez még elmondható lenne százszor.” (IP 15) Jó választ adott további három személy: „Soha nem volt probléma köztünk, csak annyi, hogy nem engedte, hogy elmenjek otthonról. Most sajnálom, hogy nem mindig hallgattam rá.” (IP 21)

Az anya tulajdonságainak leírásaként hangzottak el a „laza” (IP 9), „különleges” (IP 10), „melegszívű” (IP 12) és „perfekt” (IP 18) jelzők. Az említett jelzők pozitív képet rajzolnak ki, csak egy személy jellemezte „átlagosnak” (IP 7) az anyjával való kapcsolatát, ami a többi jelzőhöz képest negatív színezetet mutat. Ennek ellenére megállapítható, hogy a legtöbb interjúalany életében a család és a szülők (nagyon) fontos szerepet játszottak. Összefoglalóan megállapítható, hogy a megbecsülés és a tisztelet fontos tényező az emberek közötti kapcsolatokban, csakúgy, mint bárhol Ausztriában.

2.5.4. Az iszlám szerepe a családban

Tizenegy megkérdezettnél az iszlám nagyon fontos szerepet játszott a saját családi életében. Ennek megnyilvánulása volt az ima és böjt (IP 1, 6, 8, 14, 16, 22) és a vallás megélése a mindennapokban (IP 13), valamint a „vallás tanainak követése” (IP 9). Két személynél az apa játszott fontos szerepet abban, hogy az illető a vallás közelébe kerüljön: „Apám gyerekként Korán-oktatásra küldött a mecsetbe.” (IP 9) és „Az apám volt az igazán vallásgyakorló.” (IP 4) Ennek ellenére az iszlám központi szerepe a családon belül alakult ki, ahogy a családtagok a vallást „nem radikálisan” (IP 1) kezelték, hanem „normálisan” (IP 16) élték meg. Ők az „Isten szeretetét akarták elérni... A politikát és a vallást különválasztva... Utáltuk a terroristákat, akik a vallást rombolták”. (IP 14)

Egy interjúalany mesélt arról, hogy ő 15 éves kora óta nikábot viselt két éven keresztül (IP 7).

Az iszlám családon belüli szerepére *normális* választ adók nyolcan voltak. Néhányuk nyilatkozatai: „normális vallásos család vagyunk, imádkozunk, de nem

gyakran beszélünk a vallásról” (IP 11), „nem volt nyomás kifejtve, ha valaki nem akart imádkozni”. (IP 15) „Normál muszlimok vagyunk, és nincs dolgunk a bolond Takfiri-felfogásúakkal.” (IP 20)

Egyáltalán nem játszott szerepet az iszlám négy megkérdezett családjában. *„Nem imádkoztunk, nem jártunk mecsetbe.”* Egy személynél a nagymama volt vallásos, de a szülők nem. *„Az anyám még imádkozott önállóan, de az apámat nyugodtan mondhatom ateistának. Péntekenként nem járt a mecsetbe, maximum a ramadán barjam ünnepén.”* (IP 10)

Azok a válaszadók, akik az iszlám vallást jelenlévőnek határozták meg családjuk életében, a saját iszlámértelmezésüket normálisnak tekintették. (Tehát nem radikálisnak vagy extrémnek.) Ezen családokban a vallás megélése imában, böjtben, mecsetbe járásban és étkezési szokásokban merült ki. A szülők szerepe meghatározó volt abban, hogy a gyermekek elsajátítsák a vallási szabályokat, például az imát és a ramadán havi böjtöt.

Egy személy mesélt arról, hogy családja egyáltalán nem volt vallásos, saját magától kezdett el mecsetbe járni és imádkozni, és a *„családja csak ezt követően kezdte el megélni a vallást”.* (IP 21)

Értékelés és eredmények: Ebben a lekérdezett kérdéskörben szinte kivétel nélkül felismerhető a szülőkkel való pozitív viszony. Egy szétesett család elhagyása lényeges eleme lehet a radikalizációnak, de ezt a lekérdezés nem támasztotta alá. Evvel egyidejűleg a szülők nem voltak abban a helyzetben, hogy befolyásolják gyermekeik világnézeti változását. E téren a gyermekek hasonló korú, hasonló gondolkodású csoportjai erősebbek voltak.

A baráti kör, a kritika nélküli médiafogyasztás, a hasonló gondolkodású közösségek fontos szerepet játszottak a világnézet és az életmód változásában. A vallás szerepe a családban változó volt a megkérdezettekénél. Egy részüknek egy vagy két szülője nem volt muszlim vagy nem volt vallásos, vagy csak a nagy ünnepeken élte meg a vallást, vagy egyáltalán nem. Az ilyen esetek vezettek ahhoz, hogy a gyermekek alapvetően nem jártak mecsetbe. A további megkérdezettek között átlagosan egy volt, aki a vallást kulturális, tradicionális ortopraxisnak tekinti.

A megkérdezettek leírták, hogy a motivációjuk az volt, hogy szüleiket megtérítsék, és meg voltak arról győződve, hogy az extrémista csoportjaikban (ahová barátaik révén és/vagy az interneten keresztül jutottak be) az iszlám hit igaz útját találták meg.

2.6 Hátrányos megkülönböztetés muszlimként

2.6.1. Személyes hátrányos megkülönböztetés muszlimként (konkrétumok alapján)

	összes	igen, nagyon	inkább igen	inkább nem	nem, egyáltalán nem	nem tudja / nem válaszol
Válaszadó (fő)	25	10	9	1	5	0

Minden tizedik személy, aki magát muszlimként nagyon hátrányosan megkülönböztetve érezte, arra vezeti vissza, hogy vélt vagy valós hátrányos megkülönböztetés érte (terroristának bélyegzés, nehézségek munkakeresésnél). Arról is beszéltek, hogy inzultálták (főleg szóban) vagy méregették őket kinézetük, ruhájuk vagy vallásos életmódjuk miatt.

„Mindenhol terroristának tartottak minket, mindig mindent rosszul csináltunk az iskolában. Az igazgatónő utált minket, muszlimokat, utálva voltunk az újságokban, a médiában, mindenhol. Egyszer sétáltam a barátokkal, odajött egy ember, elkezdte szidni Allahot, és minket terroristának állított be. Nekem egy késsel sérülést okozott, a barátomnak az arcába belevágott a késsel. Neki nem lett belőle problémája, csak nekünk.” (IP 6)

„Utcáról utcára voltunk szidva, és pofátlanul megtámadtak.” (IP 13)

„Igen, sok náci van, aki utál minket. A házmesternő és mindenki ellenünk volt. Ezen kívül vicces volt, hogy füveznek, de minket külföldieket szidnak.” (IP 14)

„Rossz munkát kapni.” (IP 7) Ha az ember „munkát keres, akkor mindig az imáról kérdeznek minket, és ez problémát okoz, és nehéz munkát találni”. (IP 10)

„Az iskolában a tanár mindig szidott engem és rosszul bánt velem, megvert és húzott a hajamnál fogva, és mindig ítélkezett a külföldiek felett... úgy kezelt, mint egy darab sz**t! Ezt elmeséltem az apámnak, mire a tanár azt mondta, hogy én hazudok. Így megy ez a börtönben is. Muszlimként semmi vagy.” (IP 1)

„Kezdődött a méregetéssel, ha valakinek tradicionális ruhája vagy egy nőnek nikábja volt. Az iszlám vallás népszerűsítése nem megengedett, de Bibliát lehet osztani. Ha egy internetes hitszónokot elítélnék, akkor a lehető legnagyobb büntetést kapja, mint egy náci. Ez zavar.” (IP 2)

Hasonló tapasztalatokról számolnak be azok, akik úgy feleltek a kérdésre, hogy inkább érte őket hátrányos megkülönböztetés, mint nem. A női interjúalany így beszélt erről: „Ha az utcán vagyok, sok ember mérgesen néz rám és elítél csak azért, mert nikádba vagyok fátyolozva. Dühösen nézem a szemeiket a nikáb miatt. Szidnak engem, gyakran nagyon kulturálatlanul. Néha verbálisan inzultálnak.” (IP 8)

Egy másik személy azt mondta, hogy ennek oka a „politika – az ellenem folyó eljárás politikai volt”. (IP 12) Minden személy, aki erre a kérdésre inkább nem választ adott, bizonytalan: „Lehet, hogy van hátrányos megkülönböztetés. Van egy-két rasszista.” (IP 23)

Pozitív tapasztalata volt minden ötödik személynek, ők erre a kérdésre az egyáltalán nem választ adták. Ők az embereket „segítőkésznek és barátságosnak” (IP 20 és IP 21) írták le, és megerősítették, hogy „itt szabadság van”. (IP 11) Egy személy mondta azt, hogy őt semmilyen hátrányos megkülönböztetés nem érte, mindent úgy tudott csinálni, „mint egy keresztény”. (IP 22)

Értékelés és eredmények: A negatív diszkrimináció érzése a megkérdezettek személyes tapasztalatai alapján szomorú tendenciát mutatott. Ennek a negatív élménynek az oka az interjúalany származása volt, de emellett vallási és kulturális tényezők is közrejátszottak. Megjelent az igény, hogy egyenrangú emberekként legyenek kezelve anélkül, hogy fel kellene adniuk identitásuk különböző elemeit. A 2.6.1. és a 2.6.2. valamint a 2.6.3. részekben leírt negatív tényezők találkoztak az egyedi és egyéni kirekesztési tapasztalatokkal, ami párosult a kialakult véleménybuborékokhoz való csatlakozással és szelektív hírfogyasztással. Ezek együttesen táplálták a radikalizációt.

2.6.2. A muszlimok általános hátrányos megkülönböztetése (absztrakt szint)

	összesen	igen nagyon	inkább igen	inkább nem	nem, egyáltalán nem	nem tudja / nem válaszol
Válaszadó (fő)	25	12	10	0	3	0

„A muszlimok mindenhol hátrányosan vannak megkülönböztetve.” (IP 7)

Ez egy általános kijelentés a muszlimok hátrányos megkülönböztetéséről, mely alapvetésként hangzott el a megkérdezettek részéről. Nyolc személy ezt az osztrák muszlimokra vonatkozó tilalmakkal (különösen fejkendő és burka) támasztotta alá.

„Ha valaki fejkendőt vagy szakállat visel, az problémát szül.” (IP 18)

„Miért vannak ellene a fejkendőnek és a mecseteknek? [...] Az iszlám megengedett Ausztriában, de sajnós az emberek utálnak minket. Volt egy Korán az autóban, de már az is radikálisnak számított.” (IP 14)

A muszlimok ausztriai hátrányos megkülönböztetéséről számos politikai és egyéb nyilatkozat van a muszlimok részéről, melyekben azt a nézetet vallják, hogy az iszlám hívők közösségéről torz kép alakult ki:

„A politikusoktól mindig csak iszlamofóbiát kapunk. Bármilyen bűncselekményt azonnal összekapcsolnak a vallással.” (IP18)

„A politikusok a muszlimokat felosztják jó és rossz csoportra.” (IP 11)

„A média minket egységesen rossznak állít be.” (IP 17)

Három személy úgy véli, hogy a muszlimok nincsenek hátrányosan megkülönböztetve Ausztriában. Ezt az alábbiakkal támasztják alá: „Minden engedélyezett, sőt még tárgyalást is tudtunk kezdeményezni. Számomra ez a szabadság...” (IP 11) Volt hivatkozás a törvényekre, miszerint jogilag biztosítva van, hogy „aki nem okoz problémát, annak nem lesz nehézsége”. (IP 21)

Értékelés és eredmények: A 2.6.1. részben leírt egyéni, személyes élmények mellett az ebben a részben kapott válaszok visszatükröznek egy személyt a baráti vagy ismeretségi körből, és az interjúalanyok médiafogyasztását. A megkérdezettek válaszaik alapján nagyrészt ingyenes napilapokból (Österreich, Heute) tájékoztak a társadalmi és politikai folyamatokról. További információs forrásuk az internet volt. Az ezekből a forrásokból beérkező információk véleménybuborékba, szubkultúrába terelték, majd teljesen oda zárták őket.

A beszélgetések során felismerhető volt, hogy a belföldi és külföldi események alternatív ábrázolását nem ellenőrizték és nem tapasztalati oldalról közelítették meg. A negatív hírek, melyek hírértékük miatt gyakran voltak publikálva, nem a megszkott, mindennapi, kevés érdeklődést generáltak az interjúalanyoknál. Olyan migráció és iszlám témájú híreket kísérték figyelemmel, melyek javarészt konfliktusosan mutatták be ezeket a témákat. A különböző internetes médiumokon ezen hírek hatása felerősödött és reprodukálódott. A keresőmotorok, videolejátszó portálok, a közösségi média (pl. a Facebook) automatikusan hasonló témájú találati eredményeket generálnak, melyek erősíteni tudják a kereső ellenségképét.

2.6.3. A muszlimok hátrányos megkülönböztetése világszinten (absztrakt szint)

	összesen	igen nagyon	inkább igen	inkább nem	nem, egyáltalán nem	nem tudja / nem válaszol
Válaszadó (fő)	25	13	8	2	2	0

„Az egész világon így megy ez.” (IP 22)

A válaszoktól függetlenül felmerült a „háború egy normális nép ellen” (IP 15) gondolat. Több országot neveztek meg, ahol különösen elnyomják a muszlimokat. Ide tartoztak: Csecsenföld, Egyiptom, Nigéria, Palesztina, Irak, Irán, Belgium és Németország. Az elnyomást a legtöbb válasz nagyon általánosnak tekintette.

„Minden világméretű konfliktus a muszlimok ellen szól. Afganisztánban és most Szíriában. Ez rossz.” (IP 17)

„Nigéria, Palesztina – az összes konfliktus, ahol civil áldozatok vannak, muszlim ország.” (IP 9)

„Csecsenföld, Ausztria, Egyiptom, mindenhol elnyomásban vannak a muszlimok.” (IP 12)

Mikor egy olyan globális esemény került szóba, melyben az interjúalany érintett volt, vagy az felzaklatta őt, gyakran hangzott el a *„mindenhol háború van”* (IP 19) mondat. Elhangzott, hogy emberek hálnak meg, kerülnek elnyomás alá, és nincs segítség és beavatkozás. *„A háborúk. Sehol nincs esélyük a muszlimoknak a világon, és nem segít senki.”* (IP 18) De a muszlimokra vonatkozó tilalmak (pl. fejkendő) is dühítő hatással voltak némely megkérdezetre: *„Fejkendőtilalom és így tovább, a Korán-terjesztés tilalma és így tovább.”* (IP 6)

A média is váltott ki érzelmeket: *„A média felnagyítja a muszlimok által elkövetett bűncselekményeket, másokét nem.”* (IP 10)

Két személy konkrét kijelentései: *„Franciaország is benne volt a hírekben. Csupa tiltás a muszlimok ellen, a nőket ellenőrzik. Követik a muszlimokat, nem csoda, hogy rossz irányba változnak. Azt hiszik, hogy magasabb rendűek a muszlimoknál. Mi semmik vagyunk ezeknek az embereknek a szemében, ők utálják a muszlimokat. Hülyék. Azt hiszik, hogy terroristák vagyunk. Az emberek nem tudnak fellépni érdekeik védelmében Szíriában, mert Asszad erői elviszik őket. Mi van az amerikaiakkal, miért nem folytatják a segítségnyújtást? Látták, mi történt Aleppóban? Megkínóztak egy nagyon fiatal fiút, egészen addig, amíg azt nem mondta, hogy Asszad az ő istene. Mi a helyzet az aleppói fegyverszünettel? Nem tartották be. Aki segíteni akar, azt terroristának nevezik. Hogy lehet ez? Mi, muszlimok semmik vagyunk számukra.”* (IP 16)

„Palesztina helyzetén kiborultam, gyerekeket üldöztek és öltek meg. Nagyon nehéz a helyzet Egyiptomban és Pakisztánban, gyakran támadnak meg muszlim országokat. Emlegetik az iszlám országokban történő háborúkat, így megint az iszlám vallást állítják be bűnösnek, és nem a háborút. A média zavar a legjobban, mindig az iszlám ellen beszél, mindig radikálisnak állítanak be minket, és mindig minket támadnak. Ez az, ami megőrjített. Ezt mindig megkaptam a Facebookon. Néha nem akartam ezen tovább pörögni.” (IP 14)

Értékelés és eredmények: Ahogy a 2.6.2. rész leírta, a megkérdezettek észlelését a külföldi eseményekkel kapcsolatban a különböző médiaszolgáltatók közleményei és különböző internetes platformok formálták. A válaszokban megjelenik, hogy a hírek negatív kontextusú ábrázolása rossz érzést keltett az interjúalanyokban, mert szerintük a muszlim többségű országok negatív bemutatása volt túlsúlyban. Ezt az ábrázolást erősítették, reprodukálták a kérdezettek által megnevezett propagandisták, akik a különböző weblapokon és chatcsoportokban voltak jelen. Tevékenységük kitért a „muszlimok ellenségeként való beállítására” és a „külső ellenségre” való asszociációra, mely szerintük a nyugati emberek világképének alapvetése. A negatív színezetű hírek párosultak a személyes negatív tapasztalatokkal, a nem teljes körű valóságábrázolással a különböző chatcsoportokban, videoplatformokon, ahol a nyugati embereket ellenségnek állították be, és ezen keresztül erősítették az interjúalanyok átformálódó világképét.

2.7. Szociodemográfiai adatok

2.7.1. Nemek

	összesen	férfi	nő
Válaszadó (fő)	25	24	1

2.7.2. Életkor

	összesen	20 év alatt	21 és 30 év között	31 év felett
Válaszadó (fő)	25	12	9	4

2.7.3. Családi állapot

	összesen	házas	kapcsolatban	elvált	egyedülálló
Válaszadó (fő)	25	7	0	0	18

2.7.4. Gyermek/utódok

	összesen	van	nincs
Válaszadó (fő)	25	5	20

A gyerekek és utódok száma kettő és hét között mozgott. Egy személynek volt két gyereke (2 és 3 évesek), egy személynek volt három gyereke (16 és 22 év között), egy személynek volt négy gyereke (5 és 9 év között), egy személynek volt hét gyereke (3 és 22 év között).

2.7.5. Testvérek

Minden megkérdezettnek volt testvére. Három embernek volt egy testvére, kilencnek volt kettő, kettőnek pedig három. A további kilenc megkérdezett 4 és 8 közötti testvérrel rendelkezett. A testvérek életkora 3 és 53 év között mozgott. Az életkori felosztás alapján: 10 interjúalany volt elsőszülött, 11 volt a testvérek között középen, és 2 volt a legfiatalabb.

2.7.6. Anyanyelv

	(fő)
Csecsen	11
Török	4
Arab	3
Bosnyák	2
Urdu	1
Albán	1
Dari	1
Kurd	1
„Balkáni”	1

Az anyanyelvre vonatkozó kérdésnél három ember adott meg két nyelvet, a saját anyanyelve mellett a németet, melyet „a barátokkal való kommunikációban

használ”. (IP 14) Ezeknél a válaszoknál megadásra kerültek a török és a német, a balkáni nyelv és a német, valamint az albán és a német nyelvpárosítások. Egy személy három nyelvet adott meg válaszként: a kurdot, törököt és németet.

2.7.6. A mindennapokban használt nyelv

	(fő)
Német	21
Csecsen	9
Török	1
Arab	2
Dari	1

Négy személy adott meg a némettől eltérő nyelvet (csecsent az IP 11, törököt/kurdot az IP 18, arabot az IP 23). Kilenc ember nevezett meg két nyelvet mindennap használatosként. Egy személy így nyilatkozott erről: *„A munkában és a barátokkal a német nyelvet használom, csak otthon használom a csecsent.”* (IP 6) Egy másik személy konkrétan kifejtette a nyelvhasználatának arányát: *„német és csecsen 50:50 százalékban”.* (IP 21) Egy másik személy kifejtette: *„Alapvetően a németet használom, néha-néha a csecsent.”* Figyelemre méltó, hogy a hét személy közül, aki két nyelvet nevezett meg, négy elsőnek jelölte meg a németet, három pedig második nyelvnek. Ez az eltérő sorrend mutatja, hogy alapvetően a munkában és a barátokkal a németet, és otthon a valódi anyanyelvet használták.

Értékelés és eredmények: Érdekes, hogy a multietnikumú összetételű baráti körökben a német volt a kommunikációs nyelv, de az egymás közötti kommunikációban ez nem jutott érvényre. Ennek megfelelően a közösen fogyasztott és a fogyasztók által továbbküldött médiatermékekben (szövegek, videók stb.) a német nyelv volt a kommunikáció nyelve. Magától értetődő, hogy a mecsetekben (melyek egy adott vallási vagy etnikai csoporthoz kötődnek) az adott vallási vagy etnikai nyelven történik az értekezés a politikai, ideológiai kérdésekről, így létrejövőben van olyan fiatalok csoportja, amelynek tagjainál a német nyelv még a baráti beszélgetésekben sincs igazán jelen. Ezt a vákuumot töltik ki az internetes hitszónokok és az általuk létrehozott közösségek.

Voltak, akik olyan német nyelvű barátaikkal töltötték együtt az időt, akik szintén anyanyelvi és etnikai okokból izolálódtak, és velük együtt csúsztak a radikalizáció felé vezető úton.

2.7.7. Születési ország

	(fő)
Ausztria	5
Oroszország	5
Csecsenföld	5
Jugoszlávia	2
Törökország	2
Pakisztán	1
Afganisztán	1
Tunézia	1
Szíria	1
Egyiptom	1
„Külföld”	1

Azon megkérdezettek, akik külföldön születtek, 1 és 30 éves koruk között érkeztek Ausztriába.

2.7.8. Anyja születési helye

	(fő)
Csecsenföld	6
Oroszország	5
Törökország	3
Ausztria	2
Jugoszlávia	2
„Balkán”	2
Pakisztán	1
Afganisztán	1
Tunézia	1
Szíria	1
„Külföld”	1

Nagyjából a megkérdezettek fele nem tudott arra kérdésre válaszolni, hogy anyjuk mikor érkezett Ausztriába. A válaszolni tudók 18 és 44 közötti életkort adtak meg.

2.7.9. Apja születési helye

	(fő)
Csecsenföld	6
Oroszország	5
Törökország	4
Jugoszlávia	2
„Balkán”	2
Pakisztán	1
Afganisztán	1
Tunézia	1
Szíria	1
Koszovó	1
„Külföld”	1

A megkérdezettek körében nagy volt a tudatlanság arról, hogy apjuk hány évesen érkezett Ausztriába. A válaszolni tudók apukái 8 és 50 éves koruk között érkeztek.

2.7.10. A szülők családi állapota

	összesen	együtt élnek	elváltak	legalább egy szülő meghalt	nem válaszolt
Válaszadó (fő)	25	17	4	3	1

Minden egyik szülőjét elvesztő válaszoló esetében az apa volt, aki meghalt.

Értékelés és eredmények: A megkérdezettek nagy része olyan családból érkezett, amelyben több gyermek van, és a szülők együtt élnek. A sokat vitatott elmélet, miszerint a hiányzó apa a fő oka az elcsábulásnak az ideológiai radikalizáció és az erőszak legitimálása felé, nem megállapítható a megkérdezettek körében. A Deradikalizációs és Prevenációs Egyesület (DERAD) munkája során kiderült, hogy a le-tartóztatást követően a családtagok rendkívül sokat törődtek az őrizetbe vettekkel.

2.7.11. Képzettség

	összesen	nincs végzettsége	alapfokú alsó szint	középfokú alsó szint	középfokú felső szint	egyetem
Válaszadó (fő)	25	0	3	13	5	4

A megkérdezettek több mint fele (15 ember) befejezte az iskolát, nyolc személy megszakította tanulmányait. Az okok rendkívül különbözőek. Két személynél „a küzdősportra való fókuszálás” volt a magyarázat (IP 9 és IP 11). Egy interjúalanyt kirúgtak az iskolából, mert túl sokat „rendetlenkedett” (IP 21), egy másiknak „problémái voltak a többi diákkal és a tanárokkal”. (IP 24) Két személy homályosan fejt ki választát: „Sok düh volt bennem... és tovább nem volt lehetséges a tanulmányok folytatása.” (IP 1) De felmerül a „háború” (IP 23) és az „elítélés” (IP 22) is mint a tanulás megszakításának oka.

Értékelés és eredmények: A megkérdezettek részei voltak az iskolarendszernek. Egyharmaduk nem csak alapfokú, hanem középfokú és felsőoktatásban is részt vett. A megkérdezettek egyharmada eltérő okokból megszakította tanulmányait. A sokat vitatott elmélet – miszerint ha az egyén tanulmányútja zátonyra fut, vagy a képzés megszakítása miatt az oktatásban való részvétel háttérbe szorul, a tanulástól való távolodás mértéke egyre nő, akkor ez kiváló utat jelent az extrém ideo-

lógiai nézetekhez – nem került igazolásra a lekérdezés eredményeinek elemzése során. A megkérdezettek többsége integrálódott a képzési rendszerbe. Ezt ki tudták használni arra, hogy tanulmányaikat befejezzék, és azt követően magasabb képzést célozzanak meg.

Ez újra ellentmondásban áll a hátrányos megkülönböztetés gondolatával, melyek a 2.6.1. és 2.6.2. részekben kerültek leírásra. Ez igaz a következő, szakmai képzettséggel foglalkozó részre is.

2.7.12. Szakképzettség

Öt személynek volt szakképzettsége. Olyan szakmákban, mint „gáz-víz-fűtésszerelő” (IP 14), éttermi vendéglátó szakember (IP 15), vagy olyan területen, mint „a kézműipar” (IP 11), illetve „vasipar” (IP 16). Egy személy hangsúlyozta, hogy ő munkája során „mindig pontos és szorgalmas volt”. (Egy személy nem adta meg, hogy milyen szakképzettséggel rendelkezik.) Tizennégy személy nem adott tájékoztatást arról, hogy van-e szakképzettsége. Egy személy nyilatkozott úgy, hogy nincs szakképzettsége, „de végzett tanulmányokat óvodai nevelőt képző intézményben”. (IP 9) Négy személy szakította meg szakképzését, amit avval indokolt, hogy be kellett vonulnia a büntetés-végrehajtási intézetbe büntetését letölteni.

tanulmányait megszakította	összesen	igen	nem	nem válaszolt
Válaszadó (fő)	25	4	7	14

Azon hét személyből, aki nem szakította meg tanulmányait, öt rendelkezik befejezett tanulmányokkal. Az a 14 személy, aki nem adott meg választ szakképzettségéről, egyidejűleg nem adott választ tanulmányai megszakításának okáról sem.

Értékelés és eredmények: A megkérdezettek több mint harmada rendelkezik befejezett tanulmányokkal vagy akar tanulmányokat kezdeni, további egyharmaduk akar magasabb iskolát elvégezni vagy egyetemi tanulmányokat folytatni. Az iskola befejezésével szakmához jutás csak több mint egyharmaduknak lehetséges. Két személy nem tudja képzését elvégezni, vagy képzését félbeszakítani kényszerült börtönbüntetése miatt. Ezen keresztül megmutatkozik a sikeres és lehetséges strukturális reintegráció az oktatásban, a megkezdett és a befejezett tanulmányokon keresztül.

Az ideológiai és radikális nézetek ellentmondása megmutatkozik: egyrészt az egyén nem tud része lenni a társadalomnak és annak szociális rendszereinek, és másik oldalról jelentkezik, hogy az illető a társadalom szempontjából nem elfogadott és nem kívánatos.

2.7.13. Fő jövedelemforrás

	összesen	munkabér	szociális támogatás	szülői támogatás	egyéb
Válaszadó (fő)	25	11	8	6	1

Tíz megkérdezett jövedelme munkabérből származott. Ezek közül három kapott támogatást a szüleitől és emellett szociális támogatást. További nyolc személy kapott szociális támogatást, az alapvető szociális biztosítás keretén belül. Egy személynél volt jelen a szociális támogatás és a szülőktől érkező támogatás kombinációja (IP 21). További öt személy adta meg csak a szülői támogatást. Egy személy adott meg egyéb jövedelmi forrást, amit a táblázat nem konkretizál.

Értékelés és eredmények: Alapvető igények terén és pénzügyi szempontból a megkérdezettek nem szenvedtek hiányt. 40%-uk rendelkezett saját jövedelemmel, a többiek családi támogatásból tartották fent magukat, körülbelül egyharmaduk élt állami támogatásokból. Az ebben a részben leírtak fényében érdekes, hogy a marginalizáltság érzése absztrakt és személyes szinten („a muszlimokat hátrányosan megkülönböztetik Ausztriában”) ellentmondásban van a meglévő állami támogatási gyakorlattal.

2.7.14. Kereset

A kérdésre tíz ember nem válaszolt, mert a társadalom többi tagjához hasonlóan túl bizalmasnak találta a kérdést. Tizenegy személy adott konkrét választ, esetükben a havi kereset 320 és 1800 euró között mozog. A többi megkérdezett „átlagosnak” tekintette jövedelmét. Egy személy dolgozott fizetés nélkül és vett fel pénzt mellette a Munkaügyi Hivataltól, valamint szociális segílyt is felvett (IP 12). Egy szülői támogatásból élő személy így nyilatkozott: „Zsebpénzt kaptam a szüleimtől, amiért nagyon hálás vagyok.” Az egyik személy esetében „az iskoláskor” magyarázta a jövedelmi helyzetét (IP 16). Egy másik személy így írta

le jövedelemforrását: „Próbaidő alatt tíz eurót kaptam egy napra, azután pedig ötvenet, feketemunka volt.” (IP 17)

2.7.15. Munkahely

Hét személy volt tanulástátuszban börtönbe kerülésekor: négy személy képzésben vett részt, három személy járt iskolába. A többiek között volt szociális munkás, taxisofoőr, biztonsági őr, nevelő, pizzériai munkás, irodai munkás, szerelő, valamint volt olyan, aki azt mondta, hogy egy bécsi cégnél dolgozott. Kilenc személy nem adott meg választ.

2.7.16. Büntetett előélet

	összesen	igen	nem
Válaszadó (fő)	25	8	17

A megkérdezettek kétharmada nem volt büntetett előéletű. Négy személy nevezte meg korábbi büntetésének okát. A büntetés okai voltak: „*orgazdaság, súlyos rablásban való részvétel, fenyegetés, súlyos testi sértés, bűnszervezetben való részvétel*” (IP 9), „*testi sértés és rablás*” (IP 19), „*lopás és rablás*” (IP 21), „*kényszerítés*” (IP 4).

Értékelés és eredmények: A megkérdezettek egyharmadának volt büntetése a múltban erőszakos bűncselekmény miatt. Ez a tényező tud kedvezni az erőszakra való hajlamnak és az erőszakot támogató ideológiák felé fordulásnak. Az egyéni erőszakos vagyon elleni bűncselekmények részévé válhatnak az ellenséges rendszer elleni harcnak és az elkövetők önfelmentésének.

3. REZÜMÉ

A dzsihadizmus ideológiájában és a szalafizmus extrém formájában elutasítás és gyűlölet tárgyává lesznek a „közeli ellenségként” megjelölt másképp gondolkodó muszlimok és a „távoli ellenségnek” tartott nem muszlim emberek, akik az „igazi muszlimok” ellen összeesküdnek és kollaborálnak. A muszlim és nem muszlim

államok elutasítása egy nehezen meghatározható politikai rendszert alakított ki. Az utópisztikus cél egy, a különböző hitszónokok által leírt iszlám állam létrehozása, ahol az ember része az igaz hívők közösségének. Minden államban, ahol a demokrácia és a parlamenti rendszer a meghatározó, és ahol nem az iszlám jog és állami rendszer az uralkodó, elutasított. Ellenük ideológiai és katonai síkon is harcolnak.

Ehhez az ideológiai elképzeléshez, mely kizárólagosságot tükröző gondolkodást feltételez, segítőköt várnak. Ez manifesztálódik a demokratikus állami berendezkedés és intézményei, a hatalmi ágak szétválasztásának elutasításában. A gyakorlati végrehajtás kezdete lenne, hogy az ügyért harcolók elutasítják a demokratikus jogállamot és intézményeit. Ennek része a bírósági ítéletek extrém formában történő elutasítása és a jogi segítség igénybevételének elutasítása. (Például annak a gyakorlatnak, hogy ha valaki bűncselekmény áldozata lesz, bejelentést tegyen a rendőrségen.)

Egyidejűleg meglepő, hogy az általuk elutasított rendszer pozitívumai (pl. infrastruktúra, iskolarendszer, szakképzés, pénzügyi támogatás) a megkérdozettek nagy részének nyilatkozatában nem jelenik meg, vagy nem képez valós ellensúlyt az extrém ideológiával szemben.

Abszolút különbség

Az extrém ideológia fókuszában áll, hogy a muszlimok összeférhetetlenek a nem muszlim társadalommal, és hogy lehetetlen a társadalmi együttélés a nem igaz muszlimokkal és a nem muszlimokkal.

További akadályként jelentkezik, hogy ez az ideológia ellentmondásban áll a társadalmi és politikai rendszerrel, amelyet elutasít, és amely ellen harcolnia kell. A muszlimok többségét, valamint azon mecseteket és iszlám szervezeteket hűtlennak tartják, melyek elfogadják a demokráciát, a parlamenti rendszert, az államot, valamint aktív és passzív választójogot szeretnének az európai országokban. Aki ebben a diskurzusban nem játszik aktív szerepet a hitért való küzdelemben, arról ez az elméleti szinten létező iszlám állam és ideológiája lemond, és megvezetettnek tekinti.

Ez az ellentmondás megfigyelhető az ideológiákat vallók között: pénzügyi helyzetükből fakadóan az állam segítségét igénybe veszik, élnek az állam által nyújtott lehetőségekkel (iskola, munkahely, szociális rendszer), de törvényeit elutasítják, és harcolnak ellene.

Idegenség

Ennek az ideológiának a követői és támogatói idegenként tekintenek a velük nem egyező muszlimokra és nem muszlimokra, és el akarnak különülni tőlük. E mellé jön az az alapgondolat, hogy az együttélés lehetetlen a társadalommal. Az ISIS-propaganda követeli, hogy hagyják el Európát és csatlakozzanak az Iszlám Államhoz, ahol nem tudnak harcolni az európai társadalom ellen. Az ideológia által megfogalmazott gondolatok különböző módon támogatták az egyének társadalomtól való elkülönülési tapasztalatait, és ez a mentalitás tovább formálódott a nemzetközi és hazai események egyoldalú bemutatásával. Ezt az egyoldalú ábrázolást, véleménybuborékot az internet hozta létre és erősítette fel. Az ideológia egybevág az egyén társadalmi elidegenedési folyamataival, a társadalomból való kivonulással, külpolitikai konfliktusokkal, az erőszak legitimációjával, ami bázisa ennek a jelenségnek.

A megkérdezettekkel készült interjúk ellentmondást mutatnak a személyes tapasztalataik és vallott ideológiájuk között, miszerint a muszlimok el vannak nyomva és hátrányosan vannak megkülönböztetve Ausztriában. Az osztrák társadalomból való elutasítottság érzése szintén ellentmondásban áll azzal, hogy a megkérdezettek harmada közép- vagy magasabb szintű képzést kezdett meg vagy fejezett be. Egy részüknek tanulmányaikat börtönbüntetésük letöltése miatt kellett megszakítani. Az oktatásban való részvétel és a reintegráció lehetséges számukra.

A személyes negatív tapasztalatok (melyekbe beletartoznak a rokonokon és barátokon keresztül érkezett információk is) alapján, a vallási hovatartozáson keresztül létrejött a társadalmi elidegenedés. A médiában és interneten ismétlődően megjelenő információk erősítették az egyén által megélt konfliktusokat, és hozzájárultak ahhoz, hogy az ideológiai ellenségkép kialakuljon.

Mit lehet tenni?

A „mi és az idegenek” narratíva ellen, mely a társadalmi és politikai diskurzusból, valamint a személyes élményekből táplálkozik, különböző szociális összetartást erősítő intézkedésekkel lehet küzdeni. Ezzel szintén fel lehet lépni az ideológiai-lag megalapozott önizoláció és az extrém kirekesztő ideológiák ellen.

Ez akkor lehetséges, ha a különböző iszlám szervezetek és a hivatalos képviselőket ellátó Iszlám Hívók Ausztriai Közösségének (IGGÖ) a támogatását erősítik és bátorítják, hogy preventív módon lépjenek fel az erőszakot legitimáló és extrémista vallási visszaélésekkel szemben, és készüljenek fel azok kezelésére. Szintén a megelőzés területe lehet az iszlám hitoktatók, hitszónokok, teológusok képzésének ellenőrzése. Nagy lehetőséget rejtene magában a lehetőség biztosítása az Iszlám Hívók Ausztriai Közösségének, hogy segítsen az ifjúság körében terjedő diskurzus- és társadalomellenes hozzáállás, irodalom, oktatóanyagok, internetes videók ignorálásában és az azokkal szembeni kritikus fellépésben. Erre pozitív példa egy projekt, mely a különböző világnézetek, vallások, vallási kinyilatkoztatásformák, életmódok összeegyeztethetőségéről szólt a jelenlegi jogrend és társadalmi konszenzusok keretein belül. Ezt a projektet tovább kell támogatnia az Iszlám Hívók Ausztriai Közösségének, akár kezdeményező attitűddel.

A társadalmi és egyéni kirekesztés mint radikalizációt elsősegítő tényező ellen komoly és teljes körű diskurzusnak kell folytatódnia.

A közeli környezetben túl az osztrák állam, Európa és az Európai Unió pozitívumait pedagógiai módszerekkel, képzési lehetőségekkel, a szabadság, az egyén lehetőségeinek és a szociális és politikai biztonságnak a tudatosításával kell támogatni.

Az állami képzési helyeken éppúgy, mint az ifjúsági képzőhelyeken vagy a mecsetekben erősíteni kell a kritikus gondolkodást a különböző médiatartalmakkal (különösen az internetesekkel) szemben. Ki kell alakítani a különböző médiatartalmak igazságtartalmának megkérdőjelezésének képességét.

Az általános, illetve a veszélyeztetett emberek körében végzett prevenció munkának ki kell terjednie a tanácsadásra, a fiatalok körében végzett munkára,

a börtönéletben való segítségre, lelki gondozásra³, olyan civil szervezetek szakértőinek munkájára, mint a Deradikalizációs és Prevenációs Egyesület (DERAD), mely most is jelen van a börtönökben.⁴ Ilyen prevenációs programot kell kidolgozni (és meg kell kezdeni gyakorlati alkalmazását) az extremisták és a külföldről érkezett harcosok kezelésére.

Ha ezekre az intézkedésekre nem kerül sor, akkor csak hatósági eszközökkel lehet megóvni a társadalmat a terrorista cselekményektől, ami nem ideális. Jelenleg Ausztriában átfogó hálózatot hoztak létre a témához kapcsolódó szervezetek és intézetek. A létrejött hálózat munkája kiterjed a börtönéletben való segítségre, ifjúsági munkára, lelkisegély-vonalra a Deradikalizációs és Prevenációs Egyesület (DERAD) koordinálásában. A társadalom védelmének és biztonságának szavatolásához a prevenáció területére is ki kell terjednie a belügyminisztérium munkájának.

Fordította: Suhajda Attila

³ A muszlim lelki gondozás szóvivője elutasította az együttműködést a Deradikalizációs és Prevenációs Egyesülettel (DERAD).

⁴ A Deradikalizációs és Prevenációs Egyesület (DERAD) 2016 óta 21 helyszínen 1500 munkaórát dolgozott. Ebbe nem került beleszámolásra a továbbképzési feladat (pl. börtönőrök körében) ellátása és az írott anyagok elkészítése.

RÉMAI DÁNIEL

A társadalmi jelzőrendszerek szerepe a radikalizáció korai felismerésében

PROBLÉMAFELVETÉS

Napjainkban a köznyelv a radikalizáció fogalmát főleg a vallási radikalizációval, azon belül is a radikális iszlámmal összefüggésbe hozható szélsőséges viselkedési formákkal azonosítja. Ennek oka, hogy az elmúlt évtizedek meghatározó biztonsági kihívását a megerősödő iszlamista terrororganizációk jelentették, amelyek tevékenységét jelentős médiafigyelem övezte. Az erőszakos cselekmények, terrorcselekmények végrehajtása csak az egyik szélsőséges formája az erőszakos radikalizációnak.

A radikalizáció folyamat, amely során az egyén vagy a csoport fokozatosan fogad el egyre szélsőségesebb társadalmi, politikai vagy vallási eszméket. A radikalizáció folyamatának vizsgálata során hajlamosak vagyunk csak az erőszakos szélsőségekben megnyilvánuló folyamatokra koncentrálni. Az ilyen jellegű folyamatok egyéni és társadalmi szinten is nagyobb kockázattal járnak, ennek ellenére fontos, hogy figyelmet fordítsunk a nem erőszakos radikalizáció folyamatának megismerésére, hatásainak kezelésére is.

A radikalizáció összetett, többdimenziós fogalom, amely egy időben elnyúló folyamat teljes vertikumát jelöli. A szakirodalom számos definíciót tart számon, amely megpróbálja leírni a radikalizációt mint jelenséget, de éppen összetettsége miatt nem áll rendelkezésünkre egy univerzális meghatározás. A jelenség megismerése, az ismeretek rendszerbe foglalása során számos szempontot kell figyelembe venni, éppen ezért a radikalizáció komplexitásában túlmutat az egyszerűen leírható társadalmi jelenségek során.

Jelenleg az egyik legnagyobb kihívás, hogy a hagyományos radikalizációs formák mellett egyre nagyobb mértékben teret nyerő online radikalizáció kérdését az ezzel megbízott állami szervezetrendszer és a hozzá kapcsolódó szervezetek megfelelően megismerjék és kezelni tudják.

Egységes, a radikalizáció minden szegmensét lefedő, tudományos igényességgel megfogalmazott definíció alkotására nem igazán van kilátás, de a szélsőséges eszmék felé fordulás folyamata stációkra osztható, amelyek önmagukban jól leírhatók, bemutathatók. Az egyes stációkban felmerülhetnek, felmerülnek olyan jelek – egyéni és csoportos szinten –, amelyek figyelmeztetésül szolgálhatnak a radikalizálódó személy környezete és – akár ezen keresztül – a rendvédelmi szervek számára, és segíthetnek meghatározni a beavatkozás szükséges formáját és mértékét.

A radikalizáció visszaszorítására irányuló nemzeti kezdeményezések több ponton mutatnak hasonlóságokat, ugyanakkor a radikalizáció folyamatát determináló tényezők, például a környezet hatása miatt számos eltérés látható. Az eltérő nemzeti szintű biztonsági kihívások, a társadalmi berendezkedés különbségei, a társadalmi szerkezet, a nemzetgazdaságok eltérő színvonala, a szocializációs különbségek mind olyan faktorok, amelyek befolyásolják a radikalizáció folyamatának lefolyását. Éppen ezért minden radikalizációellenes nemzeti fellépés egyedi, ugyanakkor a radikalizáció folyamatában rejlő hasonlóságok miatt számos egyezés vagy hasonlóság mutatható ki.

A radikalizáció elleni harc elmúlt évtizedeinek alapvető tanulsága, hogy az állam és az ezzel a feladattal megbízott állami szerv vagy szervezetrendszer önmagában nem képes hatékonyan fellépni a jelenséggel szemben. Komplex, össztársadalmi

együttműködésre van szükség, amely során kialakulnak azok a formális vagy informális intézmények, együttműködési és kommunikációs csatornák, amelyek segítik a megelőzést, a detektálást, és ezekhez kapcsolódóan a megfelelő szintű deradikalizációt. A modern, nemzeti radikalizációellenes dokumentumok és akciótervek azon a belátáson alapulnak, hogy csak egy széles társadalmi alapokon nyugvó jelzőrendszerrel lehet hatékonyan fellépni a modernkori radikalizációs folyamatokkal szemben.

A globális terrorizmus elleni fellépés jelentősen megerősítette a nemzetközi együttműködések, ami hatással volt a radikalizáció elleni küzdelem területére is. A nemzeti és nemzetközi együttműködésből fakadó transzparencia teszi lehetővé, hogy a nemzeti radikalizáció elleni küzdelem modelljei megismerhetők és mélységeiben kutathatók legyenek. Továbbá számos nemzetközi szervezet, fórum és kutatóműhely is kiemelt kérdésként foglalkozik a radikalizációval, azzal a nem titkolt céllal, hogy útmutatást nyújtson a nemzeti programok számára az alapok lefektetéséhez vagy a további fejlesztésekhez.

Az extrémizmus és a radikalizáció kérdésével foglalkozó, válogatott dokumentumok áttekintése alapján a tanulmány fő célja, hogy megállapításra kerüljenek a társadalmi jelzőrendszert meghatározó alapvetések és sarokpontok. További cél feltérképezni azokat a nemzeti sajátosságokat, amelyek befolyásolhatják egy ilyen rendszer felépítését és működtetését.

A RADIKALIZÁCIÓS FOLYAMAT

Ha a radikalizáció pontos definíciójának megfogalmazására nincs is lehetőségünk, azért érdemes megvizsgálni, hogy milyen szempontok vihetnek minket közelebb a jelenség megértéséhez.

Jelentős eltérések tapasztalhatók az egyéni szinten lezajló és a csoportban történő radikalizáció folyamata között. A detektálást segíti, hogy a csoport tagjai az utóbbi esetben is a magukon fogják viselni azokat az egyéni, árulkodó jeleket, amelyek indikátorként szolgálhatnak egy társadalmi jelzőrendszer számára. A későbbiekben látni fogjuk, hogy a vizsgált nemzeti modellek az egyéni radikalizáció

kérdését helyezik a középpontba. Ugyan nem hibázunk, ha a radikalizáció folyamatát egyéni központú nézőpontból vizsgáljuk, de nem szabad elfelejteni a csoport befolyásoló hatását. A csoport, a közeg által kifejtett hatások felgyorsíthatják az egyéni radikalizációs folyamatokat. Más perspektívából nézve az egyéneket támogató családnak vagy közösségeknek szintén kiemelt szerepük van a radikalizációs folyamat megállításában. Maskaliūnaitė Sageman alapján kifejti, hogy a folyamatban, amikor az egyén az erőszakos radikalizáció útjára lép, kiemelt szerepe van a csoport, a környezet támogató erejének.¹

A társadalmi értékrend alapvetően határozza meg, hogy az osztársadalmi normáktól való eltérés milyen fokát tekintjük radikalizációnak. A radikalizációs folyamatot és annak társadalmi megítélését jelentős mértékben befolyásolja a közeg, amelyben az egyén vagy a csoport felfogásában bekövetkező változás végbe megy. Ennek megítélése minden társadalom vagy kisebb társadalmi csoport esetében eltérő lehet. Ezért is találunk eltéréseket a nemzeti akciótervekben a radikalizáció fogalmának definiálásakor.

Az al-Kaida által a World Trade Center ikertornyai ellen 2001. szeptember 11-én végrehajtott terrortámadás globálisan alakította át a fenyegetettség és kihívások mátrixát. A mögöttünk álló két évtized meghatározó biztonsági kihívása a modern kori terrorizmus volt. Az al-Kaida tevékenysége, az Iszlám Állam felemelkedése, a 2010-es évek közepének európai terrorhulláma, majd 2019-ben az Iszlám Állam területvesztése és az ezáltal generálódott új típusú biztonsági kihívások alapvetően befolyásolták a radikalizáció fogalmi megközelítéseit is.

Napjainkban a szélsőbaloldali politikai irányzatokhoz köthető radikalizáció mértéke némileg csökkent, ugyanakkor a radikális iszlámhoz, valamint a szélsőjobboldali elvekhez kapcsolódó radikalizáció kérdése nagyon is jelen van. A globalizáció és az internetes kommunikációs platformok elterjedésével a radikalizáció jelensége is megváltozott. Kijelenthető, hogy napjainkra az internet a radikalizáció egyik fő, ha nem elsődleges eszköze lett. A modern kori terrorszervezetek, különösen az Iszlám Állam kibertérben folytatott tevékenysége a területvesztése után tovább

¹ MASKALIŪNAITĖ, Asta: Exploring the theories of radicalization. In: International Studies – Interdisciplinary Political and Cultural Journal. Vol. 17, No. 1/2015. 9–26. p. https://www.researchgate.net/publication/291418730_Exploring_the_Theories_of_Radicalization, Letöltés ideje: 2020.02.15.

erősödött.² A virtuális tervezés, a kapcsolattartás és a kiberhadviselés mellett a tevékenységek egy része arra irányul, hogy olyan személyeket radikalizáljanak, akik a későbbiekben rávehetők terrortámadások elkövetésére. A francia és német terrorelhárító szervek felderítési információi alapján mára már világos, hogy ezekben az esetekben a terrorszervezet kapcsolattartója felhívja a radikalizáció folyamatán keresztülhaladó személy figyelmét a környezet elöl elrejtendő, árulkodó jelekre. A kibertérben történő radikalizáció azért is állítja komoly kihívás elé a rendvédelmi és felderítőszerveket, mert jelei nehezebben észrevehetők, a virtuális hálózatok felderítése komoly szakmai kihívást jelenthet. A radikalizáció elleni fellépés egyik legfontosabb területe napjainkban a virtuális térben történő radikalizáció folyamatának feltérképezése és megértése, valamint az ellene való fellépés szükséges eszköztár megteremtése.

A vallási és politikai alapokon nyugvó radikalizáció mellett továbbra is számolni kell az olyan magányos elkövetők megjelenésével, akik egyéni trauma, csalódottság, elégedetlenség, meg nem értettség, kirekesztettség érzése miatt követnek el erőszakos cselekményeket. Példaként gondolhatunk az aktív lövöldözőkre. Az Egyesült Államokban 2000 és 2018 között 277 ilyen jellegű cselekmény történt.³ Az ilyen eseteknél utólagos felderítés során is sok esetben nehezebb feltárni a radikalizációs folyamatot és a mögötte rejlő motivációs tényezőket. A legtöbb áldozatot követelő ilyen cselekményre 2017. október 1-én került sor, amikor Stephen Paddock Las Vegasban egy szálloda ablakából tüzet nyitott egy zenei fesztivál résztvevőire, 58 embert megölve és 869-et megsebesítve. A mai napig nem sikerül feltárni, hogy pontosan mi állt Paddock tettének hátterében, azonban a felkészültség alapján egyértelmű, hogy megtervezte az elkövetést, azaz egy folyamat végén került sor az erőszakos cselekmény végrehajtására. De említhetjük a 2009. november 26-án a Pécsi Tudományegyetemen lezajlott lövöldözést, amely során Gere Ákos egy csoporttársát megölte, három embert pedig megsebesített. A szakértői vizsgálat később Gerét kóros elmeállapotúnak minősítette. Az ilyen elkövetők esetében nem beszélhetünk ideológiai vagy vallási radikalizációról, azonban a szélsőséges, erőszakos cselekmények végrehajtásához

² HANKISS Ágnes: Az Iszlám Állam titkosszolgálat. In: *Arc és ÁIarc*. 2019. III. évfolyam 1. szám. 117–139. p.

³ FBI statisztika. <https://www.fbi.gov/about/partnerships/office-of-partner-engagement/active-shooter-incidents-graphics>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

a radikalizációhoz hasonló folyamat során jutnak el, amelynek jeleit egy jól paraméterezett társadalmi jelzőrendszer ki tudja szűrni.

A radikalizáció kérdésével foglalkozó szakemberek körében egyre elfogadottabb az a nézet, hogy az ideológiai vagy vallási jellegű radikalizáció és a mentális betegségek között nincs releváns kapcsolat. Ezzel szemben az egyéni indíttatásból, személyes traumák vagy problémák okán erőszakos cselekményt elkövetők esetében gyakran megfigyelhető a depresszió vagy más pszichológiai probléma megjelenése. Emellett egyre elfogadottabb nézet az is, hogy a vallási, ideológiai vagy politikai radikalizáció hátterében nem állnak olyan tényezők, amelyekre korábban alapvető indikátorként tekintettek, mint például a szegénység vagy a társadalmi státusz.⁴

DEFINIÓALKOTÁSI KÍSÉRLETEK

Láthatjuk, hogy a radikalizációt, annak lefolyását számos tényező befolyásolja. Nincs két egyforma folyamat, annak ellenére, hogy az alanyok számos ponton azonos jeleket mutathatnak, de sebességében, súlyosságában és a háttérben álló változók tekintetében minden folyamat egyedi.

Néhány példa a definiálási próbálkozásokra a világból:

A brit belügyminisztérium egy szűkebb spektrumú megközelítést alkalmaz a radikalizáció definiálásakor: azt a folyamatot tekinti radikalizációnak, amely során egy egyén támogatja a terrorizmust vagy más szélsőséges ideológiát, és ezt követően akár csatlakozik is terrorszervezethez.⁵ Ezzel szemben a kanadai felfogás egy szélesebb definíciós keretre támaszkodik, amely szerint „a radikalizáció egy olyan folyamat, amely során az egyén vagy a csoport szélsőséges nézeteket vagy ideológiákat fogad el, amelyek szembehelyezkednek az általános társadalmi normákkal és eltérnek a mérsékelt nézetektől.”⁶ Ezt egészíti ki az erőszakos

⁴ BAYLOUNI, A.M.: Emotion, Poverty, or Politics? Misconceptions About Radical Islamist Movements. In: *Connections*. III, No. 1, Vol. 4. 41–47. p. <http://faculty.nps.edu/ambaylou/baylouny%20emotions%20poverty%20politics.PDF016192156.pdf>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

⁵ Communities and Local Government Committee: *Preventing Violent Extremism – Risk factors for radicalisation*. <https://publications.parliament.uk/pa/cm200910/cmselect/cmcomloc/65/6506.htm>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

⁶ *National Strategy on Countering Radicalization to Violence*. – 7. p. <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rs-rcs/pblctns/ntnl-strtg-cntrng-rdclztn-vlnc/ntnl-strtg-cntrng-rdclztn-vlnc-en.pdf>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

radikalizáció definíciója, amely „egy olyan folyamat, amely során az egyén vagy a csoport olyan ideológiákat és/vagy hitelveket fogad el, amelyek igazolják az erőszak alkalmazását a céljaik elérése érdekében”.⁷ A kanadai elméleti keretrendszer harmadik pillére az erőszakos extrémizmus definíciója, amely „olyan egyének elveinek és cselekedeteinek együttese, akik szélsőséges ideológiákat, vallási vagy politikai célokat támogatnak, illetve erőszakot alkalmaznak ezek elérése érdekében”.⁸

A Dániában alkalmazott definíció az alkalmazott eszközökre fókuszál: „Olyan folyamat, amelynek során az ember egyre nagyobb mértékben elfogadja a nem demokratikus vagy erőszakos eszközök, köztük a terrorizmus használatát egy meghatározott politikai/ideológiai cél elérése érdekében.”⁹ Érdekes, hogy a nemzeti stratégiában alkalmazott definíció nem említi a politikai és ideológiai cél mellett – a radikalizáció általános megfogalmazásában megjelenő – vallási dimenziót.

A Norvégiában alkalmazott definíció különlegessége, hogy kidomborítja a folyamat pszichológiai oldalát, és a definícióba emeli a radikalizálódási folyamat egyéni pszichológiájának fő lépéseit. Például úgy fogalmaz, hogy a radikalizáció „fokozatos kognitív folyamat, amely során az alany elmozdul a valóság egyoldalú felfogása felé, ahol nincs helye alternatív perspektíváknak.”¹⁰

Dr. Alex P. Schmid, a hágai International Centre of Counter-Terrorism kutatója 2013-ban publikálta kutatásait: *„Radikalizáció, deradikalizáció és a radikalizáció elleni fellépés: koncepcionális vita és a szakirodalom áttekintése”*¹¹ címen. Schmid hosszasan tárgyalja a különböző fogalmi meghatározásokat, azok hibáit vagy hiányosságait. Elemzésében arra jut, hogy újra kell formálni és ki kell szélesíteni a radikalizáció

⁷ Uo.

⁸ Uo.

⁹ Preventing and countering extremism and radicalisation – National Action Plan – October 2016 https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/preventing_countering_extremism_radicalisation_en.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

¹⁰ Action Plan Against Radicalisation and Violent Extremism – 2014 https://www.regjeringen.no/contentassets/6d84d5d6c6df47b38f5e2b989347fc49/action-plan-against-radicalisation-and-violent-extremism_2014.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

¹¹ SCHMID, Alex P.: *Radicalisation, De-Radicalisation, Counter-Radicalisation: A Conceptual Discussion and Literature Review*. ICCT Research Paper. March 2013 <https://www.icct.nl/download/file/ICCT-Schmid-Radicalisation-De-Radicalisation-Counter-Radicalisation-March-2013.pdf>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

értelmezési kereteit a korábbi eredmények fényében, mert az elmúlt időszakban a radikalizáció kérdésköre túlzott mértékben átpolitizálódott, jelentése ködössé vált. Schmid úgy fogalmaz, hogy a radikalizáció olyan folyamat, amely során az aktor vagy az aktorok egy csoportja kilép a hagyományos érvelési formákból, és nem hagyományos módszerekkel próbál érvényt szerezni nézeteinek. Bár Schmid konkrét ajánlásokat és stratégiákat fogalmaz meg a radikalizáció kezelésére, úgy véli: „Nehéz megmondani, mi működik, és mi nem működik általánosságban, illetve válhat konttraproduktívá a deradikalizáció vagy a radikalizáció elleni küzdelem során. A helyi sajátosságok rengeteget számítanak.”¹² Úgy véli, hogy a radikalizáció kérdésével mind politikai szinten, mind a társadalom egyéb szintjein foglalkozni kell, mivel ez lesz a következő évtizedek egyik meghatározó kihívása. További kutatásokra és elemzésekre van szükség ahhoz, hogy nagyobb bizonyossággal megállapítható legyen, milyen metódusok az elvetendő, és melyek működőképesek a radikalizáció elleni küzdelemben. A radikalizáció újradefiniálása magával vonja az észlelésére és kezelésére irányuló állami és nem állami programok fejlesztését és finomhangolását.

Hasonló gondolatokat fogalmazott meg az újraértelmezésről dr. Bács Zoltán György, amikor a nemzetbiztonsági tudatosság fokozásának fontosságáról, illetve az arra való nevelésről írt: „A radikalizáció megelőzése rendkívül nehéz, ehhez szembe kell néznünk saját magunkkal, hagyományainkkal, neveltetésünk bizonyos elemeivel. Fel kell ismernünk – egyénileg és kollektíven, családi, közösségi és magasabb szinten is, hogy nem tudunk hatékonyan gátat vetni a radikalizációnak anélkül, hogy le ne számolnánk számos sztereotípiával. Ehhez át kell alakítani az oktatási-nevelési gyakorlat elvi erkölcsi alapját, a gyakran tetten érhető szegregatív gondolkodásmódot. Új mentalitású tanárookra van szükség egy újfajta társadalmi látásmód kialakításához.”¹³

A radikalizáció komplexitása, a benne rejlő biztonsági kihívás volumene rávilágít arra, hogy a modern társadalmaknak választ kell találnia a felmerült kérdésekre és a jelenség generálta problémákra. De milyen szervezeti formában, milyen módszerekkel, kiknek a részvételével lehet kezelni egy ilyen összetett problémakört?

¹² Uo. 59. p.

¹³ BÁCS Zoltán György: A radikalizáció és a terrorizmus kapcsolata, egyes formái, gondolatok a megelőzés lehetséges perspektíváiról. In: *Nemzetbiztonsági szemle*. 5. évf. 1. sz. 2017. 23. p. http://epa.niif.hu/02500/02538/00017/pdf/EPA02538_nemzetbiztonsagi_szemle_2017_01_005-026.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

HOGYAN KÉSZÜLJÖN NEMZETI STRATÉGIA A RADIKALIZÁCIÓ KEZELÉSÉRE?

A Global Counter-Terrorism Forum¹⁴ 2011. szeptemberi ülésén életre hívott egy ön-álló kutatóközpontot, a Hedayát, amelynek fő célja az erőszakos radikalizáció elleni küzdelem támogatása a (1) nemzetközi tudásbázis megteremtésével, a GCTF tagok közötti (2) párbeszéd és kommunikáció elmélyítésével, illetve (3) közös kutatások szervezésével és lebonyolításával. Az Egyesült Arab Emírségekben, Abu Dhabiban székelő nemzetközi intézet több szervezettel együttműködve¹⁵ 2016-ban közreadta az „*Útmutató és példák az erőszakos extrémizmus elleni küzdelemről szóló nemzeti stratégiákhoz*”¹⁶ című dokumentumot. Ez egyrészt bemutatja a már létező és működő nemzeti szintű erőszakos extrémizmus és radikalizáció elleni programokat, és egyben útmutató is, amely segítséget kíván nyújtani ilyen jellegű programok felépítéséhez és működtetéséhez. Az általános ajánlások mellett különlegessége, hogy lépésekre bontva ismerteti egy nemzeti radikalizációellenes akcióterv létrehozásának folyamatát.

A dokumentum kiemeli, hogy első lépésben tisztázni kell a szerepköröket. Rögzíteni kell, hogy mely állami és nem állami aktorok lehetnek érintettek a radikalizációellenes tevékenységben. Ezek milyen jogokkal rendelkeznek, és milyen feladatokat kell ellátniuk? Tisztázni szükséges a szerepeket és felelősségi köröket a központi, regionális és helyi kormányzati szervek és a nem kormányzati szereplők között. Egyértelműen meg kell határozni, hogy mely szervezetek és milyen formában gyakorolhatnak ellenőrzést egymás tevékenysége felett. Ugyancsak tisztázandó kérdés a civil szervezetek és a piaci szereplők részvétele a folyamatokban.

A folyamat kezdetekor fel kell mérni, hogy egy nemzeti akcióterv elindítása nem válhat-e kontraproduktív. Itt egyrészt gondolni kell a rendszer működésének módszereire, illetve az üzenetek jellegére, tartalmára, amelyek a legrosszabb

¹⁴ Global Counter-Terrorism Forum. <https://www.thegctf.org/>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

¹⁵ Résztvevő szervezetek: Global Center on Cooperative Security, Organization for Security and Co-operation in Europe, a White House CVE Summit rendezvényein résztvevői szervezetek számos képviselője.

¹⁶ *Guidelines and Good Practices for Developing National CVE Strategies*. <https://toolkit.thegctf.org/Portals/1/Documents/En/guidelines-and-good-practices-for-developing-national-cve-strategies.pdf>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

esetben akár növelhetik is a radikalizáció mértékét. Ki kell dolgozni az esetleges panaszok kezelésének rendszerét. Kiemelt pontként jelenik, hogy továbbá, hogy „elő kell mozdítani és támogatni kell a nem kormányzati szereplők szerepvállalását, beleértve a civil társadalmat és a privát szektort”.¹⁷

EGY NEMZETI STRATÉGIA FELÉPÍTÉSÉNEK LÉPÉSEI

A program egy 14 fő lépésből álló folyamatábrába sűríti a nemzeti radikalizációellenes akciótervek létrehozásának lépéseit. Az első lépés a (1) feltérképezés, amely során át kell tekinteni a (1a) terrorizmus elleni fellépés múltbeli, folyamatban lévő és tervezett lépéseit, illetve a (1b) a trendeket és percepciókat, de nemcsak a radikalizáció területéről, hanem minden kapcsolódó szakterületről (pl. oktatás, kommunikáció, fejlesztéspolitika, közösségi szerepvállalás). A terrorizmus elleni fellépés helyzetének áttekintése során szükséges, hogy feltérképezésre kerüljenek az egyetemi, a kutatói szféra, valamint a civil társadalmi intézmények által elért eredmények. A második lépés keretében szükséges (2) egy olyan kockázatelemzés elkészítése, amely feltárja a radikalizációt erősítő vagy visszaszorító speciális, helyi faktorokat. A dokumentum kiemeli, hogy a kockázatelemzés szempontjai és a sarokpontok mások lehetnek a kormányzati és a nem kormányzati szinteken, ezért fontos, hogy a kockázatelemzés folyamatába integrálva legyenek „a civil szervezetek, az akadémiai szektor, a média és a nemzetközi, nemzeti, regionális és régiós szint alatti egyéb szervezetek is”.¹⁸ Ezt követően kerülhet sor a (3) rendelkezésre álló aktuális kutatások, valamint a (4) külföldi stratégiák és programok áttekintésére. A tudományos eredmények és a nemzetközi tapasztalatok megismerését követi a (5) potenciális résztvevők feltérképezése. Kiemelt példaként említik a vallási és civil szervezeteket, a helyi közösségek vezetőit és a piaci partnereket. Ezen lépés keretében kerülnek kijelölésre a célcsoportok is, amelyek valamilyen szempontból kiemeltnek lehetnek az erőszakos radikalizáció vonatkozásában (pl. nők, fiatalok, vallási szervezetek vezetői). Itt nemcsak a sérülékeny csoportokra gondolhatunk, hanem azokra is, akik például a közösségben elfoglalt szerepük miatt ráláthatnak radikalizációs folyamatokra. Eddig valójában csak feltérképezésre, az aktuális kihívások és veszélyek, valamint a potenciális lehetőségek

¹⁷ Uo. 1. p.

¹⁸ Uo. 1. p.

megismerésére került sor. Ezt követően indulhat el (6) a nemzeti stratégia tényleges szervezése, amelyre létre kell hozni egy önálló munkacsoportot. (7) A munkacsoport határozza meg az ütemtervet, (8a) kijelöli a feladatokat és (8b) konkrét célokat fogalmaz meg. A dokumentum külön pontban említi (9) a finanszírozási terv kidolgozását. A stratégiadokumentum elkészült verzióját vagy annak kivonatát – amely tartalmazza az egyes résztvevők feladatait és szerepét – (10) el kell juttatni minden illetékes partnerhez és szereplőhöz. Ezt követően kerülhet sor (11) a kommunikációs terv elkészítésére. A kommunikációs tervnek átláthatónak kell lennie, mivel ez az egyik kulcsa a jelzőrendszer működésének. A program elindítását követően (12) felül kell vizsgálni a kockázatelemzés korábbi eredményeit, (13) növelni kell a bevont szervezetek számát és a közreműködők körét. (14) Rendszeres időközönként felül kell vizsgálni a radikalizáció kezelésére létrehozott jelzőrendszer stratégiai dokumentumát, és az eredmények fényében, ha szükséges, változtatásokat kell végrehajtani, újra kell fogalmazni az elérendő célokat.

ALAPVETÉSEK ÉS BEVÁLT GYAKORLATOK

A dokumentum nyolc témakörbe tömöríti, hogy melyek azok a már bevált gyakorlatok és általános alapelvek, amelyek növelik a radikalizációellenes nemzeti programok működésének hatékonyságát.

Első helyen említi (1) a létrehozott program szélesebb kontextusba, például a terror-elhárítási stratégiába történő beágyazását. Ennek kapcsán kiemeli, hogy szükséges bevonni a kormányzat részéről más szakterületek képviselőit is (pl. ifjúságvédelem, családjog, oktatás, egészségügy), akik által új nézőpontok jelennek meg a rendszerben, és szélesedik az elérhető nem kormányzati résztvevők köre is. (2) A kialakított programnak rugalmasnak kell lennie, hogy a felmerülő kihívásokra, a megváltozott körülményekre adott válaszok integrálása gyorsan megtörténhessen. Külön kiemeli a kommunikáció kérdését: a résztvevők közötti kommunikációs csatornák működése és a társadalom felé történő kommunikáció sebessége és minősége alapjaiban határozza meg a rendszer hatékonyságát. (3) Ehhez szorosan kapcsolódik a program terjesztésének gördülékenységét biztosító kommunikációs terv, amely lehetőséget kell, hogy biztosítson visszajelzések küldésére is. (4) A folyamatos felülvizsgálat biztosítja, hogy a program naprakész

legyen és mindig a kiemelten veszélyeztetett csoportok védelmére fókuszáljon. (5) A kormányzati szervek és a többi résztvevő közötti bizalomépítés, a bizalom megtartása a program hatékony működésének kulcsa. Ehhez figyelembe kell venni az egyes célcsoportok belső dinamikáját és eltérő kommunikációs formáit (pl. oktatási szektor sajátosságai a diákok életkora miatt). (6) Bizonyos esetekben szükség lehet szektorspecifikus akciótervek és programok kidolgozására. Ilyen akcióterv például – a korábban már említett – büntetés-végrehajtási intézményekre adaptált brit deradikalizációs program. A létrehozott nemzeti programnak összhangban kell lennie (7) a hasonló témájú nemzetközi programokkal, (8) az egyéb nemzeti stratégiákkal, akciótervekkel, valamint (9) a nemzeti és nemzetközi jogszabályi környezettel.

JAVASLATOK A NEMZETI RADIKALIZÁCIÓELLENES STRATÉGIÁK TARTALMI ELEMEIRE

Az útmutató utolsó fejezete példákat sorol arra vonatkozóan, hogy milyen hasznos, a programok működési hatékonyságát erősítő tartalmi elemeket érdemes beemlíteni a stratégiába. (1) Hasznos lehet megemlíteni radikalizáció szempontjából releváns nemzeti és helyi sajátosságokat. (2) Érdemes külön részben taglalni a radikalizációval első kézből találkozó személyek (pl. tanárok, rendvédelmi szervek dolgozói, börtönőrök, szociális munkások) képzésére vonatkozó információkat és ismereteket. (3) Amennyiben erre van lehetőség, kulturális, szabadidős programokra történő ráépüléssel növelhető a jelzőrendszer hatékonysága. Gyakorlati szempontból kiemelt jelentősége van (4) esettanulmányok felvázolásának, amelyek mentén a jelzőrendszer résztvevői felkészülhetnek a kritikus helyzetekre. (5) A stratégiai dokumentumba bele lehet építeni a kormányzati célkitűzések és hosszú távú célok ismertetését, ezzel kontextusba helyezve a radikalizáció elleni fellépésre irányuló tevékenységeket. Ennek keretében (6) lehetőség van a kapcsolódó nemzeti stratégiák (pl. terrorellenes nemzeti stratégia) célkitűzéseinek ismertetésére is.

A Hedaya által készített dokumentum az egyik legrészletesebb, magas szakmai színvonalat képviselő dokumentum, amely általános ajánlásokat fogalmaz meg egy nemzeti radikalizációellenes stratégia és a hozzá kapcsolódó jelzőrendszer

létrehozására, működtetésére vonatkozóan. Úgy vélem, hogy a dokumentum legnagyobb előnye éppen általánosságában rejlik. Ezáltal sikerül egy széles körű áttekintést adnia a modern jelzőrendszerek felépítésének lépéseiről, a fókuszpontokról, mindemellett kiemelten kezeli a nemzeti, helyi sajátosságokat, és lehetőséget biztosít ezek implementálására.

AKCIÓTERVEK ÉS MUNKADOKUMENTUMOK A RADIKALIZÁCIÓ KEZELÉSÉRE

Kristálytisztán kirajzolódik, hogy a modern kori radikalizáció kezelése csak állami szintről koordinálva, de a résztvevők széles körű hálózatán keresztül, szinte már ösztársadalmi erőfeszítések által valósítható meg. Az első lépés egy nemzeti stratégia megalkotása, amely kijelöl egy koordináló és irányító – állami – szervezetet.¹⁹ A második lépésben kerül sor az előzetes kockázatelemzések elvégzésére, a helyzetelemzésre, a potenciálisan bevonható szereplők körének kijelölésére. A harmadik lépés egy időben elhúzódó folyamatot foglal magában, amelynek keretében sor kerül egy jól strukturált, egyértelmű szerepekkel és felelősségi körökkel felrajzolt tájékoztatási és jelzőrendszer megtervezésére, az ehhez kapcsolódó támogató programok elindítására, az eljárásrendek kialakítására. Folyamatos feladatként jelenik meg a radikalizáció kezelésére létrehozott nemzeti program működésének és eredményeinek folyamatos monitorozása, felülvizsgálata, amelyek alapján, ha szükséges, sor kerülhet az egyes részek vagy az egész program restrukturálására.

Általánosan elfogadott nézet, hogy a radikalizáció elleni fellépés során az államnak és a nem állami szereplőknek országos, regionális és helyi szinten együtt kell működni. Az Egyesült Államok elnökének 2011 augusztusában kiadott rendelete, amely a címében is kiemeli a helyi aktorok szerepének fontosságát, ennek a szemléletnek az elterjedését tükrözi: „*A helyi partnerek erősítése az erőszakos extrémizmus megelőzése érdekében az Egyesült Államokban.*”²⁰

¹⁹ Kérdésként merül fel, hogy nem állami szervezet lehet-e felelős egy ilyen volumenű nemzeti stratégia végrehajtásáért és irányításáért? Ez valószínűleg függ a nemzeti, társadalmi és kulturális sajátosságoktól.

²⁰ Empowering local partners to prevent violent extremism in the united states. https://www.dhs.gov/sites/default/files/publications/empowering_local_partners.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

Az Európai Bizottság migrációs ügyekért és uniós belügyi szakpolitikáért felelős szervezeti egysége²¹ összegyűjtötte a radikalizáció megelőzésével, a radikalizációellenes fellépéssel, illetve terrorelhárítással foglalkozó tagállami dokumentumokat.²² A huszonnyolc európai uniós tagállamból huszonhárom rendelkezik egy vagy több releváns dokumentummal. A dokumentumok változatos képet mutatnak: általában stratégiák, nemzeti akciótervek és a radikalizáció kérdésének kezelésében élenjáró tagállamok esetében konkrét programtervek kerültek megjelölésre. A dokumentumok áttekintése alapján kirajzolódik, hogy a radikalizáció kérdésével kapcsolatos programok kidolgozottsága alapján jelentős eltérés van az egyes tagállamok között. Az élen járó tagállamok esetében – például Belgium, Hollandia, Dánia, Franciaország, Nagy-Britannia, Németország és Spanyolország – 2019-re sor került az eredeti, a 2010-es évek első felében készített stratégiák és akciótervek felülvizsgálatára és újragondolására. Egyes tagállamok esetében a dokumentumok között találunk speciális, a kiemelt veszélyeztetettségű szektorokra vonatkozó akcióterveket.²³

Az Európai Unió szintjén érdemes kiemelni az Európai Bizottság keretein belül működő Radicalisation Awareness Network (RAN)²⁴ szervezetét, amelynek célja, hogy támogassa a tudásmegosztást az uniós tagállamok kutatói és azon szakemberek között, akik első kézből találkozhatnak a radikalizáció egyéni vagy csoportos jeleivel (pl. tanárok, szociális munkások, a rendvédelmi szervek helyi közösségekben dolgozó alkalmazottjai). 2018-ban a RAN-hálózatnak több mint kétezer tagja volt. Az Európai Bizottság célja, hogy a hálózat üzemeltetésével megteremtse a közös ismereti alapokat és az egységes fellépés lehetőségét a radikalizáció, az extrémizmus és a terrorizmus elleni küzdelem területén.

²¹ European Commission – Migration and Home Affairs.

²² *Prevent Strategies of Member States*. https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ran-and-member-states/repository_en, Letöltés ideje: 2020.02.15.

²³ Példaként említhető Nagy-Britannia, ahol átfogó programot indítottak a büntetés-végrehajtási intézetekre fókuszálva a radikalizáció megelőzése, monitorozása és a deradikalizáció vonatkozásában. Belgium esetében pedig megtalálható a dokumentumok között a „*Community Policing Preventing Radicalisation Terrorism*” (CoPPRa) című kiadvány, amely a rendvédelmi szervek dolgozói számára készült tájékoztató anyag.

²⁴ Radicalisation Awareness Network. http://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/ranparticipants_db_en

A következőkben a kanadai, a dán, a norvég és a brit radikalizációellenes modell főbb sajátosságait szeretném bemutatni. A dán modell vonatkozásában egy rövid kitekintést kívánok tenni a holland és belga társadalmi jelzőrendszerek néhány sajátossága. A bemutatásra kerülő radikalizációellenes nemzeti modellek nem véletlenszerűen kerültek kiválasztásra – a kiemelt példák mindegyike rendelkezik egy vagy több olyan speciális tulajdonsággal, amelyek meghatározóak lehetnek egy nemzeti radikalizációellenes társadalmi jelzőrendszer tervezésében és gyakorlati megvalósításában.

KANADA

Kanadáról az „óceántól óceánig tartó végtelen területek”, a hideg, a jégkorong és a szánhúzó kutyák jutnak először az emberek eszébe, nem pedig az erőszakos radikalizáció problémája vagy annak kormányzati szintű kezelése. A 2018-ban kiadott kanadai nemzeti stratégia az erőszakos radikalizáció elleni küzdelemről²⁵ ki is emeli, hogy Kanadában alapvetően alacsony azok száma, akik politikai, vallási vagy ideológiai okból radikalizálódnak.

Kanadában – egy viszonylag biztonságos társadalmi környezetben – komplex, holisztikus látásmódú és akadémiai szemléleten nyugvó jelzőrendszer került felállításra. A program élő rendszer, amelyhez folyamatosan frissülő eseménykezelő eljárásrendek és gyakorlatok kapcsolódnak. A flexibilitás, a nyitottság, a széles körű, szinte ösztársadalmi részvétel és az egyénközpontúság az, ami a kanadai modellt különlegessé teszi. Fontos kiemelni az online radikalizáció monitorozására és kezelésére kialakított eljárásrendeket, amelyek szintén példaértékűek.

A stratégiai dokumentum számot vet a nemzeti szinten felmerülő kihívásokkal és fenyegetettségekkel – kiemeli az Iszlám Állam és az al-Kaida által generált radikalizáció kockázatát, számol a szélsőjobboldali radikalizációval, említi a történeti szinten felmerülő szélsőbaloldali radikalizációt, valamint a kevésbé ismert és gyakori formákat is.

²⁵ *National Strategy on Countering Radicalization to Violence* – 2018 <https://www.publicsafety.gc.ca/cnt/rsrscs/pblctns/ntnl-strtg-cntrng-rdclztn-vlnc/ntnl-strtg-cntrng-rdclztn-vlnc-en.pdf>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

A kanadai kormány 2015-ben kezdeményezte egy önálló költségvetéssel és széles körű egyeztetési jogkörökkel rendelkező állami szervezet létrehozását a radikalizáció és erőszakos viselkedés elleni fellépéshez kapcsolódó nemzeti stratégia kidolgozására és megvalósítására. Ennek eredményeként alakult meg 2017-ben a Canada Centre for Community Engagement and the Prevention of Violence (Canada Centre), amelynek első feladata a nemzeti stratégia megalkotása volt. A Canada Centre gyakorlatilag kiválósági központ, amely koordináló szervként funkcionál. A stratégiai dokumentum célja, hogy lefedtesse azokat az alapokat, amelyek lehetővé teszik a radikalizáció korai felismerését. A Canada Center fő feladata, hogy hídként funkcionáljon a kormányzati és rendvédelmi szervek, az akadémiai szektor, a civil szervezetek, a piaci szereplők és a társadalom között. A szervezet folyamatosan felülvizsgálja a belső és külső biztonsági kihívásokat, és ezek fényében alakítja a radikalizációellenes tevékenységet.

A kanadai modell alapjai, hogy a radikalizációellenes harcot széles alapokra helyezi, és a résztvevő szervezetek és személyek számát a lehető legnagyobb körre kiterjeszti (pl. rendvédelmi szervek, önkormányzati szervezetek, civil szervezetek, egyetemi szféra stb.).

A kanadai kormány célkitűzése, hogy egy olyan tudásbázis és a gyakorlatba átültetett eljárásrendszer jöjjön létre, amely magában foglalja minden résztvevő tapasztalatait, és helyi, regionális, nemzeti és nemzetközi szinten is alkalmazható legyen. A stratégia három területet emel ki, amelyre a következő időszakban fókuszálni kívánnak:

1. Felvilágosítás: az erőszakos radikalizáció, a destruktív és káros viselkedési formák feltérképezése és ezeknek az államra, valamint a közösségre gyakorolt káros hatásainak a bemutatása.
2. Megelőzés: a veszélyeztetett célcsoportok távoltartása az erőszakos ideológiáktól.
3. Az elkövetkező időszakot meghatározó gyakorlati feladatok és tevékenységek:
 - a. tudásbázis felépítése, megosztása és gyakorlati alkalmazása;
 - b. a virtuális térben történő radikalizáció elleni fellépés;
 - c. a beavatkozás módszereinek kidolgozása és alkalmazása.

A dokumentum részletesen foglalkozik a Canada Centre működésével és feladataival, amelyek közül kiemelt a (1) stratégiaalkotás, az (2) együttműködések fejlesztése és koordinálása, a (3) kutatások támogatása, tervezése és koordinálása, valamint (4) célzott programok tervezése és elindítása. A stratégia egészét áthatja az együttműködés elve. Külön kiemelik a nemzetközi együttműködések fontosságát. A radikalizáció jelenségének jellegéből fakadóan országhatárokon átívelő kihívásokat jelent, ezért a nemzetközi együttműködés javíthatja a megelőzés, a detektálás és a beavatkozás hatékonyságát. A Canada Centre feladata, hogy a kanadai kormány nemzetközi radikalizációellenes törekvéseit koordinálja, kapcsolatot tartson a kiemelt partnerekkel, mint a Five Eyes, a G7, az Európai Unió és a Global Counterterrorism Forum (GCTF).

A stratégia második része részletesen foglalkozik a radikalizáció jelenségével, annak fogalmával, megjelenési formáival. Kiemeli a kanadai társadalom diverzitását, amely fontos szempontként jelenik meg, hiszen a különböző társadalmi csoportok eltérő módon kerülhetnek kapcsolatba az erőszakos szélsőségekkel, és eltérő módon reagálhatnak hatásokra. A dokumentum felsorolja a radikalizációhoz vezető – relevánsnak gondolt – faktorokat, mint például az egyéni kapcsolatok, egyéni sérelmek, pszichés sérülékenység, a csoporthoz tartozás érzésének fontossága és az „erőszak romantikája” iránt érzett képzet. Ezzel párhuzamosan felsorolja azokat a tényezőket, amelyek gátolhatják vagy csökkenthetik az egyén kitettségét a radikalizációs faktoroknak, mint például a család, a barátok, a tágabb szociális közeg vagy szakemberek, speciális prevenciók szervezetei.

A kanadai felfogás szerint a radikalizációs folyamatban az egyén szerepe kiemelt, ezért a megelőzést, detektálást és beavatkozást segítő eszközök is egyéni szempontúak. Ugyanakkor a pozitív társadalmi értékek közvetítése, a jól funkcionáló állam és annak intézményei, valamint a média lehetőséget biztosít arra, hogy olyan értékrend kerüljön közvetítésre, amely csökkenti a radikalizációs hatások befolyását.

A dokumentum részletesen tárgyalja a kitűzött feladatokat és célokat, kiemelve bizonyos sarokpontokat, mint például a biztonságtudatosság és tájékozottság növelése, a kritikus gondolkodás és digitális műveltség fokozása, a társadalmi narratívák átdimenzionálása, a tantervek fejlesztése és a tanárok képzése.

A Canada Centre által kidolgozott rendszer lényege, hogy minden lehetséges területen felveszi a kapcsolatot azokkal az aktorokkal, akik valamilyen értéket adhatnak hozzá a rendszer működéséhez. Erre plasztikus példa, hogy a tudásbázis építése során prioritásként kezelik a figyelmeztető jelek azonosítását, ezért a Canada Centre olyan egyetemi kutatócsoportokkal vette fel a kapcsolatot, akik a radikalizáció általános jeleit kutatják, de partneri együttműködés alakult ki kapcsolódó szakterületek kutatóival is – például nyelvészek vizsgálják, hogy változik-e a hétköznapi nyelvhasználat a radikalizáció hatására. A digitális műveltség fejlesztése és az online térben történő radikalizáció csökkentése érdekében szoros kapcsolat alakult ki a technológiai vállalatok és a kormányzati szervek között. Az ilyen együttműködések javítják a hatékonyságot. Az eredményeket a Canada Center kutatási összefoglalók, stratégiák és infografikák segítségével osztja meg a rendszer tagjaival és a kanadai társadalommal.

A stratégia egyik nagy érdeme, hogy nem akar minden részletkérdésre választ adni: hiszi, hogy a helyi, már működő radikalizációellenes kezdeményezések és segítő szervezetek jobban értik egy adott közösség dinamikáját, az ott élőket érintő egyéni problémákat, kihívásokat, radikalizációs faktorokat. Éppen ezért nem cél a helyi szervezetek napi szintű kontrollálása, hanem együttműködésre ösztönözni és támogatni szeretnék őket.

A dokumentum érinti az Iszlám Állam soraiból vagy más terrorszervezetekből visszatérő egyének problematikáját. Érdekessége, hogy ugyan zéró toleranciát hirdet az ilyen személyekkel szemben és sürgeti kiemelésüket a társadalomból, de ezzel párhuzamosan lefekteti egy deradikalizációs program alapjait elősegítendő visszaintegrálásukat.

A megelőzés alapja a széles társadalmi kapcsolatrendszer. A kanadai modell lényege, hogy a kormány partneri kapcsolatra lép civil, akadémiai, piaci szervezetekkel, helyi intézményekkel és a kanadai emberekkel, hogy együttesen lépjenek fel a radikalizáció ellen. A dokumentum kiemeli, hogy ez a tevékenység nem helyettesíti, nem előzi meg vagy zárja ki a biztonsági szervek által végzett monitorozást és nyomozást, de támogatja azt. A kanadai stratégia zárszavában kiemeli, hogy a változó kihívások miatt szükséges a radikalizáció jelenségének rugalmas átkeretezése és a nemzeti program elemeinek ehhez történő igazítása.

DÁNIA

Dánia a világ egyik legbiztonságosabb országa, ezt a helyzetet az elmúlt években Nyugat-Európában bekövetkezett terrortámadások sem befolyásolták. A gazdasági jólét, a demokratikus intézmények működésének stabilitása és a társadalmi odafigyelés mértéke világviszonylatban is kiemelkedő. Ezt a 2016 októberében a dán kormány által jegyzett „A megelőzésről és az extrémizmus és radikalizáció elleni küzdelemről”²⁶ szóló akcióterv bevezetője külön kiemeli.

Az első radikalizáció elleni akcióterv 2009-ben készült, amelyet 2014-ben követett egy második, bővített dokumentum. 2009 és 2016 között a dán kormányzat jelentős eredményeket ért el egy széles körű, többszintű és számos szektorra kiterjedő radikalizáció elleni modell kidolgozásában, elindításában és működtetésében.

A dán modell egyik különlegessége, hogy a biztonságot komplex fogalomként értelmezi, amelybe egyaránt beleérti az ország belső és külső biztonságát. Rávilágít arra, hogy állampolgári tevékenység szükséges a jelenlegi biztonsági szint fenntartásához és hosszú távú megőrzéséhez. Ahogy a biztonság fogalmát, a radikalizáció elleni fellépést is szélesebb spektrumon értelmezik. A dokumentum úgy fogalmaz, hogy a radikalizáció elleni fellépés „központi magja a hatóságok közötti szoros együttműködés, valamint annak megértése, hogy a megelőzés különböző szinteken és különböző formákban történhet”.²⁷

A dán radikalizációellenes modell működése, fejlettsége, sokrétűsége, társadalmi beágyazottsága példaértékű. A legnagyobb erőssége a feladatmegosztás rendszerének összetettségében és az együttműködés formájában rejlik. Az alkalmazott módszerek tekintetében sok hasonlóságot mutat más, állampolgári szinten üzemeltetett programokkal.

A dán modell fókuszpontjában a terrorizmus elleni fellépés áll. Ennek a feladatnak a kormányzati felelőse a PET, a dán biztonsági és hírszerző szolgálat, amelynek

²⁶ *Preventing and countering extremism and radicalisation* – National Action Plan – 2016 https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/networks/radicalisation_awareness_network/docs/preventing_countering_extremism_radicalisation_en.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

²⁷ Uo. 6. p.

feladata, hogy azonosítsa, megelőzze, felderítse és elhárítsa a szabadságot, demokráciát és a dán társadalom biztonságát fenyegető veszélyeket. A PET korai megelőző rendszere az alapja a dán megelőzési modellnek, ugyanakkor más állami szervek is részt vesznek benne. A kiemelt célcsoportok között első helyen a fiatalok jelennek meg, de a dán radikalizációellenes rendszer számos más célcsoporttal és szektorral is kiemelten foglalkozik (pl. börtönök, elmeógyógyintézetek).

A radikalizációellenes megelőző rendszer a dán bűnmegelőzési rendszer mintájára jött létre, ami a hatóságok közötti együttműködésen alapszik, különböző társadalmi szervezetek széleskörű bevonásával helyi és nemzeti szinten egyaránt.

A modell három pillér köré szerveződik: (1) a biztonság, (2) a közjólet és (3) az oktatás. Nemzeti szinten mindhárom pillér felelős irányítója az illetékes minisztérium és kapcsolódó szervezetei. Ez a szint a stratégia kialakításáért, felülvizsgálataért és országos szinten történő menedzseléséért felelős. Szoros kapcsolatban állnak a regionális hatóságokkal. A regionális hatóságok együttműködnek a helyi szervezetekkel, akiknek a munkáját segíthetik nem állami szervezetek és magánszemélyek is, így jutunk el az egyéni szintig. Az egyes pillérek nem különülnek el egymástól, szoros kapcsolat van az egyes szervezetek között. Erre példa az ún. infoházak rendszere. Dánia tizenkét rendőri körzetében kerültek felállításra olyan speciális intézmények, ahol a radikalizáció témájában jártas szakértők helyi, radikalizációhoz kapcsolódó ügyek kezelésében, megoldásában vesznek részt. Az infoházak rendszere közvetlen kormányzati alárendeltségbe tartozik, de munkájukkal a helyi és regionális hatóságokat segítik, függetlenül attól, hogy melyik pillér alá tartoznak.

A dán modell a megelőzés fogalmát a nemzetközi gyakorlattól némiképp eltérően értelmezi: besorolja a beavatkozás fogalmába. A radikalizáció elleni fellépésnek három szintjén különböztetik meg, felfogásuk szerint minden szinten valamilyen mértékű beavatkozás történik. Minden állampolgárt érint az ún. „megelőző beavatkozás”, amely a hagyományos megelőző, tájékoztató tevékenységet foglalja magába. A második szinten az előzetes beavatkozás eszközeit alkalmazza azok érdekében, akik valamilyen okból veszélyeztetettebbek, kitettebbek a radikalizációs folyamatoknak. A radikalizáció szempontjából különösen kitett környezetben élők esetében direkt beavatkozásra kerül sor. 2009 óta a dán radikalizáció elleni

fellépés rendszere kitermelt számos olyan intézkedést, amelyek példaértékűek lehetnek más országok számára. Ilyen például a nemzeti radikalizáció elleni vészhelyzeti szakértői csoport létrehozása. A csoport állami szinten működik, feladata a helyi hatóságok munkájának segítése konkrét ügyekben. Dánia élen jár a különböző tájékoztató anyagok kidolgozásában és terjesztésében a társadalom körében. Tekintettel arra, hogy a fiatalok radikalizációtól történő megóvása prioritást élvez, számos olyan intézkedés van érvényben, amely e célcsoport védelmét szolgálja. Ezek közül érdemes kiemelni azt a telefonos segélyvonalat, ahol a szülők, rokonok vagy bármely állampolgár hívását olyan szakértők várják, akik releváns tanácsokkal képesek szolgálni abban az esetben, ha valaki a környezetében élő személyen a radikalizáció jeleit, a normálistól eltérő viselkedést vél felfedezni.

A dán kormányzat komoly hangsúlyt fektet az internetes radikalizáció visszaszorítására, az interneten terjedő radikális és erőszakos tartalmak monitorozására. Szintén a nyitottság és a modern, 21. századi gondolkodásmód tükröződik vissza az oktatási intézmények és a fiatalok vonatkozásában. A modern technológia eszközeit is alkalmazzák a felvilágosító, tájékoztató programok készítésekor (pl. applikációk, digitális játékok), a tájékoztatás formái igazodnak a gyerekek igényeihez (pl. tematikus napok; rövid, gyakorlati jellegű tréningek). A kapcsolattartás terén igyekeznek a személyes, egyén-egyen közti kapcsolatokat erősíteni azon fiatalokkal, akik a környezetük megítélése szerint veszélyeztetettek (peer to peer dialog). Az oktatási intézmények mellett a dán radikalizációellenes modellben kiemelt szerepe van a börtönöknek, elmeógyógyintézeteknek, szociális házaknak és a veszélyeztetett vallási központoknak, közösségeknek. Speciális programok kerültek kidolgozásra és bevezetésre, egyedi tréningekkel készítik fel az ilyen közegekben dolgozókat arra, hogy felismerjék a figyelmeztető jeleket.

Dánia volt az egyik első ország, amely reagált az Iszlám Állam soraiból visszatérő harcosok problémájára. Egyrészt szigorú szabályozási rendszert vezetett be, másrészt felkészültek a deradikalizálására és a társadalomba történő reintegrációra.

Az elméleti alapok kidolgozása és a módszerek tudományos tesztelése érdekében létrehoztak egy kutatói hálózatot, amelybe igyekeznek minden olyan szakembert bekapcsolni, aki egyetemi, kutatói tevékenységével segítheti a radikalizáció elleni

fellépést. Emellett nagy hangsúlyt fektetnek a nemzetközi együttműködésekre és tapasztalatszerésekre is. A dán kormányzat a globális társadalmi felelősségvállalás jegyében az elért eredményeket, ismereteket és gyakorlatokat megosztja más országokkal, azzal a nem titkolt céllal, hogy segítsék az adott régió stabilizálását. Ennek keretében kétoldalú megállapodásokat kötöttek olyan országokkal, mint Indonézia, Nigéria, Burkina Faso és a Száhel-övezet más országai.

A 2016-os stratégiai dokumentum kilenc területen fogalmaz meg új kezdeményezéseket és elérendő célokat:

1. Koordináltabb, tudásalapú megelőzés
 - a. a nemzeti tudásbázis növelése és tanácsadói központok létrehozása;
 - b. közös eszköztár fejlesztése;
 - c. a regionális szint fejlesztése és erősítése (pl.: infoházak);
2. Az önkormányzatok és a helyi rendőri egységek erősítése az adott terület kihívásaira összpontosító kockázatelemzésekkel, útmutatókkal, tréningekkel, eszköztárral. Kiemelt cél az önkormányzati szintű cselekvési tervek létrehozása, a speciális, helyi kockázati tényezők kijelölése és a helyi együttműködések fejlesztése.
3. Fellépés a radikális propaganda és az online radikalizáció ellen a probléma feltérképezésével, erőteljesebb szabályozással, speciális egységek felállítással és a társadalom kritikus gondolkodásra történő nevelésével.
4. Fokozni kell a fellépést a visszatérő harcosokkal szemben.
5. Célzott beavatkozások a bűnözői csoportokkal szemben.
6. Komolyabb erőfeszítések a börtönökben felmerülő radikalizáció visszaszorítására. Ennek alapja egy új speciális egység létrehozása, egy informatikai oktató rendszer fejlesztése, valamint a társadalmi visszaintegrálódást segítő programok fejlesztése.
7. Fellépés az iskolai radikalizáció különböző formái ellen, különös tekintettel az új típusú formákra, mint például a gyűlölet-bűncselekmények vagy a bullying.
8. A helyi közösségek erőteljesebb bevonása a radikalizáció elleni programokba. Ennek keretében a gettósodó területekre és a sérülékenyebb övezetekre fókuszálnak.
9. A nemzetközi együttműködések fenntartása és fejlesztése.

A dán modell valószínűleg a világ egyik legjobban kidolgozott radikalizációellenes társadalmi rendszere: általános, mégis speciális; sokrétű, széles alapokon nyugvó, a kormányzattól az egyéni szintig ívelő rendszer, amelynek alapja a különböző szervek, szervezetek és egyének koordinált együttműködése.

KITEKINTÉS – HOLLANDIA ÉS BELGIUM

A holland és belga társadalmi jelzőrendszerek átfogó vizsgálata nélkül is érdemes a dán modell tekintetében egy rövid kitekintést tenni a két Benelux állam radikalizációellenes tevékenységére. A 2010-es években lezajlott európai terrortámadások felderítése során egyértelműen bizonyosságot nyert, hogy a radikális iszlám sejtek egyik központja a brüsszeli Molenbeek negyed volt. A 2016. március 22-i terrortámadás közvetlenül érintette Belgiumot, hiszen a célpontok a zaventemi repülőtér és a brüsszeli metró voltak.

A radikalizáció jelensége sem Belgiumban, sem Hollandiában nem új keletű jelenség. 2004. november 2-án Mohammed Bouyeri megkéselte Theo van Gogh holland filmrendezőt és politikai aktivistát. A cselekmény egyértelműen vallási indíttatású támadás, gyűlöletcselekmény volt, amelyet van Gogh iszlámról szóló munkái, politikai aktivitása és nyilatkozatai váltottak ki. A merénylet komoly társadalmi vitát indított el, és fókuszba helyezte a radikális iszlám szervezeteket és a dzsihadista radikalizációt. A rendvédelmi szervek előrelátását mutatja, hogy a 2009-ben megjelent „*Community Policing Preventing Radicalisation Terrorism*” (CoPPRa) című kiadvány részletesen foglalkozik a vallási és politikai radikalizáció különböző irányzataival. A belga rendőrség által készített, saját munkatársainak szánt továbbképzési anyag betekintést nyújt a közösségi rendvédelem működésébe, valamint ismerteti azokat az indikátorokat, amelyek árulkodóak lehetnek a radikalizálódás különböző fázisaiban. Napjainkban a belga és a holland rendvédelmi szervek fókuszában a dzsihadista radikalizáció áll. Ugyanakkor a társadalomban bujkáló feszültségek nem várt helyzetekhez vezethetnek, mint például amikor 2016. február 27-én öt férfi a hollandiai Enschedében Molotov-koktélokkal támadt egy látogatókkal teli mecsetre. Ez egyértelműen ideológiai motivációjú cselekmény volt. Kormányzati szinten számolni kell azzal a jelenséggel, hogy egy radikális csoport megerősödése és aktív tevékenysége egy idő után magával

vonja az ellentétes irányú radikalizációt a társadalom azon csoportjai körében, akik fenyegetve érzik magukat.

Hollandiában a legutóbbi nemzeti terrorellenes stratégia a 2016–2020 közötti időszakra vonatkozott, amelyben kiemelt helyet kapott a radikális iszlám elleni fellépés. 2017-ben a holland kormány közreadta az *„Evaluation of the Netherlands comprehensive action programme to combat jihadism”*²⁸ című akciótervet, amely kiemeli az intézmények közötti együttműködés fontosságát a dzsihadista terrorizmus elleni harcban. A dokumentum egyértelműen az iszlám radikalizációra helyezi a hangsúlyt, de kiemeli, hogy a radikalizáció minden formája „aláássa és destabilizálja a társadalmat, félelmet kelt a tömegekben, vagy befolyásolni próbálja a politikai döntéshozatalt”.²⁹ Az akcióterv kiemeli a legnagyobb kockázatúnak tekintett radikalizációs veszélyforrást, az iszlamista radikalizációt, de nem feledkezik meg a kevésbé gyakori formákról sem.

Habár a dokumentum nem tér ki részletesen a jelzőrendszer működtetésére, kiemeli az önkormányzatok és a helyi szervezetek fontosságát. Egy, az önkormányzatok körében végzett kérdőíves felmérés eredménye alapján közel 50 százalékuk rendelkezik önálló radikalizációellenes cselekvési tervekkel és programokkal. Ez rávilágít egy nagy különbségre a belga és holland társadalmi jelzőrendszer és a máshol működő modellek között. Úgy tűnik, hogy beértek az évtizedekkel ezelőtt a Benelux államokban elindított programok, amelyek a helyi közösségek és a helyi rendvédelmi szervek kapcsolatának javítását célozták. Míg máshol a jelzőrendszerek szervezését és koordinálását a kormányzati szektor végzi, addig megfigyelhetjük, hogy itt valamivel gyengébb ez a funkció. Sokkal nagyobb mértékben támaszkodnak a helyi szinten elért eredményekre, bejáratott módszerekre, programokra. Ezeket a lokális kapcsolatrendszereket fogja össze és támogatja a kormányzat, ugyanakkor kisebb mértékben uniformizál, mint például a dán modell esetében.

²⁸ *Evaluation of the Netherlands comprehensive action programme to combat jihadism*. <https://www.inspectie-jenv.nl/binaries/inspectie-venj/documenten/rapporten/2017/09/06/evaluation-of-the-netherlands-comprehensive-action-programme-to-combat-jihadism/Evaluation+of+the+Netherlands+comprehensive+action+programme+to+combat+jihadism.pdf>, Letöltés ideje: 2020.02.15.

²⁹ Uo. 19.

NORVÉGIA

A norvég Igazságügyi és Közbiztonsági Minisztérium 2014-ben adta ki a radikalizmus és az erőszakos extrémizmus elleni akciótervét.³⁰ Az akciótervvel az volt a norvég kormányzat célja, hogy javítson a radikalizálódás elleni megelőző intézkedések hatékonyságán, ezáltal visszaszorítsa a radikalizáció és az extrémizmus kialakulásának jelenségét. Ehhez szükségesnek tartották az információs bázis növelését, a kiterjedt együttműködést és az érdekelt szervezetek közötti kooperáció javítását, a koordináció növelését.

Elsődleges célként tűzték ki, hogy javuljon az együttműködés az érintett államhoz köthető szakmai területek és a társadalom különböző ágazatai, szektorai, csoportjai között. Az akcióterv egy osztársadalmi program stratégiáját vázolja fel. Célja, hogy elérje azokat a személyeket, akik radikalizációs szempontból sérülékenyebb helyzetben, már közvetlen veszélyben vannak. Az együttműködés irányítására és a tevékenység összefogására az egyes szakterületek esetén egy-egy minisztérium került kijelölésre, de a végrehajtás részletei az állami és a civil szektor aktorai közötti partnerségi együttműködésen alapulnak. Az akcióterv speciális eszköz-készletet kíván összeállítani azok számára, akik a radikalizáció megelőzésének területén dolgoznak.

A tervezet rövid áttekintést ad a fogalmakról, a releváns kihívásokról, a nemzeti (pl. SLT – norvég bűnmegelőzési program) és nemzetközi szintű (pl. Nordic countries cooperation, EU – RAN) megelőző stratégiákról. Az akcióterv három kockázati tényezőt emel ki: (1) az interneten keresztül történő radikalizációt, (2) a nemzetközi terrorizmus jelentette kihívásokat és (3) a norvég társadalom egyre növekvő polarizációját. Az akcióterv utal a norvég bűnmegelőzési programra, mint már működő példára, amely hasonló módussal és eljárásrendekkel dolgozik.

A dokumentum öt fő fejezetben, harminc alpont mentén határozza meg a cselekvési terv lépéseit, úgymint (1) a tudásbázis megteremtése és képzés; a kooperáció és koordináció; (3) az extrém csoportok növekedésének megelőzése és

³⁰ Norwegian Ministry of Justice and Public Security: *Action plan against Radicalisation and Violent Extremism*. https://www.regjeringen.no/contentassets/6d84d5d6c6df47b38f5e2b989347fc49/action-plan-against-radicalisation-and-violent-extremism_2014.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

a reintegráció ellenőrzésének segítése; (4) az interneten keresztül történő radikalizáció és toborzás megelőzése és (5) a nemzetközi együttműködés.

Az akciótervben kiemelt helyen szerepel a téma tudományos hátterének mély és átfogó feltárása. A tudományos információgyűjtés, elemzés és értékelés módszerét egészíti ki a folyamatos együttműködés és konzultáció a külső partnerekkel, együttműködő szervezetekkel, civil tudományos és kutatóközpontokkal. Az akcióterv kiemelt hangsúlyt fektet az internetes radikalizáció tudományos kutatására, jellegének feltérképezésére és kezelésének lehetséges formáira. Veszélyeztetett célcsoportként említi a fiatalokat, akiknek megóvásában az oktatási intézményrendszerre kíván támaszkodni, illetve az elítélteket, ezért több ponton is megjelennek a büntetés-végrehajtási rendszerrel kapcsolatos feladatok.

A fentebb vizsgált akciótervekkel szemben a norvég modell részletekbe menően foglalkozik a radikalizáció kezelésének kérdésével, konkrét lépéseket fogalmaz meg. Definiálásra került a tervezetben az „aggodalomra okot adó jelek, helyzetek” kezelésének javasolt folyamata:

1. párbeszéd kezdeményezése a veszélyeztetett személlyel;
2. a kapcsolódó intézmények, szervezetekkel történő kapcsolatfelvétel és közös helyzetértékelés;
3. az „aggodalom” (gyanú) jelentése hivatalos szerv részére;
4. rendőrségi beavatkozó beszélgetés;
5. szervezetek közötti együttműködés – részletes, az esetre vonatkozó akcióterv elkészítése;
6. utókövetés;
7. az „aggodalom” (gyanú) jelentése a rendőrség részére.

A dokumentum kitér arra is, hogy az egyes lépések végrehajtására kit jelöl meg felelősként. A norvég akcióterv részét képezi a radikalizálódási folyamat során felmerülő, aggodalomra okot adó jelek nem teljes körű listája is:

- *nyilatkozatok és üzenetek* (pl. intolerancia mások véleményével, nézőpontjával szemben; összeesküvés-elméletek; gyűlöletretorika; az erőszak törvényesítése; erőszakkal fenyegetés a politikai célok elérése érdekében);

- *érdeklődési körök, külső megjelenés megváltozása, szimbólumok használata* (pl. szélsőséges anyagok iránti érdeklődés az interneten; megváltozik a megjelenés, a ruházat stb.; szélsőséges eszmékhez és szervezetekhez kapcsolódó szimbólumok használata);
- *tevékenységek* (pl. tüntetéseken vagy más csoportokkal való erőszakos összecsapásokban való részvétel; gyűlölet-bűncselekmény; megváltozó utazási tevékenységek, amelyek kapcsolatba hozhatók a radikalizálódással és a szélsőségesekkel való érintkezéssel);
- *barátok és a szociális háló változása* (pl.: megváltozik a baráti és a társadalmi kör; kapcsolat erőszakos szélsőségességről ismert személyekkel és/vagy csoportokkal; szélsőséges csoportok, hálózatok és szervezetek tagjává válás).

A norvég modell alapvetően egyénközpontú. A dokumentum felsorol tizenhárom olyan csoportot és/vagy intézményrendszert,³¹ amelyeknek szerepe lehet a prevenció folyamatban, de ezek együttműködésére, a jelzőrendszer eljárásrendjeire nem tér ki. Ugyanakkor látszik, hogy a megfogalmazott akcióterv dinamikus, szükség esetén változtatható és változtatandó program, amely hangsúlyozza, hogy szükséges a folyamatos felülvizsgálat és finomhangolás a tudományos kutatások eredményei és a gyakorlati tapasztalatok alapján.

NAGY-BRITANNIA

Nagy-Britannia esetében nehezebb helyzetben vagyunk, ha a radikalizáció elleni társadalmi jelzőrendszereket akarjuk áttekinteni. A szigetországban a társadalom szövetét átfogó rendszerek egymásra épülő, egymás mellett működő sokaságával találkozunk. A brit modell szervezetileg inkább a belga és holland rendszerhez áll közelebb, mivel a jelzőrendszer kialakítása során az állami szektor megpróbál ráépülni minden helyi, társadalmi szerveződésre. De emellett saját, állami gondozású programok is működnek mind a radikalizációellenes fellépés, mind

³¹ A belső körben: család és a barátok. A külső körben: egészségügyi intézmények, gyermekvédelmi szervezetek, munkahely és kollégák, iskola, helyi közösség, önkormányzat, munkaügyi és szociális központok, szabadidős tevékenységek, vallási közösségek, rendőrség, önkéntes szervezetek.

a biztonságtudatosság fokozása terén.³² Ugyanakkor hasonlít a kanadai és a dán jelzőrendszerekhez is, mivel a résztvevők körét a lehető legnagyobb mértékben próbálja kiszélesíteni és állami programmá fejleszteni a rendszerek hálózatát.

A brit radikalizációellenes rendszer elemeinek központi részét a „*The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism*”³³ (CONTEST) című dokumentum foglalja össze. A 2018 júniusában megjelent stratégia négy pillér mentén (4P) épül fel. Ezek a megelőzés (prevent), a felderítés (pursue), a védelem (protection) és a felkészülés (prepare). A terrorellenes stratégia négy pillére szorosan kapcsolódik egymáshoz. A társadalmi jelzőrendszer a megelőzés pillér része, amelynek fő céljai az alábbiak:

1. az erők összpontosítása a veszélyeztetett területekre, csoportokra;
2. a deradikalizációs program (Desistance and Disengagement Programme) kiterjesztése;
3. az érintett kormányzati szervek közötti együttműködésen alapuló kutatási projektek felállítása a radikalizáció folyamatának mélyebb megértése és korai felismerése érdekében;
4. az online radikalizáció elleni fellépés;
5. a jelzőrendszer erősítése érdekében szorosabb együttműködés kiépítése a helyi közösségekkel, a civil szervezetekkel és csoportokkal, a piaci szereplőkkel és a társadalommal.

A 2017. június 3-án, a London Bridge-nél elkövetett terrortámadásban nyolcan veszítették életüket. Az ezt követő átfogó vizsgálat eredményeként a brit belbiztonsági erők belátták, hogy szorosabb együttműködésre van szükség, valamint helyi szinten erősíteni kell a jelző és megelőző tevékenységet. A megelőzés pillér deklarált célja „megóvni az embereket attól, hogy terroristává váljanak vagy támogassák a terrorizmust”.³⁴ Szoros kapcsolat van a megelőzés és a második pillér, a felderítés

³² Külön ki kell emelni a brit büntetés-végrehajtási intézetekre specializált megelőző és deradikalizációs programot mint speciális területen működő rendszert.

³³ CONTEST - *The United Kingdom’s Strategy for Countering Terrorism* – 2018 https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/716907/140618_CCS207_CCS0218929798-1_CONTEST_3.0_WEB.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

³⁴ Uo. 27.

között. A CONTEST megpróbálja új alapokra helyezni a társadalmi jelzőrendszerek működését az arányosság, a rugalmasság, a felelősségre vonhatóság és az együttműködés elvei mentén.

A Prevent program hasonlóan működik, mint más nemzeti bűnmegelőzési vagy egyéb prevenció programok, de látóterében a terrorizmus és a radikalizáció áll. A Prevent Delivery Modelnek – amely számos hasonlóságot mutat a fentebb bemutatott dán megelőzési modellel – három célkitűzése van, ami egyben a működés három szintjét is meghatározza:

1. a radikalizáció kialakulását meghatározó okok kezelése, fellépés a terrorista ideológiákkal szemben;
2. a leginkább veszélyeztetett személyek azonosítása, védelme és támogatása;
3. a terrorizmus ideológiái által érintett személyek rehabilitációja.

A radikalizációhoz vezető okok feltárásában szoros az együttműködés a kormányzati szervek és az akadémiai szféra között, annak érdekében, hogy minél pontosabban feltérképezzék a radikalizálódáshoz vezető faktorokat és a figyelmeztető jeleket.

A Prevent program az első szintjén támogatást, információt nyújt a helyi közösségeknek, összefogja a helyi szinten működő, megelőzéssel foglalkozó szervezeteket, segít a tapasztalatok megosztásában annak érdekében, hogy fokozzák a brit társadalom ellenálló képességét. Hangsúlyos szerepet kap az online térben történő radikalizáció korai felismerése és visszaszorítása. A Prevent rendszer keretében önálló tájékoztató programok is indultak. Ezzel párhuzamosan felállították az ún. RICU³⁵ egységet, amely információkkal látja el a helyi prevenció szervezeteket, elősegíti együttműködésüket a technológiai ipar szereplőivel, és különböző gyakorlati módszerekkel támogatja a tájékoztató, megelőző kampányokat.

A második szint a korai beavatkozás szintje, amikor a radikalizáció korai fázisában próbálják megállítani a folyamatot és megóvni az állampolgárokat. A brit modell

³⁵ Research, Information and Communication Unit

komplexitását jól illusztrálja az alkalmazott működési metódus. A 2015-ös terrorizmus elleni küzdelemről szóló törvényben (Counter-Terrorism and Security Act – 2015³⁶) megjelenik az ún. megelőzési kötelezettség. Ennek égisze alatt személyes és online tréningek, workshopok keretében végeznek tájékoztató tevékenységet az ezzel megbízott szervezetek. Ez kiterjed az oktatási intézményekre, kormányzati és önkormányzati intézményekre, börtönökre, rendőrségekre, egészségügyi intézményekre. A radikalizációról és a terrorizmusról tartott felvilágosító tevékenység által nő a társadalmi tudatosság, ezáltal nő a jelzőrendszerbe bekerülő információk mennyisége. A Delivery of Prevent program kiemelt célcsoportjai (1) a helyi önkormányzati vagy civil szervezetek, (2) az egészségügyi szektorban dolgozók, (3) az oktatási rendszer alkalmazottai és (4) a rendőri szervek állománya. A négy kiemelt célcsoport mellett fontos szerepe van azoknak a személyeknek, akik munkájuk jellegéből fakadóan első kézből találkozhatnak a veszélyeztetett személyekkel (pl. gyermekvédelmi referensek, szociális munkások). A felsorolt célcsoportok eltérő perspektívákból látnak rá a brit társadalomra, és megfelelő ismeretek birtokában képesek lehetnek felismerni és jelezni a korai radikalizációt. A dokumentum kiemeli, hogy a „helyi hatóságok létfontosságú partnerek a program és a társadalmi jelzőrendszer működésének szempontjából”,³⁷ ezért a hosszú távú stratégia része „egy olyan új megközelítésen alapuló rendszer működtetése, ahol a helyi szervezetek nagyobb szerepet kapnak a Channel program működtetésében”.³⁸

Abban az esetben, ha valaki információval rendelkezik egy, a radikalizáció veszélyének kitett személyről, jelentheti a rendőrségen vagy az illetékes helyi segítő szervezetnél. Ezt követően életbe lép a Prevent Case Management eljárás, amely során különböző szempontok mentén megvizsgálják a konkrét ügyet, és végül, ha a személy valóban kitett a terrorista ideológiáknak és radikalizációnak, átkerül a korábban már említett Channel programba.

A rendszer működését plasztikusan illusztrálja a 2016–2017. évi statisztikai összefoglaló: a 67 millió lakosú Nagy-Britanniában 6093 főről érkezett információ

³⁶ Counter-Terrorism and Security Act – 2015 https://www.legislationline.org/download/id/7974/file/UK_Counter_terrorism_act_2015_as_of_2017_en.pdf

³⁷ CONTEST – *The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism* – 2018 – 36. p.

³⁸ Uo. 36. p.

a Prevent program keretében. A bejelentések 45 százaléka esetén alternatív segítségnyújtási formákra (pl. drogprevenció) volt szükség, 36 százalék nem igényelt további intézkedést, és mindössze 19 százalék, azaz 332 ember került át a Channel programba. A Channel programban részt vevők 79 százaléka egy év alatt elhagyta a programot, és azóta nem mutatta a radikalizáció jeleit.

A Channel program Angliában és Walesben működik, míg Skóciában Prevent Professional Concerns (PPC) néven indult szinte azonos program. A programban való részvétel önkéntes. A Channel program helyi, már működő segítő szervezetekhez kötődik, amelyek minden résztvevő számára egyéni támogató programot állítanak össze. A támogató program összeállításának metodikáját a „Channel Duty Guidance: Protecting vulnerable people from being drawn into terrorism – Statutory guidance for Channel panel members and partners of local panels”³⁹ foglalja össze. Minden állampolgár ügye egyedi és különleges, ezért a Channel program területi gazdája bevonja a tervezésbe azokat a szervezeteket, akik érintettek lehetnek (pl. rendőrség, oktatási intézmények, munkaügyi központok, vallási közösség vezetői, családsegítők).

A brit modell harmadik szintjén már deradikalizációs tevékenységet hajtanak végre. Ennek magja a 2017-ben indult DDP⁴⁰ deradikalizációs program. A DDP azokra a személyekre fókuszál, akik kapcsolatba kerültek a terrorizmussal vagy terror-szervezetekkel, különös tekintettel a visszatérő harcosokra. A program szorosan kapcsolódik a brit modell felderítési pilléréhez. A DDP működése erős törvényi szabályozásokon és a bíróságokkal, büntetés-végrehajtási intézetekkel való szoros együttműködésen alapul. Tekintettel arra, hogy radikalizáció szempontjából a DDP-be kerülő személyek helyzete a legsúlyosabb, szoros az együttműködés az akadémiai szektorral a megfelelő eljárásrendek kidolgozására. Kiemelt szerepe van az egyéni pszichológiai jellemzőknek is. A DDP által nyújtott támogatás tartalmazhat mentorálást, pszichológiai támogatást, illetve teológiai és ideológiai tanácsadást. A Channel programhoz hasonlóan a DDP esetében is bevonásra kerülnek különböző illetékes szervezetek a programba került személyek egyéni

³⁹ Channel Duty Guidance: Protecting vulnerable people from being drawn into terrorism – Statutory guidance for Channel panel members and partners of local panels. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/425189/Channel_Duty_Guidance_April_2015.pdf, Letöltés ideje: 2020.02.15.

⁴⁰ Desistance and Disengagement Programme

támogatási csomagjának összeállítására. Az elmúlt hónapokban számos kritika érte a programot, mivel két esetben is sor került olyan személyek által elkövetett támadásra, akik az említett rehabilitációs programban vettek részt. User Khan 2019. november 29-én, Sudesh Amman 2020. február 2-án hajtott végre késes merényletet Londonban. Ammatt pillanatokkal a támadás elkövetése után tették ártalmatlanná a rendvédelmi szervek, ami mutatja, hogy folyamatos megfigyelés alatt tartották. Két eset alapján nem lehet értékítéletet mondani a program hatékonyságáról, de biztosak lehetünk benne, hogy a brit rendszer reagálni fog az eseményekre, és a közeljövőben sor kerül a DDP újragondolására, továbbfejlesztésére és finomítására.

A vizsgált jelzőrendszerek közül talán a brit modell az, amely leginkább az egyénre fókuszál. A nemzeti programok segítséget nyújtanak és támogatják az egyéni, lokális kezdeményezéseket, de törekednek arra, hogy a probléma helyi szinten, a helyi szervezetrendszer és környezet segítségével oldódjon fel. Prioritásként kezelik a tapasztalatcserét és az együttműködést, de a magasabb szintű kormányzati programok (pl. DDP), illetve a rendvédelmi szervek csak a radikalizációs folyamat előrehaladott szintjén avatkoznak be. Szerepük alapvetően koordináló, támogató; bíznak a különböző helyi szervezetekben és az egyes szektorok helyi intézményeiben, és támaszkodnak rájuk. A brit rendszer esetében figyelhető meg talán a legerősebben a jelző és megelőző rendszer elemek összefonódása. A korábban vizsgált nemzeti rendszerek esetében is láttuk, hogy a jelzés, majd az egyének megóvását, támogatását célzó tevékenységek, programok szorosan összefüggnek, de a brit modell esetén ezek a határvonalak jobban elmosódnak: egy komplex jelző-, megelőző-, támogatórendszerrel beszélhetünk.

KONKLÚZIÓ

Ahogy a radikalizációnak nincs egy univerzális definíciója, a társadalmi jelzőrendszerek esetében sincs egy egzakt, bevált recept a létrehozásra és működtetésre. Láthattuk, hogy a jelzőrendszerek alapjai nagy vonalakban megegyeznek a vizsgált országok esetében, de az egyedi jellemzők, a helyi sajátosságok meghatározóak. Nem hagyható figyelmen kívül az adott ország társadalmi berendezkedése, a társadalom jellege és működési mechanizmusai, a társadalmi diverzitás, a belső

és külső biztonsági kihívások, a kormányzat működése, a rendvédelmi szervek rendszere, az akadémiai, a piaci és civil szektor állapota, a helyi közösségek, a lokális szervezetek működése, az állampolgárok gondolkodásmódja. Ezért egy társadalmi jelzőrendszer tervezésekor elsősorban a helyi sajátosságokat kell felmérni, és azokra reflektálva felépíteni a nemzeti stratégiát.

Azonban függetlenül a helyi sajátosságoktól vannak olyan alapvetések, amelyek determinálják, hogy a nemzeti stratégia beváltja-e a hozzá fűzött reményeket. Ilyen alapvetés, hogy egy jelzőrendszernek törekednie kell a nyitottságra, a nyíltságra, a tudásmegosztásra, a rugalmasságra, a résztvevők körének maximális kiszélesítésére és az együttműködésre.

A modern jelzőrendszerek csak akkor működhetnek megfelelően, ha minden szektor, szakterület képviselteti magát, és hozzátesz a rendszer egészéhez. A kormányzati, rendvédelmi szempontok mellett teret kell engedni a piaci és civil szemléletmódnak, illetve a tudományos, akadémiai nézőpontoknak is. Az eltérő gondolkodásmódok integrálása adhat robusztus alapot.

Annak ellenére, hogy nincs két egyforma egyéni radikalizáció, a folyamat dinamikája számos azonosságot mutathat, ezért fontos a nemzetközi kutatások, külföldi példák figyelemmel kísérése. A radikalizáció jelensége határokon átívelő, így a nemzetközi együttműködés az egyik alapja kell hogy legyen a nemzeti jelzőrendszereknek. Az infokommunikációs technológiák fejlődése előtérbe hozta az online radikalizáció problémáját, amelynek megoldására különösen igaz, hogy nemzetközi összefogáson és együttműködésen alapuló válaszok kidolgozása szükséges.

A jelzőrendszerek tárgya az állampolgár, az egyén maga. A brit és a kanadai modell esetében láthattuk, hogy az állampolgárok tájékozottságának, digitális műveltségének növelése és kritikus gondolkodásra sarkallása az az eszköz, amelyből kifejlődik egy korai jelekre érzékeny jelzőrendszer. Azonban ez önmagában kevés, ezen a ponton tovább kell haladni, és fel kell építeni azokat a megelőző, támogató, deradikalizációs eljárásokat, amelyek a jelzés pillanatában elkezdnek a sérülékeny, veszélyeztetett állampolgárért, az ő érdekében dolgozni.

A jelzőrendszer működtetése folyamatos feladat: meg kell teremteni az elméleti alapokat, monitorozni kell a működés hatékonyságát, vizsgálni kell a kihívásokat, és azokhoz kell igazítani a veszélyeztetett célcsoportok körét, koordinálni kell az együttműködést lokális, regionális, nemzeti és nemzetközi szinteken. Éppen ezért minden jelzőrendszer esetében szükséges, hogy kijelölésre kerüljön egy szervezet, aki átfogja és irányítja a nemzeti stratégia végrehajtását. A vizsgált minták alapján úgy vélem, hogy az irányító szerv kijelölése esetében előnyt jelent, ha a szervezet része az államigazgatási struktúrának, és tevékenységi köre szorosan kapcsolódik a radikalizáció kérdéséhez. A brit példa jól mutatja, hogy egy kiforrott társadalmi jelzőrendszer esetében a jelzés, a megelőzés, a támogatás és a deradikalizációs tevékenységek szorosan összekapcsolódnak. Ezek sokrétű feladatok, éppen ezért nem várható el egy szervezettől, hogy mindent egyedül végezzen, viszont szükséges, hogy legyen egy olyan koordináló, irányító szerv, amely felvállalja a stratégiai alkotást, a kapcsolatépítést, az együttműködések fejlesztését és a koordinálást. A kijelölt szervezet feladata nem könnyű, hiszen egy sokszínű, szerteágazó rendszert kell mozgásban tartania, és óvakodnia kell attól, hogy túlterjeszkedjen, ezzel gátolva a helyi szintű közösségi kezdeményezések kibontakozását.

A modern társadalmi jelző- és megelőzőrendszerek érzékeny architektúrák, amelyeknek a résztvevők széles körére, az együttműködésre, a feladatok megosztására és a legfőképpen a kölcsönös bizalomra kell épülniük.

TAKÁCS GERGELY

Hírszerzés az információs korban: analóg és digitális módszerek

„It took 15 years for GCHQ to work out that the arrival of the public internet was the bigger event [than the end of the cold war].”¹

BEVEZETÉS

Képzeljük el, hogy a CIA Szovjetunió/Kelet-Európa részlege 1991 december közepén megtartja a szokásos éves karácsonyi partiját, ami a korábbiaktól eltérően kicsit nagyobb szabásúra sikerült, mivel azt is megünnepelték, hogy sikeresen legyőzték a Szovjetuniót, és ennek eredményeként a sarló-kalapácsos címerrel együtt Moszkva is lekerült a legádázabb ellenségeket felvonultató listáról. Egy gyors számvetést követően hamar felvázolták azokat a főbb veszélyforrásokat, amelyekkel foglalkozni kell majd (pl. a Közel-Kelet és az iszlám terrorizmus, proliferáció, szervezett bűnözői csoportok által terjesztett drogok, regionális instabilitás Afrikában és a Közel-Keleten), azonban ezek között nem szerepeltek az információs kor és az információs társadalom jelentette kockázatok, kihívások, amelyek befolyással bírnak a társadalmi, gazdasági és politikai folyamatokra is.

¹ A titkosszolgálati információgyűjtésért felelős brit nemzetbiztonsági szakszolgálat, a GCHQ számára 15 évbe telt, hogy feldolgozza, hogy az internet megjelenése nagyobb jelentőséggel bíró esemény volt, mint a hidegháború vége. Inside GCHQ: the art of spying in the digital age. Forrás: <https://www.ft.com/content/cc68ffc-7c1e-11e9-81d2-f785092ab560>

A kémkedés mestersége is nagyon gyorsan átalakult, ugyanis a hírszerzők tevékenysége is egyre nagyobb mértékben hagyatkozott az információtechnológiai eszközökre, módszerekre. Ezek a technológiák teljesen átformálták magát az információt és annak minden aspektusát: keletkezését, tárolását, feldolgozását, hozzáférhetőségét, megoszthatóságát és továbbíthatóságát is.

A változást jól illusztrálja, hogy a CIA – de említhetnénk bármelyik másik nemzetbiztonsági szolgálatot is – technológiafejlesztő szervezete (Office of Technical Service) évtizedeken keresztül dolgozott azon, hogy olyan rögzítő eszközökkel lássa el a hírszerzőit és a humán forrásait, amelyek elsősorban képek készítésére voltak alkalmasak dokumentumokról vagy kompromittálásra szolgáló helyzetekről. Az információs kor, illetve annak vívmányai alapjaiban változtattak ezen, hiszen a bizalmas információk tárolási helye is módosult: papír helyett már számítógépekre, szerverekre, az online térbe történik a rögzítés, mentés. A digitalizáció eredményeként a megszerzhető adatok mennyisége is drasztikusan megnőtt. Összehasonlításképpen érdemes ide citálni egy, a CIA oldalára átvitt lengyel állambiztonsági tiszt, Ryszard Kuklinski² tevékenységét, aki az amerikaiakkal való együttműködése során 25.000 oldalnyi dokumentumot adott át közel egy évtized alatt. Ezzel szemben manapság pár másodperc alatt oldalak millióit lehet kimásolni olyan kis méretű adathordozókra, amelyek elférnek akár egy preparált karórában vagy egy toll végében is.

A szerepek, funkciók megváltozását azon keresztül is nagyon érzékletesen lehet megfogni, ha abba gondolunk bele, hogy a kémek az információs kor beköszönéig olyan tevékenységet folytattak, amelyet technikai eszközökkel is megtámogattak. Napjainkra viszont megfordult a helyzet, és most inkább az jellemző – kicsit sarkítva – hogy a technikai eszközök tevékenységét támogatják a szolgálatok humán (hírszerző) erőforrással, pl. azon keresztül, hogy sikeresen beszerveznek egy rendszeradminisztrátort vagy más olyan személyt, aki számítógépes hozzáféréssel rendelkezik.

² The Vilification and Vindication of Colonel Kuklinski. Forrás: <https://www.cia.gov/library/center-for-the-study-of-intelligence/csi-publications/csi-studies/studies/summer00/art03.html>

Amerikai hírszerzők³ elmondása szerint az információs kor jelentette veszélyeket egészen 2003-ig nem vették komolyan. Ekkor történt, hogy februárban egy CIA-s alakulat egy radikális iszlamistát⁴ Milánóban elrabolt, majd Egyiptomba szállított. Egy lelkes olasz nyomozó egy évvel később sikeresen rekonstruálta az eseményeket szobafoglalási, autóbérlési, bankkártyahasználati és telefonhívási adatok alapján. Ennek eredményeként beazonosított két tucat amerikai ügynököt, akik ellen távollétükben vádat emeltek, és el is ítélték őket. Hasonlóan tanulságos az izraeli Mossad⁵ Dubajban 2010-ben végrehajtott, a Hamasz egyik katonai vezetőjének likvidálását célzó akciója, aminek – a körültekintő előkészületek ellenére – utólag minden egyes apró részlete nyilvánosságra került. Az ügy felderítése során a dubaji rendőrség elsődlegesen a CCTV-felvételek, az utazási, bankkártya-használati, valamint a mobiltelefonos hívásforgalmazási adatok kielemezésére fókuszált.

Az elmúlt 15-20 év technológiai fejlődése hatással volt a nemzetbiztonsági szolgálatok napi szintű munkavégzésére, módszereire, eszközeire és a humán állományának jellegére is. Jelen írásnak nem az a célja, hogy tudományos mélységgel és minőségben mutassa be ezeket a folyamatokat, hanem hogy inkább egy eszszé keretein belül maradva világítson rá a titkosszolgálatok működését alapjaiban megváltoztató, a rohamos technológiai fejlődésre visszavezethető tényezőkre.

³ Forrás: The spies of tomorrow will need to love data. Forrás: <https://www.wired.co.uk/article/spies-data-mi6-cia-gordon-corera>

⁴ The story of how a Milan CIA station chief became a fugitive, now caught in Panama. Forrás: <https://www.washingtonpost.com/news/worldviews/wp/2013/07/18/the-story-of-how-a-milan-cia-station-chief-became-a-fugitive-now-caught-in-panama/>

⁵ An Eye for an Eye. The Anatomy of Mossad's Dubai Operation. Forrás: <https://www.spiegel.de/international/world/an-eye-for-an-eye-the-anatomy-of-mossad-s-dubai-operation-a-739908.html>

TECHNOLÓGIAI, TÁRSADALMI, POLITIKAI NYOMÁS

„GCHQ is breaking new ground and in doing so, testing our systems and processes to the full. Our challenge today is to achieve success against tomorrow’s demands starting from yesterday’s capability.”⁶

Mindenki tisztában van azzal, hogy az információs korban élünk, amikor jelentős mértékben képesek lettünk és vagyunk arra, hogy gyűjtsük, tároljuk és manipuláljuk is az információkat. Ez a képesség hatással van mindenre, amit teszünk. Forradalmasítja azt, ahogy élünk, ahogy vásárolunk, és ahogy háborúkat vívunk. Nem mellékes természetesen az sem, hogy ezek a vívmányok hatással vannak az állam működésére, valamint az emberek privát szférájára is.

Ha megvizsgáljuk, hogy az információs kornak milyen hatása van a kémkedésre, illetve a kicsit szélesebben értelmezett hírszerzésre, némileg közelebb vihet minket annak megértéséhez, hogy ez a forradalom pontosan milyen mértékű és erejű. Tekintettel arra, hogy a hírszerző szervek valamennyi kormányzati intézmény és ügynökség közül az egyedülinek tekinthetők, akik kizárólag az információra, annak összegyűjtésére és feldolgozására koncentrálnak, ezek az új technikai vívmányok rendkívül nagy hatással vannak a működésükre. Az információs cunami-ban kell megtalálni a módot arra, hogy az adatokhoz minél szélesebb körben hozzáférjenek, azokat képesek legyenek összegyűjteni, feldolgozni, elemezni és a folyamat végén eldönteni, hogy milyen intézkedésekre van szükség.

A hírszerzés fontos tevékenység, mert információn alapul, az információ pedig tudást jelent, a tudás meg hatalmat, amire szükség van az állami gépezet irányításához. Erre jó példaként szolgálhat egy második világháborús eset, amikor az olasz légitársaság gépe – a brit embargót megkerülve – szállított volna Brazíliából ellátmányt és információkat Olaszországba, amit onnan továbbítottak volna

⁶ A GCHQ teljesen új területre tévedt, ennek során maximális tesztelés alá vetette a rendszereinket és folyamatainkat. Napjaink legnagyobb kihívása, hogy sikereket érjünk el a holnap igényeivel szemben a tegnap képességeiből kiindulva. GCHQ: inside the top secret world of Britain’s biggest spy agency. Forrás: <https://www.theguardian.com/world/2013/aug/02/gchq-spy-agency-nsa-snowden>

Németországba. A szállítmány katonát, aranyat, ipari anyagokat és információkat tartalmazott volna. A brit különleges erők parancsnoka azon a véleményen volt, hogy lőjék le a gépet, vagy más módon tegyék képtelenné a repülésre. Az MI6, a brit hírszerzés azonban rámutatott, hogy ez csak ideiglenesen oldaná meg a járatok közlekedését, ráadásul igen negatív hatással lenne a brazil–brit kapcsolatokra. Ehelyett a MI6 azt javasolta, hogy humán forrásaikon keresztül szerezzék meg a légitársaság egy hivatalos fejléces papírját. Ennek felhasználásával hamisítsanak egy levelet az olasz légitársaság vezetője nevében, amit a braziliai iroda főnökének írt volna, kritizálva benne a brazil elnököt. A levelet egy szövetséges nagykövetség véletlenül kiszivárogtatná, így az eljutna az elnökhöz, aki dühében megtiltaná a további járatok indulását. Egy ilyen akció véghezvitelére egyértelmű, hogy számos előzetes információra volt szükség: tudniuk kellett, hogyan lophatják el a levélpapírt és azt is fontos volt tudni, hogy az elnök hogyan reagálna egy ilyen levélre.⁷ (A britek a katonaság által javasolt helyett végül az MI6 módszerét választották, és az akciót sikeresen végre is hajtották.)

A hidegháborús szembenállás megszűnését követően a hírszerzés folyamatos társadalmi, politikai és technológiai nyomás alatt van. Részben a szolgálatok által alkalmazott módszerek nyilvánosságra kerülése, részben pedig a hétköznapi emberek számára is egyre szélesebb körben elérhető, megfigyelésre alkalmas eszközök miatt, amelyek megnehezítik a nemzetbiztonsági szervek tevékenységét, illetve fokozott erőforrások igénybevételét teszi szükségessé a titkosság és a bizalmasság megőrzése érdekében.

A kormányzati szervek, ügynökségek a magánemberek online személyiségének, jelenlétének egyre nagyobb arányát gyűjtik össze. Monitorozzák, hogy mit olvasunk online, élőben nyomon követik a mozgásunkat, közlekedésünket, megfigyelnek minket az országos szinten kiépített kamerahálózat segítségével, archiválják a biometrikus azonosítóinkat. Ezen tendenciák alapján egyértelmű, hogy a világ, amelyben élünk, egyre inkább olyan változásokon megy keresztül, amelyeknek az eredményeként egyre nehezebb lesz fedett műveleteket végrehajtani, és úgy behatolni egy adott országba, hogy 2-3 különböző rendszerben ne jelenjenek meg, illetve kerüljenek rögzítésre az adataink valamilyen formában.

⁷ Forrás: Keith Jeffrey: MI6: The History of the Secret Intelligence Service, 1909–1949. London, Bloomsbury, 2010, p. 467–468.

Még nehezebb – szinte lehetetlen – küldetésről van szó, ha mindezt hamis, kreált identitással próbálnánk megtenni. Jogosan merül fel a kérdés, hogy akkor vége van-e az olyan James Bond-filmekben látott, országokon átívelő műveleti/információszerző utazásoknak, amelyeknek azért valamilyen valóságalapja azért volt? Képes lesz a nemzetbiztonsági szféra arra, hogy újra kitalálja/feltalálja működésének azon módszereit, amelyeknek a segítségével a titkosságot, a valós személyazonosságok védelmét meg tudják oldani?

Henry Crumpton szerint⁸ a technológiai újítások mindig is támogatták a kémkedést, az információgyűjtést: elég, ha csak arra gondolunk, hogy ma már milyen kis méretű eszközök állnak rendelkezésre egy-egy szoba vagy irodahelyiség lehallgatására. Nem mellékes az sem, hogy az információs kor a szolgálatoknak új célszemély-lehetőségeket is teremtett: új foglalkozások jelentek meg a fejlődés eredményeként, pl. hackerek, rendszer-adminisztrátorok, hálózatmérnökök vagy egyszerű karbantartók, akiknek belépési joga és lehetősége van például olyan helyiségekhez, amelyeken hálózati kábeleket vezettek keresztül.

A technológiai fejlődés eredményeként az információvásárlás, archiválás és feldolgozás egyre olcsóbbá vált. Ennek a fejleménynek egyik, ha nem a legfontosabb aspektusa az, hogy a magánszektor információs, illetve adatágazata rendkívüli mértékben megnövekedett. Ebből adódóan a kormányoknak el kell fogadniuk, hogy az állampolgáraikról már nem ők rendelkeznek a legtöbb adattal, hanem a multinacionális magánvállalatok, egészségügyi szolgáltatók, a közösségi oldalak üzemeltetői, vagy éppen az adatbrókerek.

Egészen az utóbbi időszakokig úgy gondoltuk, hogy az állam katalogizálja az életünket és vezet dossziét rólunk. Ehelyett a valóság az, hogy az online térben történő végtelen számú interakció és vásárlások tömkelege rendkívül jó forrásként szolgálnak mások számára is. Ezen ismeretek alapján a magánvállalatok léptek előtérbe, hogy átvegyék az államtól a korábbi szerepet.

Némi túlzással kijelenthető, hogy manapság már mindenkiről készül egy képletbeli digitális dosszié a születésekor, amelynek az egyes elemei már nem

⁸ Uo. p. 24.

egy kézben összpontosulnak, hanem megosztva az állami és magánvállalatok tulajdonát képezik. Ami fontos, hogy szinte semmilyen körülmények között nem a magánszemélyeké, nem ők rendelkeznek felette. Sok esetben azért, mert nem is tudják, hogy pl. egy webshop üzemeltetője milyen jellegű információkat gyűjt és tárol el a vásárlóiról.

A digitális forradalom abban a tekintetben is újat hozott, hogy ennek az innovációs folyamatnak köszönhetően jelentősen csökkentek az IT-költségek, felgyorsult az adatok keletkezésének sebessége, és megnőtt azok részletgazdagsága, valamint ezek a technológiák széles körben, az alacsonyabb státuszú társadalmi közegben is elérhetővé váltak. A információs korszak beköszönte előtt kicsit jobban kézből tudtuk tartani, hogy mit örökítünk meg az életünkben, ma pedig már fenn sem akadunk azon, hogy a születésünk pillanatától kezdve digitális képek keletkeznek, és keletkezhetnek rólunk egészen a halálunkig. Radikális változás tehát az, hogy amíg az analóg korban az életrajzunk felett valamilyen fokú kontrollal azért rendelkezünk, addig a digitális CV-be már megszámlálhatatlanul sok helyről érkezhethet bejegyzés. Az Orwell által megjövendöltekkel ellentétben a digitális kor demokráciáiban nem az állam az, aki kizárólagosan megfigyelheti az állampolgárokat és adatokat gyűjthet róluk, hanem ebben a tevékenységben egyre nagyobb szerepet vállalnak a piaci szféra szereplői, kizárólag gazdasági haszonszerzési céllal. Paradox módon az adatgyűjtésre használt eszközöket önként vásároljuk meg, fizetjük a használatukhoz elengedhetetlen internet- és telefonszámlát, és állandóan visszük őket magunkkal mindenhol.

A megfigyelés költségének csökkenése megváltoztatta ennek a tevékenységnek a koncepcióját és az ebből származó információk az értékét is. A kormányok jellemzően és alapvetően a rend fenntartása érdekében figyelik meg a társadalmat. Ebben az esetben egyértelmű, hogy a költségviselő fél az állam. De egy olyan világban, ahol egyértelműen és kézzelfoghatóan forintosíthatóvá válnak az adatok, a magánvállalatok is megjelennek megfigyelő, adatgyűjtő félként, és egyre nagyobb részarányt kívánnak kiharcolni maguknak a költségek átvállalása árán is. Tisztában vannak ugyanis azzal, hogy a megfelelő adathalmaznak biztosan lesz vevője, a jelenlegi trendeket figyelembe véve pedig egyre szélesebb körben. Az adatforrások körének szélesedésével, részletgazdagságának növekedésével az életünk egyre több területéről vásárolhatnak információkat a kormányok is.

Ebben a tekintetben robbanásszerű növekedést fog eredményezni az 5G-s hálózat kiépülése és a használatra felcsatlakozni képes eszközök elterjedése, amelyek valós időben fognak adatokat továbbítani rólunk, a kocsinkról, a háztartási gépeinkről, de még akár a robotfűnyírónkról is. (Kérdés természetesen, hogy ez utóbbi milyen kereskedelmi értékkel bír.)

DIGITÁLIS (KITÖRÖLHETETLEN) NYOMOK

„There’s not a single flashlight app that’s not spying on you right now.”⁹

A technológia teljesen új helyzet elé állította a nemzetbiztonsági szolgálatokat, ugyanis a kémkedés mindig is a megtévesztésről szólt, azon alapult. Tanulmányozás, megközelítés, beszerzés, ügynöktartás: mind olyan tevékenységek, amelyeket megfelelő módon rejtteni kellett, különben az elhárítás felfedte a kapcsolatot. A hírszerzők jellemzően hamis identitásokat használnak munkájuk során. Pár évvel ezelőttig egy – fedésként – tanulmányi vízummal Oroszországba utazó hírszerző legendáját (azaz fedősztoriját) nehéz volt hagyományos eszközökkel megkérdőjelezni. A reptéri ellenőrzésen, csomagátvizsgáláson, esetleg kihallgatáson kívül nem nagyon tudtak mit kezdeni vele. Gyanú esetén természetesen intézkedhettek a megfigyelésről is, azonban ez rendkívül nagy erőforrásokat emésztett fel.

A mai fiatalság – beleértve a harmincas korosztályt is – már az internet korában nőtt fel, sőt már a középiskolás éveik alatt is léteztek a közösségi oldalak kezdetleges verziói, amelyekre már lehetett képeket, videókat is feltölteni. Abban az életkorban, de még az egyetemi évek alatt sem biztos, hogy valaki tudatosan készült arra, hogy valamikor a titkosszolgálatoknál fog dolgozni – ha mégis, akkor sem biztos, hogy végiggondolta, hogy az pontosan mivel jár –, ezért kirakhatott magáról olyan felvételeket, információkat a világhálóra, amelyeket soha többé nem lehet letörölni. Ez abból a szempontból jelent különösen nagy problémát, hogy egyes közösségi oldalak már 10-15 évre visszatekintő archívumokkal

⁹ Még a legegyszerűbb, telefonunkra telepíthető vakuapplikáció is kémkedik utánunk. Az idézet John McAfee-től származik. Forrás: <https://www.allerin.com/blog/how-is-todays-spycraft-technology-influenced-by-netflixs-secret-city>

rendelkeznek, tehát a szolgálatok kötelékébe mostanában belépő 25-30 éves korosztálynak az élete gyakorlatilag az általános iskolás évekig visszamenőleg kitörölhetetlenül dokumentálva van.

Nem segítette a digitális térben való megjelenést azt sem, hogy sokáig ráadásul kontrollálatlanul lehetett másokat a közösségi oldalakon az engedélyük nélkül bejelölni fotókon, és erről kezdetben még értesítést se feltétlenül kaptak. Emellett egy családtag vagy barát is hozhat minket kellemetlen helyzetbe az által, hogy pl. közös nyaraláskor megjelöl minket, hogy adott helyen/időben voltunk. Nem beszélve azokról az idegenekről, akiknek a fotóin pl. a háttérben akaratlanul is feltűnhetünk. Mindezek eredményeként legjobb szándékunk és figyelmességünk ellenére is eltárolódhatnak róluk olyan képek, amelyek megnehezíthetik adott esetben egy harmadik országban tervezett munkára való felkészülés során a kellően stabil legenda kialakítását. Korábban ezek a bizonyítékok, információk csak a fotók tárolására használt cipős dobozokban, albumokban, vagy a falon bekeretezve voltak megtalálhatók. Most már azonban mindez az információtaralom akár szerverekről is elérhető. A különböző képfelismerő szoftverek különösebb erőfeszítés nélkül azonosítják be a helyszíneket, időpontokat és akár azt is, hogy kik szerepelnek a képeken.

Azt, hogy az életünket milyen mértékben szövik át a digitális kor vívmányai és azok milyen kockázatokat hordoznak magukban egy műveleti tisztre nézve, jól szemlélteti az alábbi példa. Képzeld el azt a helyzetet, hogy egy fedésben dolgozó hírszerző megérkezik a célországba, azonban a repülőn, meg aztán a hotelben is a tabletjén a valódi nevével és bankkártyájával vásárol sorozatot az Amazonon vagy a Netflixen. Az így keletkező adatok legalább kettő, de inkább három helyen is eltárolódnak (az informatikai eszközön, a webshopban és a banknál). Az is elképzelhető, hogy csak böngészik az interneten és elfogadja a cookie-kat: ekkor is számos információ keletkezhet a valós identitásáról, feltéve, hogy nem eléggé körültekintően jár el.

A műveleti munka során gyakran használt üzletember, tanácsadó, kereskedelmi cégvezető fedések kapcsán ügyelni kell arra a triviális dologra is, hogy a legendájával megegyező időtartamra vonatkozó e-mailezési múlttal rendelkezzen. Árulkodó lehet ugyanis, ha valaki évtizedes tapasztalatokkal rendelkező üzletembernek adja

ki magát, azonban a vállalati levelezőrendszere ezt nem igazolja vissza, mert mondjuk, csak pár hónapra visszamenőleg állnak rendelkezésre e-mailek. Az is gyanús lehet, ha csak minimális forgalmat bonyolít le valaki elektronikus levelezőrendszerben. Multinacionális vállalati környezetben évente több ezer, de néha még ennél is több, tízezres e-mail-forgalom is generálódhat egy-egy munkatársnál.

Hasonló módon lehet megbukni, ha valaki azt állítja magáról, hogy korábban nem járt egy adott közel-keleti országban, viszont a közösségi profiljáról több odaválási hotel IP-jéről bejelentkeztek. Annak is nagy a dekonspirációs kockázata, ha például egy webdesigner cég a fedővállalkozás, és a honlapján található termékekről egy gyors Google kereséssel meg lehet állapítani, hogy egy az egyben más hasonló profilú vállalkozásokét lopták el. Manapság egy üzletembernek számottevően hosszú és releváns internetes (Google- és közösségi oldalas keresős) múlttal kell rendelkeznie ahhoz, hogy hihető legyen a legendája. Olyan digitális fedőtörténet kialakítása, amely kiállja egy képzett nemzetbiztonsági elemző és kutató módszereit, mindezt úgy, hogy a munkáját még algoritmusok hada is segíti, szinte lehetetlen.

A kereskedelmi adatbrókercégeknél meglévő elképesztő mennyiségű adat különösen veszélyes lehet a digitális korban, ha identitások menedzseléséről van szó. Az egyes cégektől kiszivárgott adatbázisokon, valamint a fedőcégeken keresztül brókerektől vásárolt adathalmazokon – egyfajta steril környezetben – természetesen lehet tesztelni a hamis identitások biztosságát, biztosságosságát, azonban a valós élet ennek eredményeitől nagyon eltérhet.

Egy New Yorkban élő üzletembernek pl. elég sok olyan adatbázisban szerepelnie kell, amelyeket brókerektől meg lehet vásárolni. Élelmiszerboltok, autókölcsönzők, ruhaboltok, Uber, közösségi közlekedés, internet és más közműszolgáltatók, éttermek. Amennyiben a fedőtörténet kreálása során ezzel nem kalkuláltak: sem a pénzügyi költségei, sem pedig az eszközei által generált/gyűjtött helyadatok nem igazolják vissza az ott-tartózkodását, akkor az akár végzetes is lehet a műveleti tisztre nézve például egy moszkvai vagy egy pekingi repülőtéren.

A digitális nyomok újabb típusaként lehet tekinteni az egyre több országban már bevezetés alatt lévő biometrikus azonosítóval ellátott személyazonosító

okmányokra és útlevelekre. Ezek ugyanis gyakorlatilag bezárják egy identitásba a hírszerzőket, amelyből nem tudnak kilépni. Ugyanakkor, tekintettel arra, hogy a biometrikus adatok rendszerint egy hosszú és több elemből álló adatfolyamat eredményeként jönnek létre, nem zárható ki annak a lehetősége, hogy ezt fel-törjük és sikeresen befolyásolják, manipulálják. A hírszerző szervezeteknek tehát új célpontot jelentenek azok az állami szervek, amelyektől a különböző adathalma-zokat felszívja a biometrikus azonosító. Ha ezekhez hozzáférést tudnak szerezni, akkor kreálhatnak identitásokat is, vagy akár az idegenrendészeti adatbázisokból az adott országból való távozásukat követően törölhetik is a hírszerző tartózkodására vonatkozó adatokat. (Azonban ezeket a betöréseket is csak néhány alkal-mal lehet megtenni, hogy a rendszer-üzemeltetőknek ne tűnjön fel.) A fentiek alapján megállapítható, hogy a fejlett országokban a hálózatba kötött rendszerek miatt már nem működnek azok a módszerek, amelyek 20-30 évvel ezelőtt még valós alternatívát jelenthettek a szolgálatok számára.

A fejlett arcfelismerő rendszerek megléte óta ez fokozottan így van. Az igazság-szolgáltatási és nemzetbiztonsági szervek gyakorlatilag másodpercek alatt elle-nőrizni tudják az országukba érkezőket, és ezzel húsz éve még halálbiztosnak tekintett legendákat pukkanasztanak ki pillanatok alatt. A különböző külső és belső, valamint interneten elérhető nyilvános adatbázisokban keresztellenőrzéseket tud-nak végezni, amelyeket összevetnek a prezentált fedőstorival. Tényleg járt-e ko-rábban azokon a helyeken, amit állít, valóban annak az egyetemnek a hallgatója, szerepel-e bármilyen felsőoktatási anyagban vagy tanszéken megjelölve. Emellett megpróbálnak kamerafelvételeket keresni a korábbi tartózkodásokról, vagy eset-leg a szövetségi rendszeren belül is leinformálják az illetőt.

Egy hírszerző szempontjából nézve az egyik legnagyobb kockázatot a mobilte-lefon jelenti, ugyanis sikeres meghackelését követően nem csak a hívásokat és a szöveges üzenetváltásokat lehet elérni rajta, hanem nyomkövető eszközként is kiválóan funkcionálni fog. A GPS-es adatok pedig nagy segítséget nyújthatnak a szolgálatok számára, ha valakinek a napi rutinját kell megismerni és összeál-lítani. Azt is nézheti az elhárítás, hogy mikor van az adott készülék kikapcsolva. Ha ebben mintázatot találnak, akkor akár ez is gondot jelenthet a hírszerző szá-mára. Ha pl. egy reptéri átvizsgálás során pár percre elválasztanak minket az esz-közeinktől, akkor a kompromittálódást sem lehet kizárni. Ennyi idő alatt könnyen

lehet olyan szoftvert telepíteni egy telefonra, amely folyamatosan bekapcsolva hagyja a mikrofont, és úgy továbbítja a felvételeket, hogy azt a tulajdonos észre sem veszi, ugyanis olyan malware-ek is léteznek már, amelyeknek a futtatását nem lehet észrevenni, mivel nem esik vissza a telefon teljesítménye, és nem lassul le a hálózati adatforgalom sem. A távolról történő szoftvertelepítés lehetősége is adott már, amire bizonyos SIM-kártyák esetében egy biztonsági rés nyújt lehetőséget.¹⁰

Természetesen adná magát, hogy eldobható, „buta” telefont használjunk, kártyával, azonban egy orosz vagy kínai szolgáltató számára már ez is gyanús lehet főleg, ha egy tanulóról és nem egy nagyon idős, vagy nagyon fiatal és szegény személyről van szó, akinek az esetében ez nem keltene feltűnést. Az is gyanús lehet, ha valakinek nagyon új száma van, hiszen az emberek többsége ragaszkodik a mobilszámához, azt viszi tovább más szolgáltatókhoz is, ezért jogosan merülhet fel a gyanúja annak, hogy kifejezetten az utazás előtt vásárolták a kártyát.

A mobilkommunikáció ellenőrzése érdekében folytatott tömeges adatgyűjtésnek megvan az az előnye is, hogy a normális mobilhasználatra vonatkozó általános mintát tudnak a segítségével felrajzolni, amelytől bármilyen eltérés már egyfajta támpontként szolgálhat az elhárító szolgáltatók számára. Elég csak olyan anomáliákra gondolni, ha valaki nagyon sűrűn használ VPN-t a telefonján vagy tabletjén, esetleg internetkávészékba jár annak ellenére, hogy van internet-előfizetése otthon és a mobilján is. Beszédes lehet az is, hogy mit mutatnak a leggyakrabban látogatott honlapok a telefonján és mit a számítógépén, van-e nagyfokú eltérés pl. tartalomelemzés alapján.

Egy nemzetbiztonsági elemző számára feltűnhet pl. az is, ha valaki minden előzmény nélkül számítógépes játékokkal kezd játszani, mivel nem zárható ki annak a lehetősége, hogy a különböző chatszobákat használják fel arra, hogy a forrás és a hírszerző üzenetet váltson. Ezek a technológiák eléggé megnehezítik az elhárítók feladatát, akiknek még azokat a megfigyelési módszereknek keretet szabó jogi korlátozásokat is szem előtt kell tartaniuk, amelyekkel egy demokráciában teljesen természetes módon számolni kell, ugyanakkor Kínában vagy Oroszországban nem jelentkeznek akadályként.

¹⁰ SIMjacker – a sebezhetőség, amely bármely SIM-kártyás eszközt érint Forrás: <https://szifon.com/2019/09/21/simjacker-a-sebezhetoseg-amely-barmely-sim-kartyas-eszkozot-erint/>

A mobiltelefon után hasonló információgazdag forrásnak tekinthetők a pénzügyi tranzakciókra vonatkozó adatok, hiszen ma már szinte mindenhol kártyával fizetünk. A pénzköltéssel kapcsolatos információkból nagyon sok minden kiolvasható, ennek megfelelően rávilágíthatnak esetleges gyenge pontokra egy megközelíteni kívánt személy vonatkozásában. Például a gyakori számlák, vásárlások italboltban vagy bárókban alkoholproblémákat feltételezhetnek; a gyógyszerekre fordított gyakori és magas kiadások komoly és tartós egészségügyi gondokra utalhatnak; a rossz hitelképességi mutatók és csődközeli állapotok a célszemély pénzügyi nehézségeire világíthatnak rá, ami jó kiindulási alap lehet, ha együttműködésre kívánják bírni. Gyakori munkahelyváltást, ami szintén lekövethető a bankszámlaadatokból, nem megfelelő karrierválasztást, vagy éppen nehéz természetet/pszichológiai profilt indikálhatnak. Az eldobható telefonokhoz hasonlóan természetesen gyanút kelthet az is, ha valaki kizárólag készpénzzel fizet. A nemzetbiztonsági szempontból abszolút gyanús kategóriába azok tartoznak, akik bankkártya nélkül utaznak külföldre, nincsenek fent egyik közösségi oldalon sem, és feltöltőkártyás, olcsó telefon van csak náluk. Ilyen körülmények együttes fennállása esetén biztosra lehet venni, hogy az adott személyt kiemelik határelőőrzés alkalmával a sorból.

Mindezek alapján látható, hogy a megfelelő legenda megteremtése hosszú ideig tart, és legalább annyira kell fókuszálni az online, mint az offline háttér megkreálására. Fontos, hogy az internetes múlt megteremtésénél megtalálják az egyensúlyt, csak annyi információt osszanak meg, ami ténylegesen szükséges, de mélységi kutatásra már alkalmatlan legyen. Az MI6 korábban tesztelte, hogy egy hírszerzőnek megközelítőleg mennyi ideig tart a fedése, amikor a Google keresőmotorjai rá vannak állítva. Az eredmény megdöbbentő volt: kevesebb, mint egy perc (évekkel ezelőtt).¹¹

Az online tér jelentette kockázatok mitigálására szolgáló másik – bár meglátásom szerint kockázatos – megoldás, ha a civil életből frissen a szolgálathoz került embereket használnak fel ilyen műveletekre, mivel az ő esetükben még jó legenda-ként szolgálhat az előző munkahelyük, ahonnan még élénk emlékképek vannak. A harmadik megoldás, hogy egy kockázatkalkulációt követően elfogadjuk azt,

¹¹ The spies of tomorrow will need to love data. Forrás: <https://www.wired.co.uk/article/spies-data-mi6-cia-gordon-corera>

hogy az adott személyeket abban a relációban teljesen kiégetjük. Magyarán az akciót követően soha többet nem utazhatnak abba az országba, ahol műveleti akciót hajtottak végre, illetve a legközelebbinek tekinthető szövetséges államokba se. A negyedik, hogy semleges (vagy ennél ideálisabb esetben szövetséges) területen, pl. Párizsban vagy Londonban tesznek kísérletet oroszok, kínaiak, vagy más ellenérdekelt hírszerző beszerzésére.

A tömeges adatgyűjtésben élen járó országok szolgálatai számára a technológia egyszerre jelent lehetőséget és fenyegetést. A példa kedvéért tegyük fel, hogy a kormányzat az alábbi hírigényt fogalmazta a hírszerző szolgálata(i) számára: egy adott ország nukleáris fegyverprogramon dolgozik, tudjanak meg erről minél többet. Megvan az ehhez szükséges know-how, vagy külső „segítséget” kell igénybe vennie? Mely országok jöhetnek számításba, közülük kik nyújtanának ténylegesen is segítséget? Nem állami szereplők – pl. illegális kereskedők – is számításba jöhetnek? Utóbbi esetben logikus lépés lenne megkeresni azt az üzletembert, aki az eszközök illegális beszerzésében nyújt segítséget. Ilyenkor egy titkosszolgáltatónak meg kell találnia azt a személyt, akinek hozzáférése van bizalmas információkhoz, vagy legalább is a közelébe tud férkőzni ilyen embernek. Ehhez adatokra van szükség, amelyek jöhetnek akár nyílt forrásból is, hiszen sokan vannak fent a közösségi oldalakon a munkahely megjelölésével, illetve a kapcsolati hálót is nagyon könnyen fel lehet rajzolni.

Egy célszemély megértéséhez, megismeréséhez ismerni kell az online és az offline életét is, illetve nagyon beszédes lehet az is, ha a kettő között disszonancia van. Mindezekon felül számos olyan adat létezik még, amelyek első ránézésre nem érnek sokat, viszont más információkkal kiegészítve már egészen pontos profilt rajzolnak fel valakiről. Ilyenek lehetnek a társadalom- és egészségbiztosítási adatok, pénzforgalmi, utazási, hotelszoba-foglalási információk, internetes újság-előfizetések, YouTube-kedvelések stb. Ezek az információk segíthetnek jobban megismerni a célszemélyt, a gyenge pontjait, valamint a megközelítésére/megszólítására irányuló műveletet is megalapozhatják. A megfelelő személy felkutatását és beszerzését követő lépcsőfok a hírigény megfogalmazása, majd az annak megfelelően összegyűjtött információk konspirált átadása.

Ma már azonban az információk, dokumentumok átadása sem a régi. Korábban még tárgyi postaládákat használtak, vagy borítékokat adtak át egymásnak, ami az egyik legnagyobb kockázatot jelentő része az ügynöktartásnak. Egy ügynökkel való találkozó lebonyolítása ma már szintén komoly kihívások elé állítja a hírszerzőket. Ugyanis manapság már mindenhol kamerák vannak felszerelve, és nincs ez másképpen az okostelefonokkal és órákkal sem, amelyek adatok millióit generálják másodpercek alatt arról, hogy merre jártunk, mit vásároltunk, kivel beszélünk menet közben. Ezek a sokak által csak digitális szemétnak tartott metaadathalmazok komoly károkat tudnak okozni, ha ellenérdekelt kezekbe kerülnek. Hiszen segítségükkel könnyen felrajzolható egy adott személy napi rutinja, megspórolva az illető folyamatos megfigyelését. Ez utóbbira már elég akkor visszatérni, ha sikerült az adatok alapján a lehető legteljesebb mértékben megismerni az életvitelét.

A találkozók megszervezése és az információk átadása mindig is neuralgikus pontnak számított. Az ezredfordulót követően viszont már megjelentek olyan rádiófrekvenciás technológiák, amelyek lehetővé teszik a papír teljes elhagyását. Emlékezetes az eset, amikor az orosz kémelhárítás 2006-ban azzal vádolta meg a briteket, hogy egy ún. „kémkövet”¹² használnak, amelyben egy rövid távú rádiós vevő egység volt, amely mellett elég volt csak elsétálni, hogy az adatok továbbításra kerüljenek. Annak ellenére, hogy a britek kategorikusan tagadták a kémkövet létezését, jó pár évvel később egy Downing Street-i forrás megerősítette az oroszok által feltártakat.¹³ A technológia tehát megkönnyítheti a hírszerzők dolgát, hogy megismerjék a potenciális célszemélyeket, azonban az ellenségeink számára is legalább ennyi lehetőséget tartogat, hogy felfedjék az ügynökeinket, vagy esetleg a hírszerzőket.

¹² Russian „spy rock” was genuine. Former chief of staff admits. Forrás: <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/9022827/Russian-spy-rock-was-genuine-former-chief-of-staff-admits.html>

¹³ Russian „spy rock” was genuine, former chief of staff admits <https://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/russia/9022827/Russian-spy-rock-was-genuine-former-chief-of-staff-admits.html>

AZ INTERNET HATALMA

„Go after what your enemy has hidden.”¹⁴

A technológiai transzformációban a következő nagy lépést az OSINT jelentette, amit sokan és sokáig lenéztek, és nem tartottak többre annál, mint a külföldi híradások hallgatása és a napi sajtó olvasása, figyelemmel követése. Ez azonban drasztikusan megváltozott a 2009-es iráni belpolitikai események következtében, majd két évvel később, 2011-ben az arab tavasz idején, amelyet részben az online közösségi térben szerveztek meg. A MENA-térség eseményeit követően az Iszlám Állam online felületen folytatott propaganda- és toborzó tevékenysége ébresztette rá a szolgáltatókat arra, hogy olyan dologgal van feladatuk, amivel eddig nem találkoztak.

Az internetet, a hálózatra kötöttséget valamennyi szolgáltató próbálta és próbálja elkerülni a jelentős biztonsági kockázatokra való tekintettel. Ugyanakkor a legnagyobb hatékonyságot úgy lehet elérni, ha a műveleti és a nyílt információkat párosíthatjuk, összevethetjük, összeköthetjük a morzsákat. Nagy kérdés, hogy hogyan használjuk ki az internet nyújtotta lehetőségeket úgy, hogy a mérhetetlen kockázatok a világháló használata közben ne engedjük be a „házba”. A szolgáltatók számára elsődleges jelentőséggel bír az interneten megtalálható információk lehető legteljesebb mértékű kiaknázása, ugyanakkor folyamatosan napirenden van a rezsimszabályok szigorítása is mind a munkatársi állomány, mind az objektumok és eszközök védelme érdekében. Ennek tudható be, hogy például mobiltelefonok, okosórák, fitbitek, pendrive-ok, külső akkumulátorok nem nagyon vihetők be egyik szolgáltató épületébe sem.

Közben nem szabad és nem is lehet figyelmen kívül hagyni azokat a technológiákat, amelyeket jellemzően start-up cégek fejlesztenek ki kereskedelmi célból annak érdekében, hogy az interneten fellelhető információk alapján megtaláljanak pl. véleményvezéreket, akik befolyásolni tudnak egy adott közösséget bizonyos termékek vásárlására. Könnyű belátni, hogy ezeket a módszereket jól lehet hasznosítani a nemzetbiztonsági szférában is arra, hogy például megtalálják, kik a jelentősebbek az ISIS-videók és üzenetek megosztói közül.

¹⁴ Alexandr Orlov, az NKVD egykori ezredese mondta azt, hogy ha egy információ nyíltan is elérhető, akkor arról hogyan lehet megállapítani, hogy fontos-e. Ezért Orlov szerint azt az információt kell megszerezni, amit az ellenség megpróbál elrejtteni. Forrás: Tucker (2014) p. 17.

A szolgáltatók egyértelműen abban bíznak, hogy a Big Data elemzési módszerek segítenek megelőzni az újabb stratégiai meglepetéseket (pl. egy terrortámadást) az előrejelzésre, predikcióra képes algoritmusokkal és az összefüggések megtalálásával hatalmas adatbázisokban.¹⁵ A technológia fejlődése alapján elvárható lenne, hogy a nemzetbiztonsági ügynökségeknél dolgozó adatelemzők feladata könnyebb legyen. Ez részben teljesült is, hiszen a különböző algoritmusok nagymértékben hozzájárulnak ahhoz, hogy a napi több száz terabyte-nyi adat- és videóhalmazt ne egyenként kelljen végignézni, hanem azokat már relevancia alapján leszűrve kapják kézhez. Ugyanakkor a rengeteg adatforrás és az exponenciálisan növekvő arányban keletkező adatmennyiség miatt jelentősen nőtt az elemzői állomány leterheltisége. Amíg korábban egy-egy elemző akár tíz célpontot is tudott követni, addig ma már tíz elemzőre is szükség lehet ahhoz, hogy egy olyan célszemély tevékenységét lekövesse, aki ért munkájának, mozgásának konspirálásához.

A TÖMEG EREJE: CROWDSOURCING

„The richness of the data – geolocated, time-stamped and verifiable – meant that open source was not just something analysts could monitor but something you could use to run intelligence investigations.”¹⁶

Az információs kor termékeként megfigyelhető jelenségek közül utolsóként egy olyan „eszközről” kell említést tenni, amely megkönnyíti és meggyorsítja a politikai, gazdasági döntéshozatal, valamint a nemzetbiztonsági tevékenység ellenőrzését az állampolgárok számára. Az elmúlt években az oknyomozó újságírók egyre gyakrabban élnek azzal a civil kezdeményezéssel, amit angolul crowdsourcingnak hívnak, és ami arra irányul, hogy az akár több száz vagy ezer kilométer távolságra lévő újságírók és akár teljesen civil személyek is önkéntes alapon

¹⁵ A Big Data jelenséggel, elemzési módszerekkel külön tanulmány keretében foglalkoztam: Big Data módszerek a nemzetbiztonság szolgálatában. In: Arc és Állarc, 2019/1. szám. p. 139–177.

¹⁶ Az adatok gazdagsága – az a tény, hogy ellenőrizhetők, geolokációs és időbélyegzővel is ellátottak – azt eredményezte, hogy a nyílt információk már nem csak az elemzők számára lehetnek érdekesek, hanem hírszerző műveletek folytatására is használhatók. Forrás: <https://www.wired.co.uk/article/spies-data-mi6-cia-gordon-corera>

nyújtanak segítséget egymásnak annak érdekében, hogy a csak lokálisan elérhető adatbázisokhoz hozzáférjenek.

Az online oknyomozó portál, a Bellingcat a crowdsourcingban rejlő lehetőséget használta fel arra, hogy az orosz állammal egyet nem értő személyek bevonásával sikeresen felderítsék a Szergej Szkripal ellen elkövetett gyilkossági kísérletben részt vevőket. A britek oldalára átváltolt orosz hírszerző megölésére irányuló kísérlet valamennyi aspektusának nyilvánosságra hozatala, illetve az ügyben érintettek sikeres felderítése megmutatta, hogy a nem hagyományos médiának, konkrétan egy online civil kezdeményezésű nyomozó csoportnak mekkora a szerepe szükséges információk megtalálásában akár az orosz szolgálatok által nagymértékben ellenőrzött online térben, illetve a helyben megtalálható papíralapú adatbázisokban is.

A Bellingcat elképesztő kutatómunkát végzett, amely során egyetemi, katonai akadémiai végzettek jegyzékét, telefonkönyveket, weboldalak tömkelegét is átnézték, hogy rátaláljanak az elkövetőkre. A Bellingcat több tekintetben is ki tudta használni a közösségi teret, ugyanis helyben is meg tudott szólítani önkénteseket, akik közvetlenül hozzáfértek az adattárakhoz.

VÉGSZÓ

„Knowledge reduces uncertainty; ignorance means greater danger. Forewarned is forearmed. All organisms, therefore, need to collect information in order to survive and prosper.”¹⁷

A Szkripal-ügy és a Bellingcat kutatómunkája jól rávilágított arra, hogy kormányzatok kreálhatnak legendákat, hamis identitásokat, megtámogatva számos hitel-esnek tűnő dokumentummal, okmánnyal, de nem lehet teljes mértékben eltörölni

¹⁷ A tudás csökkenti a bizonytalanságot, a tájékozatlanság nagyobb veszélyt jelent. Jobb félni, mint megijedni. Ezért minden szervezetnek információkat kell gyűjtenie annak érdekében, hogy túléljen és prosperáljon. Tucker (2014) p. 13.

vagy újraserkeszteni a múltat és az online teret. Az arcfelismerés és hangminta-elemzés manapság már nem olyan eszközök, amelyeket az állami szervek kizárhatnának maguk számára. Ráadásul a crowdsourcing globálisan lehetővé teszi a hasonló gondolkodásúaknak, hogy egymástól akár több ezer kilométer távolságra is azonos ügy mellett tudjanak kiállni és dolgozni.

Az, hogy a brit hatóságok idővel beazonosítják az elkövetőket, nem volt kétséges, hiszen az Egyesült Királyságban kizárt, hogy észrevétlenül tudjon közlekedni bárki is. Nem mellékes az sem, hogy Szkripal gyilkosai vízummal utaztak be, ami azt jelentette, hogy a hatóságoknak rendelkezésre álltak a fotóik és a hamis személyes adataik is. Az arc- és mozgás- (járás-) felismerő rendszerek következtében az elkövetők megtalálása minden korábbinál gyorsabbá és könnyebbé vált.

A fenti körülmények miatt az ilyen akciókban részt vevő hírszerzők egyszerűhasználatossá váltak, ráadásul nekik azt is el kell fogadniuk, hogy nem csak a teljes nyugati világból lettek ezáltal kitiltva, hanem nagy valószínűséggel az Oroszországgal szövetséges államokból is, hiszen egy bérgyilkos egységet senki nem lát szívesen a saját területén, még a Putyinnal meglévő szoros kapcsolat fennállása esetén sem.

A bizalmas információkat nemcsak ellopni, hanem megvédeni is tudni kell. Komoly aggodalmat keltenek a kormányokban, ha a tisztviselőikre vonatkozó hatalmas adatbázisokat lopnak el, vagy ezek egy technikai hiba eredményeként kikerülnek a publikus térbe. Ez történt Washingtonban is, amikor a szövetségi kormányzat humán erőforrás-menedzsmentjéért felelős hivatalától (Office of Personnel Management) 21 millió személy adatait tartalmazó adatbázisát ellopták.¹⁸ Elsőre mindenki megnyugodott, hogy a nemzetbiztonsági ügynökségek, így a külföldön dolgozó CIA munkatársainak adatai nem voltak köztük. Azonban nem kell különösebb informatikai tehetségnek lenni ahhoz, hogy az adatbázist összevessék mondjuk egy harmadik országban a külképviseleten dolgozók listájával. Aki nincs rajta, az valószínűleg valamelyik hírszerző szolgálat kötelékébe tartozik.

A technológiai fejlődés ellenére a humán erőforrással történő hírszerzés (HUMINT) jelentőségét továbbra sem szabad lebecsülni. Fontos az egyensúly megtartása

¹⁸ 12 Things you should know about the OPM breach. Forrás: <https://www.govloop.com/12-things-you-should-know-about-the-opm-breach/>

és megtalálása, de figyelembe kell venni, hogy egyre több olyan információ van, amit metaadatokból is fel lehet építeni. Talán erre mutat rá az is, hogy a rádióelektronikai és jelfelderítéssel (lehallgatással) foglalkozó brit nemzetbiztonsági ügynökség, a GCHQ¹⁹ munkatársainak száma ma már duplája a klasszikusan HUMINT-tal dolgozó brit hírszerzésnek, az MI6-nek, és az is indikatív, hogy ez utóbbi szervezet manapság olyan jelölteket keres, akiktől komoly digitális képességek meglétét várják el már a jelentkezés pillanatában is.

A kiberkémkedés előnyeit nem lehet eléggé hangsúlyozni, azonban nem szabad megfeledkezni azokról az információkról, amelyeket nem digitalizáltak, vagy az olyan számítógépekről, amelyeknek semmilyen fizikai kapcsolata nincs a külvilággal, és nincsenek hálózatra kötve. Ezeket kívülről képtelenség meghackelni, szükség van tehát a humán erőforrással végrehajtott információszerezésre.

Minden technológiai forradalom befolyásolta, alakította nemcsak a hadviselés valamennyi aspektusát, hanem azt is, hogy békeidőben hogyan viselkednek egymással az államok. Napjaink technikai fejlettségi szintjét tekintve az éppen aktuális trend az, hogy államilag finanszírozott hackercsoportokat és kibervédelmi egységeket hoznak létre védelmi és támadólagos feladatok végrehajtására. Ilyen képességek kialakítására nemcsak a fejlett országokban kerül sor, hanem pl. Nigériában, ahol a Boko Haram nevű terrorszervezet által intézett kibertámadások kényszerítették erre a nigériai kormányt.²⁰ Az országot általánosan jellemző fejletlenség és szegénység ellenére Észak-Korea is komoly offenzív kiberképességeket alakított ki annak érdekében, hogy az online térben is támadásokat tudjon indítani a vélt vagy valós ellenségeivel szemben. Ezeket a feladatokat az észak-koreai néphadseregen belül a legtehetségesebb szakemberekből kialakított 3000-5000 fős egység, a Unit 121 látja el.²¹

¹⁹ Government Communications Headquarters

²⁰ Cyber Warfare and Nigeria's Vulnerability. Forrás: <https://www.e-ir.info/2013/11/03/cyber-warfare-and-nigerias-vulnerability>

²¹ In North Korea, hackers are a handpicked, pampered elite. Forrás: <https://www.reuters.com/article/us-sony-cybersecurity-northkorea/in-north-korea-hackers-are-a-handpicked-pampered-elite-idUSKCN0JJ08B20141205>

Az államok különbözőképpen reagálnak ezekre az új típusú fenyegetésekre. Az elmúlt időszak fejleményeit – és legfőképpen Edward Snowden kiszivárogatását – követően egyre inkább előtérbe kerülnek a klasszikus, digitális időszakot megelőző, teljes mértékben offline eszközök, hogy minden kétséget kizáróan garantálni tudják a kommunikáció és az információ biztonságát. Vannak olyan nemzetbiztonsági szolgálatok, ahol a mechanikus írógépek visszahozatalát fontolgatják, ugyanis meglátásuk szerint a csak papíron létező információkat nem éri akkora fenyegetés.²² Az ilyen gondolatokat megfogalmazók azt felejtik el, hogy a digitális kort megelőzően is volt kémkedés, hírszerzés.

Érdemes megjegyezni, hogy Osama bin Laden is azért tudott annyi ideig elrejtőzni az amerikai szolgálatok elől, mert teljesen offline maradt. A módszere az volt, hogy az egyik bizalmasát megkérte, hogy a pendrive-ra felmásolt szöveget egy erre a célra kreált e-mail-címre történő bejelentkezést követően egy internetkávézóból küldje el az illetékeseknek. A leveleire érkezett válaszokat pedig kimásolták, és adathordozón vitték el Bin Ladennek. Ezt a megoldást, amikor elektronikus információt fizikai úton szállítanak egy adathordozó segítségével, „sneakernet”-nek nevezik. A módszert széles körben használták, illetve használják még ma is a világ számos pontján.

Egészen az utóbbi időszakig biztonságosnak tekintették azt is, hogy az egyes rendszereket fizikailag különválasztott számítógépeken futtatják, amelyek eltérő hálózatra vannak rácsatlakoztatva. Emberi hibára – ami lehet hiszékenység, vagy akár az adott szervezet biztonsági szabályainak figyelmen kívül hagyása – visszavezethetően – egy egyszerű social engineering²³ módszerrel, egy pendrive segítségével – természetesen ez a fizikai akadály is könnyen átugorható. A közelmúltban számoltak be ugyanis arról, hogy laboratóriumi körülmények között egy vírusnak sikerült „átugrania” ezt a fizikai távolságot. A biztonsági tanácsadással foglalkozó Dragos Ruiu a saját laborjában megalkotott egy olyan malware-t

²² Ennek lehetőségét egy német politikus vetette fel, ugyanakkor Oroszországban a legmagasabb közbiztonsági méltóságok védelmével foglalkozó FSO vásárolt is hús darab Triumph Adler mechanikus gépirót, amelyeknek egyedi írásképe van, ezáltal visszakövethető, hogy az iratok melyiken készültek. <https://www.theguardian.com/world/2014/jul/15/germany-typewriters-espionage-nsa-spying-surveillance>

²³ A social engineering az emberi tényező befolyásolására, manipulálására, valamint a kihasználható tulajdonságaira építő támadási, információszerző módszer.

(kártékony szoftvert), amely képes magas frekvenciájú hanghullámokkal terjedni a megfertőzött számítógép hangfalának segítségével a célgép mikrofonján keresztül.²⁴

Az eddig leírtak alapján könnyen belátható, hogy a sikeres kémkedésnek az előnyei még soha nem voltak ekkorák, mint most, hiszen lényegesen több információhoz lehet hozzájutni az által, hogy jellemzően már nem papíron és pán-célszekrényekben, hanem elektronikusan és szervereken tároljuk az adatokat. Azonban a nem kellő körültekintéssel végrehajtott műveletek hatványozottan kártékonyak tudnak lenni. A mai technológiai képességekkel szinte teljes mértékben vissza lehet már fejteni egy műveletet.

Korábban nem volt róla szó, azonban fontosnak tartom említést tenni arról, hogy a hírszerzés elektronikus útra terelődése előhozott egy eddig nem létező problémát és egyben dilemmát is, mégpedig a hadviselés kérdését. Hiszen amíg csak jellemzően HUMINT vonalon zajlott az információszerzés, az nem jelentett olyan éles és direkt kockázatot, mint az, hogy a bitekért folytatott harc akár olyan komoly károkozással is járhat, amely fegyveres konfliktussá eszkalálódhat. A GCHQ egyik korábbi igazgatója, Sir David Omand mondta azt, hogy nézzük meg a modern hadviselés természetét. Azt láthatjuk²⁵, hogy ma már elképzelhetetlen, hogy egy fegyveres konfliktusnak ne legyen valamilyen kiberdimenziója. Két ország közötti hadviselésnek már valid formáját képviselik az online térben végrehajtott támadások és az információszerző akciók is.

A kettő között nehéz meghúzni a határvonalat, ugyanis egyes vélekedések szerint már az is szabotázst jelenthet, ha mondjuk egy szolgálat megpróbál behatolni egy kritikus infrastruktúrát üzemeltető cég rendszerébe információ megszerzése érdekében. Van ennél szigorúbb álláspont is, amely szerint már maga a kísérlet is büntetőjogi besorolás alá tartozik, mivel a betörés kapcsán nehéz megállapítani, hogy mi lehet a valós szándék: károkozás vagy csak információszerzés. Tekintettel arra, hogy nehéz distinkciót tenni a rendszerekbe való betörések lehetséges

²⁴ Meet „badBOIS”, the mysterious Mac and PC malware that jumps air gaps. Forrás: <https://arstechnica.com/information-technology/2013/10/meet-badbios-the-mysterious-mac-and-pc-malware-that-jumps-airgaps/>

²⁵ Inside GCHQ: the art of spying in the digital age. Forrás: <https://www.ft.com/content/ccc68ffc-7c1e-11e9-81d2-f785092ab560>

okai között, az infrastruktúra védelmének garantálása érdekében az államok általában a restriktívebb megoldást alkalmazzák, magyarán nem azt nézik, hogy mire irányult a behatolás, hanem azt, hogy erre kísérletet tett valaki.

Az esszében megjelenített, a technológiai fejlődésre irányuló fókusz ellenére sem szabad megfeledkezni arról a nem elhanyagolható tényezőről, hogy a Föld lakosságának meghatározó része továbbra is kimarad a digitális világból, az információk nagyrészt az offline térben, sok esetben digitalizálás nélkül, papíron találhatók meg. Ebből adódóan egy globális hatalmi pozícióra törekvő ország nem teheti meg, hogy az információs kor vívmányaira való hivatkozással valamely információszerzési módszerről lemondjon. Ugyanakkor igaz lehet ez az állítás kisebb országok nemzetbiztonsági szolgálatai esetében is, hiszen minden rendszer biztonsága annak a leggyengébb elemével megegyező szintű. Amíg ez a leggyengébb láncszem az esetek 99%-ban az embert jelenti, addig a hagyományos módszereknek, így a HUMINT-nak maximális létjogosultsága van.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK:

Spies and the Age of Information. In: Spycraft: The Secret History of the CIA's Spys, from Communism to al-Qaeda, Chapter 25.

<https://erenow.net/ww/spycraft-secret-history-of-cias-spytechs/26.php>

Dubai murder: fake identities, disguised faces and a clinical assassination.

<https://www.theguardian.com/world/2010/feb/16/dubai-murder-fake-identities-hamas>

The Dubai Job

<https://www.gq.com/story/the-dubai-job-mossad-assassination-hamas>

Will Russian Spycraft Adapt to the Information Age? (Op-ed)

<https://www.themoscowtimes.com/2018/10/01/will-russian-spycraft-adapt-to-the-information-age-op-ed-a63037>

The spycraft revolution

<https://foreignpolicy.com/2019/04/27/the-spycraft-revolution-espionage-technology/>

Espionage Operations in the Digital Age

<https://www.ibtimes.com/espionage-operations-digital-age-2792835>

The More Things Change...Espionage In The Digital Age

<https://www.endgame.com/blog/technical-blog/more-things-changeespionage-digital-age>

Espionage in the Internet Age

<https://blogs.cisco.com/security/espionage-in-the-internet-age>

A new age of espionage

<https://www.economist.com/international/2015/07/30/a-new-age-of-espionage>

Reinventing Spycraft, Democracy And Identity In The Digital Era

<https://www.forbes.com/sites/kalevleetaru/2018/12/09/reinventing-spycraft-democracy-and-identity-in-the-digital-era/#fcf4cf4bcd2c>

How is today's spycraft technology influenced by Netflix's Secret City

<https://www.allerin.com/blog/how-is-todays-spycraft-technology-influenced-by-netflixs-secret-city>

*„A szellem, ha eleven, előbb–utóbb
valahogy megszerzi a maga
szükséges gyakorlati eszközeit,
megteremti saját föltételeit
– ez a második törvény.”*

Várkonyi Nándor

03

SZELLEMTÖRTÉNET

A katedrális-ember

Beszélgetés Szörényi László
irodalomtörténész professzossal

Kutatásokról, utazásokról, családról és a balgaság történetéről.

Rögzítette és szerkesztette: Molnár Márton

*„Bonyolult katlan a múlt.”
Weöres Sándor*

*„Sokkal jobb egymással beszélgetni,
mint egymás ellen háborút viselni.”
Nicolaus Cusanus*

Akárhányszor megérkeztem egy beszélgetésünkre, mindig szólt a csíki, a székely magyar zene, hallgattam, miközben lépkedtem a folyosón a szobája felé. A falakon képek, metszetek, rengeteg könyv és kézirat, amely éppen feldolgozásra várt. Az Eötvös Kollégium Ménesi úti ódon épülete is okozhatta, vagy még inkább az a plaszticitás, amivel az elbeszélte múlt megidéződött, hogy egyre erősödött bennem az a benyomás, érzés, amit katedrálisélménynek neveztem el.

A katedrálisok évszázadokon keresztül épültek, magukba foglalva a művészeti ágak majd mindegyikét, összefoglalva a korszak teljes világképét, mentalitását, üzenetét. Megértésükhöz kevés a tudás teljes tárháza is, mert egyben élményt és üdvösségközvetítést is jelentenek. Szörényi László tanár úr életének a legkisebb epizódját is úgy idézi meg, szimbólumok, karakterrajzok, csomópontok felhasználásával, hogy abban az egész világra nyitott történet jön létre, amelybe bennünket is becsalogat. Közeli nézzük, mint a miniatúrákat, kódexek szétmálló lapjait, mégis egységélményt nyújt, a múltnak megélt áhítatát.

A csipketerítők mintáira emlékeztet az az írókkal, művészekkel, tudományos intézetekkel vagy nemzetközi szervezetekkel való hálózati kapcsolatrendszer, amely a háttérét képezi a beszélgetéseinknek is. A hálózatelmélet, ami az irodalomtudományban is elfogadott kutatási módszer beszél a kapcsolati csomópontokról, melyek strukturálják az adott hálózatokat. A fél évszázados tudomány-szervezési és művelődésközvetítő, oktató munkája által ilyen meghatározó csomóponti helyet foglal el Szörényi tanár úr.

Nicolaus Cusanus egyik alapelve jut eszembe, amit a *De Pace Fidei*¹ című művében így fogalmazott meg: „Sokkal jobb egymással beszélgetni, mint egymás ellen háborút viselni.” Ebben fogalmazta meg központi életfeladatát, és beszélgetésre buzdította kortársait is, írásaival a béke hírnöke kívánt lenni.

A humor, a derű és a humanizmus van jelen beszélgetéseinkben is.

Szörényi tanár úr életének sorsfordító eseményeiről, barátokról, irodalomról, kutatásokról és a családjáról adunk közre néhány részletet, a teljes életút-beszélgetést reményeink szerint az idén megjelenő, önálló könyvben vehetik kézbe majd az érdeklődő olvasók.

Hadd idézzem a tanár úr fordításában egyik kedvenc szerzőjét, Szent Ágostont: „Magna uis est memoriae, nescio quid horrendum, deus meus, profunda et infinita multiplicitas; et hoc animus est, et hoc ego ipse sum. quid ergo sum, deus meus? quae natura sum? uaria, multimoda uita et inmensa uehementer.” Magyarul: „Nagy ereje van az emlékezetnek, meg sem tudom mondani, ó Istenem, hogy ez milyen riasztó titok, mélységes és végtelen sokrétűség; és ez a lélek, és ez vagyok én magam. Mi vagyok hát én, ó Istenem? Milyen természet vagyok? Egy változatos, sokalakú és mérhetetlenül kiterjedt élet.”²

Beszélgetéseinkre 2019 októbere és 2020 márciusa között került sor az Irodalomtudományi Intézetben.

¹ Nicolaus Cusanus: A hit békéje. Szent István Társulat, 2017

² Szent Ágoston Vallomásainak X. könyvéből, a XVII. fejezet.

AZ IRODALOMTUDOMÁNYI INTÉZET

– *Megtaláltam Szörényi László professzor urat az Irodalomtudományi Intézetben, a Helikon folyóirat régi szerkesztőségi szobájában. Első kérdésem hozzád, tanár úr, hogy ha jól tudom, 2012-ig voltál intézetigazgató.*

– Igen. 2013-ban ide beköltöztem mint osztályvezető, ahol a kezdetek kezdetén elkezdtem a munkámat. Szerb Antalné³ képe azért lóg itt a falamon, mert ő hozám nagyon kedves volt, mikor idekerültem 1968-ban. Klárka nagyon szeretett engem, és én is őt.

– *Ő is itt dolgozott egy szobában Veled?*

– Ő itt a bibliográfián dolgozott, amikor a hatalmas, nyolckötetes opus keletkezett, akkor még ő is itt benne volt a szerkesztőgárdában, aztán nyugdíjba ment. Ismered A magyar irodalomtörténet bibliográfiáját. Mint kolléganőm, itt dolgozott, ennél az asztalnál. Eredetileg ez a gép is az övé volt, én egy másik gépnél voltam vele szemben. Itt volt még Benda Kálmán⁴ bácsi velünk, akit én nagyon szerettem.

– *Benda Kálmán itt dolgozott?*

– Sőt még az unokája ma is itt dolgozik.

– *Nagy történész volt, Benda Kálmán.*

– Kiváló történész volt. Az unokájától azt is megtudtam, hogy miért hívta őt minden barátom vagy ismerősöm Marcinak. Ami egy nemesi előtag, Marcizházy Benda Kálmán. Ezek után mindenki Marcinak hívta. Sas Péter⁵ dolgozott jó ideig még itt, de ő jóval később jött.

– *Ő velem egy időben került ide, Tanár úr, te 1968 óta dolgozol itt. Más ez a kutatószoba, mint amilyenre emlékeztem, olyanok ezek a szekrények itt, mint egy patikákban.*

– Arra hasonlít. Ezek a titkárságon voltak, fent a Várban, és amikor ki kellett onnan költöznünk, elhoztuk, és az asztalosok ide alakították, úgyhogy most nagyon jópofa.

³ Szerb Antalné született: Bálint Klára. Bálint Aladár kritikus lánya, Osvát Ernő unokahúga, Bálint Endre testvére. Első férje – 1935-ben – Szabó Lajos, Szerb Antal 1938-ban vette feleségül.

⁴ Benda Kálmán (Nagyvárad, 1913. november 27. – Budapest, 1994. március 13.) Széchenyi-díjas magyar történész, levéltáros, az Eötvös Kollégium és az MTA rendes tagja.

⁵ Sas Péter (Budapest, 1954. október 1.–) irodalom- és művelődéstörténész.

A falon Zrínyi Miklósnak egy metszete, összesen négy példány van a világon az ikonográfia szerint, de nem, mert ez az ötödik. Ezt nem ismerik, mert ez az enyém, véletlenül találtam rá, egy antikváriumban megvettem és bekereteztetem.

– *Látom, hogy Arany János időskori képe is itt van.*

– Meg az Arany-évnek a naptára, 2017-nek minden általam tartott előadásdátumával. Mellette a Jókaié, ami szerintem nagyon jó kép. Én kereteztetem be, de ezt örököltem, valakitől megkaptam. Az pedig egy Petőfi. Itt van, egy nagyszerű medvés barátom képe. Még nálam is nagyobb medvegyűjtő, szegény Szabados Árpád⁶ – akkoriban a Képzőművészeti Főiskolának volt a rektora, mikor ezt csinálta – kaptam ajándékba, bekereteztetve, tudta, hogy szeretem a medvéket. A felvételen az úr a saját medvéjével búsul itt a kertjében.

– *A falakon, polcokon látok még képeket: Németh Lászlóról, Sziveri Jánosról,⁷ Mészöly Miklósról is, tisztelt Tanár úr, köszönöm a rögtönzött tárlatvezetést, térjünk vissza az intézet történetéhez!*

– Az intézet alapító igazgatója, ezt nagyon kevesen szokták tudni, Eckhardt Sándor⁸ volt.

– *Nagy franciakutató volt.*

– Egyébként a nagybátyámnak jó barátja volt. Őriztem egy fényképet, amelyen Eckhardttal együtt vannak Szentlászlón egy közös kiránduláson. Eckhardtnak a lánya, a Mária néni volt az én franciatanárnőm.

⁶ Szabados Árpád (1944–2017) festő, grafikus. 1984-től a Képzőművészeti Főiskola tanára, majd 1995-től a rektora.

⁷ Sziveri János (Muzslya, 1954. március 25. – Budapest, 1990. február 1.) Sinkó-díjas magyar költő, szerkesztő.

⁸ Eckhardt Sándor (Arad, 1890. december 23. – Budapest, 1969. május 16.) irodalomtörténész, nyelvész, egyetemi tanár, az MTA tagja, az irodalomtudományok doktora (1955). A budapesti tudományegyetem bölcsészkarát mint az Eötvös Kollégium tagja végezte el, utána egy évig a párizsi École Normale Supérieure hallgatója volt. Hazatérése után az Eötvös Kollégiumban tanított. 1923-tól 1958-ig a bölcsészkaron a francia nyelv és irodalom tanára. Francia irodalomtörténettel és különösen a francia–magyar kulturális kapcsolatok történetével foglalkozott.

– Érdekes, hogy Szabó Ferenc⁹ tanára is volt, és még él. A keresztény könyvvásáron találkoztak is egy dedikáláson.

– Jé, a Mária még él. Az apja volt itt az első igazgató. De természetesen nem bíztak benne. Tudták azt, hogy nem az új rendszer embere. Eckhardtot elcsapták 1956 után, és Sőtért¹⁰ tették meg szerencsére igazgatónak, aki teljesen büntelen volt, idézőjelben, '56-tal kapcsolatban, mégpedig azért, mert egy küldöttséggel éppen Prágában járt, haza sem tudott jönni, így tehát tudták jól, hogy semmibe nem keveredett bele. Mindezek ellenére – végül is őbenne sem bíztak túlzottan – mellérakták, igazi igazgatónak, aki az egészet kitalálta, grundolta és a hátán cipelte a teljes szakmával együtt, Klaniczay Tibort.¹¹ Sőtér a legitimitást biztosította, Szabolcsi Miklós¹² pedig megpróbálta az ellenőrzést, Aczél elvtárs jóvoltából – akinek bizalmi embere volt – elvégezni. Na, most egy baj volt, hogy a Sőtér a legtöbb kísérletét megakadályozta.

Az egyik ilyen, tanulságos eset volt, hogy itt mindenféle polgári elemeket látnak az intézetben, akik mételyt terjesztenek, valamint az egyetemen is ott vannak, ezekről meg kellene szabadulni valahogy. Hajdú Péter,¹³ aki finnugor nyelvész volt – és évfolyamtársa az Eötvös Kollégiumban az '56-os, ellenforradalminak minősített Lukácsynak¹⁴ és Klaniczaynak –, amikor dékán lett, lehívott minket tanítani a reformkori tanszékre. Az egyetemen úgy terjeszthettem mételyt, hogy – a feljelentések szerint – olyan új retorikát adott elő nekünk, amelyben szovjetellenes viccekkel

⁹ Dr. Szabó Ferenc SJ (1931–) jezsuita szerzetes, teológus, költő, rádió- és folyóiratszerkesztő, műfordító.

¹⁰ Sőtér István (Szeged, 1913. június 1. – Budapest, 1988. október 7.) Kossuth-díjas író, irodalomtörténész, egyetemi tanár. 1931–35 között az Eötvös Kollégium tagja, 1957–1983, nyugdíjba vonulásáig az MTA Irodalomtörténeti Intézetének igazgatója volt.

¹¹ Klaniczay Tibor (Budapest, 1923. július 5. – Budapest, 1992. május 14.) Kossuth-díjas irodalomtörténész, az MTA rendes tagja. 1950 és 1955 között egyik főszerzőként (és az MTA I. Osztálya szaktitkáráként) részt vett az MTA Irodalomtudományi Intézetének létrehozásában, melynek kezdetben (1956. január 1-jétől) igazgatóhelyettese, majd 1984-től haláláig igazgatója volt.

¹² Szabolcsi Miklós (Budapest, 1921. március. 3. – Budapest, 2000. szeptember 2.) magyar irodalomtörténész, kritikus, egyetemi tanár, a, az MTA rendes tagja. 1956-ban az MTA Irodalomtörténeti Intézetébe került tudományos főmunkatársi, később osztályvezetői beosztásban.

¹³ Hajdú Péter (Budapest, 1923. december 27. – Budapest, 2002. szeptember 19.) Széchenyi-díjas magyar nyelvész, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1959-ben megalapította a szegedi József Attila Tudományegyetemen a finnugor tanszéket, annak tanszékvezető egyetemi tanára volt 1974-ig. 1959. szeptember 16-án egyetemi tanári kinevezést kapott, a szegedi egyetemen a tanszékvezetés mellett 1961-től 1964-ig rektorhelyettesként tevékenykedett, 1972–1974-ben a Bölcsészettudományi Kar dékánja tisztre választották meg.

¹⁴ Lukácsy Sándor (Csorna, 1923. április 10. – Budapest, 2001. november 10.) irodalomtörténész, író, az irodalomtudományok kandidátusa (1968). Az ötvenhatos forradalomban való részvétele miatt 1960-ig nem publikálhatott. 1962–88 között az MTA Irodalomtörténeti Intézetének tudományos munkatársa, majd osztályvezetője volt.

szórakoztatja a hallgatóságot. Ez igaz volt. Tudniillik a rengeteg görög szakkifejezés mellé mindig olyan vicceket hoztam fel példának, amelyek megvilágították a retorikai-poétikai szakkifejezéseket, ezek mindig rendszerellenes viccek is voltak természetesen, és így mindenki megjegyzett belőlük valamit. A pedagógiai optimizmusom bevált, ugye. Mindezt onnan tudom, hogy néha egy-egy hajdani tanítványom, aki valami átvilágításon esett át, mert olyan pozícióba került, megtalálja az állambiztonsági aktákban, hogy ott volt a Szörényi László nevű tanár úr, akiről nem lehet tudni, hogy és miért került oda, ilyen viccekkel szórakoztatta a tanítványait. Természetesen, ahogy szokás volt, mindenkire ráállítottak egy-egy besúgót.

– *Ez eljutott valahogy Szabolcsihoz.*

– Aczél elvtárs eldöntötte, hogy meg kéne tőlük szabadulni: Lukácsytól és Szörényitől is. Szabolcsi a maga részéről a következő eljárást választotta: elment Szegedre, és meghívatta magát ebédre Keserű Bálinttal – aki a szegedi egyetemen a legfőbb pártfogóm volt –, majd az ebéd kifizetésénél közölte, hogy otthon felejtette a pénztárcáját, amint ez szokásos volt az elvtársaknál. Maga Bálint mondta el nekem, hogy nagyon sokat evett, így elég borsos számla termelődött. Végül közölte, hogy: „Egyébként döntsél, mi legyen, mert ez így nem megy tovább, vagy te fölveszed főállásba a Szörényit, és akkor én kirúghatom, vagy te kirúgod, és akkor nálunk maradhat.” Keserű Bálint tudatta velem, hogy ki vagyok rúgva, de nem baj, mert ősztől megint alkalmaz. Tanúkat hívott, csavarhúzóval leszerelte a táblát, két tanú szeme láttára, a táblát a kezembe nyomta, mind a mai napig megvan. Egyszer összetörtem, de megragasztottam. Szörényi László adjunktus, vagy valami ilyesmi állt rajta. Kérdeztem tőle, hogyan fogok én így tanítani. Pont a nyári szünet előtt voltunk. Azt válaszolta, hogy takarítónői státuszban, és ezt elintézte; ősztől kezdve tanítottam ebben a formában óperzsára és perzsára például Zalán Tibort¹⁵, Csapody Miklóst és olyanokat is, akiből később többen akadémikusok lettek. Mindez addig tartott, amíg a helyzetet meg nem oldotta Vajda György Mihály,¹⁶ aki lejött hozzám, és azt mondta, hogy átvesz engem az összehasonlító irodalomtudományi tanszékre a reformkoriról. Át is vett. Én vezettem ezt a tanszék

¹⁵ Zalán Tibor (Szolnok, 1954. augusztus. 27.) József Attila-díjas magyar költő, író, dramaturg.

¹⁶ Vajda György Mihály (Bártfa, 1914. február 4. – Visegrád, 2001. február. 17.) irodalomtörténész, kritikus, pedagógus. Az MTA Irodalomtudományi Intézet Világirodalmi Osztályának tud. munkatársa (1956–1963), tud. főmunkatársa (1963–1980), tud. tanácsadója (1980–1985) és az Összehasonlító Irodalomtörténeti Osztály vezetője (1967-től). A JATE BTK Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszéke egy. tanára (1974. július 1. – 1984. december 31.).

egészen 65 éves koromig. Ugyanott dolgoztam tovább, de már nem tanszékvezetőként, hanem egyszerű tanárként.

– *A Szegedi Tudományegyetemen 1973 óta tanítasz. Úgy tudom, hogy mint takarítónő, le kellett adnod két dolgozatot Szeged térségéről, mert e nélkül nem lehetett csak úgy takarítgatnod.*

– Valóban le kellett adnom két tanulmányt, mert így nem lehetett fenntartani a státuszomat! Később a Könyvszemlénél megjelent az egyik. A lényeg az, hogy olyat adjak, ami még nem jelent meg. Adtam egy baromi vastag tanulmányt, amit szegény Szauder Jóska¹⁷ íratott velem, aki viszont egy olyan cédulagyűjtemény alapján íratta meg ezt, amit azóta is őrzök. Kenéz Győző,¹⁸ aki Eötvös-kollégista volt, és mindenhol kirúgták mint reakciós embert, a haverok dugimunkákkal látták el, így a levéltárban kellett céduláznia a 18. századi cenzori jelentéseket. Kaptam egy bazi vastag kartotékot – szerintem ebben a szobában adta nekem oda Szauder –, hogy ő nem tud ezzel mit csinálni, dolgozzam föl. Földolgoztam. Megírtam egy tanulmányban, és megvitatta az osztály, de akkor nem merték lehozni. Kérdeztem, hogy jó lesz ez publikációnak? Ugyanis nem volt soha Szegedről szóló írásom, az egyetem elfogadta.

A másik pedig a perzsa szakdolgozatom volt, amit Telegdy Zsigmondhoz¹⁹ írtam. A Muqaddimatu-'l-adab problémái címmel, 1968. november 30-án készítettem. Bevezetés a legelső arab–perzsa szótárról, a 11. században, amit Zamahsari nevű 1075–1144 között élt tudós kommentátor írt. A magyar vonatkozása érdekes, ugyanis a legrégebbi ismert kézirata itt volt Budán. Örök vita, hogy azok a keleti kéziratok, amik a török főmuftinak a házában lehettek, amit ott találtak a keresztény felszabadító katonák, hogyan is kerültek később az egész gyűjteménnyel,

¹⁷ Szauder József (Budapest, 1917. február. 26. – Budapest, 1975. augusztus 6.) irodalomtudós, esszéista, egyetemi tanár, az MTA levelező tagja. az MTA Irodalomtörténeti Intézet osztályvezetője, majd főmunkatársa. 1968-tól haláláig szerkesztője volt az intézet folyóiratának, az ITK-nak. 1961–1966 között a mai SZTE, akkor József Attila Tudományegyetem tanszékvezető egyetemi tanára az I. számú Magyar Irodalomtörténeti Tanszéken.

¹⁸ Kenéz Győző (Nagybecskerek, 1916. december 22. – Budapest., 1990. szeptember 18.) levéltáros, történész, tanár. 1971-től 1983-ig, nyugdíjaztatásáig az MTA Történettudományi Intézetének tudományos munkatársa volt.

¹⁹ Telegdy Zsigmond (Enying, 1909. december 29. – Budapest, 1994. március 5.) nyelvész, orientalista, a nyelvtudomány kandidátusa (1952), doktora (1979), az MTA Nyelvtudományi Bizottságának (1950) és Általános Nyelvészeti Bizottságának tagja (1959), továbbá Alkalmazott Nyelvészeti Bizottságának elnöke (1964-től). Az ELTE Török Filológiai Tanszék intézeti tanára, illetve egyetemi docense (1952–1958), az Általános Nyelvészeti és Fonetikai Tanszék egyetemi tanára (1958. szeptember 17. – 1979. június 30.) és a Tanszék vezetője (1958–1973).

a Corvinákkal egyetemben Bolognába. Mai napig ott vannak. Az Akadémiai Könyvtár hozatott nekem egy mikrofilmet, abból dolgoztam, és ezt is elfogadták az egyetemen, úgyhogy teljesítettem mint takarítónő a feltételeket, a publikációimmal.

AZ EGYETEMRŐL

– *Úgy tudom, hogy a végzettséged latin–ógörög és iranisztika. Magyar irodalmat mennyi ideig tanultál az egyetemen?*

– Másfél évig. Magyar–latin szakosként iratkoztam be, és rögtön fölvettem a görögöt: úgynevezett B szakként lehetett akkor csak azoknak, akik már latinosok voltak, azok vehették fel.

– *Ez a klasszika-filológia most.*

– Most egyben van a két szak, a klasszika-filológia. Akkor két külön tanszék volt. A latint vezette Trencsényi-Waldapfel,²⁰ a görögöt Moravcsik Gyula. Hála a Jézus Krisztusnak! Moravcsik,²¹ aki Eötvös-kollégista volt, és aki nekem a legkedvesebb tanáraink közé tartozott.

– *Moravcsiknak milyen volt a viszonya Kerényi Károllyal²²? Volt valami kapcsolatuk?*

– Igen. Volt a '30-as évek elején egy nagy vita, amelynek sok fórum adott helyet. Ennek a nagy, parázs vitának az volt a lényege, hogy szabad-e specializálni, specializálni, vagy leszűkíteni a klasszika-filológiát a hazai használatra. Moravcsik mellett kardoskodott, hogy azokra a részletkérdésekre vagy alapkérdésekre kell koncentrálni leginkább, amelyek a magyar történelem és kultúra, kultúrtörténet forrásainak a feldolgozásához nyújtanak segítséget. Magyarul tehát nem annyira

²⁰ Trencsényi-Waldapfel Imre (Budapest, 1908. június 16. – Budapest, 1970. június 2.) klasszika-filológus, irodalomtörténész, vallástörténész, egyetemi tanár, műfordító, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. 1950–1970 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem latin–görög filológiai intézetét vezette. 1950 és 1953 között az ELTE rektori teendőit is ellátta.

²¹ Moravcsik Gyula (Budapest, 1892. január 29. – Budapest, 1972. december 10.) Kossuth-díjas bizantinológus, egyetemi tanár, a MTA rendes tagja. 1923 és 1936 között az Eötvös József Collegium tanára volt. 1924-ben a középkori görög filológia egyetemi magántanára, 1932-ben a görög filológia címzetes nyilvános rendkívüli, 1936-ban nyilvános rendkívüli tanára lett. 1950 és 1967 között tanszékvezetőként tevékenykedett.

²² Kerényi Károly (1897–1973) ókortudós, klasszika-filológus, vallástörténész, egyetemi tanár.

az ógörögre, mint a bizantinológiára – amelynek ő volt ugye a legnagyobb tudora – kell fókuszálni! Kerényi meg azt mondta, hogy általánosságban kell fölfogni a görög hagyományt, hogy benne maradjunk a világban. Ezért öldöste egymást vagy 8-10 ember 2-3 évig. Moravcsik volt az egyik pártnak vezére, Kerényi a másíknak.

– *De elismerték egymás tudását. Nem csinálták azt, amit Kerényivel később, hogy megfosztották a tanszékétől, nem engedték hazajönni.*

– Hazajött, mert voltak olyan csalfa hírek, hogy kap tanszékét, végül is mégsem kaphatta meg. Szabolcsira visszatérve egy percre, a fölvételi beszélgetésre, ami 1968 nyarán zajlott le, mielőtt fölvettek volna ide. Pályázni kellett természetesen, de azt, hogy lehetett pályázni, csak onnan az egyetemről tudtam, meg, mert nem volt nyilvános. Évek óta ostromolták Sőtért, hogy egy latinost is vegyen föl, mert azok itt kihaltak lassan, és nincs senki. Az első, akivel beszélgettem, egy Sípos István nevű, nagyon kiváló, rendes ember volt, ő volt a párttitkár, később kiküldték Bulgáriába a Szófiai Magyar Intézetet igazgatni, mert foglalkozott bolgár filológiával, és aztán ott is ragadt. Tehát ő az intézetet otthagya. A következő az ügyvezető igazgató, Szabolcsi volt – Klaniczay éppen nem volt itthon, mert a Sorbonne-on tanított –, aki megkérdezte, hogy mivel akarok foglalkozni. Mondom, ősi epikával. Na, azzal itt nem fog, mondja vidáman. A tanárai közül ki volt a legkedvesebb? Elmondtam, hogy szerettem Moravcsikot, meg Harmatta Jánost²³ is, stb. stb., de leginkább a Kerényit szerettem volna, de azt maguk elüldözték. Erre úgy nézett rám hogy rögtön tudtam, igazságtalannak tart engem. Tudniillik ő '42-ben még imádta Kerényit, valamint Horváth Jánoshoz²⁴ írt szakdolgozatot, amit én olvastam is. Jelest kapott rá, emellett ő volt a legelső, aki a strukturalizmust mint módszert idehaza ismertette. Aztán '45 után, mint tudjuk, beszart, és sajnos ennek a beszartságnak a karaktere határozta meg később a szerencsétlent.

²³ Harmatta János (Hódmezővásárhely, 1917. október. 2. – Budapest, 2004. július 24.) Széchenyi-díjas klasszika-filológus, nyelvész, az MTA rendes tagja. 1952-től az ELTE Indoeurópai Nyelvtudományi Tanszék tanára. Az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának 1970-től volt a tagja, 1973–1986-ig pedig elnökhelyettese.

²⁴ Horváth János (Margitta, 1878. június 24. – Budapest, 1961. március 9.) Kossuth-díjas irodalomtörténész, 1923 és 1948 között az egyetem nyilvános rendes tanáráként irodalomtörténetet oktatott, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

– És itt, az Irodalomtudományi Intézetben is kapcsolatba kerültél vele, meg Szegedre is lement miattad. Az intézetben nem próbált megakasztani téged?

– Dehogynem. Mikor aláírtam a Cseh Chartát,²⁵ az egy jó példa. Akkor ugye rajtam kívül Bojtár Endre²⁶ írta alá az intézetben, meg a Vásárhelyi Miklós. A Vásárhelyit egyszer már halálra ítélték, így vele most nem lehetett mit kezdeni. A Bojtár viszont párttag volt, behívták, és kapott egy pártfegyelmet. Én nem voltam párttag. Engem behívatott – a Sőtér ilyenekre nem vállalkozott, lepasszolt –, hát én viszont Szabolcsival szemtelen voltam, szegénnyel, most már sajnálom, de hát most már mit csináljunk, eléggé pimasz ember voltam. Kérdezte, hogy miért írtam én ezt alá. Hát, mondom, kizárólag a Népszabadság alapján gondoltam, hogy alá kell írni. Népszabadság? Igen. Hogyhogy? Hát mondom, nemrég, biztos olvastad te is. Nem tudom, hogy tegeztem-e, Sőtért nem lehetett tegezni, az biztos, de Szabolcsit nem biztos. Szabolcsit hogy tegeztem-e, vagy igazgató úrnak szólítottam, nem tudom. „Tóth Dezső írt egy cikket. – Igen, azt olvastam, de hogyhogy annak alapján? – Hát abban az volt, hogy a hivatalos szinten a lehető legjobban vagyunk a csehszlovák elvtársakkal, de az volna a kívánatos, hogy ez lehetőleg a nép széles rétegeibe, és a csehek és a magyarok egyaránt érezzék, hogy szeretjük egymást. Gondoltam, hogy a csehek már csak örüljenek, így aláírtam.”

– Ennyi volt?

– Szerencsére ennyi volt, na jó, hát persze kirúgtak a mellékállásomból, a Filmgyárból, ahova Hankiss Elemér²⁷ vitt be engem, sorozatokat lektorálni. Végig kellett nézmem a Frakk összes addig elkészült részét, és tanácsokat adni, hogy hogyan

²⁵ A Charta '77 (csehül és szlovákul Charta 77) a csehszlovák ellenzék 1977-ben közzétett politikai nyilatkozata volt, amelyet eredetileg 243 magánszemély írt alá, zömmel értelmiségiek. A Chartát a prágai kormánynak címezték és adták át. A dokumentum a kommunista Csehszlovákia mint ratifikáló fél részvételével Helsinkiben lezajlott Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (1973–75), a Helsinki záróokmány és az ENSZ által is garantált emberi jogok csehszlovákiai megsértése ellen tiltakozott. A Charta '77 1977. január elsején kelt, és 1977. január 7-én hozta nyilvánosságra négy vezető nyugat-európai lap, a Frankfurter Allgemeine Zeitung, a The Times, a Le Monde, és a Corriere della Sera.

²⁶ Bojtár Endre (Budapest, 1940. május 26. – 2018. február. 11.) József Attila-díjas magyar műfordító, szerkesztő, kritikus, Széchenyi-díjas irodalomtörténész, egyetemi tanár. Az irodalomtudományok kandidátusa (1976) 1963-tól a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézetének munkatársaként először a kelet-európai irodalmak összehasonlító történetével, majd irodalomelmélettel foglalkozott. 1967–1971 között a Helikon című folyóirat főmunkatársa volt. 1986 óta a Közép- és Kelet-európai Irodalmak Osztályának osztályvezetője. 1977–1980 között a József Attila Tudományegyetemen közép- és kelet-európai irodalomtörténetet adott elő, egyetemi docens.

²⁷ Hankiss Elemér (Debrecen, 1928. május 4. – Budapest, 2015. január. 10.) Széchenyi-díjas magyar szociológus, filozófus, értékkutató, irodalomtörténész.

folytatódjon. De a legjobb a kockásfülű nyúl volt, azt hittem, ott megőrültem, mert beültettek a TV-székházban egy terembe, egyedül, és én véges-végtelen-végig néztem a kockásfülű nyúl összes elkészült epizódját, utána azt sem tudtam, hogy hol vagyok, pörgött körülöttem minden. A Hankiss Elemér komoly ember volt, és tagja lett a Dramaturgiai Tanácsnak is. Én írtam például hosszú elemző tanulmányt Jankovics Marcell összes filmjéről. Hivatalosan csak a sorozatok tartoztak hozzám, de aztán rájöttek, hogy énnekem van valami eszem, ezért odaadtak lektorálni egy csomó forgatókönyvet. Kőszegi Péterrel együtt megírtam a Toldi-trilógiát forgatókönyvnek. Megírtam Daidalosz és Ikarosz történetét egy amerikai megrendelésre. Egyikből se lett semmi, mert elkaszálta Rényi Péter,²⁸ a lektori tanács elnöke. Az valami elképesztő volt. A bibliográfiában egy dologban jegyeznek engem, én voltam a lektora a *Mondák a magyar történelemből* című sorozatnak, amit aztán Mikulás Ferenc²⁹ készített el a kecskeméti gyárban. Ott rajta van a nevem.

– *Azon rajta van.*

– Az első változatban, amelyiket a jó Isten tudja már, hogy ki írt, azt Jankovics Marcell rajzolta, de valaki más írta a szöveget. Abban voltak furcsa dolgok például: amíg a Koppány elleni csata zajlik, akkor Gizella nem imádkozik Istvánért, mint ahogy a legendában van, hanem csak ottan izgulnak, Szent Imrével. Beírtam azt, hogy ez így nem elég jó, ha már ilyen klerikális disznóság nem lehet benne, akkor legalább menjenek el az ABC-be bevásárolni az alatt, az nincs messze a püspöki palotától.

– *Mindazonáltal élvezted ezt a munkát.*

– Hogyne, abban az időben nagyon élveztem, és a Marcell-lel való barátságom onnan datálódik. Dizseri Eszter filmtörténész megírta a Pannónia Filmstúdió történetét, és ebben a könyvében több helyen is emleget engem.

²⁸ Rényi Péter (Temesvár, 1920. szeptember 15. – Budapest, 2002. október 8.) magyar újságíró, kritikus, politikai elemző, 1956 és 1988 között a Népszabadság főszerkesztő-helyettese, a Filmművészeti Tanács elnöke (1963-tól). 1967-ben irodalomtudományból kandidátusi fokozatot szerzett. 1971-től az MSZMP Kulturpolitikai és Művelődéspolitikai Munkaközösségének tagja. 1980 márciusában beválasztották a párt Központi Bizottságába, amelynek 1988 májusáig tagja maradt. Befolyásos pártember. Eredeti szakmája nyomdász és grafikus.

²⁹ Mikulás Ferenc (Kaposvár, 1940. augusztus 17. –) a magyar animációs kultúra egyik legjelentősebb alakja. Stúdióalapító, -vezető, filmproducer.

– *Onnan végül is kidobtak, eltávolítottak.*

– Onnan ki, az említett aláírás miatt, meg a Rádióból, ahová állandó belépőm volt, valamint a TV-ből is. A TV-ben, éppen Zolnay Pál³⁰ filmrendezővel négy részt már elkészítettünk a Petőfi gyermekkoráról szóló marha jó filmsorozatból. Annak azonnal vége lett, négy rész után, a chartás aláírás miatt. Ja, és publikációs tilalom alatt is álltam. A lényeg az, hogy megúsztam azzal, hogy a Szabolcsi hivatalosan kioktatott, de az állásomat megtarthattam, és Vajda György Mihály visszavett engem a szegedi egyetemre.

– *Visszatérve az egyetemre: jelenleg professzor emeritus vagy?*

– Igen, professzor emeritus.

– *Most is tanítasz?*

– Tanítok. Lehet tanítani, csak nem fizetnek.

– *Akkor most csak úgy hobbiból tanítasz?*

– Eleinte hobbiból, régen még fizették a vonatjegyet, 1.500 forint egy hónapra a nyugdíjasnak a bérlet. Volt, amikor adtak szállást, amikor ott maradtam. Aztán az egyetem eladta a mentőszolgálatnak vagy a tűzoltóknak azt a szállást. Mondtam, hogy nem is alszom lent, ha mégis úgy adódik, akkor különböző alapokból tudják fizetni a szállásomat, ha van rá pénz. Most megyek majd jövő héten, három éjszakát ott alszom, lesz egy konferencia, amin én vagyok az egyik levezető elnök, előadást is tartok, egy teljesen ismeretlen eposzról – 1990-ben találták meg, egy spanyol levéltárban rohadozott eddig –, amely Hunyadi Jánosról szól, a nándorfehérvári viadal után egy évvel íródott latinul. Erről beszélek majd Hunyadi angyalai címmel, mert vannak benne angyalok is.

³⁰ Zolnay Pál (Budapest, 1928. március 26. – Budapest, 1995. október 17.) Balázs Béla-díjas magyar filmrendező, dramaturg.

A TANULMÁNYOKRÓL

– *Tisztelt Tanár úr, térjünk vissza az egyetemi időszakra, mert úgy tudom, hogy elég kacifántos történet, ahogyan lediplomázhattál. Hogyan vettek téged fel az egyetemre, hiszen értelmiségi szülők gyereke voltál. X kategóriás, osztályelenség, ahogy később nevezték.*

– Egy évvel a felvételi előtt még az voltam. 1963 volt az első év, amikor a felvételnél nem nézték a származást, a politikai pedig azt nézték természetesen. De nekem még két dolog segített. Az egyik az, hogy folyamatban volt az országos tanulmányi verseny, és döntöttek, hogy a felvételi tárgyak közé a latint is beszámítják, így hogyha az ember első, második vagy harmadik helyezett lesz, felvételi vizsga nélkül fölveszik, ha arra a szakra akar jelentkezni. Szerencsémre latinból második lettem, holtversenyben Vásáry Pistával,³¹ akinek most volt egyébiránt az akadémikusi véde, nekem gyermekkori barátom. Tizenhat éves korunkban volt ez a verseny és akkor már jól ment a latin. Másrészt földrajzból megnyertem a versenyt.

– *Első lettél a versenyen?*

– Első helyezett lettem. És Koch Ferenc³² fölvevett volna, aki akkor a regionális földrajzi tanszéket vezette, azt mondta, hogy odavesz fölvételi vizsga nélkül. Eldöntöttem, hogy földrajzos vagy geológus leszek, engem a geológia érdekelt abban az időben a legjobban. Amikor megtudtam azt is, hogy Pécsi Márton³³ a Földrajztudományi Intézet igazgatója. Ő mondta, hogy ha nem tanári szakosként végzek – nem akartam én tanár lenni –, akkor hozzá kerülhetek a kutatóintézetbe, de végül ez mégis megghiúsult. Sajnos én mégsem fogok jelentkezni, mert biztosan

³¹ Vásáry István (Budapest, 1945. május 4. –) magyar orientalista, történész, turkológus, egyetemi tanár, diplomata, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja.

³² Koch Ferenc (Budafok, 1901. augusztus 25. – Budapest., 1974. okt. 29.) geográfus, egyetemi tanár. Nagy része volt az újjáéledő Földrajzi Társaság megszervezésében (1952). 1954-től a budapesti ELTE regionális földrajzi tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára lett.

³³ Pécsi Márton (Budafok, 1923. december 29. – Cegléd, 2003. január 23.) állami és Széchenyi-díjas földrajztudós, geomorfológus, térképész, a földrajztudomány doktora, az MTA rendes tagja. 1952-ben tudományos munkatársi állást kapott az akkor alakult MTA Földrajztudományi Kutatócsoportban (1963-tól Kutatóintézet), amelynek később részleg- és osztályvezetője, majd évtizedeken keresztül, 1954-től 1990-ig vezetője volt (1966 után igazgatói címmel). Időközben a katedrához is visszatért: 1958-tól 1966-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem természetföldrajzi tanszékének docense volt. Ezt követően címzetes egyetemi tanári címmel folytatta az oktatómunkát a fővárosi egyetemen.

tudom, hogy Pécsi Márton egy kommunista. Eljártam ugyanis a Földrajztudományi Társaság üléseire – én voltam a legfiatalabb tagja –, és ott tapasztalhattam Pécsi Márton bigott kommunizmusát és erőszakos természetét is. Eldöntöttem, hogy ide semmiképpen sem jelentkezem. Úgyhogy ennek köszönhetem, hogy akkor a bölcsészkarra mentem. Berényiné Révész Mária,³⁴ aki Vergiliust tanított nekem elsőben, áldja meg a Jóisten az emlékét, meghalt már szegény. Szegedi volt, Huszti József³⁵ tanítványa. Huszti József kiváló klasszika-filológus, irodalomtörténész, egyetemi tanár volt, itt van az emléktáblája szemben a villamosmegállóban, egyébként Janus Pannonius monográfiusa. Ő volt Révész Mária mestere, és ő alapította azt a doktori iskolát Szegeden, amelyet én föltámasztottam, és ma is létezik, újra szerencsére. Révész Mária kiváló ember volt, ráadásul a felvételi bizottság elnöke. Mikor meglátott engem, rögtön örvendezve mondta, hogy én magát ismerem, stb. Úgyhogy már félig nyert ügyem volt, és tényleg fel is vettek.

– *Latin szakra, ahogyan korábban mondtad.*

– Latin szakra. De még hozzájárult ehhez, hogy a nagybátyám jó barátságban volt a Kádár nevű jogászprofesszorral, akinek Kádár János Miklós nevű festő fia híres egyházi témájú képeket festett, mint például a „Jézus a Golgotán”-sorozatot és hasonló témájúakat. Sok képét láttam. A fia aktív jogászprofesszor, ő nagyon jól volt Sinkovics Istvánnal,³⁶ a történésszel. A Bocskai-monográfiussal. Abszolút rendes ember, a bölcsészkar dékánja volt, ő is engem támogatót, vagyis tudott rólam, úgyhogy sikerült bejutnom, felvettek.

³⁴ Berényiné Dr. Révész Mária (1908–1993) egyetemi docens.

³⁵ Huszti József (Zalabér, 1887. október 10. – Budapest, 1954. január 2.) klasszika-filológus, irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja (1939). Kutatási területe az összehasonlító latin irodalomtörténet, illetve a magyarországi humanizmus volt. Kiemelkedőek a Janus Pannonius-kutatásban elért eredményei.

³⁶ Sinkovics István (Dés, 1910. augusztus 19. – Budapest, 1990. augusztus 19.) történész, egyetemi tanár. 1947-től a Bölcsészettudományi Kar esti tagozatán oktatott, 1956-ban kapott egyetemi tanári kinevezést a történelmi segédtudományok tanszéken. 1963–1966 között kari dékán, 1969–1980 között tanszékvezető volt.

– *A földrajz után rögtön a latin érdekelt? A művészettörténet, az esztétika vagy más szak nem merült fel benned?*

– Az esztétika meg az olasz akkor merült föl, amikor a magyar szakot le akartam adni, mert egy év után rájöttem, hogy ezt nem lehet kibírni, Tolnai Gábor³⁷ marhaságokat beszélt vagy csak felolvasta Klaniczay jegyzetét, ahhoz nekem nem kell ott ülnöm. Olvasni én is tudok. Tapogatóztam. És fölvettem akkor a finnugor szakot és előtte már a görögöt. Akkor ötszakos voltam. Mivel fölvettem a perzsát is. Kiábrándultam a magyarból, és le kellett adnom. Fél évig tartott a hercehurca, fél évig ötszakos voltam. A második év első félévben még kellett vizsgáznom magyar szakból, de utána hál’ Istennek már nem.

Visszatérve a kérdésre, valóban próbálkoztam és jelentkeztem művészettörténetre. Néray Katalinnál,³⁸ aki anyám keresztlánya volt egyébként, szegény már meghalt, akkor még a Múcsarnok igazgatója volt. Művészettörténészként mondta, hogy Zádor Annához³⁹ menjek el, így is történt. Ő is ismert engem, és azt mondta, hogy „nézze, Oszkár, nem vehetem át”. Mondom: „László vagyok”. Erre ismét azt mondja, „nézze, Oszkár, nem tudom felvenni”. Aztán később elmagyarázták nekem a hallgatók, hogy az Oszkár nála egy kitüntetés, mert a kutyáját hívták Oszkárnak, és akit szeretett és férfi volt, azt Oszkárnak hívta. Így lettem én egy beszélgetés erejéig kutya, vagyis Oszkár. Azt mondta, sajnos nem lehet semmit, mert annyi embert lehet csak fölvenni, amennyinek garantált állása lesz, merthogy az Egyházi Hivatal megállapodott az egyetemmel, hogy fölvesz két papot minden évben, hogy az egyházmegyéknek legyen művészettörténész végzettségű szakemberük, akik ott a templomban nem raknak be giccset, és nem dobnak ki művészeti értékeket. Ami nagyon helyes. Úgyhogy nem volt hely a művészettörténetnél. Akkor elmentem az olasz szakra is.

³⁷ Tolnai Gábor (Kunszentmiklós, 1910. dec. 29. – Budapest, 1990. február 17.) irodalomtörténész, eszteríró, egyetemi tanár, az MTA tagja (I. 1948, r. 1962), József Attila-díjas (1960). Budapesten érettségizett a református gimnáziumban. Egyetemi tanulmányait Szegeden végezte, Sík Sándor és Mészöly Gedeon tanítványa volt. 1933-ban szerzett tanári és bölcsészdoktori diplomát. Egyik alapító tagja volt a Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiumának. 1934-ben került az OSZK-ba, 1945–1948 között főigazgatóként vezette. 1948–1949-ig a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumban az egyetemi és tudományos főosztály élén működött. 1949-től 1952-ig Olaszország magyarországi nagykövete. 1953-tól nyugdíjba vonulásáig (1980) az ELTE magyar irodalmi tanszékét vezette.

³⁸ Néray Katalin (Budapest, 1941. október 26. – 2007. szeptember 5.) Széchenyi-díjas magyar művészettörténész, a Ludwig Múzeum igazgatója (1993–2007).

³⁹ Zádor Anna (Budapest, 1904. szeptember 24. – Budapest, 1995. március 3.) Kossuth-díjas magyar művészettörténész, egyetemi tanár, a művészettörténet-tudományok doktora.

– *Az lett volna a legegységelműbb választás, hiszen a latin után könnyű az olasz nyelv.*

– Ahogy elmeséltem, én a művészettörténet felé hajoltam, és természetesen mikor szabadulhattam volna a magyar szaktól, akkor a művészettörténet és az olasz jutott eszembe. Zádor Anna mint Oszkárt eltanácsolt, és akkor következett Kardos Tibor,⁴⁰ aki viszont az ELTE olasz nyelvi és irodalmi tanszékének a vezetője volt. Közölte: „Édes fiacskám, nem veszek át.” Kardos Tibor, akinél beszaribb embert még kigondolni se lehetett, egészen a tébolyig vitte ezt a beszariságot. Nekem olyanok mondták, akik őt abszolút közletről ismerték, hogy a Rákosi-időszakban otthon faliújság volt kifüggesztve, ahol a családtagok egymást bírálták, cikkekben. Na mindegy, nem vett át. És nem tudtam, hogy mit csináljak.

– *Mindenképpen kellett neked egy harmadik szak? Kellott a perzsa?*

– Maradhattam görög–latin szakon, de mivel a görög az csak B szak volt, meg kellett oldanom, hogy két fő szakom legyen. Állok sorba a menzán sokáig, mert nagyon lassan osztották a kaját, és a kurva erős húgy- és káposztalevesszag együtt terjengett. Sosem felejttem el, aki egyszer ezt szagolta, az egy életre nem felejt el. Nem mintha vágnék utána. De ez kitörölhetetlen. Hülyéskedtünk Maróth Miklóssal⁴¹, aki egy évvel járt fölöttem, és meséltem neki, hogy éppen mindenféle mitológiai dolgot olvastam, és szeretnék összeállítani egy lexikont a nem létező állatokról. Akkor nem tudtam, hogy van, illetve akkor még nem is volt ilyen. Maróth azt mondta, tudom, hogy szakot keresel, te szegény, te tényleg teljesen hülye vagy, úgyszólván tökéletesen alkalmas arra, hogy jelentkezéssel a Bodorligetihez⁴². Most szervezi az iráni szakot. Ott a helyed. Mondom, nagyszerű. Átmentem a Bodorligetihez, aki azt mondta nekem, hogy „ide figyeljen, nyáron olvasson el mindent, ami magyarul hozzáférhető a perzsákról, aztán jöjjön vissza, és majd meglátjuk”. Egy nyarat arra szenteltem, hogy mindent elolvassak, az irodalomból

⁴⁰ Kardos Tibor (Budapest, 1908. augusztus 2. – Budapest, 1973. december 20.) Kossuth-díjas irodalomtörténész, filológus, italianista, műfordító, az irodalomtudomány doktora, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. 1950-től 1973-ig az Eötvös Loránd Tudományegyetem olasz nyelvi és irodalmi tanszékének vezetője volt.

⁴¹ Maróth Miklós (Budapest, 1943. február 5. –) Magyar Corvin-lánccal kitüntetett, Széchenyi-díjas magyar klasszika-filológus, orientalista, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja, 2008-tól 2014-ig alelnöke. 1992 és 1999 között a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar dékánja.

⁴² Bodorligeti András (Tiszaiagar, 1925- –Falls Church, VA USA, 2017) Magyar Tudományos Akadémia határon túli köztestületi tagja, a nyelv- és irodalomtudományok doktora.

is, amit lehetett. Nagyobbreszt egy szlovákiai disznóólban laktam azon a nyáron, Burján Gábor osztálytársam rokonainál. A családot kitelepítették, kitették a lakásukból, én pedig oda magammal vittem egy zsák perzsa könyvet és ott olvastam, elég jól felkészültem. Látta a Bodorligeti, hogy ezt komolyan veszem, és akkor mondta, hogy jó, járjak be, és majd meglátjuk. Beadtam a kérvényt, ezt visszautasította Pálinkás elvtárs, aki, azt hiszem, ávós ezredes volt, és ő vezette a tanulmányi osztályt. A kérvényeimet mindig visszautasította. Jött megint az isteni beavatkozás, amelyet Sinkovics dékán úr közvetített, és én úgy jutottam be, hogy behívott a Pálinkás elvtárs, tajtékozott a dühtől, és azt mondta: „Ide figyeljen, én, higgye el, mindent megtettem, hogy maga ne változtathasson szakot, de mit csináljak, ha a dékán elvtárs úgy döntött, hogy leteheti a magyart és felveheti az iránit. De azért nyugodjék meg. Gondoskodni fogok arról, hogy maga ne legyen soha egyéb, mint tornatanár Tiszafüreden.” Amíg élek, ezt nem felejttem el. Annyira félttem – a '90-es évekig soha nem voltam Tiszafüreden, mindig elkerültem –, hogy akkor át kellett menni a falun, amikor mentünk a Duna TV-vel valami felvételt készíteni, arra vitt az út, és emlékszem, hogy a kisördög ott motoszkált az agyamban. Megálltam, és láttam, hogy itt van valami gimnázium, kérdeztem, van itt tornaterem, mondják, van. Jó, mondom, akkor nem megyek be, hanem gyorsan elhúztam a csíkot.

– Volt egy Koncz Sándor⁴³ nevű református teológiai tanár, aki Sárospatakon tanított. Kitelepítették egy borzasztó helyre, és ott kellett lelkipásztorkodnia. De rendbe hozta a helyet, a falu közepén lévő ötemeletes trágyadombot elhordatta az emberekkel, mert azt mondta, hogy ez nem ide való, hanem inkább a falu szélére. Őneki volt egy mondása, amikor kérdezték, hogy hogyan érzi magát. „Hát én úgy érzem magam, hogy teljesen mindegy, hogy Tiszadobról löknek-e ki, vagy Tiszalökről dobnak-e ki.” Mindazonáltal elég kacifántos volt a magyar szakról a perzsára váltás.

– Sajnos a finnugort is le kellett adnom, pedig azt én nem akartam, mert imádtam. Hogy teljes legyen a kép, gondolkodtam a japán és a filozófia szakon is, de japánt éppen nem indítottak akkor, a filozófiáról pedig a nagybátyám beszélt le, a kommunisták miatt. Harmadik-negyedik gimnáziumos korunkban néhányan eljártunk a Vörösmarty Gimnáziumba, ahol orientalisztikai előadásokat hallgattunk – a Kőrösi Csoma Sándor Társaság szervezte őket –, ezért érdekelt a japán is.

⁴³ Koncz Sándor (1913–1983) református lelkész, teológiai tanár, levéltáros.

– *Milyen témából írtad a szakdolgozatodat, illetve a doktori dolgozataidat?*

– Egy szakdolgozatot kellett leadnom, a perzsát. Görögből egy záró dolgozatot írtam Moravcsiknak a Boldogok szigeteiről, ami Plutarkhosznál található, a latin záró dolgozatomat Horváth Jánoshoz írtam a Carmina Buranából. A szakdolgozatom címe, amit Telegdy Zsigmondhoz adtam be 1968. november 30-án: A Muqaddimatu-'l-adab problémái. Az irodalmi műveltség előfutárának számító legelső arab–perzsa szótárról szól, amit egy 11. századi tudós, Zamahsari (1075–1144) állított össze, ez egy bevezetés az arab nyelvbe a perzsáknak.

Azért is érdekes, mert ez a kódex Budáról került Bolognába.

A doktori disszertációm a jezsuiták és a honfoglalás témájában írtam, az Irodalom és felvilágosodás című kötetben jelent meg. Kandidátusi értekezésem: Hunok és jezsuiták; *Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből*,⁴⁴ amelynek második bővített kiadása a Nap kiadónál jelent meg. Az MTA nagydoktori disszertációm pedig megjelent a *Philologica Hungarolatina*; *Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról*⁴⁵ című könyvben.

A CSALÁDRÓL

– *Professzor úr, korábban a családdal kapcsolatban beszélgettünk a felmenőidről, megtaláltuk a nemesi ágat, elmesélted a Budapestre költözést, stb. Kérdeznél-e most kedves feleségedről és a mostani családi helyzetéről.*

– Varga Piroskának hívják a feleségemet. Egy nap híján két évvel fiatalabb nálam. Én 1945. március 22-én, ő 1947. március 21-én Szelevényen született. Szelevény a Körös partján fekszik, nem messze a Hármaskörös torkolatától, ez a Tiszazug. Pár falu, a Szentmártoni járáshoz tartozik. A gyerekkorát felváltva töltötte Szelevényen, és családi körülmények miatt Pesten. Édesapja, Varga István, szegény apósom vasutas volt, balesetben halt meg nem is olyan régen. Még dolgozott, nyugdíj után is, és egy trolibusz elütötte, mikor ment haza, pár nap szenvedés után meghalt. Az anyósom pedig tavaly halt meg. Nekem két lányom van. Az egyik 1972-ben született, a Diána, a másik 1973-ban, a Dorottya. Mind a ketten a ferences gimnáziumba jártak Szentendrére. Az egyetememet Olaszországban kezdték,

⁴⁴ Hunok és jezsuiták. Fejezetek a magyarországi latin honfoglalási epika történetéből. Nap k., 2018. 2. jav., bőv. kiadás

⁴⁵ *Philologica Hungarolatina. Tanulmányok a magyarországi neolatin irodalomról.* Kortárs, Bp., 2002

amikor én nagykövet voltam. A Dimcsike az eredeti szándékának is megfelelően földrajz-biológia szakra iratkozott be.

– *A te lelkesedésedet és elkötelezettségedet beváltotta?*

– De aztán ezt abbahagyta, és végül is az olasz szakot vette föl és folytatta itt Pesten. Ugyanúgy, mint ahogy a Dorottyia, aki művészettörténetet vett föl, de ő is az olasz szakon folytatta. Mindketten itt, a pesti ELTE BTK olasz tanszékén végeztek. A Diána egy XVII. századi római jezsuita tudósnak és költőnek, Giuseppe Bernierinek a Meo Patacca című, római dialektusban írott komikus eposzáról írta a szakdolgozatát, ami arról szól, hogy a római csavargók hogyan jönnek fölszabadítani Budát a nagy törökellenes hadjáratban. Egy derék jezsuita atya írta ezt az eposzt, amely nagyon népszerű volt, és még tán színpadi feldolgozását is bemutatták sokáig, mert mulatságos nagyon. Ez a jezsuita atya alapította, illetve ő volt az egyik alapítója a ma is létező Árkádia Akadémiának, amelyet azok a tudósok hoztak létre, akik a katolikus hitre tért, Rómában letelepedett, trónjáról lemondott Krisztina királynő körül csoportosultak, és a halála után formalizálták ezt a társaságot.

– *A lányod ezt fordította is, vagy ebből írta a disszertációját?*

– Nem fordította, ezzel foglalkozott, főként a római dialektussal, ennek a nyelvészeti és irodalmi háttéréről írt egy dolgozatot, amely meg is jelent a miskolci egyetem aktáiban később. A pesti egyetem befejezése után egy darabig az apácáknak a központi irodájában dolgozott, akik engedélyezték, hogy doktori kurzusra beiratkozzék a miskolci egyetemre. Itt a politika és irodalom kapcsolatával foglalkozó speciális képzésben részesült, és azon belül egyetemi évkönyvekben publikálta a disszertációját⁴⁶ is.

– *Akkor ő folytatja a te hivatásodat bizonyos értelemben.*

– De nem fejezte be, sajnos, meg kéne írni a doktori disszertációt, és meg kellene védenie. Megszűnt az apácairoda a Gyurcsány-kormány alatt. Szerencsétlen elvégzett egy közgazdasági kiegészítő képzést az Alkotmány utcában, és elment egy olasz–magyar bankhoz dolgozni, ami már kivonult Budapestről, Belgrádból és Zágrábból is. Északolasz katolikus bank volt, Banco Popolare. Ott dolgozott Dimcsike sokáig. Az apácák irodája volt az első munkahelye a budai ferenceseknél

⁴⁶ Diána Szörényi, L'opera di Giuseppe Berneri: «Il Meo Patacca» e l'epopea comica barocca, [4] (2002)/1–2, 45–75. Irodalomtudomány, 2002/ 1-2. szám.

a Margit körúton, a második ez az olasz bank. Akkor segített neki egy hajdani iskolatársa, aki a ferencesekhez járt szintén Szentendrére, ő helyettes államtitkár lett a Fidesz kormány megalakulásakor 2010-ben, és oda vitte magához kabinet- és irodavezetőnek. Mivel Dimcsike megfelelően dolgozott, ott tartották, tehát ő ma is az Emberi Erőforrások Minisztériumában dolgozik.

– *Te javasoltad neki a szakdolgozati témát, vagy ő saját magától fedezte fel?*
– Ő saját magától. A római egyetemen ő Amedeo Quondamhoz⁴⁷ – aki az egyik legnagyobb élő olasz irodalomtörténész – járt, akit én személyesen is megismer-tem, Dimcsike előbb ismerte, én később konferenciákon találkoztam vele. Egy olaszul megjelent könyvemhez ő is írta az előszót. Quondam adta neki ezt a témát eredetileg. A Dorottya pedig nagyon kedves tanítványa volt Sallai Gézának⁴⁸ itt Pesten. Viszont ő olasz filmesztétikából írta Kelemen Jimmy⁴⁹ feleségéhez, Bárdos Judithhoz⁵⁰ a szakdolgozatát.

– *A másik lányod?*

– Dorottya írt sok filmkritikát egy internetes lapba. Sokáig a filmalagnál dolgozott, most pedig a Kopp Mari lányának a filmes cégénél dolgozik, aki neki osztálytársa volt és azóta is barátnője.

– *Az ötödik kerék című filmről írt, egy olaszországi bútorszállítóról.*

– Szóval ilyen filmkritikákat írt. Nagyon szép a szakdolgozata, az nem jelent meg nyomtatásban, amit az olasz filmtörténetről írt.

– *Ő is olasz szakon végzett?*

– Olasz szakon végzett, és emellett olasz filmesztétikát tanult, olasz filmtörténetből írta a szakdolgozatát.

⁴⁷ Amedeo Quondam (1943. augusztus 31.–) Egyetemi tanár a Sapienzia Egyetemen, Rómában: 1978 és 2013 között, jelenleg professzor emeritus, nemzetközi híru olasz irodalmár és esszéista.

⁴⁸ Sallai Géza (Budapest, 1967. augusztus 1.–) DLA, egyetemi docens, tanszékvezető.

⁴⁹ Kelemen János (Kassa, 1943. június 8.–) Széchenyi-díjas magyar filozófus, filozófiatörténész, italiánista, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja. A nyelvfilozófia, Dante Alighieri, valamint a modern olasz és angolszász filozófia neves kutatója. 2000 és 2008 között az ELTE Bölcsészettudományi Kar Filozófiai Intézetének igazgatója.

⁵⁰ Bárdos Judit (Budapest, 1950.–) 1973 óta az ELTE Bölcsészettudományi Kar Esztétika Tanszékének oktatója. Filmesztétikai és filmtörténeti kurzusokat tart az Esztétika és a Filmtudomány Tanszéken.

– *Akkor ő az ELTE-re járt.*

– Az ELTE-re járt. Elkezdtek Rómában, aztán amikor hazajöttem, akkor átvették őket. Hála a Jóistennek, az akkori dékán Manherz volt, aki elismerte a Rómában folytatott tanulmányait, úgyhogy felvételi vizsga nélkül folytathatták olasz szakon.

– *Én 2000-ben végeztem. Nem lehet, hogy együtt jártunk esztétikára? Mert ugyanazok lehettek a tanáraink, amikor az ELTE esztétikára jártam én is.*

– De azt hiszem, szakként nem vette föl az esztétikát, csak áthallgatott. De lehet, hogy találkoztatok.

– *Ők férjhez mentek már?*

– A Dorka nem, a Dimcsike férjhez ment hat éve. És a férje a piaristákhoz járt, Szűcs Gábor nevű ügyvéd, aki vállalati jogász és a Phillipsnél dolgozott sokáig. Nagyon jópofa, kedves srác, gyerekük még sajnos nincsen.

– *Hol ismerted meg a feleségedet? Hogyan ismerted meg őt?*

– Teljesen a véletlennek köszönhető, mert kerestem egy barátomat, akivel a mai napig is nagyon jóban vagyok. Együtt jártunk gimnáziumba, Záborszky Laci, aki most az akadémia külső tagja, agykutató, és Amerikában él. Lacival volt találkozó egy orvosi rendelőben, a Szófia utcában. Amikor bementem, akkor megláttam egy gyönyörű nőt. Ez volt a Piri. Rögtön beleszerettem.

– *Ő mit csinált ott?*

– Ott várta a barátnőjét, aki ott orvos írnok volt. Elkezdtünk dumálni, és ez lett belőle.

– *Mikor esküdtetek?*

–1972-ben.

– *És rögtön utána jött is az első lányod?*

– Jött is a lányom.

– *Biztos vagyok benne, hogy az ELTE-n össze kellett futnunk.*

– Biztos, hogy ismered. Vagy az egyiket, vagy mind a kettőt.

BARANGOLÁSOK ITÁLIÁBAN

– *A nagy szerelmeid közé tartozik, Tanár úr, Olaszország és a mediterrán világ. Olvastam, hogy olyan helyekre is eljutottál gyalogosan, ahol magyar turista még nem járt.*

– Hát azt azért sose lehet tudni, de az biztos, hogy még nem találkoztam élő emberrel, aki olyan helyekről mesélt volna, ahova nekem sikerült eljutnom autóstoppal. 1970-ben voltam kint először.

– *Az első utazásod volt? Hol jártál akkor?*

– Igen, akkor voltam először kint, és mindjárt hét hétig voltam, mert kaptam egy meghívást Klaniczay Tibor jóvoltából, de nem akárhova, hanem a Szent György szigetére. Trivento olasz közigazgatási tartományhoz tartozik Velence városában a San Giorgio Maggiore-sziget, ahol a Giorgio Cini Alapítvány székhelye van, amely az egyik leggazdagabb és legjobban szervezett tudományos és kulturális alapítvány volt és maradt Olaszországban. Hozzá kell tenni, hogy gróf Vittorio Cini⁵¹ egy milliárdos, aki a fia emlékére hozta létre ezt az alapítványt 1951-ben, aki hősi halált halt mint pilóta a II. világháborúban. A katonai célokra fölhasznált és teljesen lerohasztott Szent György-szigeti bencés monostort megvásárolta, restauráltatta, gyönyörűen helyreállított mindent, és ebbe a berendezett épületegyüttesbe visszaengedte egyrészt a szerzeteseket, tehát megint kolostorként működik, és kialakított ott vagy három kutatóintézetet. Az egyik a mediterrán kutatóintézet. Az alapítvány a Velencei Civilizáció Tanulmányozására szolgáló San Giorgio Iskolának is otthont ad.

– *Melyik rendnek volt a kolostora eredetileg?*

– A bencéseknek, a San Giorgio kolostor. Van egy zenetudományi, egy mediterrán tudományokkal foglalkozó és egy közép-európai kutatóintézet is benne. Így sok magyart hívtak meg oda. Klaniczay nagyon jóban volt Vittore Brancával,⁵² többek között. Ő már elhunyt, nagyszerű kutató volt, főleg Petrarcával és Boccaccióval foglalkozott.

⁵¹ Vittorio Cini Conte di Monselice (Ferrara, 1885. február 20. – Velence, 1977. szeptember. 18.) olasz politikus és vállalkozó.

⁵² Vittore Branca (Savona, 1913. július 9. – Velence, 2004. május 28.) olasz tudós, filológus, irodalomkritikus.

– *Egy csodálatos középkori monostor?*

– Hogyne. Még pápát is választottak benne egyszer.⁵³ Szemben van a dózsepalotával. A szigetnek gyönyörű tornya van, pénzért engedik föl a látogatókat a lifttel, amit egy bencés kezel, és elfogadja a borraivalót a rendnek. Onnan van a legszebb kilátás egész Velencére.

– *Ez fönt van a hegyen?*

– Nem, ez a szigeten van, ahol a templomnak van egy hatalmas harangtornya, a kolostoron belül, ami most a Cini Alapítványé.

– *Könyvtártól kezdve, képtáron át kéziratokig gondolom sok minden gyönyörűség található.*

– Óriási könyvtár van. Nevetséges, de el kell mondanom neked, hogy én majdnem elájultam egyszer, kimentem a folyosóra, és a 3. ajtó a WC. De nem volt kiírva, hogy toalett, műemlékre ilyet nem írnak ki, hanem ott egy Tiziano-kép lógott. Gondolhatod, hogy én azt nem mertem el nyitogatni, azt hittem, hogy az valami kincstár vagy trezorszoba. Kisvártatva jött ki valaki onnan, hallottam a zubogást. Fellélegeztem, jaj de jó, mégis itt van a WC.

– *Tiziano-kép van az ajtón, ez döbbenetes!*

– Igen. Még a WC-ben is, hihetetlen egy hely. A Spinola-kastély még ilyen Genovában, ott is voltam. Spinola, egy nagy múltú, arisztokrata család, volt köztük genovai dózse is. A kastély arról nevezetes, hogy onnan, az előtte lévő kikötőből indult ki Garibaldinak a Szicíliát felszabadító hadjárata. 1992-ben a Kolumbusz-évfordulóra – akkor éppen nagykövet voltam – a helyi erők meghívtak engem a kastélyba, két Pallavicini őrgróf,⁵⁴ akik egyébként magyarok, és az egyik, még annak idején, magyar diplomata is volt Rómában, nagyon kedves emberek. Szelíd őzikeket etethettem a kertben, az őzike odajött, és az ember tenyeréből evett. Ebben a WC-ben pedig egy Tintoretto lógott, de ebben nem vagyok biztos. Egy magyar vitorlázónak a tiszteletére rendezték a találkozót, aki megcsinálta a Kolumbusz útját vitorlással, és onnan indult, Genovából.

⁵³ VII. Pál pápa (1745–1823), a konklávé 1799–1800 között volt.

⁵⁴ Pallavicinik, az egyetlen magyar honossággal bíró őrgófi család. Valószínűleg Pallavicini Frigyes Sándor őrgróf (1924–?) és Pallavicini Károly Sándor őrgróf, máltai lovag (Budapest, 1923. április 12. – Milano, 2004. július. 25.)

– *Mi volt a kurzus témája az alapítványnál?*

– Egy nyári kurzus volt, és hogy jellemezzem, hogy milyen jó volt: meghívták oda például Roman Jakobson⁵⁵ előadni, aki jól beszélt franciául. Olaszul nem tudott, de akit oda meghívtak, az mind tudott franciául meg angolul, nem volt probléma. Csodálatosan jó volt. A kurzus témája az irodalomnak és a művészeteknek a leg-
átfogóbb összefüggései voltak. A mai napig küldenek meghívót nekem.

– *Gondolom, kiépítettél kapcsolatokat.*

– Hogyne, tanárokkal, diákokkal ismerkedtem meg.

– *Kelet-Európából melyik országokból voltak még?*

– Horvátok voltak, egy szlovák srác, aki viszont disszidált, és akkor már egy olasz egyetemen dolgozott. Román nem volt, de lengyel igen, tehát lengyel, horvát, magyar. Én vagy hat kötetükbe írtam már tanulmányt azóta. A legrégebbit, azt a Jókai-kódexnek a Szent Ferenc legendájával kapcsolatos részeiről, a legfrissebbet pedig a XIX. századi magyarországi latin irodalomról. Mindegyik konferencián ott voltam ezek közül, mert egy sorozatot hoztak létre belőlük. Kezdődött az Árpád-korral, Szent Gellérttel tulajdonképpen, eljutott egészen a jelenig, és utána még egyszer újrakezdtük, majd témák szerint haladtunk tovább. A klasszikus hagyományok hatásai a magyar irodalomban.

– *Ezek a konferenciák nyáron voltak?*

– Ósszel. Úgy értettem korábban, hogy nyár, hogy ott még szeptemberben vidáman gyönyörű az idő. Náluk novemberben kezdődik az egyetemi tanév, nem szeptemberben.

– *Akkor sokszor látogattál Velencébe. De térjünk vissza az első utadra, ami '70-ben volt.*

– Velencében sokszor voltam. Amikor vége volt a Cini-konferenciának, még volt egy kis időm, és engedélyezték, hogy turistaként is kivegyem azt a 70 dollárt, vagy nem tudom mennyit, amennyit lehetett. Barangoltam, mászkáltam, akkor mentem Firenzébe, diákszálláson aludtam. Eljutottam egészen Assisiig, és ott elfogyott a pénzem. A Jóistenre bíztam magam Assisiben, ez volt október 4-én, Szent

⁵⁵ Roman Jakobson (eredetileg: Roman Oszipovics Jakobson, Moszkva, 1896. július 21. – Boston, 1982. július 18.) orosz származású filológus, nyelvész.

Ferenc napján. Megérkezésem után elmentem az esti számárvásárra, ami ott hagyományos esemény, azt hiszem, azóta is megtartják. Az utolsó pénzemem egy lán-gosba fektettem, és aztán bevettem magam az erdőbe, és ott erdei gyümölcsöket szedtem, somot, meg néha kukoricát, ami leesett a parasztok szekéréől vagy teherautójáról, meg ehhez hasonlókon éltem. Egy ideig nagyon jó volt, de utána el-kezdődött az éhség. Assisiben elmentem a közeli kolostorba, és kértem, hogy Szent Ferencre tekintettel engedjenek be engem. Mondták, hogy az előjáró nincs itt, és ők nem intézkedhetnek, 11-kor jöjtek vissza. Visszamentem, és azt mondták, hogy elnézést kérnek, de nem engedi meg a rend szabályzata, hogy idegeneket befo-gadjanak, de már befizettek nekem a szállodában egy szobát. Aludni végre volt hol.

– *Nagyon rendesek voltak.*

– Meleg vizet vacsoráztam, mert azt elfelejtettem mondani, hogy nem is vacsoráz-tam, az viszont nem volt benne az árban. Hihetetlenül jó tereptárgyakat találtam ott az erdőben, ahol barangoltam. Kiálltam autót stoppolni, végre jött egy 1910-es Ford kisteherautó, teljesen rozoga, irtózatossággal közlekedett, a vezetője egy öreg kamalduli szerzetes, aki vitte az élelmet – amit nem tudom, hol főztek nekik – egy magas hegyre, mert ott van a kamalduliak monostora. Tizenegy évvel később el is jutottam oda, amikor ’80–81-ben egy évig voltam Firenzében. Leállítottam az öreget, és elmeséltem neki, hogy Rákóczi Ferenc is a kamalduli szerzetesek kö-zött élt, ott tért meg, és végrendeletileg intézkedett, hogy a szívét is ott temessék el egy kamalduli templomban, amit aztán leromboltak a francia forradalomban, egy régi faluhoz, Yerres-hez lett csatolva. A kamalduli remeték tanyáján van egy Rákóczi-szobor is a kápolna helyén, ahol a bebalzsamozott szíve volt eltemetve, ameddig újra nem temették Kassán. Nagyon boldog lett, hogy egy magyar fejedele-m is kamalduli szerzetes volt. Kérdeztem, hogy hányan vannak, azt válaszolta, hogy Brazíliában és Olaszországban összesen 40-en vannak, nem olyan sokan. Kérdezte, hogy én hova megyek, mert itt rajtam kívül senki nem szokott járni, de elvisz engem néhány kilométerrel arrébb, ott van egy út Pomposa felé, ahol már szoktak járni autók, onnan már tovább tud menni.

Velencében volt a cuccom, Keserü Kati⁵⁶ bátyjánál letéve, aki építész volt, és már korábban disszidált. Egy szál zsákkal a hátamon elmentem Velencébe. Em-lékszem, mikor beállítottam végre a sráchoz, éppen a barátnőjével ebédeltek,

⁵⁶ Keserü Katalin (Pécs, 1946. október 4.–) Széchenyi-díjas művészettörténész, az ELTE Művészettör-téneti Tanszékének professor emeritusa (2013), a Magyar Művészeti Akadémia tagja (2011).

és egy hatalmas tyúkot vettek maguknak. Kérdezte: Nem vagy éhes? Nem, mondom. De hát azért üljél le közénk. Egy perc múlva befaltam az egész csirkét. „Te azért mégiscsak éhes lehettél!” – mondták. Valóban, most már bevallhatom, hogy tényleg éhes voltam egy kicsikét.

– *Az a szerencse, hogy 1995-ben, mikor fölvettem a teológiára, akkor anyám megfinanszírozott egy olaszországi utat. Mi tíz napig voltunk Rómában, és egy napot aludtunk Firenzében is, ahonnan átmentünk Assisibe. Én is bejártam ezt a gyönyörű vidéket, bár nem így, mint te, hál’ Istennek nem somon éltem, de így is imádtam. Volt Firenzében egy hotel, amelynek a tetejére ki lehetett ülni, és a Dómtól kezdve az Uffizi képtáron keresztül egész Firenzét lehetett látni. Az egy olyan csodálatos élmény, hogy nehezen tudom elmondani.*

– Várjál. A harangtoronytól van egy szűk utca befelé, én is laktam ott. Varázsoltunk a Lukácsyval, akivel együtt laktam ott, Isten nyugosztalja. Azon töprengtünk, hogy Olaszország a legjobb hely a világon, de Firenze még jobb. Azt mondja, hogy ő olvasott valami régi varázslatot, már nem tudja, hogy hol. Be kell rúgni és négykézláb körbejárni a Dómot, akkor biztos, hogy visszajövünk. Hát olyan nagyon nem tudtunk berúgni, mert nem volt pénzünk, de amennyire csak lehetett, megtettük, és négykézláb körbejártuk a Dómot, ami bejött.

– *Jaj, de szép. Bejött.*

– Bejött.

– *Én sajnos nem jártam ott azóta.*

– Most már tudod, ha legközelebb kimész, mi a teendő.

– *Assisi egyszerűen döbbenetes. Elképzelhetetlen, hogy így megmaradjon egy középkori település a falaival és a háromszintes, csodálatos bazilikájával.*

– Azóta nem voltál Assisiben?

– *Nem, sajnos ott sem voltam.*

– Megmondom, miért kérdeztem. Az eltelt idő alatt már hatszintes lett, ugyanis kiásták a föld alatti etruszk várost, benne freskókkal, sírokkal. Van egy mozgólépcső, amely levisz az alsóbb szintekre, vagy beszállhatsz egy liftbe, hogy megnézhesd.

– *Nem voltam azóta, de Assisi Szent Ferenc sírjához már akkor is le kellett menni.*

– Az altemplomba. Na most képzeld el, hogy az alatt még nem tudom, hány szintet kiástak a régészek. Döbbenetes. Hihetetlen jó hely. Rómában tíz napig voltam, Velence után.

– *Ez még ugyanaz az 1970-es utad?*

– Ez még ugyanaz az út. Onnan lementem Nápolyba és Pisába, és utána már csak északon barangoltam, kikötöttem megint Velencében, onnan jöttem haza Magyarországra.

– *Tartalmas és hatalmas út volt.*

– Hatalmas út volt. Tíz napig voltam Rómában, mégpedig úgy hogy a Magyar Akadémia akkori igazgatójának írt levelet az intézetből Bene Ede⁵⁷ kollégám, aki korábban a Párizsi Magyar Intézet igazgatója volt, és ismerte az akkori igazgatót. Megkérte, hogy ha van hely, akkor engedjenek be. Rendes volt az igazgató, aznap este még csak a portás engedett be, mikor megérkeztem, mert a vonat késett hét órát, valami vasutassztrájk miatt. A késés miatt én egy templomlépcsőn akartam aludni eredetileg, mert úgy gondoltam, hogy éjszaka úgysem engednek be az akadémiára. De jött egy koldus, aki ott szokott aludni, és megrugdosott, és akkor kénytelen voltam mégis megpróbálni. A portás beengedett, volt egy ablak-talan helyiség, ahol kidobott Népszabadságokon lehetett aludni.

– *A Falconieri-palotában.*

– A Falconieri-palota portásfülkéjének vakablakos részében aludtam. Másnap, mikor az igazgató már fölébredt, mentem hozzá, átadtam a levelet, azt mondta: „Rendben, maradhat, fiatal ember, igaz, hogy szobánk nincs, de egy fürdőkádat tudok adni.” Ez még a fölújítás előtt volt, de nem rossz az, ha van miben aludni. A besúgó, aki még nagykövetkoromban is ott dolgozott, a derék ember kicsit megöregedett, de teljesen azonos jellem maradt. Rettenetesen ledorongolt, tudniillik én elmentem várost nézni, este látom, hogy a fürdőkádas szoba mellé ki van téve egy egész rekesz sör. Gondoltam, hogy ez a vendégszeretet csúcsa, hogy még sört is adnak, meg is ittam. Hamarosan jött szörnyen ordítóva, hogy megittam

⁵⁷ Bene Ede (Pápa, 1929. szeptember 13. – Rennes, Franciaország, 1985. május 30.) irodalomtörténész, bencés szerzetes. A Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtudományi Társaság (AIRC) Magyar Nemzeti Bizottsága alapító tagja.

a sört: „Tévedésből tettem magához, a szomszéd szobában lakik a miniszter elvtárs, a szeretőjével együtt, keresték a sört.” Velem ordított a jó ember, hogy hová tettem a sört. Mondom, ne haragudjon, máskor a jó ajtó elé rakja le.

– *Hogyan jutottál el a Triznya-kocsmába?*

– Elmentem Szabó Ferenchez. Ferit ismertem piciny gyermekkorom óta, mert a nagybátyám, Szörényi Andor⁵⁸ a tanára volt. Megkerestem a jezsuitáknál, és akkor a Feri mondta nekem, hogy szombat este, ha van kedvem, elvinne engem egy jó helyre, találkozunk itt és itt egy buszmegállóban. Talákoztunk, föl vitt, bemutatott, és onnantól kezdve jártam hozzájuk, amikor kint voltam.

– *Amit most elmeséltél, éppen ötven éve volt. Az első Triznya-kocsmára hogyan emlékszel? Szőnyi Zsuzsa⁵⁹ fogadott, vagy Triznya Mátyás?⁶⁰*

– Mind a ketten, sőt még a kutya is. Megvolt még az első kutyájuk is.

– *Ki volt még ott?*

– Akkor én még nem ismertem senkit. Az Akadémiáról, úgy látszik, nem volt éppen olyan ember, akit a Feri vagy bárki megkönyékezett volna azzal, hogy jöjjön el. Mert később is sokszor tapasztaltam, hogy ha találkozom ott valakivel annál a busznál, ami Zsuzsáék felé megy, azok, akik jöttek, úgy viselkedtek, mintha nem ismernének meg, vagy úgy tettek, mintha nem is oda mennének, például előbb szálltak le. Végül csak találkoztak velem ott, mikor látták, hogy egy helyen vagyunk, ide jöttünk, mindannyian megnyugodtak, és mosolyogtak rám.

– *Hát persze, félték.*

– A besúgóktól félték, persze.

⁵⁸ Szörényi Andor, eredeti 1931-ig használt családnévén Schiber Andor (Kúla, 1908. december 20. – Budapest, 1967. március 8.) római katolikus pap, biblikus doktor, egyetemi tanár.

⁵⁹ Szőnyi Zsuzsa (1924–2014) Szőnyi István festőművész lánya, a Vatikáni Rádió magyar munkatársa, több önéletrajzi munkája is megjelent. Férjével, Triznya Mátyás festőművésszel öt évtizeden át tartotta fenn Rómában a Triznya-kocsmá néven ismert irodalmi szalont. 1999-ben Ciampi olasz államelnök a Köztársasági Érdemrend parancsnoki fokozatának aranykeresztjét adományozta Szőnyi Zsuzsának az olasz–magyar kultúrkapcsolatok ápolásában szerzett érdemeiért.

⁶⁰ Triznya Mátyás (1922–1991) festő, díszletfestő, látványtervező, operatőr.

– A Feri bácsi visszaemlékezéseiben elmesélte nekem,⁶¹ hogy voltak besúgók, például az a jezsuita paptárs, aki végig jelentett. Gyakorlatilag fennmaradtak azok a jelentések.

– Sok ilyen jelentés készült. Ott ismertem meg és nem Pesten például Szilágyi János Györgyöt,⁶² akit imádtam egyébként. Nagyon nagy tudós és kivételesen rendes ember volt. Kerényi-tanítvány. Kerényi emlékének harcias védelmezője, még akkor is, amikor igyekeztek kitörölni őt az emlékezetből. Mindent elkövettek ellene.

– Most megjelent a levelezésük. A Jelenkor egy külön számot adott ki a Kerényi–Szilágyi levélváltásból.⁶³ Nagyon fontos. Én is nagyon szeretem a műveit, a könyveit. Fantasztikus nagy tudós volt. Ott ismerted meg őt is, Rómában?

– Ő nagyon sokszor volt kint Rómában, és be nem tette a lábát a magyar akadémiaira. Ő mint közismert egyén a német akadémiaán lakott. Mindenki kezét csókolt neki. Mert ha találtak egy új etruszk sírt, és nem tudtak vele mit kezdeni, akkor fölhívták, hogy jöjjön ki, segítsen nekünk, és ő kiment és segített.

– Mi volt az első benyomásod Szőnyi Zsuzsáról?

– Az első pillanatban olyan tündérszerűen viselkedett és a Matyi is, teljességgel. Egyszer fönt voltunk Szabó Ferivel és Sárközy Péterrel⁶⁴ hármásban, valamint egy addig általam ismeretlen társaság is beállított. Sok olyan magyar volt ott, akiket előtte sose láttunk, Amerikában laktak főleg. Beugrottak Rómába, mert régen ismerték Zsuzsát vagy Matyit. Bemutatkoztunk egymásnak. Emlékszem Meller Péter⁶⁵ művészettörténészre, aki ógörögből sok művet fordított. Egy idő után átvettük az uralmat, mert elkezdtünk tömegdalokat énekelni. Szabó Feri is népi kollégista volt, ezért különböző kommunista indulókat ordítottunk. Ők nagyon megijedtek,

⁶¹ V.ö.: „Egy európai magyar jezsuita emlékei. Beszélgetés dr. Szabó Ferenc SJ atyával.” 1-2. rész. Rögzítette és szerkesztette: Molnár Márton. In.: Arc és Álarc, A Hamvas Intézet folyóirata; 2018. II. évfolyam 1-2. szám, 231-268 p.; II. évfolyam 3-4. szám, 343–378 p.

⁶² Szilágyi János György (Budapest, 1918. július 16. – Budapest, 2016. január 7.) Kossuth-díjas magyar óorkutató, művészettörténész, főmuzeológus, a történettudomány akadémiai doktora, címzetes egyetemi tanár.

⁶³ „Kerényi Károly és Szilágyi János György levélváltása, 1942–1965.” Jelenkor, LXI. évf. 2. szám, 2018. február, 176-200 p.

⁶⁴ Sárközy Péter (1945–) az irodalomtudomány kandidátusa (1980), habilitált egyetemi tanár. A La Sapienzia Tudományegyetem (Róma) tanszékvezető egyetemi tanára.

⁶⁵ Meller Péter (Budapest, 1923. március 11. – 2008.) amerikai magyar művészettörténész, klasszika-filológus és grafikusművész, ógörög nyelvből fordított.

hogy hova kerültek, Jézus Mária, már a jezsuiták is megőrültek. Nem vették észre a dolog humorát. Pesti vicceket is meséltem nekik, egyszer csak szegény Matyi sírva röhögött és azt mondta, milyen kár volt eljönni Magyarországról. Rátört a kínzó honvágy.

– *Mindig szombatonként tartották meg a Triznya-kocsmát?*

– Igen, azt hiszem, hogy a hónap utolsó szombatjának a kivételével. Háromszor egy hónapban. Nyáron meg szünet volt. Voltak viták, beszélgetések.

– *Pilinszky Jánossal találkoztál, Tanár úr, amikor kint jártál?*

– Nem, Pilinszkyvel Pesten találkoztam Mészöly Miklós jóvoltából, Bíró Yvette⁶⁶ lakásán. Mészöly felhívott, hogy van egy csodálatos film, amit Marx György⁶⁷ megkapott a San Franciscó-i egyetemtől, a Stanfordtól. Hamarosan vissza kell küldenie, de olyan jelentőségteljesnek tartja, hogy szeretné megmutatni olyan embereknek is, akik nem fizikusok, majd elmagyarázza, amit esetleg nem értenek belőle. De érdekelné, hogy szerintük ebből milyen világnézeti és filozófiai következtetéseket lehet levonni. Mészöly megszervezte a találkozót. Pilinszky volt az egyik, akit meghívtak. A film nem egyébről szólt, mint egy olyan kísérletnek a dokumentációjáról, amely mélyebbre hatolt az atomoknak a szerkezetébe, mint bármelyik addigi kísérlet addig, és kiderült, hogy van egy szint, ami után már nincs különbség, minden atom szerkezete egyforma. Marx György azt próbálta elmagyarázni, hogy ez egy forradalmi felfedezés, mert akkor csak a Jóisten tudja, hogy hogyan jött létre a sokszínűség a világmindenségben. Ha egy bizonyos mélységben már minden egyforma, akkor az a variabilitás, amely a világ sokszínűségét jelenti, az hogyan jöhetett létre? A teremtés titkát feszegeti valamilyen módon, és az őszanyagot. Megnéztük, és ki-ki elmondta a maga véleményét, Pilinszky is. Én ezt az egészet megírtam, benne van a Pilinszky-émlékkönyvben.

– *Pilinszkyvel találkoztál máskor is?*

– Nem. Nem, soha. Én nagyon szerettem őt, és olvastam, de személyesen életemben egyszer találkoztunk.

⁶⁶ Bíró Yvette (Budapest, 1930. április 3. –) filmesztéta, filmkritikus, forgatókönyvíró.

⁶⁷ Marx György (Budapest, 1927. május 25. – Budapest, 2002. december 2.) Kossuth-díjas magyar fizikus, asztrofizikus, tudománytörténész, egyetemi tanár, tanszékvezető, az MTA rendes tagja. Elismert ismeretterjesztő művek írója.

– Rómára térjünk vissza, Tanár úr. Megmaradt a kapcsolatod, és leveleztetek is Zsuzsáékkal, miután hazajöttél? Milyen volt kapcsolatod velük?

– Minden alkalommal, amikor kimentem Olaszországba, megkerestem őket. Volt úgy, hogy Bolognába mentem egy konferenciára, de akkor úgy intéztem a hazautazást, hogy leutaztam Rómába, és ezt nagyon jól tettem, mert akkor ott, a Zsuzsáéknál aludhattam, pontosabban nem aludtam, mert olvastam a Mind-szenty emlékiratait.

– *Amihez itthon nem lehetett hozzáférni.*

– Nem lehetett hozzáférni. Éjszaka viszont ők fölébresztettek engem háromkor, mert így elértem azt a buszt, amivel leutaztam ahhoz a tóhoz, ahol a pápa éppen vizitált aznap hajnalban. Ők mondták azt, hogy a pápát előbb-utóbb meg fogják ölni a kommunisták. Zsuzsa és Matyi úgy látta, hogy nagyon fenik rá a fogukat, kérték, hogy „addig nézd meg, Laci, amíg lehet, ameddig él”. II. János Pál pápáról volt szó, és tényleg igazuk lett, szerencsére túlélte a merényletet.

– *Igazuk lett, az kommunista merénylet volt.*

– Egyértelmű. Egy modern templomocska volt a tónál, amelynek a plébánosát búcsúztatta, aki kiment misszionáriusnak Kongóba. A pápa vérfagyasztó humorral búcsúzott: „Úgysem találkozunk többet, Főtisztelendő úr, mert magát biztos megeszik ott a helyi erők, ami hát elő szokott fordulni. Szeretném megkérdezni Főtisztelendőségedet, aki a plébános – én csak a pápa vagyok –, hogy van-e itt az oltárban egy szentnek ereklyéje?” Tudjuk, már nem kötelező, hogy legyen, de mégis megkérdezte. „Nincs még, sajnos nem tudtunk szerezni” – válaszolta a plébános. „Akkor itt van” – és egy bazi nagy véres téglát vett ki a nála lévő kis bőröndjéből. Mindenki rémülten nézte, hogy mi ez. Azt mondja, hogy: „Ezen tíz ember vére szárad, amikor a kommunisták az ottani sztrájkolók közé lóttak Nowa Hutában, Krakkó kohóipari negyedében. Ez itt mártírok vére.”

A KUTATÁS ÉTHOSZÁRÓL ÉS A KIDALOLÁSRÓL

– Minap láttam egy műsort a Coimbra nevű portugál könyvtárról, amit 1728-ban adtak át a portugál jezsuiták, és az egész portugál értelmiség ott tanult. Faragott, gyönyörű intarziás asztalok sora, melyeket az ott élő denevérek piszkításai ellen leterítették.

– Közbevetném, hogy nálunk három denevér lakik a padláson, nagyon szeretjük őket. Egyemeletes sorház, van egy kis kertecske, és a padláson laknak a denevérek.

– Coimbrában elővettek egy kézzel írt héber bibliát és másik három kincsüket is. Mondom anyámnak, nézd meg ezt a négy könyvet, ilyenekkel foglalkozott a Tanár úr, elment Franciaországba, ott is kutatott, de főleg Németországban meg Olaszországban. A könyvtárakban, elmesélte, hogy le van láncolva a kézirat, Firenzeben, amit mikrofilmen kellett kikérnie. Elment a Cini nevű alapítványhoz, ami hasonló Coimbrához, lehet, hogy kisebb a könyvtára. Mondom, így tudom elképzelni a Tanár urat, hogy reggeltől estig jegyzetel, kutat, olvas stb. De ugyanakkor benne van egy másik én is. Beül a kádba, és megissza a szomszéd kommunista miniszter rekesz sörét.

– Igen.

– Vagy például összeállítottad a magyar Bacchust, a magyar írók borral kapcsolatos műveit. A humor és a derű, amit így fogalmaztál meg egy ízben:

„A humort nem komikumként, hanem a tragikum egyik válfajaként használom.” Megtalálható a tárcáidban, kisprózádban és ezekben a beszélgetésekben is. A metafizikát és a távlatot látom ebben, ami benned van. Idézek tőled máshonnan: „A kidalolásnak nevezett gesztus, tehát az átvarázslása a valaminek abba a régi semmibe, amelyről, mint költészetről vagy drámáról álmodozik Hamlet, Arany János vagy bárki. Ha a magyar kultúrát nem azzal a szentségi áhítattal kezeljük, amivel Ady saját magára mérte, [...] akkor sehová nem jutunk. Ha megfosztjuk a kidalolástól a magunk létét, a magunk magyarságát, akkor végünk van. Ady tudta ezt, és végrendeletként hagyta ránk.” Megjelenik egy metafizikus gondolkodás Arany Jánoson, Adyn keresztül, ami megmutatkozik az írásaidban. A teljesen gyanútlan olvasót a humorod által becserkészed, bevonod ebbe a transzcendens világba. Ennek a létnek valamiféle értelme, valamiféle célja kell,

hogy legyen. Néha máshogy fogalmazzák meg, például Hamvas Béla azt mondja, hogy: „az életnek nem célja, hanem értelme van, és mindannyian mi tesszük bele azt az értelmet”, vagy mi találjuk meg benne. Úgy érzem, hogy mindaz, amit meg akarsz írni, vagy létrehozni már eddig, az minden esetben a másnak szól. A mai embernek, a mai létnek. Jól látom én ezt?

– Hát a Coimbrával kezdted, akkor én hadd kezdjem a budapesti egyetemi templom mellett található központi szeminárium épületével.

– *Ahová én a teológiára jártam.*

– Akkor te ismered a könyvtárat. Én ott dolgoztam három éven keresztül, ha láttad a coimbrai műsort, akkor tudod, hogy mennyire hasonlít. Ott is nagyon érdekes volt a létra elhelyezése. Félelmetes. Ugyanilyen létra van ebben a könyvtárban is, ugyanott elhelyezve. Én ott ültem az utcára néző, középső ablaknál, Szentgyörgyi atyával, a piarista szerzetessel, aki engem beavatott a mesterségbe. Beavatott, hogy mit honnan vegyek elő, mi hol nézhető meg, akár szótárilag, akár lexikonilag. Ha arra gondolok, hálát adok Istennek, hogy három évig, egyetemista koromban a nagybátyám beszervezett oda engem nyári munkára, mert az Állami Egyháziügyi Hivatal adott valami pénzt, 10 forintot fizettek egy katalóguscéduláért. Voltak olyan könyvek, amelyeket sose katalogizált senki, mert visszariadtak tőle. Fél száz doktori disszertáció egy vastag kötetbe összekötve, mondjuk a jénai egyetemről, legnagyobb részben protestánsok természetesen, amit elkobzott vagy a cenzúra, vagy valamilyen más úton bekerültek a nagyszombati jezsuita könyvtárba, és amikor Pestre költözött az egyetem, ezek a könyvek jöttek, és idekerültek.

– *Latinul írták?*

– Latinul írott könyvek voltak. Nekem ezeket kellett katalogizálni és utaló cédulákat is készíteni hozzá. Külön gyűjtöttük, ha például valamilyen szentről volt szó, akkor azt nemcsak a szerzőnél vettük fel, nemcsak a címnél lehetett keresni, hanem a témáját is, ha szentéletrajz volt például.

– Ezek mellett a katalógusok mellett mentem el mindennap az egyik előadásomra, mert amikor fölújították újra ezt a könyvtárat, kirakták a katalógusdobozokat.

– Azoknak egy részét én írtam. Három évig csináltam, és nagyon szerettem. Amikor befejeztem a feladataimat – mert volt egy norma, Szentgyörgyi⁶⁸ tanár úr naponta megmondta, hány cédulát kell gyártanunk – és ha ez megvolt, akkor utána olvashattam. Nem volt villany. Este viszont megengedték, hogy bent maradjak, óvatosan gyertyával lehetett dolgozni, mint a középkorban. És saját örömömre este tízig gyertyafényben olvastam vidáman.

– Akkor nem tévedtem nagyot a Coimbrával, fején találtam a szöveget.

Köszönet Szörényi László tanár úrnak, hogy hozzájárult kiadatlan versének közléséhez:

ÍTÉLET

Elvérzett az Isten érted,
megcsal mégis vak reményed.
Nincs bocsánat vétkeidre,
feloldozás tetteidre.

Sikered meg nem bocsáthat,
felejtésed fel nem oldhat.
A halál lesz bűnöd zsoldja,
feszléseidet mégsem foldja.

Mégis, Isten vérzett érted,
végső szégyent nem hagy érned.
Nem remeg majd ott a térded,
hol hallgat, s te sem beszélhetsz.

1968.

⁶⁸ Szentgyörgyi András, piarista szerzetes (Budapest., 1920. január 16–Budapest., 1971. április 20.) Budapesten hittanár. 1960-ban Bagamérre deportálták. 1961-től Budapesten hittanár és a KPI Pálos Könyvtárában könyvtáros.

SZABÓ FERENC SJ

NIETZSCHE/ ZARATHUSTRA

Az „Isten halálát” hirdető próféta időszerűsége?

BEVEZETÉS

Visszatért az ateizmus tele

Kevéssel a rendszerváltozás után, 1994 áprilisában a *Budapesti Tavasz* Fesztivál és az *Európai Kulturális Hónap* keretében megtartott konferencián¹ *a tavaszt hirdettem*. A hitetlenségből megtért Pierre Emmanuel francia költő szép vallomását alkalmaztam a kommunizmus bukása utáni közép-európaiakra. Az *emberi arc* című esszékötetéből idéztem ezeket a próféta szavakat: *„Biztos vagyok abban, hogy a hit a világ tavaszát jelenti, amint az ateizmus a telet. Ám a tél méhében hordozza mindig a tavaszt: januárban már rügyeznek a mandulafák. Csaknem egy fél évszázadon át télben éltem, de mindig éreztem, hogy mozgolódik a tavasz, és egyre fokozódott bennem a vágy, hogy hirdessem a tavasz jöttét. Mert a tavasz hirdetése is hivatás: részvételünk az egyetemes teremtő Aktusban. Ez a könyv életem értelméről tanúskodik: törekvésem nem más, mint újrakezdeni, most a hitetlenség korában, a visszatérést, az éltető felemelkedést a Transzcendenshez.”*²

¹ *Kereszténység az új Közép-Európában*, Bp., 1994. április 9.

² Pierre Emmanuel, *La Face humaine*, 1965, 16.

Hazatérve 36 éves külföldi tanulás és munka után intellektuális apostolsággal (főleg a *Távlatok* folyóirat szerkesztésével) a tavaszt hirdetem. Optimista voltam olyan szellemtörténéssel, mint az azóta elhunyt ortodox író, Olivier Clément (1927–2009), aki a 20. században még hitt a „szellem lázadásában”. Az orosz író férfikorában tért meg az ateizmusból a keresztény hitre. *Szolzenyicin szelleme* című könyvében, majd az 1979-es *A szellem lázadása* című munkájában, 1986-ban pedig *A látnokok* esszégyűjteményében azt hangoztatta, hogy Nyugat és Kelet lassan kilábol a krízisből, túljut a nihilizmuson, és hogy főleg Keleten még eleven az evangéliumi hagyomány. *A koncentrációs táborok, a totalitárius rendszerek és megannyi barbárság ellenére a szellem lázad, egyfajta földalatti misztika terjed, a Föltámadott diadalmaskodik. A zsidó-keresztény bibliai hagyomány, az európai kultúrát átható keresztény szellem így vagy úgy megnyilatkozik, jelen van irodalmi alkotások tematikájában, vagy legalább műalkotások rostjaiban.* Clément példákat is felhozott e megállapítására.³

Sajnos ma, a 21. században nem lehetünk ilyen optimisták. Jóllehet megbuktak a totalitarizmusok, a teljes szekularizáció (=szekularizmus), a gyakorlati ateizmus és a pusztító embertelenség tovább terjed. Az éleslátó Albert Camus (1913–1960) *A lázadó emberben* (1951) már megfogalmazta az alapvető problémát: „*Hogyan lehet kegyelem nélkül élni? – ez a XX. század legfőbb problémája.*” Beigazolódtott: az ateista „humanizmus” nem létezik, Isten nélkül nem lehet igazán ember az ember. Napjainkban megtapasztaljuk, hogy – a Nietzschével – az „*Isten halálát*” hirdető „**modern**” képrombolók után a „**posztmodern**” kor egyes képviselői már az ember haláláról beszélnek (például Claude Lévi-Strauss és Michel Foucault strukturalisták).

Ha Marx tétele: „*homo homini deus*” (az embernek az ember az istene) érvényesül, akkor az angol filozófus, Hobbess jóslata valósul meg: „*homo homini lupus*” – ember embernek farkasa. Ha Isten helyett az aranyborjút, a Pénzt vagy az Élvezetet, a Szexet imádják, ez a bálványimádás szétmállasztja az erkölcsi normákat. „Ha Isten nincs, minden megengedett”, hirdette Nietzsche nyomán Dosztojevszkij ateista hőse, és később az ateista író-filozófus, Jean-Paul Sartre is.

³ Vö. Szabó Ferenc, *Napfogyatkozás, Kereszténység és modernség*, Róma, 1991, 311–331.

Olivier Clément, aki előbb idézett könyveiben a reménység hangját pendítette meg, jól jellemezte az *Isten-ellenes lázadást*.⁴ „Az ember ellen elgondolt Istenből születik az Isten elleni ember állítása. A modern lázadás megállapítja, hogy »isten« ennek a világnak a dimenziójára zsugorodik: *Marxnál* az osztályharc projekciója, *Nietzschénél* a gyengeség és az ellenérzés, *Freudnál* pedig a sikertelen szexualitás kivetítődése.⁵ A politikában, az orvostudományban vagy a pszichológiában tudós teóriák és technikák keletkeznek, hogy feloldják az alapvető szorongást, csökkentsék a véletlen és szükségszerűség romboló következményeit. Ha nincs más, mint ez a világ, törvényeinek állítólagos teljes verifikálása igazolja a totalitárius rendszereket. Ha nincs más, mint a gyönyör, akkor ezt kell előállítani és fogyasztani, egészen a végső eutanáziáig. Szolzsenyicin nem tréfált, amikor azt mondta, hogy az inflációnak nincs más oka, mint a bűn. [...] Ma a nyugati racionalitás győzedelmeskedik. A technikák és ideológiák planetárisra fokozzák ezt a racionalitást. Ez szétbomlasztja az ősi kultúrákat, amelyeknek emberei jólétet és szabadságot várnak tőle. De, Hitvalló Maximusz szavai szerint, mire való a »jólét«, amely nem válhat »öröklétté«? És mi más annyi »felszabadítás« szabadsága, ha nem az ösztönökre és a szenvedélyekre való hagyatkozás, hogy becsapják a szorongást? Hacsak a »jólét« és az »öröklét« közti szakadás, illetve az üres szabadság tévelygése nem váltja ki bennünk állapotunk igazi tudatosítását? *Nyugat a végső kérdések elé állítja az emberiséget. Ma az ember teljes egészében kérdésessé válik.*”

Tökéletes diagnózis. Valójában a mostani posztmodern 21. században tapasztalt sokrétű világválság a modern kor hajnalától bontakozott ki. *Szellemi előkészítésében döntő szerepe volt Friedrich Nietzschének*, ahogy ezt a két háború között Franciaországban Jacques Maritain és Henri de Lubac SJ, nálunk pedig még előttük Hamvas Béla megvilágította.

⁴ Olivier Clément, *Les Visionnaires: essai sur le dépassement du nihilisme*, Desclée De Brouwer, 1986, 27–29.

⁵ Korábban több előadásban és tanulmányban bemutattam a modern ateizmus kialakulását, és bíráltam főbb képviselőit, a „három képromboló”: *Marx, Nietzsche és Freud ateizmusát*, akiket Paul Ricoeur „a gyanú mestereinek” nevezett. – Vö. Szabó Ferenc SJ, *Az emmauszi úton*. Hitünk megalapozása, Róma, 1987, 43–65.

Nietzsche és a világválság (Hamvas Béla)

Az európai eszmeáramlatokat figyelő fiatal Hamvas Béla (1897–1968) az 1930-as Nietzsche-jubileum alkalmával vázlatos körképet nyújtott a megemlékezésekről, a német filozófus életművének értékeléseiről.⁶ Akkor a legtöbbször Ernst Bertram művét értékelte, aki a próféta-filozófus géniuszának tüzeit ápoló, élesztő George-kör által megformált Nietzsche-alakot mutatta be. A szerző és köre igyekezett rendezni Friedrich Nietzsche (1844–1900) sokrétű, sokszínű, sokoldalú, komplex és ellentmondásos gondolatvilágát.

Idézem Hamvas Bélát: „Bertram könyve tárja fel ezt a komplexitást és gazdag ellentmondások tömegét. Megalkotta a »kétkedő hívő«, az »istenkereső szentségtörő« mítoszát. Kiemelte benne azt, hogy Nietzsche nem tartotta magát az ellentét egyik oldalán. [Az ellentéteket egyesítette magában.] Megvolt benne a démoni vakság és a messze tengerek kutatója. Szabadságvágyó és antiliberalis egész a rosszindulatig. Élte a piaci harcost és a zárkózott emberszeretőt. Ellentétekből volt összetéve: Dionüszosz »és« a Keresztrefeszített – Dionüszosz »vagy« a Keresztrefeszített. Megvolt benne az Észak germánja, de a Dél görögje is. Forró és hűvös. A leghidegebb intellektus és tüzes állati ösztön. Amorális – de látja, hogy még a tudományban is minden a morál...”

Obenauer Karl Justus az „eksztatikus nihilistát” látja benne. Leon Sesztov sajátos orosz alakot farag Nietzschéből: Tolsztojjal és Dosztojevszkijjal is összevetve világnézetét, vallásfilozófiai szempontból tanulmányozza „Zarathustra” kijelentését: „Isten halott”, majd ennek következményeit összegzi: az ember nagysága ez: *amor fati*, a végzet szeretete. – Ludwig Klages – önmagát is belevetítve Nietzschébe – az intellektuális nihilistát, a morális anarchistát mutatja be.

Hét évvel később Hamvas Béla – magát a világválságot elemezve (199.) – a válságtudat, a bizonytalanság életérzése leírását Kierkegaard-nál és Nietzschénél mutatja meg. A dán filozófusnál az alapgondolat az „aggodalom”. A német alapeszméje így hangzik: a felsőbbrendű emberi követelmény: „veszélyesen élni”.

⁶ Darabos Pál (szerk.), *Világválság, Válogatás Hamvas Béla folyóiratokban megjelent írásaiból*. Hamvas Intézet, 2013. E kötet két Hamvas-tanulmányára hivatkozom: *Nietzsche-jubileum*, 9–13. és *Világválság*, 199–213.

A válságtudat másik ismertetőjele: „az ember, aki válságtudattal él, sajátosság *végzetességben* [fatum-tudat] tudja magát. Pontosabban kifejezve: az ember úgy él, mintha állandóan a végzet fenyegetné.” (Hamvas itt utal Unamuno *Tragikus életérzés* című művére.)

A válságtudat történetében tehát Nietzsche az egyik fő szerző, akinek az 1880-as *Wille zur Macht* című műve „máig is a legtökéletesebb krizeológia” – szögezi le Hamvas 1937-ben. Utal még Oswald Spengler *A Nyugat alkonya* című művére, majd megállapítja, hogy az első világháborúval a világválság valósággá lett. Amit a válságtudat előre látott, aktuális valóság lett: politikai szétesés, elszegényedés, gazdasági leromlás, társadalmi felbomlás, morális, értelmi, művészi, tudományos válság.

Hamvas tehát három korszakot különböztet meg a krizeológia történetében:

„Az első a profetikus krízisművek kora a világháború végéig; a második a világháború végétől, Spengler könyvétől az amerikai pénzválság kitöréséig; a harmadik korszakot a szekularizálódás korának lehet elnevezni, mert ekkor a világsajtót elárasztották a legkülönbözőbb művek, melyek a válság okát hol itt, hol ott keresték, nagyobbára tüneteikben írták le és részleteit tárták fel” – főleg politikai, társadalmi és gazdasági szempontok szerint. (208–209.)

Hamvas Béla egy harmadik (1938-as), *A mai világ képe* című tanulmányában (257–263) – hazai hívő szellemtörténészek írásait elemezve – megállapítja: nem vesznek tudomást Nietzsche megrendítő kijelentéséről: „*Isten meghalt!*”⁷

A pápák által meghirdetett *új evangelizálás távlatában* újabban többet foglalkozom *hit és hitetlenség* kérdéskörével, ezen belül is a modern kori ateizmus egyik „prófétája”, *Friedrich Nietzsche* életművével, minthogy szinte felmérhetetlen a filológus/költő/filozófus hatása a modern és posztmodern gondolkodásra.⁸

⁷ Másutt megmutattam, hogy *Prohászka Ottokár* már a századfordulón felismerte és hirdette Marx és Nietzsche eszméinek romboló hatását, az ateista „humanizmus” embertelenséghez és totalitarizmushoz vezető tragédiáját. *Távlatok-online*, 2019: *A misztikus Nietzsche*, <http://www.tavlatok.hu/net/PDF-ek/Szab%C3%B3%20Ferenc%20S%20Nietzsche.pdf>

⁸ Vö. könyvem: *Isten nem halt meg, Napfogyatkozás* (2019) és a Brandenstein-konferencián (2019. november 15-én) tartott előadásom: *Brandenstein Béla Nietzsche-értelmezése – mai szemmel*. Vö. Brandenstein Béla, *Nietzsche*, Szent István Társulat, Budapest, 1943.

Nietzsche „előfutárai”: Dosztojevszkij és Jean Paul*Dosztojevszkij és Nietzsche*

Dosztojevszkij már Nietzsche előtt átment az ateizmus/nihilizmus kegyetlen kísértésén; istenkereső/ateista hőseibe magát vetítette bele, de túl is jutott az „Isten halálát” hirdető német filozófuson, amikor megvallotta, hogy *Krisztus az Igazság*. Dosztojevszkij és Nietzsche „testvér-ellenségek” voltak, amint ezt alaposan kifejtette Henri de Lubac SJ *Az ateista humanizmus drámája* című könyvében.⁹

A Nyugaton egyre terjedő ateizmus korában számtalan a közönyös keresztény – a lényegtelen, szerteágazó hírözön és felszínes fecsegés közepette, amikor még a lelkipásztorkodó papság körében is sokan meddő kazuisztikával foglalkoznak, és liturgikus rubrikákról vitatkoznak, de a megújuló teológiát nem követik – az *alapvető Isten-kérdés mélyére kell hatolnunk*.

Egyetérthetünk Dosztojevszkij *Ördögök* című regénye¹⁰ egyik hősének, Satovnak felkiáltásával: *„Hagyjuk, erről majd később, beszéljünk most a földolagról!”* És a leglényegesebből kezdenek beszélgetni, vitatkozni: *van-e Isten, vagy nincs; hogy mit kell tennie az embernek, ha nincs Isten, s hogy élhet-e az ember egyáltalán Isten nélkül.*¹¹

Az *Ördögök*ben négy főszereplő vitázik az Isten-kérdésről, az „istenhordozó” orosz népről és az ateizmusról: az ateizmusba és a nihilizmusba hanyatló Kirillov és Sztavrogin, a véleményét folyton változtató Vsevolodovics és az igazságot szenvedélyesen kereső Satov. A vita során kitérnek arra, vajon egy orosz lehet-e ateista, és hogy a római katolicizmus azt a Krisztust magasztalja fel, aki engedett a Sátán harmadik kísértésének, és az Antikrisztus uralmát kiáltotta ki. Ennek

⁹ Henri de Lubac SJ, *Le Drame de l'humanisme athée*, Spes, Paris, 1944. – A modern ateizmus kialakulásáról, főbb képviselőiről és a „humanista ateizmus” kritikájáról előadássorozatot tartottam 1968/69-ben a Vatikáni Rádióban. Jórészt követtem Lubac atya könyvét, valamint a *Gaudium et spes* kezdetű zsinati konstitúció friss kommentárjait. E sorozat *Az ember és világa* címmel Rómában két kiadásban is megjelent, 2011-ben újra kiadta Budapesten a Máltai Szeretetszolgálat („Máltai Könyvek”). Ennek I. része: *Istennel, vagy Isten nélkül?* A 45–58. oldalon: *Nietzsche és az „Isten halála”*, az 54–56. oldalon: *Nietzsche és Dosztojevszkij – „testvér-ellenségek”*.

¹⁰ F. M. Dosztojevszkij, *Ördögök*, fordította Makai Imre, Magyar Helikon, Budapest, 1972.

¹¹ I.m. 270–281.

kapcsán Satov emlékezteti az egykor hívő Vszevolodovicsot korábbi véleményére. Így kiált fel: „De hát nem maga mondta nekem, hogy ha matematikai pontossággal bizonyítanák, hogy az igazság nem Krisztusban van, akkor is inkább Krisztussal maradna, mint az igazsággal?”

Ez valójában a megtért Dosztojevszkij véleménye lesz, aki – miután felfedezte az Evangélium Krisztusát – pontosította nézetét. Ezt írta barátnőjének: *„Hiszem, hogy nincs szebb, mélyebb és tökéletesebb, mint Krisztus; nincs és nem is lehet: ezt féltékeny szeretettel ismétlem magamnak. Sőt, még ha valaki be is bizonyítaná nekem, hogy nem Krisztusnál van az igazság, én akkor is inkább Krisztusnál maradnék, mint az igazsággal.”*

Jean Paul: „A halott Krisztus beszéde”

Keresztények az ezredfordulón című gyűjtőkötetem bevezetőjében ismételten vázoltam a modern ateizmus geneziséét, és többek között – Heinz Zahrnt teológus nyomán¹² megmutattam, hogy az „Isten halálát” hirdető Nietzscht már megelőzte Jean Paul (=Friedrich Richter német író, 1763–1825) költői látomása („ateista rémálom”): *„A halott Krisztus beszéde a világ tetejéről, arról, hogy nincs Isten.”*

H. Zahrnt protestáns teológus¹³ – Martin Heidegger nyomán – a szokottnál mélyebb értelmezését sugallja Nietzsche „próféciájának”:

„Ha Nietzsche azt hirdeti, hogy Isten halott, ez nem annyit jelent csupán, hogy többé semmilyen Isten nem létezik, hanem hogy *egészükben megrendültek a lét alapjai*: az érzékfeletti világ (»Isten« = az ideálok, mértékek és értékek, az igaz, a jó, a szép), amely eddig valóságosnak és valóban működőnek számított, most egyszerre valótlanná és hatás nélkülivé lett. Elveszítette hatóerejét, s többé már nem az élet forrása. *Vége minden metafizikának!*” (Kiemelés tőlem – Sz. F.)

Ezzel az utolsó kijelentéssel – „vége minden metafizikának” – nem értünk egyet, nem engedünk az irracionalizmusnak és a (protestáns) fideizmusnak. Igaz: vége

¹² Heinz Zahrnt, *Az Isten-kérdés*, Protestáns teológia a 20. században, Kiadja a Református Zsinati Iroda Tanulmányi Osztálya, Budapest, 1997.

¹³ I.m. 124–125.

egy bizonyos metafizikának, a racionalizmusnak (vagy Prohászka kifejezésével: „a szélsőséges intellektualizmusnak”, de nem a misztikába torkolló intuitív létértelmezésnek. (Vö. például Henri Bergson és Gabriel Marcel metafizikáját.)

Nietzsche – misztikus?

Henri de Lubac SJ, zsinati teológus, akit (Szent) II. János Pál 1981-ben bíborossá nevezett ki, az 1960-as évek végén kiegészítette, „*aggiornálta*” fentebb említett, 1944-es *Az ateista humanizmus drámája* című művét. A zsinati tanítás fényében vázolta az *ateistákkal folytatandó párbeszéd* és az *ateizmus* elleni *harc* mivoltát, követelményeit; hivatkozva az újabb irodalomra újraértelmezte a „*misztikus Nietzscht*” is.¹⁴

A következőkben H. de Lubac SJ bíboros és más szakemberek nyomán kissé elmélyítem és megrostálom Nietzsche/Zarathustra költő-filozófus üzenetét.¹⁵

Nietzsche életpályája delelőjén: a Vidám tudomány és a Zarathustra

A Vidám tudomány (Die Fröhliche Wissenschaft – La gaya scienza)

Idézem Brandenstein Béla találó jellemzését: „Derús könyv. Most áll az író boldog életérzésének és alkotó erejének tetőfokán: ez a könyv és a *Zarathustra* jelzi a zenitet; azután már félreismerhetetlen a fokozódó izgatottság és nekikeseredés egy fajtája, az összeomlás érzelmi hírnöke; már a *Zarathustrában* is vannak jelei. Maga mondja, hogy ez a könyve igenlő könyv akar lenni: s túlnyomóan tényleg az, a kritika és a harc háttérbe szorult, az író meg is szelődött és szinte megbocsájtó

¹⁴ Lásd Henri de Lubac bíborosról írt monográfiámat: „*Krisztus fénye*”, *Bevezetés Henri de Lubac SJ életművébe*, JTMR, Budapest, 2014. A IV. fejezetben – *Az ember Isten előtt* – összegeztem a jezsuita teológus tanítását a hit és a hitetlenség, az ateistákkal folytatandó párbeszéd, illetve az ateizmus elleni szellemi harc kérdéséről. Már figyelembe vettem többek között H. de Lubac *Összes Művei (Œuvres Complètes, Cerf, Paris, 1998–)* kritikai kiadásának két kötetét: *Le drame de l’humanisme athée (Œuvres Complètes II, 1999)*, X. Tilliette SJ értő, kritikus bevezetésével, valamint az OC IV. kötetben összefűzött három fontos, kiegészítő írást: *Révélation divine, Affrontements mystiques, Athéisme et sens de l’homme*.

¹⁵ Brandenstein Nietzsche-monográfiáján kívül H. de Lubac SJ újabb tanulmányait veszem figyelembe, aki saját korábbi elemzéseit is kiegészítette és árnyalta az általa jelzett újabb szakirodalomra hivatkozva: Cardinal Henri de Lubac, *Nietzsche mystique*, in *Œuvres Complètes IV*, 349. A következőkben erre a tanulmányra hivatkozom, ahol maga Lubac számos témába vágó írásra utal.

lett. Nietzsche testileg meggyógyult; lelkében felderült »nagy gondolata«, az élet örök visszatérése, amely természetesen elsősorban a saját életét aranyozza be előtte, a mindig kísértő halálgondolatnak szinte teljes elvételével; a távozó árnyéket egy aforizma a halál-kísérte emberek gondatlanságáról jól megmutatja.”¹⁶

Nietzsche eszmevilágának *három egymással összekapcsolódó kulcsideája*: az „Isten meghalt”-lázálom, az *Übermensch*-eszme és az *Örök visszatérés* mítosza. Ezeket kell most megvizsgáljunk.

„Isten meghalt – mi öltük meg”

Idézem a *Vidám tudomány* híres szakaszát az Őrültről.

„Nem hallottatok arról az Őrültről, aki fényes délelőtt lámpást gyújtott, a piacra rohant s közben folyton azt kiabálta: »Istent keresem! Istent keresem!« – Mivel a jelenlévők között épp sokan voltak, akik nem hittek Istenben, nagy nevetés támadt. Tán elvesztetted? – kérdezték egyesek. Talán csak nem szaladt el valamerre, mint valami gyerek? – így mások. Vagy netán elrejtőzött? Fél tőlünk? Hajóra szállt? Kivándorolt? – így kiabáltak és nevetgéltek összevissza. Az Őrült közéjük vetette magát, szinte átlukasztva őket a tekintetével. – »Hová lett Isten? – kiáltott föl. – Majd én megmondom nektek! Megöltük őt, ti és én! Gyilkosai vagyunk mindannyian! De hogyan is csináltuk ezt? Hogyan is lehettünk képesek kiinni a tengert? Ki adta kezünkbe a spongyát az egész láthatár letörléséhez? E vonalak nélkül mi lesz egész építőművészetünkéből? Állnak-e házaink a jövőben is? És mi magunk vajon megleszünk-e még? Mit tettünk, amikor e földet elszakítottuk napjától? Merre halad most? Mi hová tartunk? Minden naptól egyre távolodunk? Nem zuhanunk egyenesen előre? Vagy hátra, vagy oldalt, vagy minden irányba? Van-e még fönt, és lent van-e? Nem a végtelen semmiben bolyongunk? Nem érezzük az üres tér borzongató fuvallatát? Vajon nem lett-e hidegebb? Nem jön-e közelebb és mindegyre közelebb az éj? Nem kell-e lámpást gyújtanunk fényes délelőtt? Nem halljuk tán az Istent temető sírásók ricsaját? Nem érezzük-e az isteni rothadás szagát? – elrohadnak az istenek is! Isten halott! Halott is marad! És mi öltük meg őt! Mivel vigasztaljuk magunkat mi, minden gyilkosok gyilkosai? [...] Ennél nagyobb

¹⁶ Brandenstein Béla, *Nietzsche*, 244–245.

tett nem létezett soha, és aki e tett után születik, az éppen e tett révén magasabb rendű történelemhez tartozik majd, mint az előző volt!« – Beszélük még, hogy az örült azon a napon különféle templomokba tolakodott be és rázendített *Requiem aeternam deo*-jára (örök nyugalomra istennek). Amikor kivezetették és felelősségre vonták, egyre csak azt hajtogatta: » Ugyan, mi egyebek ezek a templomok, ha nem Isten kriptái és síremlékei?«¹⁷

Zarathustra fogantatása (1881)

Henri de Lubac SJ – a „*misztikus Nietzsche*” bemutatva¹⁸ a filozófus/költő baráti körének (Lou Andreas-Salomé, Peter Gast) visszaemlékezéseire hivatkozik: 1881. augusztus elején Észak-Itáliában, egy Sils-Maria nevű alpesi üdülőhelyen (nem messze Genovától, a rapallói öbölben) valami rendkívüli esemény történt: *rendkívüli prófétai „kinyilatkoztatás”-ban volt része, ami teljesen átalakította szellemvilágát.*

Később Nietzsche maga az *Ecce homo* visszaemlékezésében egy olyan önkívületet szülő költői ihletet ír le, amely érzékelteti, miként tört rá a „kinyilatkoztatás”, és fogamzott meg lelkében a próféta Zarathustra típusa.¹⁹

„*A kinyilatkoztatás* fogalma írja le egyszerűen a tényállást: olyan értelemben, hogy hirtelen, kimondhatatlan biztossággal és finomsággal *láthatóvá*, hallhatóvá lesz valami, ami az embert legmélyében megrendíti és földhöz vágja. Hallunk, nem keresünk; elfogadunk, nem kérdezzük, ki az, aki adja; villámként villan fel a gondolat, szükségszerűséggel, alakjában vonakodás nélkül – sohasem volt választásom.

– Elragadtatás, amelynek óriási feszültsége néha könnyárban váltódik ki, amelyben a lépés önkéntelenül majd rohan, majd meglassul;

– tökéletes magánkívülség a finom lábujjhegyig szaladó megborzongások számtalanságának leghatározottabb tudatával;

¹⁷ F. Nietzsche, *A vidám tudomány*, 125.

¹⁸ Henri de Lubac SJ, *Œuvres Complètes*, IV, 347–382.

¹⁹ A híres megvilágosodás szövege franciául: H. de Lubac, OC IV, 351, magyar fordításban Brandenstein Béla, *Nietzsche*, 437–438.

– mély boldogság, amelyben a legfájdalmasabb és legkomolyabb nem ellentétként hat, hanem mint megokolt, mint kikövetelt, mint *szükségképi* szín az ilyen fényfölöslegben;

– ritmikus viszonyok ösztöne, amely tág formatereket fog át – a hosszúság, a széles *ívű* ritmus szüksége csaknem mértéke az ihlet erejének, egyfajta kiegyenlítés annak nyomásával és feszültségével szemben...

– Minden a legnagyobb mértékben szándékosság nélkül történik, de mint a szabadságérzés, a feltétlenség, a hatalom, az isteniség viharában...

– A kép, a hasonlat szándéktalansága a legfeltűnőbb;

– nincs már fogalmunk arról, mi a kép, a hasonlat, minden mint a legközelebbi, a leghelyesebb, a legegyszerűbb kifejezés adódik.

– Valóban úgy látszik, mintha, Zarathustra szavára emlékezve, a dolgok maguk jönnének hozzánk és hasonlatul kínálkoznának.

– Ez az én tapasztalatom az ihletről;

– nem kételkedem, hogy évezredekkel kell visszamenni, hogy találjunk valakit, aki azt mondja nekem »az enyém is.«.

Nietzsche bizonyára többször megélte, hogy – amint Zarathustra mondta – *rátör, rászakad hasonló ihlet, elragadtatás: ennek fényében – Dél ragyogásában – fogant Zarathustra prófécijája és az örökkévalóságot helyettesítő örök visszatérés eszméje.*

SILS-MARIA

*Itt ültem, s vártam, vártam – semmire,
túl jón s rosszon, a táj fényeire*

*s árnyaira, merő játék, merő
tó és déli, merő céltalan idő.*

*S az Egy Kettővé lett egy perc alatt –
s Zarathustra előttem elhaladt.*

(Lator László fordítása)

ECCE HOMO

*Úgy van! Tudom, honnét jöttem!
Telhetetlen láng-gyönyörben
égek, izzok, pusztulok.*

*Fény lesz mind, amihez érek,
szén, amiből már nem kérek:
úgy van, úgy van, láng vagyok!*

(Szabó Lőrinc fordítása)

„Így szólott Zarathustra”

Brandenstein²⁰ ismertetése szerint Zarathustra alakja már ifjúkorában foglalkoztatta Nietzschét, de az a gondolat, hogy saját eszméinek tanítójává tegye, csak 1881 augusztusában, *Sils-Mariában merült fel benne, az örök visszatérés gondolata megfogalmazásának idejében*: ez a gondolat is igazában csak a Zarathustra-könyvben jut teljes érvényesüléséhez. Nyilván erre tartogatta Nietzsche nagy gondolatát, és ezért nem ad annak semmiféle jelentős szerepet az eleinte

²⁰ Brandenstein Béla, *Nietzsche*, 247.

a *Pirkadás (Hajnalpír)* befejező részének szánt *Vidám tudomány*ban, hiszen a Zarathustra-könyv terve is már 1881 augusztusában megszületik. Már ekkor költői, sőt bizonyos értelemben zenei formában gondolta el Nietzsche ezt a művét.

Ebből a szempontból igen érdekes az a feljegyzése, amelyet húga a zsebkönyvkiadás 7., Zarathustra-kötetének bevezetésében közlése: „»Delelés és örökkévalóság.« *Ujjmutatások egy új élethez.* Zarathustra, aki az Urmi-tó mellett született, harmincadik évében elhagyta hazáját, Aria tartományba ment és tízéves hegyi magányában megírta a *Zend-Avesztát*. A megismerés napja megint egyszer delel: és összecsavarodva fekszik fényében az örökkévalóság kígyója: a ti időtök ez, ti, déltestvérek.”

Az *Így szólott Zarathustra* egyes részeit, hagyományosan a következőképpen tematizálják: az *első* rész tartalmazza az emberen túli ember (felsőbbrendű ember) (*Übertmensch*) tanítását; a *második* a *hatalom akarásáról (Wille zur Macht)* szóló tanítást, s a *harmadik* az *örök visszatérés (Ewige Wiederkunft)* gondolatát.

A *Zarathustra első* részét Nietzsche 1882–1883 telén írta meg Rapallóban. A befejező rész abban az órában készült el, amelyben Richard Wagner Velencében meghalt. (1883. február 13.) Brandensteint idézem: „1883 tavaszát hűgával Rómában töltötte, de itt nem érezte jól magát: nagyon kelletlenül nézte a kereszténység központját, Aquilába, kedvenc császára, a pápaellenes hohenstaufi II. Frigyes városába szeretett volna átköltözni, de nem tudott. Végül is a Piazza Barberinin vett szállást, és itt költötte »Az éj dalát«, amint mondja, a legmagányosabb dalt, amelyet költöttek. [...] Nyárra Sils-Mariába költözött át, az alkotási kedv újra hevesen elfogta, és június 26-a és július 6-a között megírta a második részt.”²¹ Ebbe a 2. részbe vette fel *Az éj dalát*. A *harmadik* rész 1883–1884 telén Nizzában, a *negyedik* pedig 1885 elején szintén Nizzában készült el.

A *Zarathustra* kapcsolódik a *Vidám tudomány*hoz. Az előszót (1883) Nietzsche ugyanazzal kezdte, amivel az eredetileg négy könyvből álló *Vidám tudomány* negyedik könyvét befejezte: Zarathustra elbúcsúzik hegyi magányában a felkelő naptól, és indul az emberek közé. Útközben az erdőben egy szent remetével

²¹ l. m. 248.

találkozik, és kérdésére elmondja, hogy az emberek közé készül, mert szereti őket, és ajándékot visz nekik. A remete óvja az emberektől: ő azért ment a pusztaságba, mert nagyon is szerette őket. Az embereknek ne adjon, legfeljebb alamizsnát, inkább vegyen is le valamit vállukról és segítse hordozni. Ő maga most Istent szereti, és énekelve, nevetve, sírva, morogva dicséri. Zarathustra nevetve elbúcsúzik tőle, és magában csodálkozik azon, hogy az öreg szent az erdejében még nem hallott arról, hogy az *Isten halott*. (Visszautalás a *Vidám tudományra*.)

A legközelebbi városba érve a piacon várakozó embertömegnek elkezd hirdetni a *több-mint-embert* (*Übermensch* = *emberfeletti embert*).

Az *Übermensch* legyen a Föld értelme!

„Lássátok, én a több-mint-embert hirdetem nektek! A több-mint-ember a Föld értelme. Akaratotok mondja: a több-mint-ember *legyen* a Föld értelme! *Mindenre kérek, testvéreim, maradjatok hívek a Földhöz, és ne higgyetek azoknak, akik földöntúli reményekről beszélnek nektek! Méregkeverők ők, akár tudják, akár nem. Az élet megvetői ők, elhalók és maguk is megmérgezték, akikbe befáradt a Föld: eredjenek hát! Valamikor az Isten ellen való bűn volt a legnagyobb bűn, de Isten meghalt és azzal meghaltak ezek a bűnösök is. A Föld ellen vétkezni, ez most a legborzalmasabb. [...]* Szeretem azokat, akik nem keresnek a csillagok mögött okot, hogy alábukjanak és áldozatok legyenek, hanem a Földnek áldozzák magukat, hogy a Föld egykor a több-mint-emberé (*Übermensché*) legyen. [...]

Lássátok, én a villám hirdetője vagyok és nehéz csepp a felhőkből: azt a villámot azonban több-mint-embernek hívják.” (*Kiemelés tőlem – Sz. F.*)

Az *éj dala*

(*Második rész – Kilencedik beszéd*)

Következik *Az éj dala*, a „legmagányosabb” dal. Nietzsche a zord télben makacs influenza és magányosság miatt is sokat szenvedett Rapallóban. 1883 tavaszát Rómában töltötte, ahol nem érezte jól magát. A tavasz végén beálló fülledt meleg Rómában „csak fokozta Nietzsche depresszióját, amelyet nem csekély mértékben idézett elő az első rész (*Zarathustra* első része) kedvezőtlen és meg nem értő fogadtatása barátai részéről. Már le is mondott a *Zarathustra* folytatásáról; amikor

azonban a nyárra Sils-Mariába költözött át, az alkotási kedv újra elfogta, és 1883. június 26. és július 6. között megírta a második részt.”²²

Ebben a második részben olvassuk a híres *Éji dalt*.

„Éjszaka van: most hangosabbak a szökőkutak. És az én lelkem is szökőkút.

Éjszaka van: most sorra ébrednek a szerelmesek dalai. És az én lelkem is egy szerelmes dala.

Valami csitítatlan-csitíthatatlan erő feszül bennem; hangot akar kapni. Vágyakozás él bennem a szerelemre, s már maga ez a vágyakozás is a szerelem nyelvén beszél.

Fény vagyok: ó, bár inkább éjszaka lennék! De az én egyedülvalóságom éppen abban áll, hogy fény vesz körül mindenünnen.

Ó, bár inkább sötét lennék és éjszakai! Mily mohón rászívnam magam a fény emlőire! És még titeket is áldanálak, aprócska szikracsillagok és világító bogarak ott fenn a magasban – és boldog lennék fény-ajándékokért.

Ám én a saját fényemben élek, és visszahörpölöm magamba a belőlem kicsapó lángokat.

Nem ismerem az elfogadás örömét, s gyakorta álmodom arról, hogy még lopni is nyilván jobb lehet, mint elfogadni. [...]

Éjszaka van: jaj, hogy nekem fénynek kell lennem! És szomjúhoznom kell az éjszaka dolgait! És jaj, hogy egyedülvalónak kell lennem!

Éjszaka van: most forrásként buggyan ki belőlem a vágyakozás – beszélni ösztökél.

Éjszaka van: most hangosabbak a szökőkutak. És az én lelkem is szökőkút.

Éjszaka van: most sorra ébrednek a szerelmesek dalai. És az én lelkem is egy szerelmes dala.

Így énekelt Zarathustra.”

(Csorba Győző fordítása)

²² l. m. 248.

Az Örök visszatérés mítosza

Mint említettem, Nietzsche világnézetében összekapcsolódik az „Isten meghalt”-látomás az *Übermensch* hirdetésével és az örök visszatérés mítoszával.

A *Vidám tudomány* híres részlete: *A leghatalmasabb teher.*

„– Mi lenne, ha egy napon vagy éjszakán egy démon utánad lopakodna a legmagányosabb magányba és így szólna hozzád:

»Ezt az életet, amelyet most élsz és amelyet éltél, még egyszer és még számtalanszor újra kell élned; és nem lesz benne semmi új, hanem minden fájdalomnak, kéjnek, minden gondolatnak és sóhajnak, életed minden kimondhatatlanul apró és nagy eseményének ugyanúgy kell visszatérnie hozzád, ugyanabban a sorrendben és egymásutániségben – pontosan ugyanennek a póknak kell visszajönnie és holdfénynek a fák között, pontosan ugyanennek a pillanatnak és nekem magamnak. *A lét örök homokóráját újra meg újra megfordítják, és téged veled együtt, te porszemek porszeme!*«

– Nem vágnád magad fogcsikorgatva a földhöz, átkozva a démont, aki így beszélt? Vagy megéltél már valaha oly feledhetetlen pillanatot, amikor azt választad volna neki: *»Isten vagy és sohasem hallottam még istenibbet ennél!*« Ha e gondolat úrrá lenne rajtad, megváltoztatna teljes valódban, sőt talán föl is örölné a mindenre és minden dologokra vonatkozó kérdés: *»akarod-e mindezt még egyszer és számtalanszor újra?»*« nehezedne a legsúlyosabb teherként cselekvésedre? Vagy mennyi jóindulatról kellene tanúbizonyságot tenned önmagad és az élet iránt, hogy *soha többé ne kívánj egyebet, csak e végső és örök megerősítést és szentesítést?*”²³

²³ F. Nietzsche, *A vidám tudomány*, 341.

Zarathustra: „Örök visszatérés”

A *Zarathustra* harmadik részében a tizenharmadik beszéd a gyógyulásról szól. Az undortól már-már halott Zarathustra állatai hívására kimegy barlangjából, s a világ hasztalan körforgásáról eszmélődik. (Az ószövetségi Prédikátor bölcselkedésére emlékeztet.)

„Minden elmegy, minden visszajön; örökké jár a lét esztendeje. Minden eltörik, minden újra illeszkedik; örökké egyformán épül újra a lét háza. Minden búcsúzik, minden újra üdvözli egymást, örökké hű a lét gyűrűje magához. Minden pillanatban kezdődik a lét; minden itt körül gurul az ott golyó. A közép mindenütt van. Görbe az útja az örökkévalónak. [...] A nagy csömör az embertől – az fojtogatott és torkomba mászott: és amit a jós jóslgatott: »Minden mindegy, semmi sem érdemes, a tudás fojtogat.« »Örökké visszatér, az ember, akibe belefáradtál, a kis ember« – így ásított bánatom. És Zarathustra újra felsóhajtott. »Ne szólj tovább, feleltek állatai, menj inkább ki és tanulj énekelni a dalos madaraktól. Új lantot csinálj magadnak, gyógyul! Mert új dalodhoz kell az új lant! Dalolj és zúgjál, Zarathustra, és új dalokkal gyógyítsd a lelkedet: hogy nagy sorsodat hordozni tudjad, amilyen ember sorsa még nem volt! [...] Ha most meg akarnál halni, Zarathustra, így szólnál nem remegve, ám nagyot sóhajtva boldogan: mert fülledt, nagy nehézség hagyna el, te legtürelmesebb: Most meghalok és eltűnök – így szólnál – egy pillanat és semmi lettem. A lelkek is halandók, mint a testek. De visszatér azon okok csomója, amelybe én is bele vagyok kötve – az újra megteremt majd! *Magam is az örök visszatérés okai közül való vagyok. Visszatérek ezzel a Nappal, ezzel a Földdel, ezzel a sassal, ezzel a kígyóval – nem egy új, vagy jobb, vagy csak hasonló életre: – örökké visszatérek ugyanerre a boldog létre, mind a legnagyobbban s a legkisebben is, hogy újra tanítsam minden dolgok örök visszatérését, hogy újra mondjam a szót a Föld és az ember nagy Deléről, hogy újra mondjam az embernek a több-mint-embert (Übermensch-et).* Szavam kimondtam, összetörök rajta: így akarja örök sorsom, mint hirdető pusztuljak el! Eljött az óra, hogy az alábukó megáldja önmagát. Így végződik Zarathustra alábukása.»²⁴

²⁴ Brandenstein Béla, *Nietzsche*, 274–275.

Nietzsche misztikus?

Bevezető: Karl Jaspers a misztikáról

Mielőtt H. de Lubac kiegyensúlyozott véleményét ismertetném,²⁵ idézem *Karl Jaspers* meghatározását a tágabb, filozófiai értelemben vett *misztikáról*.²⁶ A Nietzsche-t is értelmező Jaspers az „átfogó tartalmat” – azonosítva *a léttel* – *transzcendenciának* (Istennek) nevezi, a világot pedig, amely mi magunk vagyunk, *mindennapi létnek*, tudatnak, értelemnek, egzisztenciának. „Most tehát, miután alapvető filozófiai eljárásunk révén megszabadultunk a bennünket a tárgyakhoz kötöző béklyóktól – nem tévesztve többé őket magával a léttel – végre megérthetjük a *misztika* jelentését is. Évezredekkel ezelőtt Kínában, Indiában és Nyugaton akadtak filozófusok, akik kinyilatkoztattak egy gondolatot, mely mindig és mindenütt ugyanaz, még ha különbözőképp fejezik is ki. E kinyilatkoztatás lényege, hogy át lehet lépni az alanyi–tárgyi dichotómiát, el lehet érni az alany és a tárgy teljes egyesülését, s ezzel minden tárgyiség megszűnik, s az én is kialszik. *Megvilágosodik az ember számára az igazi lét, mikor pedig felébred transzából, valami mély és kimeríthetetlen jelentésű tudattartalom marad vissza benne*. Ami ekkor történik, annak, aki megtapasztalta, igazi *ébredés* lesz, s az alanyi–tárgyi dichotómiára való ráérezlés válik igazán *álom* jellegűvé. *Plótinosz*, Nyugat legnagyobb misztikus filozófusa írja: »Gyakran, mikor testem álmából önmagamra ébredek, csodálatos szépségben van részem. Ilyenkor biztosan hiszem, hogy egy jobb és magasabb világba jutottam, hogy a legdicsőségesebb életet érzem magamban, hogy egy *vagyok az Istenséggel*.”²⁷

Jaspers itt nem említi Nietzsche „misztikáját”, de úgy látom, hogy ez az elemzése pontosan ráillik Zarathustra/Nietzsche 1881-es rapallói „megvilágosodására”, amit maga is „kinyilatkoztatásként” értelmezett, és amelyhez kapcsolódik az „Isten meghalt”-prófécia: Isten tagadása és az *Übermensch* önistenítése, valamint az örök visszatérés mítosza mint az *isten* „örök élet” tagadásának pótléka.

²⁵ Henri de Lubac SJ, *Œuvres Complètes*, IV, 356 p.

²⁶ Karl Jaspers, *Bevezetés a filozófiába*, Európa Könyvkiadó, Budapest, 1989, 35–36. Mint említettem, Brandenstein is többször követi Jaspers Nietzsche-értelmezését, néhányszor H. de Lubac is hivatkozik a német egzisztencialista filozófus nézeteire.

²⁷ Plótinoszról lásd még H. Urs von Balthasar jellemzését, amelyből idéztem *Az élő Isten felé* (JTMR–Távlatok, Budapest, 2018) című könyvem 17–18. oldalán. Ezekben a *Naplójegyzetekben* bővebben írok a misztikáról.

*Henri de Lubac értelmezése*²⁸

H. de Lubac jezsuita bíboros – szokásos módszerét követve – sorra megrostálja régebbi és újabb neves Nietzsche-szakértők (Ch. Andler, D. Halévy, N. Bergyajev, G. Thibon, M. Carrouges és mások) értelmezéseit, azokból kiszűri a jó meglátásokat, és így alakítja ki saját, nekem kiegyensúlyozottnak tűnő véleményét.

Kétségtelen, hogy Nietzsche a klasszikus görög és latin szerzőknél, valamint az indiai vallásokban, vagy akár Goethénél is találkozott az *örök körforgás* eszméjével, amelyhez hozzá akarta kapcsolni saját *Übermensch*-álmát. Daniel Halévy első Nietzsche-életrajzában (1909) ezt írja: „Az örök visszatérés keserű igazság, amely megöl minden reménységet. Az *Übermensch*-remény – illúzió. Egyiktől a másikhhoz nincs átmenet, az ellentmondás teljes. Ha Zarathustra az „Örök visszatérést” tanítja is, nem tudja felkelteni a lelkekben a szenvedélyes hitet az emberfeletti emberiségben. És ha az Emberfeletti-embert tanítja, nem tudja terjeszteni az „Örök visszatérés” „erkölcsi terrorizmusát.”²⁹

A *Zarathustra* által hirdetett új evangéliumnak egyébként nincs racionális igazolása, a régi mítosz felelevenítése kezdetben mint egyszerű *lírai téma* terjed. Az *Übermensch* úgy jelent meg – Halévy szerint –, „mint a valós haladás szimbóluma, amely módosítja a dolgokat, *mint a Véletlenből és a Fátumból való esetleges menekülés ígérete*”.

Lubac szerint ez a kritika bizonyos hidegvérről tanúskodik. Legalábbis Nietzsche nem írta volna alá. El kell még mélyíteni az új próféta új üzenetét. Igaz, nincs szó tudományos kidolgozásról. Charles Andler, az egyik jeles Nietzsche-szakértő megállapítja: „Miként Spinoza esetében, a szentimentális panteista állapot a rendszer, a geometriai forma előtt létezett, úgy Nietzschénél is a misztikus ekstázis megelőzi a tudományos okoskodást.”

Lubac ezután³⁰ idézi Daniel Halévy 1944-es Nietzsche-életrajzát, amelyben a szerző árnyalja korábbi értelmezését. *Az ősi mítoszhoz új metafizikai értelmezést*

²⁸ Henri de Lubac SJ, *Œuvres Complètes IV*, 356.

²⁹ I. m. 358.

³⁰ I. m. 360.

kapcsol: most már az „Örök visszatérés” eszméjében az Örök-öt hangsúlyozza: minden örökké visszatér. A régiek mítosza szerint az örökös visszatérésen (körforogáson) volt a hangsúly. Nietzsche szerint viszont „minden pillanat, amit megélünk, arra van szánva, hogy végtelen számban visszatérjen, és ezek magukban hordják az örökkévalóságot, az Örök visszatérés maga az Örökkévalóság”.

Lubac szerint helyes ez a meglátás, de ki kell egészíteni. Igaz, hogy Nietzsche eszméje az örökkévalóságról új az ősi mítoszhoz viszonyítva. Igaz az is, hogy az időbeliség (*devenir*) és az örökkévalóság egyesítésében ez utóbbira helyezi a hangsúlyt: „Fent fénylő népes csillagmiriád, / Körülöttünk zsong az Örökkévalóság.”³¹ Nietzsche mélyen sóhajtozott az örökkévalóság után. De hogyan győzhet az örökkévalóság az eltűnő időn/változáson? Ha minden – jelen pillanat nélkül – örökösen a kozmikus levés/változás kerekében forog, hogyan lehet „örökkévaló”? Lubac szerint itt érintjük a nietzschei intuíció lényegét. Andlert idézi:³² itt kapcsolódik az „Örök visszatérés” és az *Übermensch*, az „egymást nemző két misztérium”. De úgy tűnik, Andler nem értette meg teljesen ennek a kapcsolódásnak igazi természetét.

Lubac tovább elemzi Nietzsche misztikus tapasztalatát, majd így következtet:³³ „A rapallói vízió, ekstázis lassan elúzi a kezdeti (hasonló) tapasztalat kételyeit. Nietzsche megkapja a bizonyosságot, hogy a Létező pártján áll. Részesedik aktívan, szabadon a *Fátumban*. Ő maga annak részét képezi. Intuíciója tehát nem hagyja, hogy ő maga csenevész individuum legyen, súlyosabb rabszolgaságban, amelybe a tudatra ébredés taszította. Tudja, hogy ő *Übermensch*, akinek törvény nélküli akarata világokat szül. [...] Minden kétely, minden szorongás eltűnt. Ezen túl (Sils-Maria óta) hazugság nélkül mondhatja: *amor Fati*, mivel előzőleg habozás nélkül mondhatja: *ego Fatum*. Az új próféta tehát megkapta az investitúráját. Felette áll a közönséges emberiségnek. Felemelkedik tehát, és elindul hirdetni az új evangéliumot, új *metanoiát/megtérést* követelve, hogy hívei beléphessenek az új Országba. Mint az a Másik (Krisztus), valóban több mint a Másik, ő (Zarathustra) egyszerre a kinyilatkoztató és az üzenet tárgya, a hírnök és isten.

³¹ Az új *Kolumbusz* című darab, amelyet Nietzsche a *Vidám tudományhoz* csatolt, amikor elküldte 1882-ben Lou-Saloménak.

³² Henri de Lubac SJ, *Œuvres Complètes IV*, 360–361.

³³ l. m. 363.

»Dél, a legrövidebb árnyék pillanata; vége a leghosszabb tévedésnek. Az emberiség csúcspontja. *Incipit Zarathustra.*«”

Lubac itt hivatkozik az *Antikrisztusra* és *A bálványok alkonyára*. Az új próféta, miután megölte Istent és elvetette Krisztus művét, véget vetett a hosszú emberi tévedésnek. Ugyanakkor az árnyék nélküli Dél az *Übermensch*et szimbolizálja, aki ezt mondhatja: *Ego Fatum*, én vagyok a Végzet, aki az Örök visszatérés/körforgás középpontjában van.

Nietzsche ateizmusa és nihilizmusa

A továbbiakban H. de Lubac Nietzsche misztikus tapasztalatát (vízióját) összeveti a spinozizmussal, főleg pedig a buddhizmussal és hinduizmussal:³⁴ megmutatja, hogy Nietzsche/Zarathustra misztikája is *személyes Isten nélküli misztika*. Nietzsche „örökkévalósága” *teljesen a levésben (devenir, időfolyam)*, változásban van, igazában nincs is más, mint ez a *devenir*: a levés, a folyó idő.

H. de Lubac már régebben is kimutatta, most ismételten hangsúlyozza: Nietzsche Örök visszatérésről alkotott felfogása *szorosan kapcsolódik ateizmusához* („Isten meghalt”) és az *Übermensch*-eszméhez. Ez világossá válik például *A vidám tudomány* ismert 125. pontjából.

Lubac idézi Andler megállapítását: „Az »Örök visszatérés« az a bájital, amelyből Nietzsche ivott, hogy táplálja illúzióját, hogy ő isten.” „Magában a *Zarathustrában* két *tendencia* fejeződik ki egyforma erővel, amelyek a prófétát két ellentétes irányba viszik. Küzdelem folyik egy heves szenvedély és valami végtelen nosztalgia között. *Egyrészt* felhangzik Nietzsche csatakiáltása: »*Semmi más, csak a Föld!*« Mindenre kérek, testvéreim, *maradjatok hívek a Földhöz*, és ne higgyetek azoknak, akik földöntúli reményekről beszélnek nektek! Méregkeverők ők, akár tudják, akár nem. Az élet megvetői ők, elhalók és maguk is megmérgezték, akikbe belefáradt a Föld: eredjenek hát! Valamikor az Isten ellen való bűn volt a legnagyobb bűn, de Isten meghalt és azzal meghaltak ezek a bűnösök is.

³⁴ I. m. 365–382. – H. de Lubac lyoni egyetemi tanársága kezdetén, mint apológéta és teológus, sokat foglalkozott a nagy vallásokkal, főleg a buddhizmussal, összevetve azokat a kereszténységgel. Vö. Szabó Ferenc SJ, „*Krisztus fénye*”, 48–49.

A Föld ellen vétkezni, ez most a legborzalmasabb.” – Van ebben egy bizonyos naturalizmus: a szellem a biológia funkciója; azok a nagy gondolkodók, akik a bőséges vitalizmusból táplálkoznak; a tökéletesség a hatalom érzésének, a bőségnek határok nélküli kiterjesztés. Ez tehát az erő, az állati életerő magasztalása. Gyanús ez a végletesség, az egyensúlyt nem találó szellemi nyugtalanság.”

A másik tendencia: meglep bennünket egy másik szakasz: a *Zarathustrában*, *Az ittass ének (Das trunkene Lied)*. Idézem Keresztury Dezső fordításában:

Ember, figyelj!

A titkos éjféli mit üzen.

Éj szállt le rám.

Mély álomból ocsúdtam fel.

A világ mély:

mélyebb, mint hittem ébren.

Gyötrelme fáj,

de kínjánál mélyebb a kéj.

Kín szó: halál!

de öröklétre vágy a kéj;

mély öröklétre vágy a kéj.

H. de Lubac kommentárja az utolsó két sorhoz:³⁵ a levés és a visszatérés gyűrűje nem alkot egységet egyrészt „a mély öröklét” között, amelyre minden öröm vágyakozik, másrészt a szexuális ösztön kéje meg az ittasság és a kegyetlenség között, ahonnan a dionüszoszi önkívület merít. A „jegyesi gyűrű” szép szimbólum marad – szép, de erőtlen szimbólum. Nietzsche nem így gondolja, de egész műve ezt kiáltja. Rácáfol a megoldásra, amibe belekapaszkodik. Megmutatja ásíto ürességét. Nietzsche rettenetes vallomása: „*Meg kell maradnom állhatatosan álmomban, különben elvesztem!*” Ami üdve lenne, vesztét okozná. Ő, aki azt az őszinteséget követelte, amely a legnemesebb lelket sajátja, végül a »szent hazugság« gondolata iránti gyanús érdeklődést mutatta. [...] Mint a *Tragédia születése*, *Zarathustra* is »wagneri mű«. Ez a poéma, amellyel Nietzsche az Evangéliumot

³⁵ Henri de Lubac SJ, *Œuvres Complètes IV*, 376–377.

akarta helyettesíteni, annyi szépsége ellenére fárasztóan teátrális. Érezzük benne a tisztaság és a hitelesség utáni vágyat, de ugyanakkor valami pompázatosat, ami hamisan ünnepélyest sugall. Akkor, amikor Pascalt sajnálja, hogy a kereszténység áldozata lett, Nietzsche már-már bevallja, hogy ő maga a saját keresztényellenes álmának áldozata.

Lou Andreas-Salomé nincs egyedül, amikor megborzong e sokat eláruló szavakon: »*Ki tudja, vajon mindezidáig minden fontos esetben, nem ugyanaz a jelenőség ismétlődött-e meg: a tömeg imádott egy istent, és ez az »isten« valójában nem volt más, mint egy szegény áldozat.* (Túl jón és rosszon.) [...] Egy 1887. június 10-i feljegyzés ezt állítja: »Az Örök visszatérés a nihilizmus legszélsőségesebb formája: az örök semmi (abszurd). Vessük össze ezt azzal, amit Nietzsche kevéssel a rapallói ekstázis után írt: hogy minden szünet nélkül visszatér: ez a levésben/változásban lévő világ (*devenir*) és a lét világának végső közeledése az eszmélődés csúcsához.«³⁶

Halévy az előzőeket így magyarázza: „Ez az »eszmélődés csúcsa«, amelyre már-már felért, összeomlott, és íme, Nietzsche körülvéve eszmevilága romjaival – nagyon magasan az életveszély szomszédságában, felelet nélkül e kérdésekre: Hová? Hová mégy...? E két feljegyzés közül az egyik megnyitotta, a másik bezárta a reménység ciklusát.”³⁷

A fentiekhez hasonló (de némileg már karikatúrába hajló) Nietzsche-portrét vázol Hans Urs von Balthasar *Herrlichkeit* című teológiai esztétikájában. Miután a materialista táborral szembeni spirituális filozófiáról (Bergson is említi) szól, megállapítja: „Az embernek szüksége van valamilyen abszolútumra, mindegy, milyenre, csak imádni tudja, és el tudja tékozolni magát érte. Ez Nietzschénél látható legjobban, hiszen a filozófus egyszersmind minden objektív igazságot szétporlaszt azokért a »hazugságokért«, amelyekre az életnek szüksége van ahhoz, hogy a radikálisan szétzúzott létben »a lét örök«, [...] – »nem«-től nem szennyezett – »igen«-jét magasztalja, s egybekeljen »néma szépségével«: »Örökké igen vagyok neked, mert szeretlek, ó öröklét!« Az öröklét »ugyanannak örök visszatérése«, a tenger, mely »áradva felfokozott alakokat hömpölyget«; [...] az élet túlrad az emberen,

³⁶ Henri de Lubac SJ, *Œuvres Complètes IV*, 379.

³⁷ I. m. 378. Lubac itt hosszabban idézi D. Halévy értelmezését (*Nietzsche*, 475–476.).

az »emberfeletti emberhez«, az új, soha nem látott partokhoz. Első művében Nietzsche még kezelni tudta a dionüszoszi – konkrétan a schopenhaueri–wagneri – zene felülmúlhatatlan, halálos ellentmondását. Elvégre a görög dionüszoszi tragédia is felhasználta a korábbi, homéroszi világ mítoszait. [...] Az ellentmondás végső soron azáltal jelentkezett Nietzschénél, hogy mindenáron ki akart törni a platonikus–keresztény metafizika fojtó levegőjéből, afelé, ami nagyobb mindennél, amit valaha is elgondoltak, s éppen ezért a lét kiúttalan körforgásába jut: »A legkisebb is örökre visszatér! – ezért, hogy csömör lett nékem mind a lét!« De hol is kapcsolódhatna össze egymással a legteljesebb boldogság és a legteljesebb undor, ha nem Nietzsche-Zarathustra »Ego«-jában, amely a *Fatuma?* »A végzet emberének« mondja magát örülségének dokumentumában, az *Ecce homó*ban. [...] Isten vagy a »paprikajancsi« – pontosan ez Nietzsche.”³⁸

Hans Urs von Balthasar kritikája kemény, de helytálló. A költő-filozófus érdemeit azonban nem lehet tagadni a pozitívista-materialista világnézet döntőgetésében. „Kalapáccsal filozofált”, ugyanakkor megsejtette és megénekelte a létezés mély titkát. Kár, hogy a misztériumot mítosszá alakította át.

UTÓHANG

A posztmodern kultúra – új evangelizálás

Az „Isten halála” után bekövetkezett az ember halála. Naponta tapasztaljuk a rettenetes tényt, hogy nem tűnt el a hajdan keresztény Európából és a nagyvilágból az „emberarcú barbárság”, az erőszak, öldöklés, az emberi méltóság megcsúfolása. És az ateista, nihilista, abszurd világszemlélet kifejezésre jut a posztmodern kultúrában, a művészetekben, az irodalomban is.

Michel Maffesoli francia szociológus kritikusan jellemzi a mai posztmodern szellemiséget, amelyet jórészt a web, az internet, a médiumok és a képi kultúra (látványosságok) alakítanak. Kultúránk helyettesíti a hagyományos racionális ideált egy bizonyos bálványozó-mitikus légkör-környezettel. *Korábban a történelemnek volt*

³⁸ Hans Urs von Balthasar, *A dicsőség felfénylése*, III/1. kötet – *A metafizika terében* 2. rész: *Újkor*, Sík Sándor Kiadó, Budapest, 2007, 759–760.

értelme (iránya és jelentése) és Igazsága (nagy kezdőbetűvel!), ma már széttöredezett az igazság, a tünékeny igazságmorzsák jelennek meg.

A kommunikációs eszközök jelenkori sokfélesége és az egyre gyorsabb ütemben egyetemessé váló, a legkülönbözőbb kultúrákat egyaránt átható, a vizuális nyelvet egyre inkább előnyben részesítő posztmodern gondolkodás összefüggésében kellene vizsgálni hagyományosan a „természetes” nyelv vizuális jelrendszerét: az arc, a mimika, a test és a gesztusok nyelvét. Az arcnak, illetve a test tagjainak, különösen a kéznek a jelzéseit gyakran fogták fel az első nyelvnek, mely a szavakkal történő beszédet megelőzi.

Érdeemes tisztázni, hogy milyen szerepe van mai kultúránkban a fiziognómiai gondolkodásnak, vagyis az ember belső világát tükröző arc jelzése olvasásának a sokféle médium révén történő (multimediális) kommunikáció összefüggésében? Mit őrzött meg az arc jelrendszere eredendő funkcióiból, és hogyan befolyásolja ezt a közlésformát a jelenkori vizuális kultúra? De hogyan lehet mindezt alkalmazni a képzőművészetre, például a nonfiguratív ábrázolásokra? Persze az összetört, limlomból összerakott „alkotások” is jelentenek valamit: elárulják alkotójuk nihilizmusát, abszurd világszemléletüket. *Előbb az arc tűnt el, aztán az emberi alak, maga az ember halott.*

Mi történik a mai posztmodern kultúrában?

Három jelenség jelzi a mentalitások mély változását: 1) az új szocializáció; 2) a fogyasztási termékekhez való viszony; 3) a politikai hatalom kommunikációs módszere. Tehát három regiszter: társadalmi (web), gazdasági (marketing), politikai (show).

1. A mai fiatalok nem ismerik a számítógépek, internet és mobiltelefon nélküli világot. A „Net-Generation” számára ezek a technikai eszközök elsőrendű szerepet játszanak személyiségük kibontakoztatásában és társadalmi kapcsolataikban. Az információ és a kommunikáció technológiájának használata a mai fiatalok számára teljesen természetes. Blogokat hoznak létre, hálózatok révén lépnek kapcsolatba. A *My Space* és a *Facebook* közösségi hálózatát a fiatalok számára hozták létre (bár felnőttek is feliratkoznak kíváncsiságból, hogy lássák, milyen világban élnek a fiatalok).

2. A második tendencia a *marketing*: a fogyasztási termékekhez való viszony főleg a reklámozásban fejeződik ki. Amióta a reklámok elözönlítették az újságokat, képes magazinokat, majd a televíziót, e jelenségnek mindig kettős szerepe van: az eladandó termék magasztalása, továbbá olyan életstílus terjesztése, amelyben a termék megtalálja természetes helyét. Olyan kritikus gondolkodók, mint az új-marxista H. Marcuse igyekeztek rávilágítani, hogy a fogyasztói társadalomban mesterségesen teremtenek igényeket, hogy a gazdasági gépezet működhessen. Nemigen volt eredménye a filozófus kritikájának: a mesterséges igény a természetes fölé kerekedik, az életstílus diktálja a fogyasztást.
3. A politikai életben: *show-kampányok*. Hasonló fejlődés tapasztalható a politika világában. A racionális beszédűtől átcsúsznak az emocionálisok: a politikai pártok kampányaik során a közönség érzelmeire igyekeznek hatni, tehát nem értelmi meggyőzéssel, hanem a szívek megindításával.

Manapság – a terjedő ateizmus, valamint a népvándorlással ideözönlő világvallások miatt – az *igehirdetés, az új evangelizálás és a keresztény hit jövője* szempontjából – alaposabban kell foglalkoznunk az *Isten-kérdéssel*, a hit-hitetlenség világméretű valóságával: párbeszédet folytatni a nem hívőkkel és a különböző vallások képviselőivel. Ezt sürgeti különböző megnyilatkozásaiban *Ferenc pápa*. 2019. december 21-i nagy beszédéből idézek, amelyet a Római Kúria bíborosaihoz és más tagjaihoz intézett.³⁹

„Testvérek, *már nem keresztény társadalomban élünk!* Ma már nem mi vagyunk az egyetlenek, akik kultúrát teremtenek, sem az elsők, sem a leghallgatottabbak nem mi vagyunk. Ezért lelkipásztori gondolkodásmódunk megváltoztatására van szükség, ami nem relativista lelkipásztorkodásra való áttérést jelent. *Többé nem keresztény berendezkedésben élünk, mert a hit – különösen Európában, de a Nyugat nagy részében is – már nem jelenti a közös élet nyilvánvaló előfeltételét, sőt gyakran meg is tagadják, kigúnyolják, félresöprik és nevetségessé teszik.*”

Alkalmazkodnunk kell a korszakváltást átélő, vajúdjó világ új szellemi helyzetéhez: *a korszerű igehirdetés* a II. Vatikáni zsinat utáni pápák által meghirdetett *új evangelizálás* sürgető követelménye.

³⁹ <https://www.magyarokurir.hu/ferenc-papa/ferenc-papa-beszede-kuria-vezetoinek-testverek-mar-nem-keresztény-társadalomban-elunk>

Befejezésül

II. János Pál egy 1981-es beszédéből idézek, amelyet Rómában az *Európa keresztény gyökereiről* tartott kollokvium résztvevőihöz intézett: „Itt van a kultúra Európája, a nagy bölcséleti, művészi és vallási mozgalmakkal, amelyek sajátos jellegét adják, és valamennyi földrész tanítójává teszik; itt van a munka Európája, amely a tudományos és technológiai kutatás folytán a különféle civilizációkban fejlődött, és végül is eljutott az iparosodás meg a kibernetika jelen koráig; itt van a népek és nemzetek tragédiáinak Európája is, a vér, a könnyek, a harcok a törtérek, a legfélelmetesebb kegyetlenségek Európája. Erre az Európára is, a nagy szellemek üzenete ellenére, súlyosan és borzalmasan ránehezedett a bűn, a Gonosz drámája, aki az evangéliumi példázat szerint a történelem szántóföldjébe elhinti az elszomorító konkolyt. És ma a probléma, amely nem hagy békén, pontosan ez: megmenteni Európát és a világot további katasztrófáktól. [...] *Olyan Európában élünk, amelyben egyre erősebben mutatkozik az ateizmus meg a szkepticizmus kísértése, amelyben kínos erkölcsi bizonytalanság ver gyökereket, a család szétesésével és az erkölcsök elfajulásával, amelyben az eszmék és mozgalmak veszélyes konfliktusa uralkodik. A civilizáció válsága (Huizinga), és a „Nyugat alkonya” (Spengler) nem jeleznek egyebet, mint Krisztus és az evangélium legvégű időszerűségét és szükségességét. Az embernek mint Isten képmásának keresztény értelme – a görög teológia szerint, amelyet Cirill és Metód annyira szeretett, Szent Ágoston pedig elmélyített – Európa népeinek a gyökere. Ezt kell szeretettel és jóakarattal vonatkozási pontnak venni, hogy korunknak békét és derűs nyugalmat adjunk. Csak így fedezhetjük fel emberi értelmét a történelemnek, amely valójában »üdvösségtörténet«.*”

A lengyel pápa tíz évvel később, *magyarországi látogatása alkalmával, 1991. augusztus 20-án*, a Hősök terén, hasonló gondolatokat ismételt meg. Hangoztatta, hogy Magyarországon pluralista társadalom van kialakulóban, „de a történelem arra tanít, hogy a modern emberiség történetébe olyan alapvető keresztény értékek épültek be, mint a személy méltósága, a szolidaritás, a szabadság és a béke. Az Egyház veletek van, hogy folytassa Isten Országának hirdetését és bizonyítsa, hogy ez az Ország az emberi méltóság alapja és az a transzcendens távlat, amelyben minden emberi érték elnyeri teljes értelmét.”

SZÁMUNK SZERZŐI

Hankiss Ágnes a Hamvas Intézet igazgatója, a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Terrorelhárítási Tanszékének megbízott tanszékvezetője

Krahulcsán Zsolt történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa

Molnár Márton teológus, esztéta, a Hamvas Intézet főmunkatársa

Rémai Dániel a Nemzeti Közsolgálati Egyetem Terrorelhárítási Tanszékének munkatársa

Soós Mihály történész-levéltáros, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa

Szabó Ferenc SJ jezsuita szerzetes, teológus, költő, rádió- és folyóiratszerkesztő, műfordító

Takács Gergely információbiztonsági szakértő

Takács Tibor történész, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának munkatársa

Taller János teológus, a Hamvas Intézet főmunkatársa

Az **ARC ÉS** ÁLARC folyóirat az alábbi könyvesboltokban vásárolható meg:

Anima – Mammút

II. kerület, Lövéház utca 2–6.

Földszint 13–15.

Telefon: 06-70-370-8760

Anima – Széll Kálmán tér

II. kerület, Széll Kálmán tér, Támfal épület 5.

(A 61-es villamos megállójával szemben)

Telefon: 70-370-8759

Anima – MOM Park

XII. kerület, Alkotás utca 53.

Földszint (Telekossal szemben)

Telefon: 06-70-370-8761

Anima – Ferenciek Könyvesbolt

V. kerület, Kossuth Lajos u. 1. (bent az udvarban)

Telefon: 06-70-370-8768

Írók Boltja

1061 Budapest, Andrásy út 45.

Telefon: +36 1 322 1645

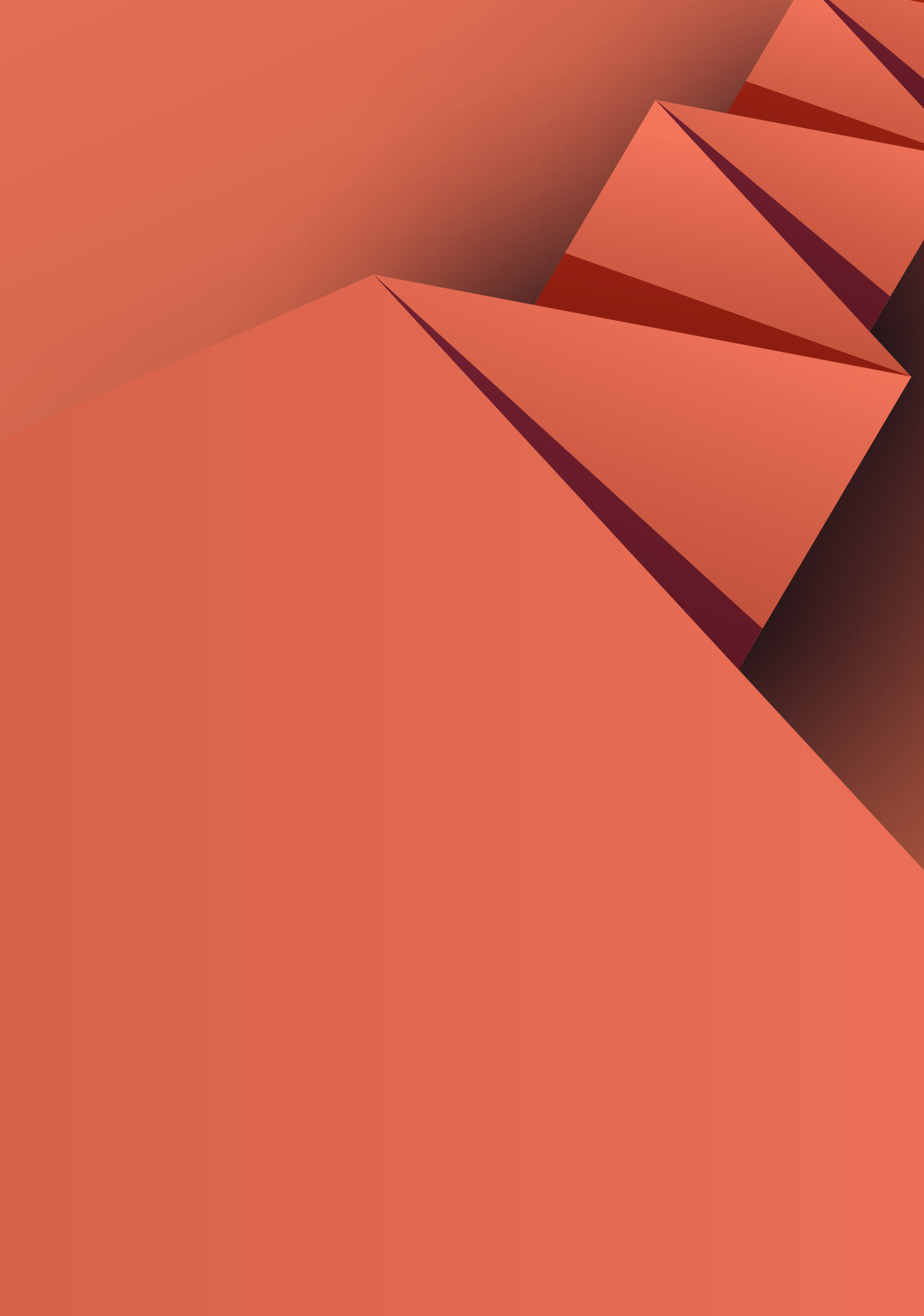
Fax: +36 1 461 0702

E-mail: irokboltja@irokboltja.hu

Little Litea – Budai Krónika Könyvesbolt

1014 Budapest, Hess András tér 3.

Telefon: +36 1 375 69 87

2500 FT

2020